

ส ก ว
T R F

รายงานฉบับสมบูรณ์

กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐาน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง
อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

โดย

นายอุทิศ ทาหอม และคณะ

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว)

รายงานฉบับสมบูรณ์

กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้าน

เสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ผู้รับผิดชอบโครงการ

1. นายอุทิศ ทาหอม หัวหน้าโครงการวิจัย
2. นางบุญยัง หวังอยู่ หัวหน้าโครงการวิจัยชุมชน
3. นายพิชิต วันดี ทีมวิจัย
4. นายสำราญ ชูระตา ทีมวิจัย
5. นายทศัมพร ฐพันธ์ ทีมวิจัย
6. นายเตื้อ เจริญชัย ทีมวิจัย
7. นายประพัทธ์ หวังอยู่ ทีมวิจัย
8. นายภานุ กระแสบัว ทีมวิจัย
9. นางจิราภรณ์ เจริญชัย ทีมวิจัย
10. นายมนตรี นิวัฒน์วงศ์ ทีมวิจัย
11. นางอรอนงค์ ภาสตา ทีมวิจัย
12. นางสาวจิราภรณ์ เกิดสกุล ทีมวิจัย
13. นายสมจิต ดาศรี ทีมวิจัย
14. นายถวิล สายน้อย ทีมวิจัย
15. นางประหยัด พลไชย ทีมวิจัย
16. พระศุภฤกษ์ สนตกาโย ทีมวิจัย
18. นางอาทิตยา สายน้อย ทีมวิจัย
20. นายสุนทาน หวังอยู่ ทีมวิจัย
22. นายสะอื้น นิพรทรัพย์ ทีมวิจัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ 2. เพื่อวิเคราะห์สาเหตุแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ 3. เพื่อพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ โดยใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community - Base Research: CBR) คณะผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีวิเคราะห์ปัญหา การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเดินสำรวจ การศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ รวมถึงการสืบค้นข้อมูลจากระบบสารสนเทศ ผลการวิจัยพบว่า ป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีปัญหาถูกบุกรุก และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ผ่านมายังไม่ถูกกติกา ข้อห้าม ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จึงเกิดแผนปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหา 4 แผนงาน ได้แก่ 1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย ตั้งกฎ กติกา ข้อห้าม แต่งตั้งคณะกรรมการ ตั้งกองทุน และจัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 551.74 ไร่ 2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดกิจกรรมการปลูกป่า บวชป่า ในวันอาสาฬหบูชาของทุกปี และแต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติหมู่บ้าน การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อกระตุ้นและปลูกฝังจิตสำนึกให้กับประชาชนบ้านเสม็ด 3. แผนประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดทำหนังสือแจ้งกติกการใช้ประโยชน์ทั้งในและนอกชุมชน เพื่อให้ทราบกฎ กติกา ข้อห้าม ของชุมชนบ้านเสม็ด และจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์กติกการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น โดยจัดทำฐานการเรียนรู้ 5 ฐาน ได้แก่ ฐานการเรียนรู้ธรรมชาติกับการดูแลรักษาป่า ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน และฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ABSTRACT

The purposes of this research were: 1. to study the problems of the community-based natural resources and environment management, 2. to analyze the causes in improving the potential for the community-based natural resources and environment management, and 3. to develop the potential- developed guidelines for the community-based natural resources and environment management, of Ban Samed Community, Nong Teng Sub-district, Krasang District, Buriram Province, by using Community-Base Research (CBR). The researchers collected the data with depth-interview, group discussion, problem analysis forum, participatory and non-participatory observation, walkthrough survey, documentary study, and information retrieve. The results revealed that the community forest along the Chi River bank is faced the problems of deforest and natural resources and environment utilization because there was no rules or regulation in the past. To conserve and rehabilitate the community forest, there are 4 action plans to solve such problems: 1. a plan to develop mechanism for the community-based natural resources and environment management of Ban Samed Community includes of setting the rules and regulations, appointing the committee, founding the fund, and marking the natural resources and environmental conservation area of the community forest along the Chi River bank for 551.74 Rais, 2 a plan to cultivate good moral traits in forest rehabilitation and conservation includes of having annually reforestation activities and trees ordination and composing the song about the village history. The natural resources and environmental rehabilitation and conservation is to facilitate and cultivate accountability of people in Samed Village., 3. a plan to publicize the information of The natural resources and environmental rehabilitation and conservation of Ban Samed Community, it includes of making the regulation book to inform the villagers to know about the rules, regulations, and prohibition of the natural resources utilization both inside and outside the community as well as making the notice; 4. a plan to make the local study resources by generating into 5 stations: Dhamma and forest preservation, diversity of trees and sustainable development, wild potato and sustainable development, wild mushroom and sustainable development, and wild environment and sustainable development.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่องนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีโดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ร่วมกับ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ได้สร้างความร่วมมือในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ (MOU) เป็นระยะเวลา 3 ปี โครงการวิจัย กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นโครงการภายใต้การ MOU ปีที่ 1 ซึ่งได้รับความช่วยเหลือ อนุเคราะห์ติดตามหนุนเสริมทั้งด้านเทคนิคและวิธีการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้จากผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน ได้แก่ ผศ.ดร.บัญญัติ แก้วส่อง ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผศ.ดร.อมร สุวรรณนิมิต ดร.เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ คุณบุญเสริฐ เสียงสนั่น คุณวิเชียร สอนจันทร์ คุณมัสยา คำแหง และคุณปณณิกา หงส์อุดร และเจ้าหน้าที่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นทุกคน จนทำให้โครงการวิจัยสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณ อาจารย์พิสมัย ประชานันท์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา ดร.เชาวลิต สิมสวย รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา เจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยและพัฒนาทุกคนที่ผู้ให้ความช่วยเหลือด้านเอกสารต่าง ๆ ตลอดจนให้คำแนะนำปรึกษางานวิจัยประสบความสำเร็จ

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณนักวิจัยชุมชน ผู้นำชุมชน และประชาชนบ้านเสม็ด คณะครูนักเรียน โรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร นักศึกษาสาขาวิชาการพัฒนาสังคม ชั้นปีที่ 2 หมู่ 1 เทศบาลตำบลหนองเต็ง และศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ ที่ได้ให้ความร่วมมือในด้านข้อมูล และอำนวยความสะดวกด้านสถานที่ และลงมือปฏิบัติการแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกันตลอดจนให้ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชนบ้านเสม็ดในทุก ๆ ด้านตั้งแต่การจัดเวที การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ สังเคราะห์วางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนทำให้งานวิจัยประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ร่วมกัน

อุทิศ ทาหอม

กุมภาพันธ์ 2558

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
ABSTRACT	(2)
กิตติกรรมประกาศ	(3)
สารบัญ	(4)
สารบัญตาราง	(8)
สารบัญภาพ	(9)
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 โจทย์คำถามการวิจัย	4
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	5
1.4 ขอบเขตของโครงการวิจัย	5
1.5 กรอบแนวคิดการศึกษา	6
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	6
1.7 นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ	7
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	9
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน	9
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม	16
2.3 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	18
2.4 แนวคิดการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชนกับแนวคิดเศรษฐกิจพึ่งตนเอง	22

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้	28
2.6 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนกับการบริหารจัดการทรัพยากรชุมชน	30
2.7 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	35
บทที่ 3 วิธีการศึกษา	47
3.1 ระเบียบวิธีวิจัย	47
3.1.1 ประชากรเป้าหมาย	48
3.1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	48
3.1.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล	50
3.2 ผลการดำเนินงานกิจกรรม	54
3.3 การตรวจสอบข้อมูล	70
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล	71
บทที่ 4 ผลการศึกษา	72
4.1 สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านเสม็ด	74
4.1.1 สถานที่สำคัญของหมู่บ้านเสม็ด	75
4.1.2 เส้นทางเดินทางของหมู่บ้าน	77
4.1.3 พื้นที่เพาะปลูก/ทำการเกษตร	77
4.2 ประวัติชุมชนบ้านเสม็ด	79
4.3 วัฒนธรรมประเพณีชุมชนบ้านเสม็ด	84
4.4 การละเล่นพื้นบ้านของบ้านเสม็ดที่มีในอดีต	88

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
4.5 ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน	92
4.6 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด	93
4.7 การประกอบอาชีพของคนในชุมชนบ้านเสม็ด	99
4.8 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชน ริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด	103
4.9 การจัดการตนเองของชุมชนบ้านเสม็ดอดีตถึงปัจจุบัน	113
4.10 สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี ของชุมชนบ้านเสม็ด	117
4.11 การสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนและศึกษาข้อมูลด้านกายภาพ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี	121
4.12 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี	132
4.13 คุณค่าและความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	136
4.14 คุณค่าด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านเสม็ด	156
4.15 ศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชุมชนบ้านเสม็ด	161
4.16 วิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเอง บนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	165
4.17 ปฏิบัติการพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเอง บนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	177
4.18 ผลการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย	208
4.19 บทเรียนจากการดำเนินการวิจัย	210

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
4.19.1 บทเรียนของนักวิจัย	210
4.19.2 บทเรียนต่อทีมที่เลี้ยงติดตามหนุนเสริมนักวิจัย	214
4.20 ตัวชี้วัดศักยภาพชุมชนหลังดำเนินโครงการวิจัย	216
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ	227
5.1 สรุปผลการศึกษา	228
5.2 อภิปรายผล	242
5.3 ข้อเสนอแนะ	255
บรรณานุกรม	257
ภาคผนวก	261
แนวประเด็นสัมภาษณ์เจาะลึก	262
ประเด็นสัมภาษณ์การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านทรัพยากรและรายได้ที่เกิดจากป่าชุมชน	270
ภาคผนวก ข ภาพกิจกรรมการดำเนินการวิจัย	278
ภาพกิจกรรมการดำเนินการกิจกรรม	279
ประวัตินักวิจัย	288

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
4.1 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงและทางอ้อมจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี	135
4.2 สรุปการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี ของชุมชนบ้านเสม็ด	138
4.3 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	139
4.4 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	141
4.5 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	142
4.6 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	144
4.7 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	146
4.8 การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัส) และลำน้ำชี	149
4.9 แผนการดำเนินงานการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี	171
4.10 กิจกรรมการดำเนินงานการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี	174

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1.1 กรอบแนวความคิดการวิจัย	6
2.1 การกำหนดหาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินต่อทรัพยากรป่าไม้ ดิน น้ำ ในระดับท้องถิ่น	26
4.1 แผนที่ชุมชนบ้านเสม็ด	78
4.2 ปฏิทินวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเสม็ด	87
4.3 ปฏิทินการผลิต 12 เดือนของชุมชนบ้านเสม็ด	102
4.4 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ป่าชุมชนบ้านเสม็ด	110
4.5 ช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	112
4.6 สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี	120
4.7 ผลกระทบด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเนื่องจากป่าไม้ถูกทำลาย	120
4.8 ความคิดเห็นของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน	121
4.9 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	124
4.10 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำชีทั้ง 3 พื้นที่	126
4.11 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำชีพื้นที่ A	127
4.12 อุปกรณ์การดักสัตว์ป่าของชุมชนบ้านเสม็ด	128
4.13 แหล่งพื้นที่น้ำซับ	129
4.14 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำชีพื้นที่ B	130

สารบัญญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
4.15 การตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	131
4.16 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำชีพื้นที่ C	132
4.17 อาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 461.58 ไร่	187
4.18 แผนที่อาณาเขตอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 551.74 ไร่	188
4.19 กิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี	192
4.20 ข้อความของชาวบ้านที่ค้ำพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี	199
4.21 ภาพป้ายประชาสัมพันธ์ กฎ กติกา ข้อห้ามการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี	202
4.22 ฐานการเรียนรู้ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	204
4.23 ภาพฐานการเรียนรู้ธรรมะกับการดูแลรักษาป่า (วัดบ้านเสม็ด)	205
4.24 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้ขนาดใหญ่กับการพัฒนาที่ยั่งยืน	206
4.25 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน	206
4.26 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน	207
4.27 ฐานการเรียนรู้ระบบนิเวศป่าชุมชนกับการพัฒนาแบบยั่งยืน	208
4.28 เพลงประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารของเยาวชนชุมชนบ้านเสม็ด	225
4.29 การเข้าร่วมกิจกรรมของเด็กและเยาวชนชุมชนบ้านเสม็ด	227

แนวประเด็นสัมภาษณ์

(ประวัติศาสตร์ชุมชน)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล

ชื่อ.....นามสกุล.....
อายุ.....บ้านเลขที่.....หมู่.....ตำบล.....
อำเภอ.....จังหวัด.....
ผู้ที่เก็บข้อมูล.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
เวลา.....สถานที่.....

ส่วนที่ 2 ประเด็นเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน

1. ชื่อหมู่บ้านเป็นมาอย่างไร ชุมชนเริ่มก่อตั้งในปีใด , ตระกูลแรกที่มาอยู่ในชุมชนคือใคร, มีกี่ครอบครัว, อพยพมาจากที่ไหน, และตั้งหมู่บ้านเป็นทางการเมื่อใด
2. ในยุคแรกวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง
3. ชุมชนบ้านเสม็ดมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตด้านการเกษตรเกษตร เปลี่ยนไปทำงานที่กรุงเทพในช่วงไหน
4. ชุมชนบ้านเสม็ด ได้มีหน่วยงานทางภาครัฐไหนบ้างเข้ามาให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เช่น การพัฒนาอาชีพ การตั้งกลุ่ม การดูแลสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ทำอย่างไรบ้าง
5. ลักษณะการปกครองในตำบล ในหมู่บ้าน เป็นอย่างไร ผู้นำคนแรกมีชื่อว่าอะไร ใช้วิธีการเลือกแบบไหน มีสาเหตุมาจากอะไรถึงเลือกคนนี้
6. วิถีชีวิตของประชาชนในบ้านเสม็ดในปัจจุบันเป็นอย่างไรบ้าง ในด้านความสามัคคีของคนในชุมชน

แนวประเด็นสัมภาษณ์
(วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล

ชื่อ.....นามสกุล.....
 อายุ.....บ้านเลขที่.....หมู่.....ตำบล.....
 อำเภอ.....จังหวัด.....
 ผู้ที่เก็บข้อมูล.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
 เวลา.....สถานที่.....

ส่วนที่ 2 วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ

1. ข้อมูลด้านวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง (เช่น ในอดีต มีการทำบุญ ประเพณีครบทั้ง 12 เดือน ฮีต 12 คลอง 14 เป็นต้น)
2. ความเชื่อของคนในอดีต และความเชื่อของคนในปัจจุบัน (เช่น คนในชุมชนในอดีตมีความเชื่อเรื่องการไหว้ดอนปู่ตา แชนโดนตา คนในชุมชนเชื่อกันว่า เป็นผีบ้านผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ที่ปกป้องรักษาคนในชุมชนให้เกิดความสุข ในปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องการไหว้ดอนปู่ตาเริ่มจะหายไปจากชุมชน เพราะประชาชนคนรุ่นหลังไม่ค่อยให้ความสนใจ และเข้ามาร่วมกิจกรรมกับคนในชุมชน เพราะคิดว่าเป็นเรื่องงมงาย ไม่มีเหตุไม่มีผล เป็นต้น)
3. ในปัจจุบันวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนบ้านเสม็ดเป็นอย่างไร มีความแตกต่างจากอดีตอย่างไรบ้าง เพราะเหตุใด
4. ในชุมชนหมู่บ้านมีตำนาน นิทานพื้นบ้าน ฎญา กาพย์ คติชาวบ้าน การละเล่นพื้นบ้านของชุมชนหรือไม่ อะไรบ้าง (เช่น นิทานสอนลูกสอนหลานให้ประพฤติปฏิบัติแต่คุณงามความดี ไม่ให้เบียดเบียนคนอื่น ส่วนการละเล่น เช่น การเล่นมอนซ็อนผ้า การเล่นขี้ม้าก้านกล้วย เป็นต้น)
5. ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ในการสื่อสารภายในหมู่บ้านส่วนใหญ่ใช้ภาษาอะไร (เช่น ใช้ภาษาเขมร ภาษาลาว ภาษาส่วย ภาษาไทยโคราช หรือ คนในหมู่บ้านใช้ทั้ง 4 ภาษา และใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลางในการสื่อสารกัน เป็นต้น)

- ภาษาถิ่น อาจถามว่าภาษาถิ่นที่คนในชุมชนใช้เรียกภาษานั้นว่าอะไร หรืออาจถาม
และให้คนในชุมชนอธิบายคำเรียกที่แตกต่างกัน เช่น คำว่า เอือน แปลว่า เรือนหรือบ้าน เป็นต้น (อาจ
มีตารางอธิบายคำหรือสำเนียง)

6. ท่านมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมหรือไม่เกี่ยวกับการรักษาวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นบ้านเสม็ด

แนวประเด็นสัมภาษณ์

(ภูมิปัญญาท้องถิ่นอดีตถึงปัจจุบัน)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล

ชื่อ.....นามสกุล.....
 อายุ.....บ้านเลขที่.....หมู่.....ตำบล.....
 อำเภอ.....จังหวัด.....
 ผู้ที่เก็บข้อมูล.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
 เวลา.....สถานที่.....

ส่วนที่ 2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นอดีตถึงปัจจุบัน

1. ในชุมชนบ้านเสม็ด มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่โดดเด่นอะไรบ้าง และในปัจจุบันนี้ยังมีคงเหลือ
 อยางหรือไม่ อยางไร
2. ในชุมชนมีกลุ่มจกัรสาน ทอผ้า ในอดีตทำเพื่ออะไร และในปัจจุบันยังเหลือกลุ่มเหล่านี้
 หรือไม่ และมีการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจกัรสาน ทอผ้า หรือไม่ อยางไร
3. ชุมชนบ้านเสม็ดได้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คนรุ่นหลังอยางไรบ้าง มีแนวทาง
 ถ่ายทอดอยางไร ผ่านกิจกรรมในชุมชนอะไรบ้าง
4. ท่านมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด
 ไม่ให้สูญหายอยางไรบ้าง

แนวประเด็นสัมภาษณ์

(ทรัพยากรธรรมชาติ/พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านเสม็ด)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล

ชื่อ.....นามสกุล.....
 อายุ.....บ้านเลขที่.....หมู่.....ตำบล.....
 อำเภอ.....จังหวัด.....
 ผู้ที่เก็บข้อมูล.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
 เวลา.....สถานที่.....

ส่วนที่ 2 ทรัพยากรธรรมชาติ/พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านเสม็ด

1. สภาพภูมิประเทศ (ดิน น้ำ อากาศ) ในอดีตเป็นอย่างไร (เช่น ในอดีตดินมีสภาพอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากในสมัยก่อนเกษตรกรนิยมใช้ปุ๋ยคอกในการทำนาทำไร่ ไม่นิยมใช้ปุ๋ยเคมี จึงทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์มาก ปุ๋ยอะไรก็ขึ้นง่าย ในน้ำไม่มีสารเคมีเจือปน ทำให้มีอาหารที่อุดมสมบูรณ์ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา มาอยู่อาศัยตามแหล่งน้ำเป็นจำนวนมาก เป็นต้น) และสภาพภูมิประเทศ (ดิน น้ำ อากาศ) ในปัจจุบันเป็นอย่างไร

2. สภาพภูมิอากาศเป็นอย่างไร, ฝนตกตามฤดูกาลหรือไม่, มีปริมาณน้ำเพียงพอกับการใช้อุปโภคบริโภคหรือไม่ ในอดีตเป็นอย่างไร และปัจจุบันเป็นอย่างไร

3. หมู่บ้านเริ่มมีไฟฟ้า น้ำประปาเข้ามาในชุมชนเมื่อไร ปีไหน ในอดีตชาวบ้านนำแหล่งน้ำมาอุปโภคบริโภคจากแหล่งไหน

4. การคมนาคมในหมู่บ้านเป็นอย่างไร (เช่น ถนนในชุมชนเป็นถนนลูกรัง ถนนลาดยาง หรือถนนคอนกรีต, การใช้พาหนะเข้า-ออกชุมชน เป็นอย่างไร)

5. ข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติ (แหล่งทำกิน) ในชุมชน (ชื่อแหล่งน้ำสำคัญ เช่น เขื่อน ฝาย อ่างเก็บน้ำ แม่น้ำแม่ชี คลอง เป็นต้น และการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง)

6. ลักษณะป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่เป็นอย่างไ (เช่น จำนวนพื้นที่ป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์หรือไม่ หรือถูกทำลาย จากคนในชุมชน หรือ นายทุน เป็นต้น)

7. หากมีการแบ่งยุคในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนริมแม่น้ำชี

- ยุคก่อตั้งชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างไรบ้าง (อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างไรบ้าง)
  - ยุคเริ่มขยายพื้นที่ทำกินมีการบุกรุกป่าชุมชนอย่างไรบ้าง ประมาณ ช่วง พ.ศ. ที่เท่าไร ปัญหาที่ตามมาในป่าชุมชนเป็นลักษณะอย่างไรบ้าง
  - ยุคบุกรุกป่าชุมชน มีประชาชนเข้าไปบุกรุกมากขึ้น และมีนายทุกเข้ามาครอบครองที่ดินอย่างไรบ้าง
  - ยุคปัจจุบัน ได้มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าอย่างไรบ้าง มีหน่วยงานองค์กรให้เข้ามาให้ชวณคนในชุมชนมาอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนบ้าง
9. ท่านมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับอนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ให้เป็นพื้นที่ของชุมชน และให้คนในชุมชนรู้จักอนุรักษ์ หวงแทน ไม่ให้ถูกทำลาย อย่งไรบ้าง

แนวประเด็นสัมภาษณ์
(การผลิตและอาชีพทั้ง 12 เดือน)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล

ชื่อ.....นามสกุล.....
 อายุ.....บ้านเลขที่.....หมู่.....ตำบล.....
 อำเภอ.....จังหวัด.....
 ผู้ที่เก็บข้อมูล.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
 เวลา.....สถานที่.....

ส่วนที่ 2 การผลิตและอาชีพทั้ง 12 เดือน

1. ข้อมูลด้านเศรษฐกิจชุมชน (การค้าขายในชุมชน) ในอดีต ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร (เช่น ในอดีตชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาปลูกข้าว ทำไร่ ปลูกผักสวนครัว ปลูกพริก ปลูกข้าวโพด หรือ การผลผลิตในรอบ 12 เดือน เป็นต้น) (ปฏิทินการผลิต 12 เดือน)
2. ในปัจจุบันคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร (เช่น คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการทำนา ปลูกข้าว ทำไร่ ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกอ้อย และก็ปลูกยางพารา ซึ่งเป็นอาชีพหลักที่ทำให้คนในชุมชนมีรายได้ต่อปีเป็นจำนวนมากกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับในอดีตที่ผ่านมา เนื่องจากได้มีโรงงานอุตสาหกรรมได้เข้ามารับซื้อสินค้า มันสำปะหลัง อ้อย และยางพารา เป็นต้น)
3. การเข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าชุมชนริมแม่น้ำชี ไร่บ้าง พืช ผัก ผลไม้ อาหารที่เก็บได้ มีอะไรบ้าง และเข้าในแต่ละเดือนเข้าไปทำอะไรบ้าง
5. การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำชี นอกจากหาปลาแล้วทำอะไรบ้าง และปัจจุบันแม่น้ำชีมีลักษณะน้ำเป็นอย่างไร (เช่น ช่วงฤดูแล้งน้ำเริ่มเสีย เนื่องจากมีโรงงานแห่งหนึ่ง ปล่อยน้ำขี้หมูสู่มแม่น้ำชี ประชาชนได้รับผลกระทบ อย่างไรบ้าง)
6. หากจะมีการอบรมอาชีพเสริมหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ท่านคิดว่าคนในชุมชนต้องการหาอาชีพอะไรมาเสริมรายได้ในครัวเรือน
7. ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

แนวประเด็นสัมภาษณ์
(แผนที่ชุมชนบ้านเสม็ด)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล

ชื่อ.....นามสกุล.....
 อายุ.....บ้านเลขที่.....หมู่.....ตำบล.....
 อำเภอ.....จังหวัด.....
 ผู้ที่เก็บข้อมูล.....วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....
 เวลา.....สถานที่.....

ส่วนที่ 2 แผนที่ชุมชนบ้านเสม็ด

1. ตำแหน่งที่ตั้งชุมชน/หมู่บ้าน/ตำบล/จังหวัดใกล้เคียง หรืออาณาเขตติดต่อกับชุมชน ติดต่อกับที่ไหนบ้าง (เช่น ทิศเหนือติดกับบ้านอะไร ทิศใต้ติดกับบ้านอะไร ทิศตะวันตกติดกับบ้านอะไร ทิศตะวันออกติดกับบ้านอะไร)
2. ลักษณะการตั้งบ้านเรือน (มีการวางผังชุมชนหรือไม่, ชุมชนแบ่งเป็นกี่คุ้ม, ศูนย์กลางของชุมชนอยู่ที่ไหน)
3. สถานที่สำคัญของชุมชนมีอะไรบ้าง เช่น ศาลากลางบ้าน, ที่อ่านหนังสือ, สนามเด็กเล่น, วัด, โรงเรียน, สถานีอนามัย
4. พื้นที่สาธารณะของชุมชนมีที่ไหนบ้าง
5. แหล่งน้ำสาธารณะในชุมชนมีที่ไหนบ้าง และมีลักษณะการใช้น้ำอย่างไร
6. พื้นที่ทำการเพาะปลูกมีที่ไหนบ้าง

ประเด็นสัมภาษณ์

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านทรัพยากรและรายได้ที่เกิดจากป่าชุมชน

*****

ชื่อ.....นามสกุล.....

อายุ.....อาชีพ.....

1. เพศ

ชาย หญิง

2. ระดับการศึกษา

ไม่ได้ศึกษา ป.4 /ป.6 หรือเทียบเท่า

มัธยมศึกษาตอนต้น ปวช. หรือเทียบเท่า มัธยมศึกษาตอนปลาย หรือเทียบเท่า

อนุปริญญา / ปวส. หรือเทียบเท่า ปริญญาตรี

สูงกว่าปริญญาตรี (ระบุ).....

อื่นๆ.....

3. ข้อมูลสภาพทั่วไปของดินในบริเวณป่า (โปรดบรรยายลักษณะของดิน เช่น ดินร่วน ดินทราย ดินเหนียว ดินลูกรัง) อธิบายจากการสังเกต สัมผัส

.....
.....

4. คุณภาพของดินเป็นอย่างไร (บรรยายจากการสังเกตความเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้บริเวณนั้น)

.....
.....

5. สภาพทั่วไปของแหล่งหนองแสง หนองบัว หนองตลิ่งหัก และลำชี มีลักษณะน้ำเป็นอย่างไร

.....
.....
.....

10. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในป่าชุมชนริมลำชี

ประเภท ทรัพยากรใน ป่า	ช่วงเดือนที่เก็บ หาของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ ประโยชน์	จำนวน/ปริมาณ ที่เก็บ/เดือน (กิโลกรัม)	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/แนวโน้ม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็น อย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
ไม้หอม					
ไผ่					
ดอกกระเจียว					
หน่อไม้					
สมุนไพรร					
แมลงป่า					
ไข่มดแดง					
เศษไม้					
น้ำผึ้ง					
มันเทียน					
มันเลือดไก่					
มันมือเสือ					
มันเส้าร์					
กลอย					
มัน.....					
เห็ดโคน					
เห็ดตับเต่า					
เห็ดผึ้ง					
เห็ดระโงกขาว					

ประเภท ทรัพยากรใน ป่า	ช่วงเดือนที่ เก็บหาของ ป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ ประโยชน์	จำนวน/ปริมาณ ที่เก็บ/เดือน (กิโลกรัม)	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/แนวโน้ม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็น อย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
เห็ดระโงก					
เห็ดลือ					
เห็ดโคน					
เห็ดข่า					
เห็ดน้ำหมาก					
เห็ดก้อ					
เห็ดปลวกไก่อ น้อย					
เห็ดดิน					
งูสิง					
งูเห่า					
งูจอกอ่าง					
กระแต					
กระต่าย					
ไก่อป่า					
กระรอก					
กิ้งก่า					
พังพอน					
อื่นๆ.....					
อื่นๆ.....					

11. ปัจจุบันป่าชุมชนบ้านเสม็ดมีสภาพอย่างไร

- สมบูรณ์ดี   มีการถูกทำลาย โดยมีสาเหตุเนื่องจาก
- ประชาชนส่วนใหญ่มีการบุกรุกขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในพื้นที่ป่า
- มีการตัดไม้มาใช้สอยในครัวเรือน และทำเป็นสินค้ากันมาก
- มีการจุดไฟ เพื่อล่าสัตว์ป่า เป็นสาเหตุให้เกิดไฟป่า
- มีนายทุนมากกว้านซื้อเพื่อทำประโยชน์(ระบุ).....
- อื่นๆ (ระบุ).....

12. ผลกระทบด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น เนื่องจากป่าไม้ถูกทำลาย

- ปริมาณน้ำในแม่น้ำลำคลองลดลง
- เกิดปัญหาน้ำท่วม
- ฝนไม่ตกตามฤดูกาล
- อากาศร้อนมากขึ้น
- การชะล้างพังทลายของดิน
- มีสารพิษปะปนในแหล่งน้ำ
- อื่นๆ.....

13. ท่านเห็นด้วยหรือไม่ หากจะมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีต

1. เห็นด้วย เพราะ.....
- .....

2. ไม่เห็นด้วย เพราะ.....
- .....

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนบ้านเสม็ด เป็นที่ราบลุ่มติดกับริมลำน้ำชี และเมื่อมีตกเป็นปริมาณมากก็จะทำให้น้ำท่วมได้ง่าย ส่งผลทำให้น้ำท่วมแทบทุกปีในฤดูฝน ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านยาวจากทิศตะวันตกไปด้านทิศตะวันออก มีพื้นที่ป่าประมาณ 350 ไร่ จากเดิม 2,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 3 หมู่บ้าน คือ บ้านมะระ บ้านเสม็ด และบ้านจานที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยกำหนดเขตพื้นที่ในบริเวณที่ดินสาธารณะตามหัวไร่ปลายนา ในอดีตชุมชนยังไม่มีออกเอกสารสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินทำกิน จึงทำให้มีพื้นที่ป่าชุมชนเป็นจำนวนมาก ประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีในด้านต่าง ๆ เช่น หาของป่า หาฟืน เก็บเห็ด ล่าสัตว์ หาสมุนไพร และล่าสัตว์ป่า เป็นต้น ในพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีล้วนแต่มีการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตชุมชนทั้งสิ้น เช่น การสร้างระบบนิเวศที่เกิดความหมุนเวียนทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตได้เกิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อากาศ แล่งน้ำ พืชพันธุ์ ทรัพยากรต่าง ๆ ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ไม่เกิดปัญหาน้ำท่วมเหมือนปัจจุบัน ในปัจจุบันนี้ชุมชนต้องเผชิญปัญหาการบุกรุกพื้นที่สาธารณะ เพื่อทำการเกษตร ได้แก่ การทำนา ปลูกยางพารา ปลูกมัน เป็นต้น จากการสนทนาพูดคุยกับผู้นำชุมชนและประชาชน พบว่า ในปัจจุบันชุมชนบ้านเสม็ดเกิดปัญหาน้ำท่วมพื้นที่การเกษตรในบริเวณริมลำน้ำชี เป็นประจำทุกปี เนื่องจากขาดต้นไม้ช่วยดูดซับน้ำในฤดูฝน อีกทั้งชุมชนบ้านเสม็ด เป็นที่ราบลุ่มติดกับริมลำน้ำชี และเมื่อมีฝนตกเป็นปริมาณมากก็จะทำให้น้ำท่วมได้ง่าย ส่งผลทำให้น้ำท่วมแทบทุกปี ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านยาวจากทิศตะวันตกไปด้านทิศตะวันออก มีพื้นที่ป่าประมาณ 350 ไร่ จากเดิม 2,000 ไร่

จากการสนทนาพูดคุยร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชน พบว่า ในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้จ้างช่างผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็ได้พื้นที่มาก เนื่องจากมีเงินในการจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถางป่าให้เป็นพื้นที่ของตนเอง คนไหนไม่มีเงินไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น เริ่มลดน้อยลงไปด้วย และเมื่อประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่แล้วก็ได้ปลูก

ต้นยูคาลิปตัส เพราะสภาพพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่สามารถการเกษตรอย่างอื่นได้ เนื่องจากในฤดูฝนน้ำจากลำน้ำชีไหลเอ่อเข้าท่วมบริเวณป่า ประชาชนไม่สามารถทำประโยชน์ได้ ถึงกระนั้นก็ตามในปัจจุบันพื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง จนทำให้สภาพแวดล้อมและทรัพยากรทางธรรมชาติในป่าชุมชนเสื่อมโทรมเปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกตัด สัตว์ลดน้อยลง สมุนไพรเริ่มหายไปจากป่า ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กถูกตัดขายเพื่อทำร้านปลูกพืชผัก ทำฟืนเผาถ่าน ขุดพันธุ์ไม้ที่หายากไปขายให้กับชุมชนใกล้เคียง ป่าจึงไม่สามารถฟื้นตัวได้ เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะเชิงทำลาย

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2528 ได้มีนายทุนเข้ามาปล่อยเงินกู้ให้กับคนในชุมชนได้กู้ยืม เพื่อนำมาทำการเกษตรหากครอบครัวใดที่ไม่มีเงินคั้นก็จะยึดพื้นที่ไร่นา หรือไม่ก็ซื้อพื้นที่ต่อจากชาวบ้านในราคาถูก พอยึดพื้นที่ไร่นาได้เป็นจำนวนมากแล้ว ก็ค่อยๆ ขยายพื้นที่ของตัวเองเข้าไปในป่าเรื่อย ๆ จากตรวจสอบข้อมูลจากเทศบาลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า ปัจจุบันนี้เหลือพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เหลือพื้นที่ประมาณ 350 ไร่ ในขณะที่ภายในพื้นที่ป่าชุมชนริมแม่น้ำชี ก็มีประชาชนบางส่วนเข้าไปแผ้วถาง และจับจองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนได้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามมา ป่าชุมชนริมลำน้ำชีถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการหาอาหารในการอุปโภคบริโภคในด้านต่าง ๆ เช่น เก็บเห็ดป่า นานาชนิด สมุนไพร หน่อไม้ และพืชมานำมาทำเชื้อเพลิงในการหุงข้าวภายในครัวเรือน ในช่วงเดือนพฤษภาคม - เดือนกันยายน ของทุกปีประชาชนในพื้นที่ก็จะเข้าป่าหาเห็ด เพื่อมาเป็นอาหารภายในครัวเรือนและนำไปจำหน่าย หลังจากเดือนกันยายนเป็นต้นไป ประชาชนก็จะเข้าไปเก็บผักป่า และหาฟืนตลอดทั้งปี ที่ผ่านมายังไม่มีองค์กรหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง มีเพียงเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้เข้าตรวจสอบ แต่ไม่เกิดแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ชัดเจน ในขณะเดียวกันหากพื้นที่ป่าชุมชนบริเวณพื้นที่ใดมีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรม และโล่งเตียน กรมพัฒนาที่ดินจะประกาศเป็นพื้นที่ สปก. (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม) ให้กับคนในชุมชน แต่การกระทำของหน่วยงานดังกล่าวก็เป็นการเปิดช่องว่างให้ประชาชนทำการบุกรุกพื้นที่อย่างต่อเนื่อง เพราะหากพื้นที่ป่าตรงส่วนไหนเสื่อมโทรม โล่งเตียน ก็จะมีการประกาศเป็นพื้นที่ สปก. (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม)

นอกจากปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นชุมชนยังเผชิญกับปัญหาการทิ้งขยะในพื้นที่ป่ามากขึ้น เนื่องจากประชาชนมักง่ายและที่สำคัญขาดจิตสำนึกในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึง

ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าถูกทำลาย จากการพูดคุยกับผู้นำและชาวบ้าน พบว่า ที่ผ่านมามีชุมชนบ้านเสมีดยังไม่เคยมี กฎ กติกาชุมชน บทลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืน และไม่มีวิธีการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ชัดเจน หากยังปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไปทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ป่าจะไม่เหลือให้ใช้ประโยชน์ในอนาคตอย่างแน่นอน การจัดการป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกันโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดูแลรักษา และต้องอาศัยต้นทุนทางสังคมเป็นปัจจัยนำเข้าในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่ได้หมายความว่าชุมชนจะจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแต่เพียงผู้เดียว แต่ต้องจัดการร่วมกับหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐ นักวิชาการ ครู นักเรียน ประชาชนบ้านเสมีด ที่จะมาวางแผนดูแล ให้คำปรึกษา พร้อมทั้งเสริมสร้างความรู้และติดตามการระบบทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า และที่สำคัญต้องมีการประยุกต์ใช้ความรู้ใหม่ให้สอดคล้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบดั้งเดิม ที่มีกลไกทางประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ในการจัดการความสัมพันธ์ของชุมชนกับป่า นอกจากนี้ชุมชนยังต้องนำความรู้ที่มีอยู่ของตนเองมาพัฒนาต่อยอดให้นำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างชัดเจน การพัฒนาส่งเสริมให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชนมาสู่การปฏิบัติ พร้อมทั้งเทคนิควิธีการในการสร้างชุมชนให้เกิดแนวความคิดพึ่งพาตนเองเป็นหลัก เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งแสวงหาความร่วมมือจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงภาคีเครือข่ายการพัฒนาต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนนักกำลังดำเนินงานการเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ด้วยการกระตุ้นและสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งการสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันทำและมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว ฉะนั้นที่สร้างชุมชนจัดการตนเองได้นั้น จำเป็นต้องค้นหาทุนเดิมที่มีอยู่ในชุมชน เช่น วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มองค์กร เครือข่ายชุมชน เป็นต้น และที่สำคัญไปกว่านั้นจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนร่วมกันคิด วางแผน การตัดสินใจ และการใช้ประโยชน์ที่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน พร้อมทั้งค้นหาความรู้ที่จะนำมาพัฒนาศักยภาพชุมชนให้เกิดเป็นชุมชนจัดการตนเอง

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นจึงทำให้คณะผู้วิจัยสนใจจะศึกษา กระบวนการเสริมสร้าง ศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อเป็นการพัฒนาทักษะการคิดการพึ่งตนเอง และค้นหา ศักยภาพของชุมชน พร้อมทั้งต่อยอดสิ่งที่ชุมชนมีอยู่ให้เกิดแนวทางการจัดการตนเองอย่างเป็น รูปธรรม โดยเน้นการมีส่วนร่วมในวิธีการจัดการกับปัญหาชุมชนที่มีอยู่อย่างถูกวิธีและไม่ก่อให้เกิด ความขัดแย้งของคนในชุมชน การสร้างชุมชนจัดการตนเองจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับชุมชนให้มี หลักคิดในการพัฒนาตนเอง โดยให้คนในชุมชนมีบทบาทหน้าที่ในการบริหารจัดการด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับความหลากหลายของวัฒนธรรมและวิถี ชีวิตชุมชน สร้างจิตสำนึก นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างจิตสาธารณะ พัฒนาคนในชุมชนให้รู้จักตนเอง สร้างการเรียนรู้ให้ชุมชนคิดเป็น ทำเป็น รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง การอยู่ร่วมกันในสังคม การแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต โดยใช้พื้นที่ชุมชนและส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนร่วมมือกันจัดการตนเอง และเป็นการสร้างคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่อยู่บนรากเหง้า และวัฒนธรรมชุมชนต่อไป

1.2. โจทย์คำถามการวิจัย

1.2.1 คำถามวิจัยหลัก

กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร

1.2.2 คำถามวิจัยรอง

1. บริบทชุมชน การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเป็น อย่างไร
2. การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของ ชุมชนบ้านเสม็ดที่ผ่านมาเป็นอย่างไร
3. ปัญหาและสาเหตุในการจัดการตนเองที่ผ่านมาเป็นอย่างไร
4. คุณค่าและวิถีชีวิตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่า ชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร จะมีกระบวนการจัดการ ให้เกิดความเหมาะสมได้อย่างไร

5. การเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองที่มีความเหมาะสมบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ดที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร

1.3. วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อวิเคราะห์สาเหตุแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์
3. เพื่อพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

1.4. ขอบเขตของการวิจัย

กระบวนการเสริมสร้างชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ มีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

1.4.1 ขอบเขตพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาในพื้นที่ชุมชนบ้านเสม็ด หมู่ที่ 7 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

1.4.2 ขอบเขตเนื้อหา

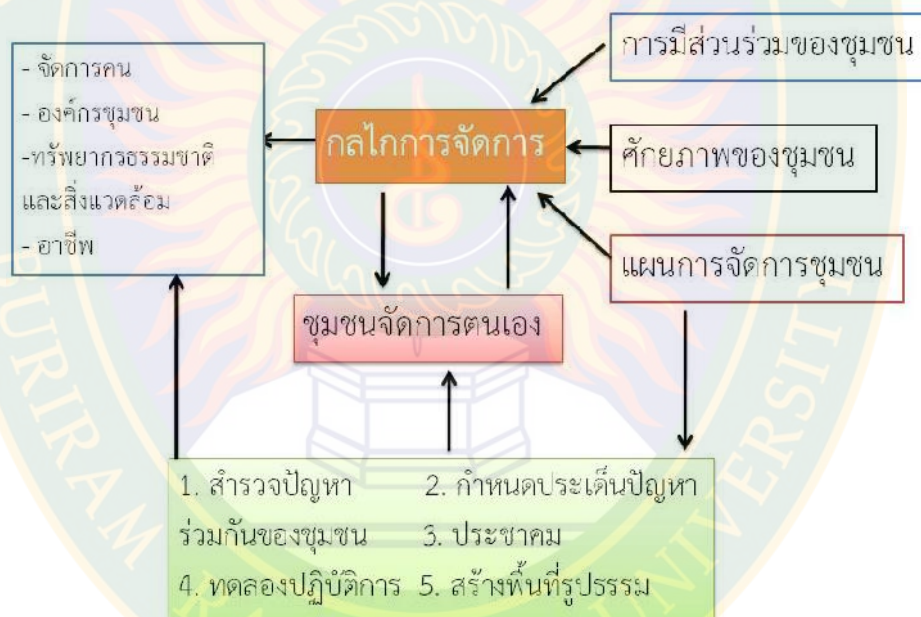
1. ศึกษาบริบทชุมชนการตั้งถิ่นฐานและพัฒนากิจการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
2. การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนเสม็ดตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

3. ศึกษาปัญหาและสาเหตุในการจัดการตนเองที่ผ่านมาของชุมชนบ้านเสม็ด
4. ศึกษาคุณค่าและวิถีชีวิตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และศึกษากระบวนการจัดการให้เกิดความเหมาะสมกับชุมชน
5. ศึกษาการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองที่มีความบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

1.4.3 ขอบเขตระยะเวลาศึกษา

ระยะเวลาดำเนินการ 1 ปี ตั้งแต่อนุมัติโครงการ

1.5 กรอบแนวคิดการศึกษา

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ผลเชิงวิจัย

1. เพื่อทราบถึงสถานการณ์ปัญหาการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

2. เกิดองค์ความรู้ในการพัฒนาศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์

3. ได้รูปแบบการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์

1.6.2 ผลเชิงพัฒนา

1. เกิดรูปแบบการจัดการตนเองของชุมชนบ้านเสม็ดบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

2. เกิดแผนปฏิบัติการในการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์

3. เกิดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และชุมชนบ้านเสม็ดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

4. เกิดการรวมกลุ่มและกติกาสังคมในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนป่าชุมชนริมลำน้ำชีในระดับชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์

5. เกิดการผลักดันในระดับนโยบายเพื่อเข้าสู่แผนเทศบาลหนองเต็ง ในการเข้ามาสนับสนุนการจัดการตนเองของชุมชน

1.7 นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

กระบวนการเสริมสร้าง หมายถึง การทำให้สิ่งที่ชุมชนมีอยู่เกิดการพัฒนาดีกว่าเดิม และมีความสมบูรณ์แบบมากยิ่งขึ้น โดยการอาศัยความร่วมมือระหว่างคนในชุมชน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน

ชุมชนจัดการตนเอง หมายถึง บริหารจัดการบุคคล ทุนองค์กรชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนตนเองไปสู่เป้าหมายอย่างยั่งยืน พร้อมทั้งชุมชนท้องถิ่นมีจิตสำนึกสาธารณะในการแก้ไขปัญหาตนเอง มีความสามารถในการจัดการชุมชน จัดความสัมพันธ์กับภาคี

เครือข่ายใช้แผนการจัดการความรู้จากการดำเนินการวิจัย และทุนทางสังคมแก้ไขปัญหาพัฒนาตนเอง ทุกด้านอย่างเป็นระบบ เพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีของ ชุมชนบ้านเสม็ด โดยเน้นไปที่ปัญหาการบุกรุก การใช้ประโยชน์ การจัดการระบบนิเวศ และการ จัดการทรัพยากรป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งฟื้นฟูแหล่งอาหารของชุมชน

กลไกการจัดการตนเอง หมายถึง การที่ชุมชนมี กฎ กติกา คณะกรรมการ กองทุน และมี อาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด พร้อมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” ผู้ศึกษาทบทวนวรรณกรรมและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานและแนวทางในการศึกษา โดยจำแนกออกเป็นหัวข้อ ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม
- 2.3 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
- 2.4 แนวคิดการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชนกับแนวคิดเศรษฐกิจพึ่งตนเอง
- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
- 2.6 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนกับการบริหารจัดการทรัพยากรชุมชน
- 2.7 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน

2.1.1 ความหมายของศักยภาพชุมชน

พัทนัม (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 2543; อ้างอิงจาก Putnam. 1993; 15) กล่าวว่าไว้ว่าชุมชนจะเข้มแข็งและมีศักยภาพได้นั้น เพราะคนในชุมชนมีน้ำใจ มีจิตสำนึกสาธารณะ มีความกระตือรือร้นมีบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกันมีเครือข่ายของการทำให้สังคมมาติดต่อสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน มีสถานภาพทางกายภาพของชุมชนที่เหมาะสม และสมาชิกมีส่วนร่วมในงานสาธารณะของชุมชน

จิระภา ฉิมสุข (สุวิทย์ ธีรศาสตร์. 2533: 5; อ้างอิงจาก จิระภา ฉิมสุข . 2544) ให้ความหมายของศักยภาพชุมชน หมายถึง ชีตความสามารถของชุมชน รวมทั้งความสามารถของชุมชนในการประสานความร่วมมือในการดำเนินงานกับคนภายนอกชุมชน ขณะเดียวกันก็ดำเนินการแก้ไขปัญหาที่มาจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อความปึกติสุขในการอยู่ร่วมกันในชุมชนองค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการดำเนินงานใดๆ นั้น ได้แก่ โครงสร้างประชากรและระบบการปกครอง อาชีพและระบบการผลิต

จิราภา ฉิมสุข (สุวิทย์ ธีรศาสตร์.2533 : 5 อ้างอิงจากจิราภา ฉิมสุข. 2544) ให้ความหมายของศักยภาพชุมชน หมายถึง ชีตความสามารถของชุมชนในอันที่จะตอบสนองความต้องการและแก้ไขสภาพปัญหาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน รวมทั้งความสามารถของชุมชนในการประสานความร่วมมือในการดำเนินงานกับคนภายนอกชุมชน ขณะเดียวกันก็ดำเนินการแก้ไขปัญหาที่มาจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อความปกติสุขในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน องค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการดำเนินงานได้นั้น ได้แก่ โครงสร้างประชากรและระบบการปกครอง อาชีพและระบบการผลิต

จิราภา ฉิมสุข (2544 : 5 อ้างอิงจาก สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ . 2533: 22 – 23) กล่าวถึงศักยภาพของชุมชน หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการจัดการภายในชุมชน เช่น การใช้ระบบเครือข่าย ในระบบคัดเลือกผู้นำ การใช้ระบบศาลเฒ่า ศาลแก่ ทำหน้าที่พิจารณาคดี และแก้ไขคลี่คลายความขัดแย้งหรือกรณีพิพาทในชุมชน

อนุชาต พวงสำลี และอรทัย อาจย้า (2539:257) กล่าวถึงศักยภาพและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนตั้งแต่เรื่องของจิตสำนึก ความรู้ ทักษะไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่ม ทำให้เกิดพลังต่อรองในการแก้ปัญหาทางานาชนิด และการที่กลุ่มจะเข้มแข็งของชุมชนว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนตั้งแต่เรื่องของจิตสำนึก ความรู้ ทักษะไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่ม ที่ทำให้เกิดพลังต่อรองในการแก้ปัญหาทางานาชนิด และการที่กลุ่มจะเข้มแข็งหรือไม่ต้องพิจารณาถึงด้านทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรอื่นๆของชุมชนด้วยการจะเกิดศักยภาพหรือความเข้มแข็งของชุมชนนั้นมีปัจจัยที่จะเป็นตัวนำไปสู่การมีศักยภาพหรือความเข้มแข็งของชุมชนได้ดังนี้

แมททริว (Mathews. 1996 :1-25) ได้พิจารณาเงื่อนไขและปัจจัยของชุมชนที่ทำให้เกิดความเข้มแข็ง ดังนี้

1. โครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อความเป็นชุมชน

1.1 การรวมตัวเป็นกลุ่ม องค์กร มีมากน้อยเพียงใด

1.2 ขนาดของกลุ่มที่พบปะ

1.3 จำนวนสถานที่และโอกาสในการพบปะสังสรรค์ เพื่อถกปัญหาของ

ชุมชน

- 1.4 ประเด็นพูดคุย ถกปัญหาของชุมชน
- 1.5 ระดับความสัมพันธ์ ใกล้ชิดของคนในชุมชน
- 1.6 เครื่องมือสื่อสาร
2. กระบวนการเฉพาะบางอย่าง
  - 2.1 กระบวนการตัดสินใจเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาโดยรวมของชุมชนเป็นอย่างไร การมีส่วนร่วมของคนมากน้อยเพียงใด บทบาทของผู้นำในการตัดสินใจเป็นอย่างไร
  - 2.2 กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่แตกต่างกัน หรือการหาข้อสรุปร่วมกันในการแก้ปัญหา
3. ผู้นำ
  - 3.1 จำนวนผู้นำ การกระจายตัวในตำบล พื้นที่
  - 3.2 บทบาทของผู้นำสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชน เช่น เปิดโอกาสให้สมาชิกแสดงความคิดเห็นริเริ่ม การสร้างกระบวนการ กิจกรรมให้สมาชิกมีส่วนร่วม และการสร้างเครือข่าย ภายนอกชุมชน
  - 3.3 คุณสมบัติ เช่น การติดตามสถานการณ์ปัญหา การเปิดกว้างให้การเรียนรู้ไม่แบ่งฝ่ายมองการณ์ไกล
4. กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม
  - 4.1 เป็นการประเมินว่าชุมชนมีระบบความคิดด้านต่างๆเหล่านี้มากน้อยเพียงไร
  - 4.2 การให้ความสำคัญกับกระบวนการพอกับผลงาน
  - 4.3 การดึงคนให้มาร่วมกระบวนการคิดและตัดสินใจให้มากที่สุด
  - 4.4 การเน้นศักยภาพของสมาชิกที่มารวมตัวกันว่า เป็นต้นทุนของชุมชนมากกว่ามองว่าเป็นปัญหาชุมชน
  - 4.5 ความคิดเกี่ยวกับอำนาจ หรือ พลัง ในการเปลี่ยนแปลงเน้นพลังของกลุ่มในการแก้ปัญหาของตนเองมากกว่าฝากความหวังไว้ที่ผู้มีอำนาจหรือไม่
  - 4.6 ความคิดเกี่ยวกับการรับผิดชอบเกี่ยวกับการแก้ปัญหาของชุมชนตนเอง
5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน

5.1 ความร่วมมือสนับสนุน ความใกล้ชิดกันของโรงเรียน วัด สถาน

บริการในชุมชน

6. ความรู้สึกร่วมเป็นกลุ่มชุมชนเดียว และมองหาทางออกของความร่วมมือในชุมชน เป็นการประเมินว่าในชุมชนมีความรู้สึกผูกพันเป็นชุมชนหรือไม่ โดยดูจาก

6.1 ประวัติศาสตร์ คำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับการช่วยเหลือกันและกันในการแก้ปัญหาชุมชน

6.2 การทำกิจกรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือหลายฝ่ายร่วมกัน

6.3 ความพยายามในการดึงเอาคนที่ยังไม่เข้าร่วมงานพัฒนาชุมชนให้เข้ามาร่วมด้วย

2.1.2 การประเมินศักยภาพชุมชน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537: 134-136) กล่าวว่าขอบเขตของการวินิจฉัยศักยภาพของชุมชนในงานพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหา และสนองความต้องการของชุมชน วิเคราะห์จากองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

1. ความกระตือรือร้นหรือจิตวิญญาณ ตลอดจนการรับรู้และจิตสำนึกในการในการพัฒนาของประชาชน หมายถึงความมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา ความกระตือรือร้นมีความสำคัญอย่างมากแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชน ทั้งนี้รวมไปถึงการรับรู้และการมีจิตสำนึกในงานพัฒนาของประชาชนด้วย

2. โครงสร้างและบทบาทขององค์กรชุมชน ผู้นำชุมชน รวมทั้งโครงสร้างอำนาจของชุมชนเป็นเรื่องที่พิจารณาถึงสภาพการปกครองของผู้นำชุมชน และองค์กรของชุมชนมีความพร้อมที่จะพัฒนาและเล็งเห็นความสำคัญในการพัฒนา

3. การวางแผนและการบริหารจัดการงานพัฒนาพิจารณาถึงความสามารถที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชนมากน้อยเพียงใด

4. การพัฒนาคน การพิจารณาความพร้อมของทรัพยากรบุคคลในชุมชน ว่าสามารถทำให้ชุมชนมีการพัฒนามากน้อยเพียงใด เช่น ผู้นำชุมชน องค์กรชุมชน และประชาชนทั่วไปในชุมชน มีการพัฒนาชุมชนของตนเองมากน้อยเพียงใด

5. เทคโนโลยีงานพัฒนา ศักยภาพของชุมชนในเรื่องของเทคโนโลยีในงานพัฒนาเป็นอีกเรื่องที่จะต้องการทำวินิจฉัยถึงประสิทธิภาพของเทคโนโลยีว่าสามารถทำให้งานพัฒนาในชุมชนบรรลุผลสำเร็จตามความต้องการของสมาชิกมากน้อยเพียงใด

6. การสื่อสาร เผยแพร่ประชาสัมพันธ์และระบบข้อมูลข่าวสารของชุมชน การวินิจฉัยศักยภาพในเรื่องการสื่อสาร เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และระบบข้อมูลข่าวสารของชุมชนนี้ เพื่อที่จะทำให้เกิดความสำนึกและการติดต่อประสานงานความเข้าใจกันมากขึ้น

7. การระดมทุน แรงงาน และทรัพยากรในชุมชน ปัจจัยเรื่องทุนและทรัพยากรที่เป็นวัตถุเป็นเรื่องสำคัญในงานพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาและความต้องการของชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากถ้าหากมีการดำเนินการที่ปราศจากทุน แรงงาน และทรัพยากรที่เหมาะสม จะทำให้โครงการประสบปัญหาและไม่สามารถดำเนินไปสู่เป้าหมายได้

8. ลักษณะโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นเรื่องที่สำคัญไม่อาจมองข้ามไปได้ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละชุมชน ย่อมแตกต่างกันไป อุปสรรคหรือความสำเร็จในงานพัฒนาต้องพิจารณาจากลักษณะโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งด้วย เช่น ประชาชนมีค่านิยมอย่างไร ทักษะติดต่อการพัฒนาอย่างไร ลักษณะการพึ่งพาอาศัยเป็นอย่างไร

9. ระบบการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน การวินิจฉัยในเรื่องของศักยภาพไม่เพียงแต่พิจารณาองค์ประกอบภายในชุมชนเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาจากองค์ประกอบจากภายนอกชุมชนด้วยได้แก่ การได้รับการสนับสนุนทั้งด้านวัสดุอุปกรณ์ การบริการ และด้านวิชาการจากภายนอกชุมชน มีผลกระทบกับภายในชุมชนด้วย ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนมีได้อยู่นิ่ง หรือติดต่อกันเฉพาะภายในชุมชนเท่านั้นแต่ชุมชนมีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนหรือหน่วยงานอื่นๆ ทำให้จำเป็นต้องทราบถึงการได้รับการสนับสนุนจากภายนอกชุมชนว่ามีมากน้อยเพียงใด

ลีลาภรณ์ นาครทรรพ และคณะ (2538: 130-138) มีข้อสรุปเกี่ยวกับกรอบตัวชี้วัดความเข้มแข็งหรือศักยภาพของชุมชน ดังนี้

1. มีการนำมิติเชิงวัฒนธรรมมาผสมผสานในการทำกิจกรรม เพราะการมีฐานทางวัฒนธรรมจะเป็นเครื่องยึดโยงให้สามารถสร้างองค์กรชุมชนได้ง่ายและมีคุณภาพ
2. ในด้านความสามารถในการตอบสนองต่อปัญหา ควรพิจารณาถึง

2.1 ความรวดเร็วในการตอบสนองต่อปัญหา

2.2 ปัญหานั้นมีหลากหลายหรือไม่ ยากง่ายเพียงไร เป็นปัญหาภายในหรือภายนอกชุมชนปัญหาเหล่านี้จะเป็นเครื่องทดสอบประสิทธิภาพและความสามารถของกลุ่มในการแก้ปัญหาได้เป็นอย่างดี

2.3 จำนวนปัญหาที่องค์กรชุมชนสามารถแก้ไขได้

3. ในด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ควรพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่

3.1 มีการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ ทางเลือกการแก้ปัญหา สาเหตุ ทางเลือกการแก้ปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาโดยดูถึงกระบวนการในการวิเคราะห์ดังกล่าว มีการวิเคราะห์ที่ชัดเจนหรือไม่ มีการเชื่อมโยงปัญหากับสาเหตุหรือไม่ คุณภาพในการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ การตั้งเป้าหมายในการแก้ปัญหาเป็นอย่างไร มีทิศทางที่ถูกต้อง มีสติหรือไม่

3.2 มีการพัฒนาจิตสำนึก

4. ในด้านการจัดกลุ่ม ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

4.1 จำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรม

4.2 ระดับของการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น เสนอความคิดลงมือปฏิบัติ

4.3 สมาชิกทำหน้าที่และทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ

4.4 มีการสร้างและพัฒนากระบวนการกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

4.5 มีกฎระเบียบและกติการ่วมกัน

4.6 มีความพร้อมเพรียง ความสามัคคีในการทำกิจกรรมร่วมกัน

5. ในด้านที่เกี่ยวกับผู้นำ ซึ่งหมายถึง ผู้ที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกและชุมชน ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

5.1 จำนวนผู้นำ มีหลายคนหรือไม่

5.2 ความรู้และทักษะของผู้นำ มีหลายด้านหรือไม่ (เช่น ผู้นำด้านการสื่อสาร การถ่ายทอดความรู้ การจัดการ)

6. ในด้านที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

6.1 การที่สมาชิกได้รับผลประโยชน์อย่างยุติธรรม

7. ในด้านการยอมรับนับถือที่องค์กรได้รับจากภายนอก ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด
ได้แก่

7.1 การสนับสนุนที่ได้รับจากภายนอก เช่น เงินทุนและทรัพยากรใน
โครงการพัฒนาต่างๆ

7.2 มีคนเยี่ยมชมศึกษาดูงาน เป็นแหล่งความรู้

7.3 การมีความสามารถในการต่อรองกับรัฐ แหล่งทุนต่างๆมากขึ้น

8. ด้านการขยายผล ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัดได้แก่

8.1 จำนวนสมาชิกที่เพิ่มมากขึ้น

8.2 ประเภทงานและกิจกรรมมีหลากหลายมากขึ้น

8.3 จำนวนองค์กรมีหลากหลายมากขึ้น

บัณฑิต อ่อนดำ และวิริยา น้อยวงศ์ยางค์ (2533: 49) กล่าวถึงตัวชี้วัดของความเข้มแข็งหรือ
ศักยภาพของชุมชน ได้แก่

1. องค์กรความรู้ ภูมิปัญญา ซึ่งรวมถึง ระบบข้อมูลข่าวสาร วิชาการ การศึกษาค้นคว้าวิจัยที่ทันต่อความเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงโดยเน้นให้เกิดองค์ความรู้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัวชุมชนและสถาบันทางสังคม ตลอดจนองค์ความรู้ที่สามารถนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนาทั้งในระดับตำบลหมู่บ้าน ชุมชน และใช้ในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนา

2. กระบวนการเรียนรู้ กล่าวคือ ในระดับตำบล หมู่บ้าน ชุมชน สามารถวิเคราะห์วินิจฉัยปัญหา แสวงหาทางออกในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง เพื่อตอบสนองปัญหาของสมาชิกในชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมู่บ้าน ประสบการณ์ และการเรียนรู้ ประยุกต์ เทคนิค และการจัดการ

3. องค์กร ชุมชน การบริหารจัดการ กำลังคน หมายถึง การรวมกลุ่มชาวบ้าน การจัดองค์กรในระดับตำบล หมู่บ้าน ชุมชน การจัดระบบบริหารจัดการพัฒนา จัดระบบสวัสดิการสังคมชุมชนเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น การรวมตัวกันเพื่อจัดตั้งกลุ่มกองทุนออมทรัพย์ มีการทำกิจกรรมร่วมกันส่งเสริมเครือข่ายทั้งเครือข่ายธรรมชาติ เครือข่ายการจัดตั้งองค์กร และเครือข่ายประสบการณ์

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า ศักยภาพชุมชน หมายถึง ชีตความสามารถในการแก้ไขปัญหาชุมชน บนพื้นฐานความรู้ วัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่นำมาประยุกต์

ให้เกิดชุดความรู้ทั้งภายในและภายนอก ให้เกิดการพึ่งพาตนเอง บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ การร่วมคิด ร่วมคุย ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมกันใช้ประโยชน์ร่วมกัน และการประเมินผล ชุมชนว่า มีจุดดี จุดเด่นอะไรบ้าง เพื่อนำไปสู่การขับเคลื่อนให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วม นับเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาในทุกระดับเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การติดตามประเมินผลในกิจกรรม/โครงการของชุมชน เป็นการสร้าง/ปลูกฝังจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของกิจกรรม/โครงการ นั้นปัจจุบัน แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (People Participation for Development) ได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนาทุกภาคส่วนหรือในลักษณะ เบญจภาคี ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน รวมพลังกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

2.2.1 ขั้นตอนการมีส่วนร่วม มี 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา/สาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดความต้องการของชุมชน และจัดลำดับความสำคัญของความต้องการของชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนในการพัฒนาซึ่งเป็นขั้นตอนของการ กำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ของโครงการ วิธีการตลอดจนแนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินการพัฒนา เป็นส่วนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ เทคโนโลยี ฯลฯ จากองค์กรภาคีพัฒนา

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นตอนรับผลประโยชน์จากการพัฒนา ซึ่งเป็นทั้งการ ได้รับผลประโยชน์ทางด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นการประเมินว่า การที่ประชาชนเข้าร่วมพัฒนา ได้ดำเนินการสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด การประเมินอาจประเมินแบบย่อย (Formative Evaluation) เป็นการประเมินผลความก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรืออาจประเมินผลรวม (Summative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวมยอด

2.2.2 ปัจจัยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

การที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วม นอกจากการปลูกฝังจิตสำนึกแล้วจะต้องมีการส่งเสริมและกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางซึ่งควรพิจารณาถึงปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1. ปัจจัยเกี่ยวกับกลไกของภาครัฐ ทั้งในระดับนโยบายมาตรการ และการปฏิบัติที่เอื้ออำนวย รวมทั้งการสร้างช่องทางมีส่วนร่วมของประชาชน จำเป็นที่จะต้องทำให้การพัฒนาเป็นระบบเปิดมีความเป็นประชาธิปไตย มีความโปร่งใส รับฟังความคิดเห็นของประชาชน และมีการตรวจสอบได้
2. ปัจจัยด้านประชาชน ที่มีสำนึกต่อปัญหาและประโยชน์ร่วมมีสำนึกต่อความสามารถและภูมิปัญญาในการจัดการปัญหาซึ่งเกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้ ซึ่งรวมถึงการสร้างพลังเชื่อมโยงในรูปกลุ่มองค์กร เครือข่ายและประชาสังคม
3. ปัจจัยด้านนักพัฒนาและองค์กรพัฒนา ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทในการส่งเสริมกระตุ้น สร้างจิตสำนึก เอื้ออำนวยกระบวนการพัฒนสนับสนุนข้อมูลข่าวสารและทรัพยากรและร่วมเรียนรู้กับสมาชิกชุมชน

2.2.3 ปัญหาอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

1. อุปสรรคด้านการเมือง เกิดจากการไม่ได้กระจายอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่ประชาชน โครงสร้างอำนาจทางการเมือง การปกครอง การบริหาร เศรษฐกิจ ถูกควบคุมโดยคนกลุ่มน้อยทหาร นายทุน และข้าราชการ ขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการแจกแจงทรัพยากร
2. อุปสรรคด้านเศรษฐกิจ เกิดจากการขาดความสามารถในการพึ่งตนเอง อำนาจการต่อรองมีน้อย กระบวนการผลิต ปัจจัยการผลิตอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ความแตกต่างในสังคมด้านรายได้ อำนาจ และฐานะทางเศรษฐกิจ

3. อุปสรรคด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณีในแต่ละพื้นที่ที่ทำให้ประชาชนไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้เนื่องจากขัดต่อขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน/เผ่า

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การติดตามประเมินผลในโครงการ หรือกิจกรรม ที่หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ได้เข้ามาพัฒนาชุมชน เพราะการมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน หรือเกิดชุมชนจัดการตนเองได้ กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมตั้งแต่ การพัฒนาโจทย์วิจัย ต้องมาจากความต้องการของชุมชน ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด และสะท้อนปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญผ่านเวทีประชาคม พอได้โจทย์วิจัยเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชุมชนต้องเข้ามาเป็นนักวิจัยที่จะมาร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นชุมชนเป็นสำคัญ และที่สำคัญคนในชุมชนได้เรียนรู้จากการเก็บข้อมูล สอบถาม และบันทึกข้อมูล หลังจากได้ข้อมูลเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็นำข้อมูลมาตัดสินใจ มาวิเคราะห์สังเคราะห์ วางแผน เพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาสิ่งที่เกิดขึ้น ถือได้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบเปิด ที่สอนให้ชุมชนรู้จักพึ่งตนเองบนข้อมูลที่มีอยู่ พร้อมทั้งสอนวิธีคิดสืบหาเหตุผล หรือที่นักวิชาการเรียกว่า System thinking (ความคิดที่เป็นระบบ) ฉะนั้น งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นงานวิจัยสายพันธุ์ใหม่ที่เป็นการบูรณาการเชิงโยง นักวิชาการภาครัฐ ชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาชุมชน หรือที่เรียกว่า การแก้ไขปัญหาแบบบูรณาการ ตัดสินบนข้อมูล ชุดความรู้ที่ภายในชุมชน ผนวกกับความรู้ทางศาสตร์สมัยใหม่มาสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับชุมชน

2.3 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research – PAR) เป็นแนวคิดที่มีการนำมาอ้างอิงและประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางในการวิจัยและการพัฒนาระดับต่างๆ ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และสร้างเสริมกระบวนการวิจัยและกระบวนการพัฒนาอย่างมากเช่นกัน แต่ก็ไม่สามารถนำไปสู่การจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างเป็นระบบ เนื่องจากมีการนำแนวคิดมาประยุกต์ใช้แบบแยกส่วน และเป็นการวิเคราะห์แบบเส้นตรงที่ไม่ได้คำนึงถึงแบบแผนพฤติกรรมของผู้มีส่วนได้เสียจากกระบวนการวิจัยและ/หรือพัฒนาเท่าที่ควร ทั้งๆ ที่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไม่ได้เป็นของใหม่ที่นักวิจัยและนักพัฒนาได้พยายามนำมาสังเคราะห์ปัญหาและพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญ

ของการพัฒนาและการวิจัยเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือการวิจัยและพัฒนา (Research and Development - R&D) รูปแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชน โดยบทบาทหลักยังอยู่ที่นักวิจัย และ/หรือนักพัฒนา โดยประชาชนหรือผู้อยู่กับปัญหาที่ต้องการคำตอบของนักวิจัยนั้นเป็นเพียงผู้ให้ความร่วมมือ (ซึ่งไม่ได้มีส่วนร่วม) และการวิจัยนั้นก็ไม่ใช่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง แต่เป็นเพียงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ที่อยู่ในกลุ่มของการวิจัยเชิงประยุกต์เท่านั้นเอง เพราะนักวิจัยใช้เป็นยุทธวิธีแก้ไขปัญหาในการปฏิบัติตามระเบียบวิธีวิจัยของนักวิจัยและมักจะนำไปสู่ทางตันในการปฏิบัติเพื่อการแก้ไขปัญหาหรือการบรรลุเป้าหมายในการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะการอ้างการเข้าถึงผู้ให้ข้อมูล (ประชาชน) และการได้ข้อสรุปที่ผ่านการตีความเบื้องต้นของนักวิจัยนั้นไม่ได้เป็นองค์ความรู้ที่เป็นคำตอบแท้จริงสำหรับผู้ให้ข้อมูล (ประชาชน) ในการนำไปสู่การจัดการปัญหาและการเรียนรู้อย่างแท้จริง สิทธิณัฐ ประพุทธนิตสาร (2545) ได้สรุปว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา (Participatory Action Research for Development) จึงเป็นเรื่องการวิจัยที่มากกว่าการวิจัยแบบเดิมๆ แต่เป็นการวิจัยที่เป็นการเรียนรู้เพื่อนำผลการวิจัยมาใช้ในการแก้ปัญหของผู้อยู่กับปัญหา (ของชุมชน) ได้โดยทันที ดังนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นกระบวนการสืบค้นหาคำตอบที่ปรับเปลี่ยนไปตามบริบทซึ่งสามารถพัฒนาผ่านกระบวนการตรวจสอบและสืบค้นใหม่ได้เสมอ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะอธิบายปรากฏการณ์ (เหตุการณ์ที่เป็นภาพนิ่งตามทฤษฎีเชิงระบบ) โดยผู้คนที่อยู่กับปัญหาหรือปรากฏการณ์นั่นเอง ซึ่งจะทำให้เขา (ผู้คนที่อยู่กับปัญหา) ได้เข้าใจว่าการกระทำของเขา (ชุมชนและท้องถิ่น) สร้างปัญหาที่ประสบได้อย่างไร และเขา (ชุมชนและท้องถิ่น) จะสามารถเรียนรู้และยอมรับกับความเป็นจริงได้อย่างไร และหากเขา (ชุมชนและท้องถิ่น) จะเปลี่ยนแปลงต้องทำอะไร

กระบวนการวิจัย PAR จึงเป็นกระบวนการวิจัยที่นำมาใช้แก้ปัญหาด้วยการแสวงหาความรู้และการกระทำจะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดในวงจรหนึ่งและตราบเท่าที่ผู้อยู่กับปัญหาจะสามารถรวมกลุ่มกันได้ และเป็นกระบวนการวิจัยที่ให้กลุ่มคนไร้อำนาจต่อรอง (Powerless Groups) เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยด้วยเพื่อนำไปสู่การให้อำนาจแก่ประชาชน (Empowerment) ซึ่งเทคนิคของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นยุทธวิธีที่จะช่วยให้ประชาชนสามารถรวมตัวกันขึ้นมาในรูปขององค์กรประชาชน และสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความเข้มแข็งทั้งโครงสร้างและการดำเนินงาน โดยอาศัยเงื่อนไขการเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนด้วยระบบข้อมูล ทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของข้อมูล สามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และทำการพัฒนาต่อไปได้ วิธีการของ PAR เป็นกระบวนการที่น่าจะสะท้อนความเป็นจริงที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซับซ้อน และมีพลวัตได้ดีที่สุด โดยไม่มีรูปแบบตายตัว ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่มีวิถีวิทยาที่เปิดกว้าง ยืดหยุ่น และมี

ความลงตัว อยู่ที่สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดังนั้นการนำกระบวนการ PAR มาเป็น กระบวนการวิจัยสำหรับแผนงานวิจัยที่ต้องการให้ชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือมีความสามารถในการสร้างความมั่นคงและมีภูมิคุ้มกันด้วยการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นกระบวนการที่นำไปสู่ การบูรณาการได้ดีที่สุด ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นย้ำถึงหลักการทรงงาน 9 ประการที่ ทรงใช้ดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริตลอดมา (พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, 2549) นั่นคือ

1. หลักการ “พอเพียง” และ “พออยู่-พอกิน” คือ การสร้างความ “พออยู่” “พอกิน” ให้กับ คนส่วนใหญ่ของประเทศให้ได้ส่วนก่อนเป็นลำดับแรก ความ “พออยู่-พอกิน” เป็นรากสำคัญของชีวิตที่ พอเพียงและเป็นพื้นฐานในการที่จะพัฒนาตนเอง ชุมชน และประเทศชาติในระยะต่อไป

2. หลัก “การพึ่งตนเอง” คือ การมุ่งเน้นให้ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเอง สามารถมีอาหาร ที่อยู่อาศัย เพียงพอแก่สภาพและการดำรงชีพ โดยไม่ต้องตกเป็นเบี้ยล่างหรือพึ่งพาอาศัยผู้อื่น

3. หลักการ “ระเบิดจากข้างใน” คือ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ โดยคำนึงถึงความพร้อม และ การมีส่วนร่วมริเริ่มดำเนินการโดยประชาชนในพื้นที่ มิใช่การริเริ่มจากภายนอก เช่น การสนับสนุนการ ประกอบอาชีพโดยการใช้เทคโนโลยีชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เรียบง่ายและมีราคาถูก ชาวบ้าน สามารถเรียนรู้ได้เร็วและมีไว้ใช้เอง การสนับสนุนให้ประชาชนอยู่รวมกลุ่มกัน หรือร่วมในกิจกรรมเพื่อ สร้าง ความเข้มแข็งให้ชุมชนของตนก่อนแล้วจึงค่อยขยายการพัฒนาออกมาสู่โลกภายนอก

4. หลัก “ค่อยเป็นค่อยไป” ตามลำดับขั้นตอน คือ การดำเนินงานที่คำนึงถึงทุกปัจจัยและ เงื่อนไขเวลา ให้มีความพอดี สมดุล รอบคอบ และสอดคล้องกับลักษณะของสังคมและภูมิสังคม มิใช่การ ดำเนินงานในลักษณะ “ก้าวกระโดด” หรือในแนวทางอนุรักษนิยมสุดโต่ง เช่น การไม่เร่งรัดนำความเจริญ เข้าไปสู่ชุมชนในภูมิภาคที่ยังมีได้ทันตั้งตัว แต่ให้มีการเตรียมความพร้อมเพื่อให้สามารถรับแรงปะทะจาก สถานการณ์ของโลกภายนอกได้

5. หลักการ “รวมที่จุดเดียว” คือ การดำเนินงานที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาในรูปแบบของ “การ พัฒนาแบบผสมผสาน” ที่ให้ผลเป็นการ “บริการรวมที่จุดเดียว” เป็นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม การ บริหารงานจากการที่ต่างคนต่างทำมาสู่การประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งปรากฏเป็น รูปธรรมชัดเจนในโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่มีในทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งเป็นศูนย์รวมของการศึกษาค้นคว้าทดลอง และปฏิบัติการพัฒนาทุก ๆ ด้านโดยยึดถือข้อเท็จจริงและ ปัญหาที่มีในแต่ละภูมิภาคที่แตกต่างกันเป็นหลัก

6. หลัก “การไม่ติดตำรา” คือ การไม่นำเอาทฤษฎีหรือหลักวิชาการของผู้อื่นมาทำหรือปฏิบัติ โดยปราศจากการพิจารณาให้ถ่องแท้ด้วยสติปัญญาว่ามีความเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ที่แท้จริงของคนไทย สังคมไทยหรือไม่ นักวิชาการชั้นสูงที่ได้รับการศึกษาจากตะวันตกมักจะนำแนวคิด

และทฤษฎีต่างๆ มาใช้กับประเทศไทยโดยขาดการวิเคราะห์และพิจารณาถึงความแตกต่างอย่างรอบคอบทุกด้าน จึงมักจะประสบความล้มเหลวหรือไม่บังเกิดผลดีต่างๆ เต็มที่ ในที่สุด

7. หลัก “การทำให้ง่าย” (Simplicity) คือ การวางแผน ออกแบบ ค้นหาวิธีการดำเนินงานที่มีลักษณะเรียบง่าย ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ทั้งในด้านแนวความคิดและด้านเทคนิควิชาการ มีความสมเหตุสมผล ทำได้รวดเร็ว สามารถแก้ปัญหาให้กับประชาชนได้จริง และสามารถนำไปเป็นตัวอย่างได้

8. หลักแห่งความเป็นจริงตามธรรมชาติ คือ แนวทางการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหา และปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสถานะที่ไม่ปกติ ให้เข้าสู่ระบบปกติโดยใช้ธรรมชาติเป็นตัวดำเนินการ เช่น การนำน้ำตื้นขังน้ำเสียหรือเจือจางน้ำเสียให้กลับเป็นน้ำตื้นตามจังหวะการขึ้นลงตามธรรมชาติของน้ำ การบำบัดน้ำเสียโดยใช้ผักตบชวาซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติให้ดูดซับสิ่งสกปรกปนเปื้อนในน้ำ การปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก ในโครงการศึกษาวิธีการฟื้นฟูดินที่เสื่อมโทรมเขาชะงุ้ม อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นต้น

9. หลักการ “ขาดทุน” คือ “กำไร” (Our Loss is Our Gain) คือ การดำเนินงานที่ยึดผลสำเร็จแห่งความ “คุ้มค่า” มากกว่า “คุ้มทุน” คำนึงถึงผลประโยชน์ของคนส่วนรวมมากกว่าผลสำเร็จที่เป็นตัวเลข อันเป็นผลประโยชน์ของกลุ่มคนส่วนน้อย เล็งเห็นผลที่ได้จากการลงทุนเพื่อประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ อันได้แก่ ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนซึ่งตีค่าเป็นตัวเงินไม่ได้ ซึ่งถ้าหากพิจารณาตามหลักเศรษฐศาสตร์แล้ว อาจจะได้ว่าเป็นการลงทุนที่ขาดทุนหรือไม่คุ้มทุน

การวิจัยนี้จึงได้มุ่งเน้นดำเนินงานตามหลักการทรงงานของพระองค์ท่าน โดยการประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัย PAR ตามเงื่อนไขที่เป็นไปได้ของแต่ละพื้นที่ในภาคเหนือ ซึ่งความแตกต่างหลากหลายของรูปแบบการมีส่วนร่วมจะทำให้วิธีวิจัยและระเบียบวิธีวิจัยยืดหยุ่นสูง ไม่ยึดติดตำราที่มากเกินไปจนจำเป็น และที่สำคัญนักวิจัยและนักพัฒนาต้องเข้าใจว่า “งานวิจัยแบบ PAR ไม่ใช่ R&D เนื่องจากงาน R&D ไม่ได้เน้นการเชื่อมโยงแบบวงจร ส่วนมากมักจะให้ได้อัจฉริยภาพหรือเทคโนโลยีแล้วนำไปใช้ ผลการใช้ได้ผลหรือไม่ก็จะถูกนำไปวิจัยต่อ แต่งาน PAR จะเป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนที่ต้องการแก้ปัญหาหรือต้องการพัฒนาแบบคิดไปทำไป แล้วคิดเพิ่มเติมทำเพิ่ม และสำคัญคือ PAR ให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” ที่นำความรู้ไปสู่การปฏิบัติ และนำผลการปฏิบัติไปปรับความรู้แบบต่อเนื่องที่เรียกว่า “กระบวนการเรียนรู้” ซึ่งเป็นความมุ่งหวังให้กลุ่มชาวนาเป็นองค์กรเรียนรู้ที่มีความมุ่งมั่น (Communities of Commitment) ด้วยการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การสร้างคามมั่นคงและมีภูมิคุ้มกัน

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง วิจัยด้วยเพื่อนำไปสู่การให้อำนาจแก่ประชาชน (Empowerment) ซึ่งเทคนิคของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นยุทธวิธีที่จะช่วยให้ประชาชนสามารถรวมตัวกันขึ้นมาในรูปแบบขององค์กร

ประชาชน เน้นการวิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้น เก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์สังเคราะห์ วางแผน และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน

2.4 แนวคิดการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชนกับแนวคิดเศรษฐกิจพึ่งตนเอง

ชุมชนหลายแห่งมีความรู้ มีความสามารถในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ดีกว่าการดำเนินการของรัฐ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สังคมของชาชนบทมีการพึ่งพิงป่าพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ มาช้านาน มีการทดสอบเรียนรู้ปรับใช้ไปตามสภาพของแต่ละช่วงเวลา จนกลายเป็นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของการใช้ป่า แต่เนื่องจากการพัฒนาประเทศมิได้ให้ความสนใจแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้มากนัก จึงทำให้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้หมดไป เช่น การใช้ลูกหนามแทงมาทูปเพื่อนำมาใช้ซักเสื้อผ้า การใช้ยาสมุนไพรมาใช้รักษาโรค ฯลฯ ซึ่งถ้าเหลือใช้ก็นำมาแปรรูปเป็นยาตากแห้ง เป็นผงชนิดต่างๆ ไว้จำหน่ายทำให้เกิดรายได้ในอดีต การพัฒนาโดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนาหลายประเทศ รวมทั้งประเทศไทยมักเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจนำหน้าการพัฒนาด้านอื่นๆ และไม่ค่อยคำนึงถึงความเสียหายที่เกิดแก่ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมมากนัก ไม่เคยมีการประเมินต้นทุนทางสังคมหรือต้นทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับประเทศในยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมา มุ่งเน้นการเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก มุ่งการผลิตให้มีจำนวนมากเท่าที่จะมากได้เพื่อขายแก่ตลาดโลก ในขณะที่ทรัพยากรป่าถูกทำลายเพื่อแปรสภาพเป็นพื้นที่เกษตรกรรมในแต่ละปีเปลี่ยน ป่าที่อุดมสมบูรณ์หาค่าทางเศรษฐกิจไม่ได้ไปเป็นไร่มันสำปะหลังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือเป็นนาทุ่งในภาคใต้ นอกจากนั้นมีการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้าสนองความต้องการของอุตสาหกรรม แต่พื้นที่ป่าที่มีค่าจำนวนมากถูกน้ำท่วม พืชหลายชนิดถูกทำลาย และสัตว์ป่าไม่มีที่อยู่อาศัยผลจากการพัฒนาต่างๆ ทำให้เกิดภาวะมลพิษและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ เกิดผลกระทบโดยตรงต่อความเป็นอยู่ของประชากรในภาคชนบทของประเทศ ทำให้ชุมชนมีปัญหาหลายด้าน เช่น ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และสุดท้ายคือด้านสิ่งแวดล้อมดังนั้น ชุมชนควรได้รับโอกาสในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเกิดความยั่งยืน เพราะความหลากหลายของชนิดในสิ่งมีชีวิตทั้งพืช สัตว์ และจุลินทรีย์ที่มีความเชื่อมโยงกันเป็นสายในระบบนิเวศเรียกรวมว่า “ความหลากหลายทางชีวภาพ”

ซึ่งมีอยู่มากมายในโลกนี้ แต่ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในพื้นที่ป่าชื้นเขตร้อนรอบโลกซึ่งมีพื้นที่รวมกันเพียงประมาณ 7% ของผืนแผ่นดินโลก พื้นที่ป่าชื้นเขตร้อนนี้มีสิ่งมีชีวิตมากมายหลากหลายรูปแบบถึง 90% ของสิ่งมีชีวิตทั้งหมดในโลก เช่น พบว่าในป่าชื้นเขตร้อนมีนกชนิดต่าง ๆ มากถึง 40% ของนกทั้งหมด มีแมลงชนิดต่าง ๆ มากถึง 80% ของแมลงทั้งโลกและมีพืชชนิดต่าง ๆ มากถึง 60% ของพืชทั้งโลก นักวิชาการคาดการณ์ว่าน่าจะมีสิ่งมีชีวิตประมาณ 5 ล้าน หรือมากกว่านั้นในป่าเขตร้อน ดังนั้นป่าชื้นเขตร้อนจึงเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ และอากาศที่เอื้ออำนวยให้เกิดสิ่งมีชีวิตมากมายเหมือนเป็นศูนย์กลางแห่งความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งนับว่าเป็นสมบัติธรรมชาติอันล้ำค่าสืบทอดต่อ ๆ มาจนถึงถือว่าเป็นมรดกโลกอย่างแท้จริง (วิสุทธิ ไบไม้, 2557 : 114)

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพในระดับสูงแห่งหนึ่งของโลกสาเหตุที่ทำให้ประเทศไทยนี้มีความหลากหลายของพันธุกรรมสูงนั้นเกิดขึ้นทั้งจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนต่าง ๆ ในดินแดนแห่งนี้ ปัจจัยทางธรรมชาติเหมาะสมและศักยภาพของชุมชนต่าง ๆ ที่ได้ใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ติดต่อกันมายาวนานหลายพันปี มีผลที่ทำให้ดินแดนแห่งนี้อุดมไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเนื่องกับเรื่องดังกล่าวมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ในแง่นี้การพิจารณาสถานภาพของความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพอย่างน้อย 4 องค์ประกอบสำคัญ คือ ความหลากหลายของระบบนิเวศ ความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิต ความหลากหลายทางพันธุกรรม และความหลากหลายทางวัฒนธรรม (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2548 : 15)

ในปัจจุบันระบบความหลากหลายเริ่มลดน้อยลงไปเรื่อยๆ เนื่องจาก ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศ และการเข้าไปใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจหากวิเคราะห์สภาพการเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในประเทศไทย พบว่า มีพื้นที่ประมาณ 321 ล้านไร่ นโยบายการป่าไม้แห่งชาติและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้อย่างน้อยร้อยละ 40 ของประเทศ หรือประมาณ 128.3 ล้านไร่ เพื่อการอนุรักษ์ ดิน น้ำ และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จากข้อมูลสถิติพื้นที่ป่าไม้ ในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าจนวนร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ประเทศ หรือประมาณ 171 ล้านไร่ ต่อมาในปี พ.ศ.2525 มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ร้อยละ 30.52 ของพื้นที่ประเทศ หรือ

ประมาณ 98 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2541 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ ร้อยละ 25.3 ของพื้นที่ประเทศ หรือประมาณ 81 ล้านไร่ และ ปี พ.ศ. 2551 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ ร้อยละ 33.4 ของพื้นที่ประเทศ หรือประมาณ 107 ล้านไร่ ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้คงเหลือ 102.1 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 31.57 ของประเทศ จากการลดลงของพื้นที่ป่าจำนวนมากในระยะเวลาที่ผ่านมา มีผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของระบบนิเวศป่าไม้ และสถานภาพของพืชและสัตว์หลายชนิด ซึ่งบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้ว และบางชนิดเสี่ยงต่อการ สูญพันธุ์ หายาก และถูกคุกคาม (กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2557 : 12) ป่าไม้เป็นระบบนิเวศธรรมชาติที่มีองค์ประกอบของส่วนที่ไม่มีชีวิตและมีชีวิต ได้แก่ ดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น ส่วนที่มีชีวิต ได้แก่ ต้นไม้ เถาวัลย์ สัตว์ป่าขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เป็นต้น สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตภายในป่าจะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น ต้นไม้ สัตว์ป่า ก็ต้อง อาศัย น้ำ อากาศ ดิน เพื่อดำรงชีวิต และในขณะเดียวกันสิ่งที่มีชีวิตด้วยกันจะอยู่กันแบบพึ่งพาอาศัย เพื่อการดำรงชีวิตที่ได้อย่างยั่งยืน สิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศป่าไม้ ไม่ว่าจะเป็นต้นไม้นขนาดเล็กขนาดใหญ่ สัตว์ป่าขนาดเล็กและขนาดใหญ่ จะมีกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ คือ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เพื่อสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศป่าไม้ สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นโยบายด้านการรักษาความมั่นคงของฐานทรัพยากร และการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ในการเร่งปกป้องและฟื้นฟูพื้นที่อนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยให้ความสำคัญในการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐ จัดทำแนวเขตที่ดินของรัฐให้ชัดเจน โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าต้นน้ำและพื้นที่อนุรักษ์ที่มีความสำคัญเชิงนิเวศ กำหนดพื้นที่แนวกันชนและที่ราบเชิงเขาให้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์การปลูกป่าเพื่อป้องกันภัยพิบัติและป้องกันการบุกรุกป่า ขยายป่าชุมชน ผลักดันแนวทางการประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของระบบนิเวศและการสร้างรายได้จากการอนุรักษ์ เช่น โครงการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศ โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แบบมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เป็นต้น

2.4.1 กระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.4.1.1 มนุษย์: ผู้ก่อเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน

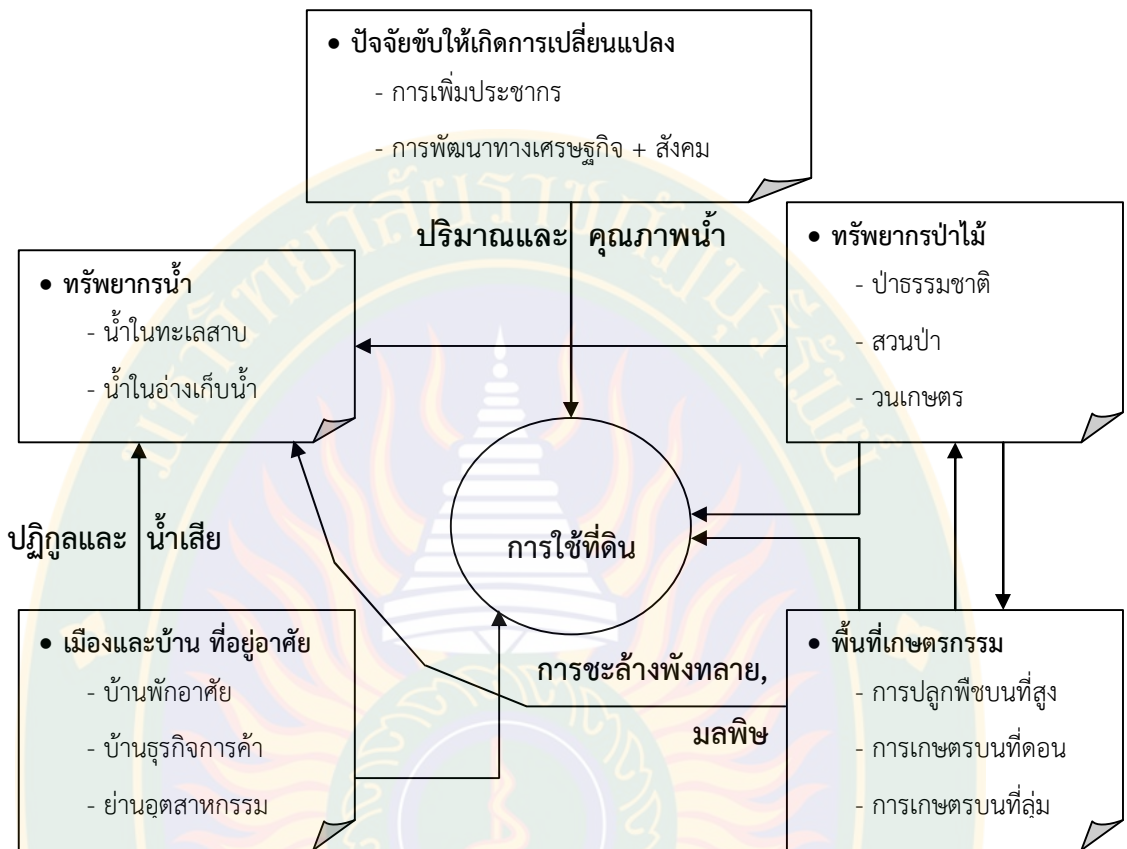
การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทั้งระดับโลก และระดับประเทศ แม้แต่ระดับท้องถิ่นมีกระบวนการหลายมิติ (multi-dimensional process) ที่ต้องพิจารณา อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน เริ่มต้นจาก วิวัฒนาการของมนุษย์ในยุคแรกๆ ที่การเปลี่ยนแปลงค่อยเป็นค่อย

ไป และเป็นไปอย่างรวดเร็วและไร้รูปแบบที่แน่นอน เมื่อประชากรมากขึ้น ความต้องการและความโลภในการครอบครองที่ดินเพื่อทำกิน และซื้อขาย การเปลี่ยนแปลงการเพิ่มขึ้นหรือข้างลง หรือมีแบบมีแผนมากขึ้น หากได้รับการวางแผนหรือมีนโยบายที่ดีจากรัฐบาล หรือมีเทคโนโลยีแทนปัจจัยที่ได้จากป่าไม้ และการทำการเกษตร การศึกษาของ IGBP (1994) พบว่า ทรัพยากรที่ดินบนพื้นโลก หรือประเทศใดประเทศหนึ่งจะถูกใช้มากน้อยเพียงไร และในลักษณะใดขึ้นอยู่กับขีดจำกัดทางชีวกายภาพ และความรู้ความเข้าใจของคนในพื้นที่นั้น ในส่วนของขีดจำกัดชีวกายภาพนั้น ได้แก่ ส่วนที่เป็น ดินเอง ลมฟ้าอากาศ ลักษณะภูมิประเทศ และอื่นๆ ส่วนที่เกิดจากมนุษย์นั้น ได้แก่ จำนวนประชากร เทคโนโลยี สภาพทางสังคม และเศรษฐกิจ เป็นต้น กล่าวได้ว่า มนุษย์เป็นผู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งปกคลุมดินบนพื้นโลก โดยการใช้ที่ดินเพื่อความต้องการที่แตกต่างกันไป ยิ่งเมื่อรวมตัวกันเป็นสังคมมนุษย์ขึ้นแล้วมีความ ต้องการมากขึ้น พลังขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่มีมากขึ้น ด้วยเหตุนี้พืชพรรณที่ขึ้นปกคลุมดินอยู่ บนพื้นโลกก็ได้รับการดัดแปลงปรับเปลี่ยน (modification) และ/หรือไม่ก็เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง (conversion) นับแต่นั้นมา ลมฟ้าอากาศใกล้ผิวดินก็เริ่มถูกรบกวนเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเปลี่ยนรูปแบบกันมา อย่างต่อเนื่องและขยายพื้นที่มากขึ้นทุกมุมโลก โดยเฉพาะการบุกรุกทำลายป่าเพื่อทำเกษตรกรรมได้ส่งผล ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลมฟ้าอากาศ เห็นชัดเจนขึ้นในปัจจุบัน

2.4.1.2 การกำหนดวิสัยทัศน์ผลกระทบของการใช้ที่ดินในการวางแผนจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในประเทศใดประเทศหนึ่ง ส่งผลกระทบต่อถึงระดับภูมิภาค และต่อมวลมนุษยโลกด้วย ดังเช่นปัญหาการเกิดก๊าซเรือนกระจก จากการใช้เชื้อเพลิงจากไม้จากก๊าซถ่านหิน และลิกไนต์ รวมทั้งการทำการเกษตรด้วยการถางแล้วเผา (slash and burn) ดังนั้นในการสร้างแบบจำลอง หรือกรอบแนวคิดในการวางแผนจัดการ ควรต้องพิจารณาถึงการหาผลลัพธ์ที่สามารถให้ข้อมูลที่บ่งบอกถึง เรื่องทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมทุกด้านด้วย ดังนั้นในมโนทัศน์ของกรอบแนวคิด จะต้องเชื่อมโยงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับโลก ทั้งนี้มโนทัศน์จะต้องปรับเปลี่ยนไปตามกระแสโลกาภิวัตน์และวิสัยทัศน์ในการวิเคระห์ / ยุทธศาสตร์การจัดการอนาคตด้วยตัวอย่างกรอบแนวคิดการกำหนดหาผลกระทบของกาเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินต่อทรัพยากร ป่าไม้-ดิน-น้ำ ใน ระดับท้องถิ่น แสดงไว้ในภาพที่ 2.1

ภาพที่ 2.2 การกำหนดผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินต่อทรัพยากรป่าไม้-ดิน-น้ำ ในระดับท้องถิ่น
ที่มา : นิพนธ์ ตั้งธรรม, 2549

2.4.1.3 ประสิทธิภาพของการจัดการเชิงบูรณาการ

ในอดีตการจัดการลุ่มน้ำในเชิงการบริหารจัดการจะเป็นไปในลักษณะ “จากบนลงล่าง – topdown management” คืองานทั้งหมดดำเนินการโดยคนของรัฐ โดยนโยบายของรัฐมุ่งเน้นให้เกิดการควบคุม ทรัพยากรลุ่มน้ำให้เป็นไปตามหลักวิชาการที่คิดว่าจะเกิดความยั่งยืนแก่สังคมส่วนรวม โดยคำนึงถึงผล กระทบต่อด้านสังคมและเศรษฐกิจแก่ชุมชนและปัจเจกบุคคลน้อยกว่าการรักษาคุณภาพ ด้านสิ่งแวดล้อม แต่ผลที่ตามมาสำหรับประเทศไทย ทั้งทรัพยากร สิ่งแวดล้อมนั้นวันจะเสื่อมถอยลงไป ในขณะที่ภาวะ เศรษฐกิจและสังคมในชนบทที่อาศัยทรัพยากรลุ่มน้ำเป็นฐาน ก็มีได้ดีมากขึ้นนัก กรอบความคิดในการ จัดการจึงปรับเปลี่ยนมาเป็นเชิงการบริหารจัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชนหรือ “จากล่างสู่บน – bottom up” ดังเช่นที่เป็นกระแสหลักอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้ ทั้งฝ่าย

รัฐและองค์กร ภาคชุมชน คาดว่าน่าจะเป็นวิธีการ บริหารจัดการที่น่าจะเกิดความเป็นธรรมแก่สังคม และเกิดความยั่งยืนมากกว่าการบริหารจัดการแบบเก่าในเชิงของการใช้ประโยชน์ทรัพยากรกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรเกษตร และทรัพยากรอื่นๆ กระแสของ ความต้องการจะให้เกิดองค์รวมของการจัดการทรัพยากรดังกล่าว ในลักษณะเชื่อมโยงผลกระทบ ระหว่างกันและกันและของทุกทรัพยากรร่วมกัน จนไปถึงผลกระทบ ที่มีต่อชุมชนและเศรษฐกิจ ทั้ง ระดับจุลภาคและมหภาค รวมทั้งความเสมอภาคได้มีการกล่าวถึงกันมากขึ้นทั้งทั่วโลกและในแต่ละ ประเทศ คำว่า “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบบูรณาการเพื่อให้เกิดความยั่งยืน – Integrated Natural Resources Management, INRM” จึงได้รับการกล่าวถึงกันมากในวงการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ ในส่วนการจัดการ ทรัพยากรน้ำ (Water resource management, WRM) หน่วยงานบริหารจัดการน้ำใช้กันอยู่ในอดีตก็เปลี่ยน มาใช้ “การจัดการน้ำแบบบูรณาการ – Integrated Water Resources Management, IWRM” ที่คำนึงถึง ทรัพยากรอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับ ทรัพยากรน้ำมากขึ้นกว่าในอดีต ในภาคเกษตรกรรม คำว่า “ระบบนิเวศเกษตร -Agroecosystem” ก็ได้ถูกนำเข้ามาในการวางแผนใช้ที่ดินด้านเกษตรกรรมมากขึ้นจนทำให้เกิดองค์ความรู้ ใหม่เชิงสห วิชาการหลายสาขาที่พิจารณาองค์รวมหลายด้านเข้ามาพร้อมกัน เช่น วิทยาลัยสิ่งแวดล้อม และ “โครงการสหศึกษาสาขา วิชาการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน – Interdisciplinary Program on Sustainable Land-use” ของ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (KU-SLUSE), มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ การจัดการทรัพยากรที่ดินและสิ่งแวดล้อมของคณะเกษตร มหาวิทยาลัยขอนแก่น จะเห็นได้ว่า ปรัชญาของการบูรณาการจัดการทรัพยากรเป็นปรัชญาของความสัมพันธ์แบบองค์รวม ที่จะทำให้เกิดการพิจารณาพร้อมกันไปทั้งด้านตัวทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นไปตามหลักความสมดุล ของ ระบบนิเวศและการบริหารจัดการที่มาจากทุกภาคส่วนของผู้เป็นเจ้าของประเทศ เพื่อให้ทั้งตัว ทรัพยากรและ สังคมมนุษย์ทั้งในชนบท ในเมือง และทั้งโลก อยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ด้วยคุณภาพชีวิตที่ ดีของผู้คน สิ่งมีชีวิต อื่นๆ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมกายภาพทุกด้าน

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมของชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเก็บรวบรวมข้อมูลประเด็นปัญหา ด้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น ปัญหาการใช้ประโยชน์ ปัญหาการบุกรุก ปัญหา การทำลายระบบนิเวศ เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จำเป็นต้องค้นหาปัญหาและสาเหตุให้ชัดเจน หากได้ ข้อมูลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ควรนำข้อมูลมาสนทนาคู่กับชุมชน เพื่อสร้างความตระหนัก และสร้าง

เรียนรู้ พร้อมค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกับชุมชน เช่น การตั้งกฎกติกา การบวชป่า การปลูกป่า การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น การสร้างเส้นทางแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ เป็นต้น

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในการบริหารจัดการนั้น ต้องให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งในเรื่องของการดูแลรักษา การฟื้นฟูสภาพป่า รวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่า โดยมุ่งหวังที่จะให้ทรัพยากรป่าไม้แห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ และตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างยั่งยืน ซึ่ง ดุสิต เวชกิจ (2535: 211-212 จันทนา อินทปัญญา, 2553 : 36) ได้สรุปสาเหตุ และรูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชน ดังนี้

1. สาเหตุการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชนประกอบด้วย

1.1 ผลประโยชน์: จิตสำนึกของมนุษย์โดยทั่วไปย่อมต้องการผลประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ ตนเองหรือคนใกล้ขีด การมีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินการป่าไม้ชุมชน จึงย่อมหวังว่าผลประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับจากป่าไม้ชุมชน เช่น การได้ไม้เป็นเชื้อเพลิงเพื่อการหุงต้มในครัวเรือน การมีอาหารในการบริโภค ฯลฯ แม้บางครั้งตนเองอาจจะไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงก็ยังมี ความหวังที่ให้ลูกหลาน ญาติพี่น้อง หรือแม้กระทั่งท้องถิ่นตนได้รับผลประโยชน์แทน

1.2 ความเดือดร้อน : มนุษย์ย่อมต้องการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีที่สุขสบายเมื่อมีความเดือดร้อนเกิดขึ้นก็พยายามที่จะขจัดสาเหตุของความเดือดร้อนนั้นให้หมดสิ้นไป การดำเนินชีวิตที่เดือดร้อนเพราะขาดแคลนไม้ในการใช้สอย จึงทำให้ประชาชนต้องการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อ การป่าไม้ชุมชน โดยมุ่งหวังจะทำให้ความเดือดร้อนหมดสิ้นไป และกลับมีชีวิตที่สุขสบาย

1.3 ความสนใจ : ทรัพยากรป่าไม้เอื้ออำนวยประโยชน์อย่างมหาศาลให้แก่ มนุษย์ ถ้าในท้องถิ่นใดมีความขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้ ย่อมสูญเสียโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์ จากป่าไม้ รวมทั้งยังอาจเกิดโทษบางประการติดตามมา ความจริงดังกล่าวเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในผู้ที่ สนใจด้านป่าไม้ และในปัจจุบัน วงการต่างๆ ได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้อย่างมาก มีการเผยแพร่ทางสื่อมวลชนทุกแขนงอย่างมากมาย ทำให้ประชาชนหันมาให้ความสนใจในการแก้ไข ปัญหาป่าไม้โดยการจัดการป่าไม้ชุมชน

1.4 ความศรัทธา : ประชาชนในชนบทโดยมากมีความศรัทธาต่อสิ่งที่ตนเคารพนับถือหรือเลื่อมใส และพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำ คำสั่ง หรือความประสงค์ ในท้องถิ่นชนบทมักศรัทธาผู้อาวุโส พระ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีความศรัทธาต่อสถาบันกษัตริย์ สถาบันศาสนา ความศรัทธาเกิดจากความเชื่อความประทับใจหรือความนับถือของแต่ละบุคคล เช่น เมื่อเห็นข้าราชการประพฤติปฏิบัติชอบก็เกิดความศรัทธา จึงพบอยู่เสมอว่าการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับป่าไม้ชุมชน เพราะตนเองศรัทธาให้ความสำคัญต่อการป่าไม้ชุมชน

1.5 ความเกรงใจ : คนไทยโดยส่วนใหญ่มีนิสัยความเกรงใจต่อผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท ซึ่งความเกรงใจมีให้ทั้งต่อผู้ที่มีระดับเหนือกว่าตน เท่าตนและระดับต่ำกว่าตน ดังนั้นเมื่อเห็นผู้อื่นช่วยกันดำเนินการป่าชุมชนจึงรู้สึกเกรงใจต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

1.6 อำนาจบังคับ: แม้ประเทศไทยจะปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจริงๆ แล้วยังคงแฝงด้วยระบบเผด็จการอยู่เสมอ ผู้มีอำนาจน้อยกว่าจะมีความรู้สึกเกรงกลัวต่อผู้มีอิทธิพลเหนือกว่า และยินยอมปฏิบัติตามคำสั่ง ในท้องถิ่นหลายแห่งจะพบว่าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเพราะถูกอำนาจบังคับ

2. รูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้ชุมชน แบ่งออกได้ดังนี้

2.1 การมีส่วนร่วมโดยตรง : การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าไม้ชุมชนด้วยตนเอง เช่น ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการป่าไม้ชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้ บำรุงรักษาต้นไม้ ฯลฯ นอกจากนี้ยังอาจร่วมเป็นคณะกรรมการกลุ่มที่ดำเนินการป่าไม้ชุมชนในหมู่บ้านโดยตรง

2.2 การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม : โดยปกติแล้ว การป่าไม้ชุมชนจะดำเนินการในรูปกลุ่ม หรือองค์กร ประชาชน ดังนั้น การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเป็นกรรมการของกลุ่ม เพื่อดำเนินการป่าชุมชน และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือเมื่อคณะกรรมการต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในบางกิจกรรม

2.3 การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน : การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีความเหมาะสมที่จะดำเนินการแทนตน ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดด้านเวลา การ

ประกอบอาชีพ แรงงาน ฯลฯ จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเอง เช่นมอบหมายให้สมาชิกในครอบครัวช่วยปลูกป่าแทน การฝากเพื่อนบ้านให้ช่วยเสนอความเห็นในที่ประชุม เป็นต้น

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า การพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น จำเป็นที่จะต้องให้คนในชุมชนเกิดความร่วมมือและตระหนักปัญหาของตนเอง และรู้จักแบ่งแยกปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน พร้อมทั้งร่วมกันบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายในชุมชน โดยเน้นการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการใช้ป่าชุมชนและร่วมกันปลูกป่าไม้เพื่อทดแทนของเก่าที่หายไป จากการพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสของคนในชุมชนปัจจุบันนี้

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชนกับการบริหารจัดการทรัพยากรชุมชน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันมีความสำคัญเพิ่มขึ้นตามลำดับ เนื่องจากความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน น้ำ แร่ธาตุ ความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งมีความต้องการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตามความเจริญทางเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี และการขยายตัวของประชากร ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัด หากมีการจัดการที่ไม่เหมาะสมอาจก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหามลพิษ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งปัญหาเหล่านี้หากไม่มีการเข้ามาจัดการที่เหมาะสมแล้ว อาจทำให้ชุมชนต่างๆไม่สามารถดำรงอยู่ได้ซึ่งส่งผลกระทบต่อประเทศชาติด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามาดูแลจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งสิทธิชุมชน (community rights) เป็นแนวคิดหนึ่งที่ได้ให้อำนาจกับชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เสน่ห์ จามริก ได้ให้ความหมายของ “สิทธิชุมชน คือ การให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตัวเอง เป็นตัวของตัวเอง เป็นอิสระโดยตัวเองในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นสิ่งที่โลกกำลังจ้องอยู่ หนึ่ง เขาต้องเรียนรู้ที่จะเชื่อมสิ่งที่เขามีอยู่กับความต้องการ ความคาดหวังจากโลกภายนอกเท่าทันที่จะปกป้องสิทธิของเขา ในขณะที่เดียวกัน ก็ใช้สิทธิที่จะพิสูจน์ให้โลกเห็นว่าเขาสามารถทำประโยชน์ให้กับโลกได้ อย่างน้อยที่สุดปกป้องรักษาทรัพยากรของโลก สอง อาจจะบอกว่า เขาก็สนใจอยากจะได้เรียนรู้เพิ่มเติมที่จะทำวิจัย สาม อาจจะบอกว่า เขายินดีที่จะร่วมมือทำอะไรต่อมิต่ออะไรที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างเป็นทางการยังเป็นประโยชน์ยั่งยืน ในเวลานี้เราต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนแค่เรื่องสิทธิทำกินว่าต้องให้อยู่ตรงนี้ ถ้าเป็นแค่นี้ไม่พอ มีอะไรหลายอย่างที่เราต้องคิด วิจัย ศึกษา”

ยศ สันตสมบัติ กล่าวว่า “สิทธิชุมชน หมายถึง สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชน ซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า โดยนัยนี้ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ดังนั้น แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทั้งหมดจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์ โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมในสังคมเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น ชุมชนหลายแห่งมีกฎเกณฑ์อนุญาตให้แต่ละเฉพาะครัวเรือนที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อใช้ส่วนตัว ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะดีจะไม่ได้สิทธิอันนั้น”

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) กล่าวว่า สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในพื้นที่นั้น พื้นที่เหล่านั้นก็ยังเป็นของรัฐ แต่อำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาเป็นของชุมชนชุมชนสามารถที่จะออกกฎเกณฑ์และระเบียบต่าง ๆ เพื่อพิทักษ์สิทธิและพื้นที่เหล่านั้นให้คงอยู่ สิทธิชุมชนจะเกี่ยวข้องกับสิทธิอื่นๆ

ตามคติที่มีอยู่ในเชิงคุณค่า เชิงศีลธรรมของสังคม สิทธิชุมชน จะซ่อนอยู่ในเรื่องสิทธิต่างๆ เช่น “สิทธิหน้าหมู” คือ สิทธิของคน ที่จะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในป่า ในที่ดินอะไรต่าง ๆ หรือว่า สิทธิในเรื่องของ “สิทธิการใช้” สิทธิเหล่านี้เกิดขึ้นตามหลักที่ว่าทุกคนควรมีสิทธิในการยังชีพมีสิทธิในการที่จะมีชีวิตเป็นระบบคุณค่าทางศีลธรรมและสิทธิชุมชนยังขยายตัวออกไปเกี่ยวข้องกับสิทธิอื่นๆ ตามความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น สิทธิในความเป็นมนุษย์หรือศักดิ์ศรีของความเป็นคน สิทธิชุมชนจะเอื้อต่อการพัฒนา ที่เป็นธรรมและยั่งยืน

ซึ่งกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก ชุมชนตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรชุมชนในการดำรงอยู่ ซึ่งทรัพยากรชุมชน (Community Resources) หมายถึง สรรพสิ่งที่อยู่ในชุมชน ซึ่งอาจจะแบ่งออกเป็น 3 องค์ประกอบใหญ่ๆคือ 1. ทรัพยากรชุมชนทางชีวภาพ ได้แก่ มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก 2. ทรัพยากรชุมชนทางกายภาพ ได้แก่ ทรัพยากรตามธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้ พลังงาน อากาศ และแสง 3. ทรัพยากรที่ชุมชนสร้างขึ้น ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา กลุ่ม และองค์กรชุมชนต่างๆ เป็นต้น การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดชุมชน ซึ่งชุมชนต้องร่วมกันรักษาทรัพยากรชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้การมีสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรชุมชนนั้น มีอยู่ด้วยกัน 2 ส่วน คือ สิทธิภายใน นั่นคือ การจัดการความสัมพันธ์ต่อการใช้ทรัพยากรของสมาชิกในชุมชนและสิทธิภายนอก ซึ่งก็คือ การอ้างสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและดำเนินการปกป้องฐานทรัพยากรไม่ให้ภายนอกเข้ามาทำลายหรือมาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่ส่งผลกระทบต่อดำรงอยู่ของชุมชน การดูแลรักษาทรัพยากรชุมชนจึงขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นหลัก เนื่องด้วยชุมชนมีความสามารถในการเข้าถึงการใช้

ประโยชน์ การกำหนดแนวทางดูแลรักษา ให้เข้ากับวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น บริบทของชุมชน ทำให้ การดูแลรักษาทรัพยากรมีประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ และ การยอมรับสิทธิชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินการในการจัดการทรัพยากรชุมชนให้เป็นไปได้ ด้วยดี

ปัจจุบันได้มีกฎหมายรองรับสิทธิชุมชน โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้บัญญัติไว้ในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ส่วนที่ 12 ว่าด้วยสิทธิชุมชน ในมาตรา 66 บัญญัติไว้ว่า บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมี สิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน และ มาตรา 67 บัญญัติไว้ว่าสิทธิของ บุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพและการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพ สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อ สุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความ เหมาะสม การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้ง ทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและ ประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มี กระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์กรอิสระซึ่ง ประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัด การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการ ดำเนินการดังกล่าว ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญกับชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร อนุรักษ์ บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน และสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการ รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

2.6.1 ที่มาของสิทธิชุมชน

“สิทธิชุมชน” เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้แต่แท้ที่จริงแล้ว “สิทธิชุมชน” เป็น อุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546) จากการใช้ชีวิตร่วมกันของชาวชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดความเอื้ออาทรและ ผูกพัน ความขัดแย้งแตกแยก ที่เกิดขึ้นจะผลักดันให้มีการคิดค้นหาวิธีการจัดการภายในให้ลุล่วงไป

“สิทธิชุมชน” เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้แต่แท้ที่จริงแล้ว “สิทธิชุมชน” เป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546) จากการใช้ชีวิตร่วมกันของชาวชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดความเอื้ออาทรและผูกพัน ความขัดแย้งแตกแยก ที่เกิดขึ้นจะผลักดันให้มีการคิดค้นหาวิธีการจัดการภายในให้ลุล่วงไป “คุณค่าที่ชุมชนยึดถือร่วมกัน” เป็นสิ่งที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยชีวิตชุมชน เช่น ความเชื่อถือเรื่องผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา คุณค่าแห่งความกตัญญูรู้คุณต่อธรรมชาติและบุพการี การเคารพและให้คุณค่าในผลประโยชน์และทรัพย์สินส่วนรวม เป็นต้น หรืออาจเป็นคุณค่าที่ชุมชนรับจากภายนอกมาผสมผสานเป็นคุณค่าของชุมชน เช่น หลักธรรมทางศาสนา กล่าวได้ว่า คุณค่าเหล่านี้เป็น “หลักทางศีลธรรม” ซึ่งทำหน้าที่กำกับพฤติกรรมของชาวชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติระบบสิทธิของชุมชนหรือสิทธิชุมชนปรากฏอยู่ในทุกมิติของชีวิตชุมชน ตั้งแต่ระบบการจัดการทรัพยากร ระบบเกษตรกรรม ระบบการดูแลสุขภาพ ระบบการศึกษา ระบบการปกครอง ระบบยุติธรรมของชุมชน เป็นต้น ระบบสิทธิที่หลากหลายซับซ้อนของสังคมชุมชน ที่กล่าวถึงเป็น “สิทธิตามจารีตประเพณี” (customary right) ซึ่งมักจะแตกต่างขัดแย้งกับสิทธิตามกฎหมาย (legal right) ทั้งนี้ เพราะสิทธิตามจารีตประเพณีมักจะตั้งอยู่บนหลักของ “สิทธิทางศีลธรรม” อย่างเคร่งครัด ขณะที่สิทธิตามกฎหมายนั้น จะผสมผสานหลักการ ทางการเมืองและเศรษฐกิจด้วย (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544) อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ของการสร้างองค์ความรู้ แนวคิดทฤษฎี เรื่อง “สิทธิ” จนคลี่คลายมาถึง “สิทธิชุมชน” ในปัจจุบันมีรากฐานสำคัญมาจากการพัฒนาปรัชญาการเมือง ที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตกในศตวรรษที่ 16 - 17 ซึ่งให้ความสำคัญกับ “สิทธิของปัจเจกชน” ในฐานะ “สิทธิของพลเมือง” และ “สิทธิทางการเมือง” อันเป็นที่ มาของระบอบการเมืองเสรีประชาธิปไตย และระบอบทรัพย์สินส่วนบุคคลหรือกรรมสิทธิ์เอกชนอันเป็นหัวใจของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งเติบโตงอกงามต่อมา แต่ ก็ถูกทำลายและวิพากษ์จากนักคิดสายสังคมนิยมซึ่งเห็นว่าสิทธิปัจเจกชนและระบอบทรัพย์สินส่วนบุคคลเป็นที่มาของความเสื่อมทรามทางศีลธรรม เป็นที่มาของการขูดรีดทางชนชั้นและลดทอนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ จึงควรให้ ความสนใจแก่ “สิทธิกลุ่ม” “สิทธิร่วม” และแทนที่จะมี เพียงสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ต้องมี “สิทธิทางเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม” ด้วย จนต่อมาในปี 2491 เมื่อสหประชาชาติ ประกาศ “ปฏิญญาสากล ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” จึงต้องประกาศกติการะหว่างประเทศ ว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง” ควบคู่ไปกับกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และต่อมาได้เปิดพรมแดนสู่มิติของสิทธิที่มีความหลากหลายความเท่าเทียม การมีส่วนร่วมของประชาชน ส่งผลให้เกิดความสนใจเรื่อง “สิทธิชุมชน” อย่างจริงจังถึงปัจจุบัน

2.6.3 หลักการสำคัญของสิทธิชุมชน

1. สิทธิชุมชน คือ ข้อตกลง กฎเกณฑ์ทางสังคมที่พัฒนาให้กลุ่มคนร่วมกันจัดการทรัพยากร การจัดการทางเศรษฐกิจ สังคมและอื่น ๆ โดยกลุ่มคนดังกล่าว มีความสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน มีวัฒนธรรมร่วมกันจำเป็นต้องจัดการร่วมกัน โดยชุมชนได้สร้างข้อตกลงหรือกติกาในการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม ข้อตกลงอาจเป็นลายลักษณ์อักษร หรือกฎจารีตประเพณี ซึ่งข้อตกลงเป็นเรื่องของการเรียนรู้การต่อสู้ ต่อรองทั้งภายในระหว่างชุมชนหรือภายนอกชุมชน ข้อตกลงร่วมจึงมีการปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคม สิทธิชุมชนจึงมีขอบเขตที่กว้าง ยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยนได้

2. สิทธิชุมชนเป็นรูปแบบสิทธิเชิงซ้อน หมายถึง ภายใต้อัตลักษณ์จัดการร่วมกันของชุมชนจะมีสิทธิหลายประเภทแต่สัมพันธ์กัน เช่น สิทธิการครอบครอง สิทธิการใช้ สิทธิการจัดการ ซึ่งสิทธิแต่ละประเภท มีการปรับสร้างใหม่อยู่เสมอ และการซ้อน ของสิทธิมีหลายระดับทั้งรูปแบบสิทธิและเจ้าของสิทธิ เช่นบางเงื่อนไขสิทธิความเป็นเจ้าของทรัพยากรบางประเภทอาจเป็นของรัฐ หรือของบุคคลในชุมชนแต่ ชุมชนมีสิทธิในการใช้ และสิทธิจัดการ

3. สิทธิชุมชนมีลักษณะเน้นการมีส่วนร่วม หมายถึง การให้ภายนอกเข้ามาร่วมสนับสนุน ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น สาธารณะและรัฐ สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิความเป็นเจ้าของแบบเบ็ดเสร็จ เช่นสิทธิรัฐที่เป็นเจ้าของใช้สิทธิตนเองกีดกันภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง อย่างสิ้นเชิง เห็นได้จากกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์เศรษฐกิจชุมชน หรือการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ล้วนเป็นกิจกรรมที่ต้องการการสนับสนุนจากชุมชนท้องถิ่น ประชาสังคมและรัฐ ซึ่งชุมชนก็ได้สร้างเงื่อนไขกติกาที่ มีการควบคุมจากภายนอก เพื่อป้องกันการละเมิดสิทธิชุมชน กล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้ที่อยู่กึ่งกลางทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก คนภายนอกจะมาอ้างสิทธิเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนเมือง มาอยู่เหนือการมีชีวิตรอดของชุมชนไม่ได้ทำให้การมีส่วนร่วมลดหลั่นกันไปตามความจำเป็นพื้นฐาน ของชีวิตและสังคม อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปสิทธิชุมชนมักมีลักษณะการมีส่วนร่วมจากภายนอกมากกว่าการกีดกัน โดยหลักการสำคัญของ “การมีส่วนร่วม” ก็คือ เป้าหมายของสิทธิชุมชน มิใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะส่วนของชุมชนเท่านั้น แต่ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมด้วย

4. อุดมการณ์ของสิทธิชุมชนวางอยู่บนหลักพื้นฐานว่า ด้วยความยั่งยืน และความเป็นธรรม เห็นได้จากการจัดการป่า การจัดการน้ำ ต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วมเข้าถึงทรัพยากร และได้รับการแบ่งปันทรัพยากรอย่างเป็นธรรม การที่ ชุมชนจะอยู่รอดได้ก็ต้องอยู่บนฐานทรัพยากรที่ยั่งยืน การบริโภคให้หมดไป เป็นการทำลายทุนชีวิตของชุมชนโดยตรง ซึ่งอุดมการณ์สิทธิชุมชนจะมุ่งประสิทธิภาพสูงสุดจากการใช้ทรัพยากร

5. สิทธิชุมชนบนเนื้อหาที่หลากหลาย ชุมชนจำนวนมากได้อาศัยทุนทางสังคมของตนสร้างระบบในการจัดการตนเองเพื่อปรับสัมพันธภาพทางอำนาจในหลายรูปแบบ เช่น สิทธิการจัดการทรัพยากร สิทธิในที่อยู่อาศัย สิทธิสตรี เศรษฐกิจชุมชน เป็นต้น

6. สิทธิชุมชนเป็นขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยจากรากหญ้า สิทธิชุมชนเป็นการต่อสู้โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อไปสู่ความเป็นพลักษณ์ประชาธิปไตย หรือสังคมที่เคารพความหลากหลายหรือมีนโยบายให้แต่ละท้องถิ่นตลอดจนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมให้ได้มีเสรีภาพของตนเองในการกำหนดกติกาของวิถีชีวิต เศรษฐกิจ ทรัพยากรตามภูมินิเวศวัฒนธรรมของตน ทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานความรับผิดชอบร่วมกันของสังคมด้วย รัฐต้องมีนโยบายสนับสนุนชุมชนให้มีเสรีภาพในการกำหนดกติกา ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ วิถีชีวิตวัฒนธรรมของตนเองและมีกลไกสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า สิทธิชุมชน หมายถึง ข้อตกลง กฎเกณฑ์ทางสังคมที่พัฒนาให้กลุ่มคนร่วมกันจัดการทรัพยากร การจัดการทางเศรษฐกิจ สังคมและอื่น ๆ โดยกลุ่มคน สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก ชุมชนตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรชุมชนในการดำรงอยู่ ซึ่งทรัพยากรชุมชน (Community Resources) การให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตัวเอง เป็นตัวของตัวเอง เป็นอิสระโดยตัวเองในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ

2.7 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทรงคุณ จันทจร และคณะ (2552) ได้ศึกษาเรื่อง “คุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ ผลการศึกษาพบว่า จากการศึกษาพบว่า ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคเป็นภูมิปัญญาและมรดก ทางวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมที่มีการสืบสานองค์ความรู้ ความสามารถ ความชำนาญต่าง ๆ ถ่ายทอดมายังกลุ่มชนรุ่นหลัง โดยภาคตะวันออกเฉียงเหนือผลิตภัณฑ์ประเภทผ้า เครื่องจักสาน และเครื่องปั้นดินเผาเป็นศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นที่พบเกือบทุกจังหวัด ส่วนผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นประเภทการหล่อหลอมโลหะและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ พบการผลิตในบางท้องถิ่นเท่านั้น

ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นภาคกลาง ผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผาและผ้า เป็นศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นที่พบมากที่สุดเกือบทุกจังหวัด ส่วนผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นประเภท การหล่อ หลอมโลหะและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ พบการผลิตในบางชุมชนเท่านั้น

ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ผลิตภัณฑ์ประเภทผ้าและเครื่องจักสานเป็นศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นที่พบมากที่สุดเกือบทุกจังหวัด ส่วนผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นประเภทเครื่องปั้นดินเผา การหล่อ หลอมโลหะ และผลิตภัณฑ์อื่นๆ พบการผลิตในบางชุมชนเท่านั้น โดยแนวทางในการเพิ่มมูลค่าทาง เศรษฐกิจและการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต้องมีการพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์ ให้โดดเด่นเหมาะกับยุคสมัยในปัจจุบัน สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย พยายามลดต้นทุนใน การผลิตด้วยการเลือกใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นโดยไม่ทำให้คุณค่าและคุณภาพของผลิตภัณฑ์ ลดลง มีการส่งเสริมอาชีพให้กับคน ในท้องถิ่น เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไม่ให้สูญหาย มีการสนับสนุนให้ มีการจัดตั้งศูนย์สาธิตกระบวน การผลิต การจัดนิทรรศการและจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ประเภทต่างๆ ภายในท้องถิ่น เพื่อเป็นแรงจูงใจและอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้กับผู้เยี่ยมชม

ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ มีความเกี่ยวเนื่อง ด้วยวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน ซึ่งทำให้คุณค่าทางอัตลักษณ์ของผลิตภัณฑ์มีความโดดเด่น และมีเอกลักษณ์เฉพาะ โดยที่ศิลปหัตถกรรมเหล่านั้นได้ส่งสมคุณค่าความเป็นท้องถิ่นในแต่ละ ภูมิภาคไว้พร้อมที่จะได้รับการสืบทอดและประยุกต์ใช้ในวิถีการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นได้อย่าง ยั่งยืนแม้กระแสโลกาภิวัตน์ ความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีจะเข้ามามีบทบาทต่อชุมชน และท้องถิ่น

จันทนา อินทปัญญา และคณะ (2553) ศึกษาเรื่อง “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมใน การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่ โดยรอบวนอุทยานเขาลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี” ผลการดำเนินกิจกรรมสำหรับ เครื่องใช้ไฟฟ้าป้องกันและดับไฟฟ้า พบว่า ทุกหมู่บ้านและทุกตำบลในพื้นที่เป้าหมายของ โครงการสามารถจัดตั้งเครื่องใช้ไฟฟ้าป้องกันและดับไฟฟ้าในพื้นที่วนอุทยานเขาลวงได้สำเร็จ มีการจัดตั้งองค์กรและกำหนดรูปแบบการบริหารงานทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล มีการ กำหนดพื้นที่เป้าหมายที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงาน กำหนดวิธีการประสานความร่วมมือการ ปฏิบัติงานกรณีเกิดไฟฟ้า วิธีการป้องกันไฟฟ้า เช่น การทำแนวกันไฟ การลาดตระเวน การสื่อสาร และประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก อย่างไรก็ตาม มีเพียงบาง เครื่องใช้ที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามแผนปฏิบัติที่เสนอ บาง

เครือข่ายได้รับการสนับสนุนบางส่วน และบางเครือข่ายไม่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ในการส่งเสริมให้ปลูกป่าชุมชน มีพื้นที่ที่ได้ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นป่าชุมชน จำนวน 3 แปลง อยู่ในพื้นที่ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 2 แปลง และในพื้นที่ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 1 แปลง ได้มีกิจกรรมการปลูกป่าในพื้นที่ป่าชุมชนหลายครั้ง ปัจจุบันยังไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และยังไม่มีการจัดทำกติกาการใช้ประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากป่ายังไม่มีความอุดมสมบูรณ์มากพอที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์อย่างใดก็ได้ มีการปรับแนวคิดในการเพิ่มมูลค่าให้กับป่าชุมชน เช่น การทำป่าชุมชนให้เป็นป่าสมุนไพร และแนวคิดที่จะให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร

สำหรับเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร มีสมาชิกที่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร เพื่อการรักษาโรคและใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ สมาชิกเครือข่ายได้ตระหนักถึงปัญหาการลดน้อยลงของสมุนไพร จึงประสงค์ที่จะอนุรักษ์สมุนไพรไว้ให้ดำรงอยู่ในป่า และได้เสนอแนะให้สมาชิกหยุดใช้สมุนไพรในป่าไว้ก่อน โดยเสนอให้ใช้สมุนไพรที่อาจมีสรรพคุณทดแทนกันได้และสามารถปลูกไว้ใช้เองได้ พร้อมทั้งช่วยกันดูแล อนุรักษ์สมุนไพรในป่า ซึ่งโครงการวิจัยได้ให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเพาะขยายพันธุ์สมุนไพรและไม้หายากอื่นๆ เพื่อนำกลับคืนสู่ป่าด้วย

การสร้างเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีและพร้อมที่จะเป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับคุณุทยานเขาหลวงต่อไป ผลของการฝึกอบรม พบว่า นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมและคณะครูผู้ควบคุม ต่างมีความตื่นตัวสูง มีความสนใจในกระบวนการค่ายศึกษาธรรมชาติซึ่งเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ส่วนใหญ่ไม่เคยเรียนรู้มาก่อน และเห็นว่าสามารถนำไปปรับใช้ในโรงเรียนได้

การจัดฝึกอบรมราษฎรเพื่อส่งเสริมความรู้และศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ดำเนินการในสองพื้นที่ ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยววนน้ำตกหินลาด ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาวจังหวัดนครสวรรค์ และแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาคิม ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า แกนนำชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนบริเวณแหล่งท่องเที่ยววนน้ำตกหินลาดตำบลวังม้า ยังไม่มีความพร้อมที่จะจัดตั้งกลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อขับเคลื่อนงานด้านท่องเที่ยวต่อไป ส่วนแกนนำชาวบ้านในชุมชนบริเวณแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาคิม ตำบลบางประมุง มีความกระตือรือร้น และได้ดำเนินงานสาน

ต่อเกี่ยวกับกิจกรรมการท่องเที่ยว รวมทั้งการก่อสร้างศูนย์ท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อใช้จัดกิจกรรมของเครือข่ายต่อไปด้วย

การดำเนินงานพัฒนาความเป็นอยู่และแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับชุมชนหุบไม้ไฮ ประกอบด้วย 5 กิจกรรม คือ กิจกรรมการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคสำหรับครัวเรือน กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม และกิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต ผลของการดำเนินกิจกรรม อาจกล่าวได้ว่ายังอยู่ในระยะเริ่มต้นของการพัฒนาความเป็นอยู่และแก้ไขปัญหาความยากจน กิจกรรมที่ดำเนินการได้สำเร็จเป็นรูปธรรม ส่วนใหญ่จะเป็นการแก้ปัญหาที่ชาวบ้านเห็นความจำเป็นเร่งด่วน เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อใช้ในครัวเรือนโดยใช้บ่อวาง การสร้างแหล่งอาหารให้ชุมชน (การเลี้ยงปลาในสระ) การสร้างห้องน้ำสำหรับครัวเรือนที่ยังไม่มี เป็นต้น ส่วนกิจกรรมอื่นๆ เช่น การส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพ พบว่า ชาวบ้านให้ความสนใจน้อย ไม่มีเวลาให้เท่าที่ควรสำหรับการทำความเข้าใจการดำเนินงานในกระบวนการกลุ่ม เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ต้องออกไปรับจ้างนอกชุมชน การจัดกิจกรรมของโครงการต้องทำในช่วงเย็นถึงค่ำ ซึ่งชาวบ้านต้องทำภารกิจสำหรับครอบครัว รวมทั้งยังมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนด้วย ผลของโครงการวิจัยในภาพรวม สะท้อนให้เห็นความสำเร็จในการดำเนินการแก้ไขปัญหาของวนอุทยานและของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญ คือ คุณสมบัติของผู้นำเครือข่าย คุณสมบัติของสมาชิกเครือข่าย ความเข้มแข็งของชุมชนและความพร้อมในการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ความพร้อมด้านงบประมาณ และการสนับสนุนจากหน่วยงาน และระยะเวลาในการดำเนินโครงการวิจัยและขอบเขตพื้นที่ปฏิบัติการ

โสภิตา สุรินทะ (2553) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ : กรณีศึกษาศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ผลการวิจัยพบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยรวม ด้านกายภาพ ด้านความคิด และด้านอารมณ์ อยู่ในระดับมา ส่วนระดับการมีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชนแตกต่างกันไปตามตำแหน่งในคณะกรรมการจัดการน้ำ ความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำ ทักษะดีในการจัดการน้ำ และความพึงพอใจในการจัดการน้ำ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 ซึ่งจากผลการวิจัยดังกล่าวผู้วิจัยได้เสนอแนะแนวทางในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำ จำนวน 4 ข้อได้แก่ 1. ควรมีการพัฒนาชุมชนโดยเน้นการพัฒนาการมีส่วนร่วมด้านกายภาพ ความคิด ด้านอารมณ์ และด้านความเป็นเจ้าของ โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรที่จะสร้างความเชื่อมั่นใน

ความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำด้วย 2. ภาครัฐและชุมชนควรร่วมมือจัดให้มีการทำประชาคมระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและประชาชนในพื้นที่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อร่วมกันจัดทำแผนชุมชน ก่อให้เกิดกระบวนการชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างเหมาะสม 3. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมให้กับประชาชนโดยการจ้างแรงงานในพื้นที่เข้าร่วมงานกับโครงการของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น การลอกท่อส่งน้ำ การจัดการพื้นที่ส่งน้ำ 4. ชุมชนควรมีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำ เช่น แหล่งน้ำในพื้นที่วิกฤติการณ์น้ำ และอภิปรายหาแนวทางแก้ไขป้องกันอย่างสม่ำเสมอ

กนกวรรณ วรรณธัญ (2553) ศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการจัดการความรู้สู่ชุมชนพึ่งตนเอง” ผลการวิจัยพบว่า

1. ผู้วิจัยศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนพึ่งตนเอง 3 มิติ ได้แก่ มิติโครงสร้าง มิติการรับรู้ และมิติความสัมพันธ์ มิติโครงสร้างประกอบด้วย เครือข่ายทางสังคม และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มิติการรับรู้ประกอบด้วย การติดต่อสื่อสาร และมิติความสัมพันธ์ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคม ความไว้วางใจ การพึ่งพาอาศัย และหลักธรรม

2. กระบวนการจัดการความรู้ของชุมชนพึ่งพาตนเอง 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแบ่งปันความรู้และการประยุกต์ใช้ความรู้ ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ของชุมชน ลักษณะองค์ความรู้ของชุมชน ได้แก่ ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรู้ด้านการจัดการการเงิน ความรู้ด้านดำเนินชีวิต ความรู้ด้านการประกอบอาชีพ และความรู้ด้านการจัดสวัสดิการกลุ่ม

3. ทุนทางสังคมของชุมชนพึ่งตนเองมีความสัมพันธ์กับการจัดการความรู้ของชุมชน ทุนทางสังคมในมิติโครงสร้างมีลักษณะเป็นรูปแบบของการติดต่อทางสังคมระหว่างบุคคล กลุ่ม และชุมชนซึ่งทำให้บุคคล กลุ่ม และชุมชนมีช่องทางที่ทำให้เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ความรู้ และประสบการณ์และยังก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางความรู้ด้วย ทุนทางสังคมในมิติการรับรู้มีลักษณะเป็นกระบวนการที่บุคคล และกลุ่มได้ติดต่อสื่อสารระหว่างกัน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การระบุดูปัญหาหาร่วมกัน การทำความเข้าใจ และการจัดการความขัดแย้ง และทุนทางสังคมในมิติความสัมพันธ์มีลักษณะเป็นการผูกพันหรือเป็นความสัมพันธ์ของบุคคล และกลุ่ม ยังผลให้บุคคลมีการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน และแบ่งปันสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น

4. ตัวแบบบูรณาการทุนทางสังคมกับการจัดการความรู้สู่ชุมชนพึ่งตนเอง สามารถอธิบายได้ว่าทุนทางสังคมเป็นทรัพยากรที่ชุมชนได้สร้างขึ้น โดยเกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคม ทุนทางสังคมได้เกื้อกูลให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ ก่อให้เกิดการแสวงหาความรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การเรียนรู้โดยการทดลองปฏิบัติ และการถ่ายทอดบทเรียนจากการดำเนินงาน จนเกิดการวิเคราะห์และสังเคราะห์ความรู้เดิมและความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับชุมชน นำไปสู่องค์ความรู้ใหม่ที่ก่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองภายในชุมชน

นนทยา สาสี และคณะ .(2552). ศึกษาเรื่อง การศึกษาศักยภาพและการเปลี่ยนแปลงวิถีวิถีชีวิตของชุมชนเพื่อนำไปสู่แนวทางการพึ่งตนเองของชุมชนเขตเทศบาลตำบลป่าดิว อำเภอป่าดิว จังหวัดยโสธร

โครงการ “การศึกษาศักยภาพและการเปลี่ยนแปลงวิถีวิถีชีวิตของชุมชนเพื่อนำไปสู่แนวทางการพึ่งตนเองของชุมชนเขตเทศบาลตำบลป่าดิว อำเภอป่าดิว จังหวัดยโสธร” โดยนางนนทยา สาสี เป็นหัวหน้าโครงการ ซึ่งมีพื้นที่ดำเนินการใน 3 หมู่บ้านของเขตเทศบาลตำบลป่าดิว คือ หมู่ 4 หมู่ 5 และหมู่ 12 ชุมชนในเขตเทศบาลตำบลป่าดิว มีจำนวนครัวเรือนของประชากรทั้ง 3 หมู่บ้านรวมกัน 397 ครัวเรือนแยกเป็นประชากรหมู่ 4 ชายจำนวน 550 คน หญิง จำนวน 574 คน รวม 1,124 คน ประชากรหมู่ 5 ชาย จำนวน 386 คน หญิง จำนวน 340 คน รวม 726 คน และประชากรหมู่ 12 ชาย จำนวน 580 คน หญิง จำนวน 526 คน รวม 1,106 คนและมีประชากรทั้งสิ้น 2,956 คน แบ่งออกเป็นชาย จำนวน 1,516 คน เป็นหญิง จำนวน 1,440 คน ประชากรในเขตเทศบาลส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก คิดเป็นร้อยละ 80 อาชีพรับราชการ อาชีพค้าขาย อาชีพรับจ้างทั่วไป และอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 20 วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนเขตเทศบาลตำบลป่าดิวในอดีตทั้ง 3 หมู่บ้าน มีการดำรงชีวิตอยู่กันอย่างพอเพียงภายใต้การเกษตรกรรม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อยู่กันฉันท์พี่น้อง มีความรักความสามัคคีพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินเอง ผลผลิตที่ได้จะแบ่งปันเพื่อนบ้าน แลกเปลี่ยนสินค้ากันบ้าง ถ้าปลูกจำนวนมากก็จะนำไปขายที่ตลาดสดและนำเงินที่ได้ไปซื้อสินค้าที่ไม่สามารถผลิตเองได้มาใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ปัจจุบันการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในเขตเทศบาลเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยเป็น สังคมชนบทเริ่มหายไป สังคมเมืองเริ่มเข้ามาแทนที่ ความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต ความรัก ความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีลดน้อยลงผู้คนหันไปพึ่งพาเงินตราเพื่อ

นำมาใช้จ่ายในครัวเรือนมากขึ้น การดำรงชีวิตที่เมื่อก่อนพึ่งพาการเกษตรที่เป็นแบบปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูกหายไป กลับกลายเป็นการซื้ออยู่ซื้อกิน ชุมชนพึ่งตนเองน้อยลง ตลาดกลายเป็นแหล่งอาหารของชุมชน ชาวบ้านมีโอกาสนในการเลือกซื้อสินค้าบริโภคมากขึ้น ทำให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต เมื่อแนวทางในการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป การขนขวายดิ้นรนเพื่อหาเงินมีมากขึ้น เนื่องจากค่าครองชีพสูงขึ้นจากเดิม ปัจจุบันชาวบ้านมีหนี้สินจากการซื้ออยู่ซื้อกินและใช้จ่ายด้านอื่นมีเพิ่มสูงขึ้น โดยอาจกล่าวได้ว่า คนในชุมชนพึ่งตนเองได้น้อย โดยเฉพาะอาหารการกินต้องพึ่งพาสินค้าจากภายนอกจนกลายเป็นกิจวัตรของคนในชุมชน ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่มีในชุมชนได้ส่งผลให้เกิดปัญหาในหลายด้านซึ่งแต่ละปัญหาต่างก็มีความเชื่อมโยงกัน ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเป็นที่มาของโครงการโดยมีวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนเขตเทศบาลตำบลป่าต้ว 2. เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในด้านต่างๆ เช่น กลุ่มอาชีพ ทรัพยากร วัฒนธรรม 3. เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชุมชนในเขตเทศบาลตำบลป่าต้วตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 4. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางในการนำไปสู่การพึ่งตนเอง ซึ่งมีคำถามวิจัย ว่าเงื่อนไขและปัจจัยที่จะนำไปสู่แนวทาง

การพึ่งตนเองของชุมชนในเขตเทศบาลตำบลป่าต้ว อำเภอป่าต้ว จังหวัดยโสธรมีอะไรบ้าง รูปแบบในการศึกษา ที่มีวิจัยร่วมกับชาวบ้านได้ทำการศึกษาข้อมูลของชุมชน โดยการสอบถามสัมภาษณ์ทั้งใช้แบบฟอร์ม การจัดเวที โดยมีเยาวชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูล เมื่อมีข้อมูลแล้วนำไปสู่การจัดเวทีวิเคราะห์ร่วมกับชุมชน หน่วยงานในท้องถิ่น เพื่อหารูปแบบที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการพึ่งตนเอง ผลจากการศึกษา ทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชน วิถีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบัน ตลอดจนสภาพปัญหาของคนในชุมชน การได้รับทราบข้อมูลของตนเองเมื่อนำมาสู่วิเคราะห์แล้ว ก่อให้เกิดแนวทางที่ชุมชนได้ร่วมกันวางไว้เพื่อปฏิบัติการในช่วงต่อไป โดยหลัก ๆ แล้วชุมชนจะนำแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเอง อีกทั้งหน่วยงานในชุมชนไม่ว่าจะเป็น กศน. เทศบาล ผู้นำ ได้ขนานรับแนวทางปฏิบัติเป็นอย่างดี การดำเนินงานของโครงการแม้จะเป็นการศึกษาข้อมูล แต่ก็ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่ทำให้คนในชุมชนรู้จักตนเองผ่านข้อมูลของชุมชนมากขึ้น ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเป็นประโยชน์ทั้งต่อชุมชนและหน่วยงานในชุมชน เพราะสามารถนำไปใช้กำหนดเป็นแผนในการพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งตรงกับสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชน

เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ 2555 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงอาหารของชุมชน: กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

จุดมุ่งหมายสำคัญของการวิจัยครั้งนี้คือ เพื่อศึกษาศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ภายใต้กระบวนการทัศน์ใหม่ที่ด้วยความมั่นคงทางอาหารในความหมายของคนท้องถิ่น เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชน รวมถึงศึกษาบทบาทขององค์กรต่างๆ ในท้องถิ่นต่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างยั่งยืนและมีส่วนร่วม เพื่อนาผลการศึกษาเสนอแนะใช้ในเชิงนโยบายต่อองค์กรท้องถิ่น และสร้างแผนยุทธศาสตร์พัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนงานวิจัยสหวิทยาการชิ้นนี้เป็นการผสมผสานระหว่างวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่สัมพันธ์กับประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การเกษตร และสิ่งแวดล้อม โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยผสมผสานระหว่างงานวิจัยเชิงคุณภาพและปริมาณ การรวบรวมข้อมูลระดับปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสำรวจรายชื่อพันธุ์พืช การสำรวจมื่ออาหารของครัวเรือน ส่วนแหล่งข้อมูลทุติยภูมิจาก สิ่งพิมพ์ งานแผนนโยบาย และงานวิจัย โดยใช้พื้นที่ศึกษาหมู่บ้าน 2 หมู่บ้านในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นกรณีศึกษาเพื่ออภิปรายผลการศึกษา

ผลการศึกษาเผยให้เห็นว่า หมู่บ้านนาเวียงและห้วยตาดมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายในการจัดการระบบและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น การจัดการดิน น้ำ สภาวะอากาศ กิจกรรมทางการเกษตร การล่าสัตว์และเก็บของป่า ฯลฯ หากทว่าเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาหลายๆ อย่างได้ถูกละเลย ดังนั้น ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายอย่างจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศ โดยอาศัยองค์ความรู้สมัยใหม่เข้ามาช่วยเสริม ส่วนปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย ปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจเช่นการคนรุ่นใหม่หันไปกอบอาชีพอื่น ทำให้แรงงานทางการเกษตรลดลงและส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ หรือการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่ให้สารเคมีปริมาณมาก และสิ่งแวดล้อมที่เห็นได้จากความผันแปรของสภาวะอากาศที่ส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อระบบเกษตรและผลผลิตจากพืชธรรมชาติ ฯลฯ ขณะที่องค์กรท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญต่อความมั่นคงทางอาหารก็คือสำนักงานเกษตรอำเภอด่านซ้าย เทศบาลตำบลศรีสองรัก องค์การบริหารส่วนตำบลโคกงาม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และกลุ่มเกษตรกรทาสวนบ้านน้ำพุ ล้วนมี

บทบาทสำคัญในเชิงหลักการ หากแต่ในเชิงปฏิบัติต้องคัดง้างกลับไม่สามารถปฏิบัติได้อย่างทั่วถึง ยกเว้นกรณีอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน เป็นต้น

เชมภัทท์ เย็นเปี่ยม 2552 กระบวนการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง กรณีศึกษา : เปรียบเทียบระหว่างชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง กับ ชุมชนนาร่องในเขตกรุงเทพมหานคร

การวิจัยเรื่อง กระบวนการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง กรณีศึกษา เปรียบเทียบระหว่างชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลางกับชุมชนนาร่องในเขตกรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ

1. ศึกษากระบวนการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลางและชุมชนนาร่องในเขตกรุงเทพมหานคร
2. เปรียบเทียบกระบวนการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเองระหว่างชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลางกับชุมชนนาร่องในเขตกรุงเทพมหานคร
3. ปัญหาและอุปสรรคของกระบวนการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง
4. เสนอแนวทางกระบวนการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเองที่ดี
5. เสนอแนวทางการนำแผนชุมชนสู่การปฏิบัติให้ได้ผลจริง

ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับบุคคลากรที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง โดยแบ่งเป็นชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลางได้แก่ แกนนำจัดทำแผนชุมชน จำนวน 3 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 3 คน เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน จำนวน 3 คน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 6 คน และตัวแทนกลุ่มอาชีพ จำนวน 9 คน รวมทั้งสิ้น 24 คน และชุมชนนาร่องในเขตกรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย ประธานชุมชนและคณะกรรมการชุมชน จำนวน 9 คน แกนนำจัดทำแผนชุมชน จำนวน 6 คน และเจ้าหน้าที่ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมของสำนักงานเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน 3 คน รวมทั้งสิ้น 18 คน นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังทำการสัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐที่ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน จำนวน 4 คน ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) จำนวน 2 คน และ เจ้าหน้าที่จากกรมการพัฒนาชุมชนจำนวน 2 คน และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่น จำนวน 3 คน รวมผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งสิ้น 49 คน

ผลการวิจัยพบว่า 1. กระบวนการจัดทำแผนชุมชน ของชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง และชุมชนในเขตกรุงเทพมหานครมีความคล้ายคลึงกัน 2. วิธีการจัดทำแผนชุมชนของชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลางและชุมชนในเขตกรุงเทพมหานครมีความแตกต่างกันใน ประเด็นของ วิทยาการ กระบวนการ ผู้ที่เกี่ยวข้องในการวางแผนชุมชน และขั้นตอนของการติดตามประเมินผล 3. ปัญหา

และอุปสรรคของการจัดทำแผนชุมชน ประกอบด้วย ผู้เก็บข้อมูลขาดความรู้และเทคนิคในการเก็บข้อมูลข้อมูลที่เก็บได้คาดเคลื่อนไม่ตรงกับความเป็นจริง ขาดผู้นำทางความคิด ผู้นำที่มีจิตอาสา และผู้นำที่ขาดความรู้และวิธีการ ขาดการสนับสนุนงบประมาณและเทคนิค ประชาชนขาดความสนใจในการเข้าร่วมประชุมในเวทีชาวบ้าน ภาครัฐนำเอาวิธีการทำแผนชุมชนแบบเบ็ดเสร็จไปดำเนินการทำแผนให้กับชุมชนต่างๆ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ได้นำแผนชุมชนไปบูรณาการกับแผนพัฒนาตำบลและประชาชนขาดกระบวนการการเรียนรู้ในการจัดทำแผนชุมชน 4. แนวทางกระบวนการจัดทำแผนชุมชนที่ดีมี 2 แนวทาง คือ เริ่มต้นจากกิจกรรม นำไปสู่ การจัดทำแผน และกระบวนการสร้างการเรียนรู้ นำไปสู่ กระบวนการจัดทำแผนชุมชน และ 5. แนวทางการนำแผนชุมชนไปสู่การปฏิบัติประกอบด้วย การจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง ควรให้ประชาชนในชุมชนร่วมกันทำด้วยตนเอง โดยให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในระดับตำบล และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรให้ความสำคัญกับแผนชุมชนที่จัดทำโดยชาวบ้าน โดยนำมาบูรณาการร่วมกับแผนพัฒนาตำบลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ไม่ควรนำวิธีการและรูปแบบการพัฒนาที่เบ็ดเสร็จไปครอบงำชาวบ้านหรือสั่งให้ทำ พื้นที่ไหนที่มีความพร้อมก็สามารถดำเนินการทำได้ โดยไม่ควรนำรูปแบบและวิธีการของชุมชนต้นแบบไปทำพร้อมกันทั่วประเทศ ชุมชนใดที่มีลักษณะเป็นชุมชนเข้มแข็งควรให้สนับสนุนการสร้างองค์ความรู้ นวัตกรรมและเทคโนโลยีใหม่ๆ หรือเทคนิคใหม่ๆ ให้กับกิจกรรมของชุมชน เพื่อเป็นการเพิ่มทักษะและศักยภาพให้แก่ชุมชน ขณะที่ชุมชนอ่อนแอต้องพัฒนากระบวนการคิด สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น โดยนำเอาวิธีการจัดการความรู้มาใช้ แผนชุมชนควรพัฒนาบนพื้นฐานของวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ และนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ การจัดทำแผนชุมชนไม่ควรยึดตามกรอบเวลา การพัฒนาผู้นำเป็นสิ่งสำคัญโดยเฉพาะการพัฒนาให้เป็นวิทยากรกระบวนการในการจัดทำแผนชุมชน ก่อนเก็บข้อมูลต้องสร้างความเข้าใจกับประชาชนและการเก็บข้อมูลควรมีเทคนิคในการสอบถาม

ศศิธร อยู่เย็น (2553) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษารายได้และการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนหนองสำเภาด พื้นที่บ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อ ตำบลกระเจา อำเภอบ้านดุง จังหวัดยโสธร พบว่า ป่าหนองสำเภาด ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “ป่าชุมชนตามมติกรม. บ้านเชียงเครือ” นับเป็นป่าชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรพรรณไม้และสัตว์ป่าๆ อยู่สูง มีเนื้อที่ประมาณ 619 ไร่ โดยชาวบ้านทั้งหมดบ้าน

และหมู่บ้านใกล้เคียงได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนดังกล่าวนี้ร่วมกันด้วยดีมาโดยตลอด ซึ่งในอดีตชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่าหนองสำแอตอย่างแน่นแฟ้น ไม่ว่าจะเป็นการหาอาหารมาใช้เพื่อการยังชีพภายในครอบครัวตามฤดูกาลต่างๆ เช่น ไข่มดแดง เห็ด แมงกีนูน แยม พืชผักสมุนไพร ป่าหนองสำแอตจึงเปรียบเสมือนครัวขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านสามารถฝากปากท้องเอาไว้ได้ตลอดปี และหากฤดูกาลใดมีพืชผักสมุนไพรและอาหารป่าที่หาได้มากเกินความต้องการในครัวเรือนชาวบ้านก็จะนำออกมาวางจำหน่ายโดยจัดทำเป็นเพิงขนาดเล็กตามร่มไม้ริมถนน เพื่อจำหน่ายแก่ผู้คนที่ขับรถสัญจรไปมา อันเป็นการสร้างเสริมรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน จนถึงปัจจุบันพบว่า ป่าเริ่มถูกบุกรุก การสร้างที่อยู่อาศัยรุกล้ำเข้ามาในเขตป่าชุมชน ซึ่งมีทั้งคนในชุมชนและชุมชนข้างเคียง ทำให้แกนนำชุมชนมีความตระหนักว่า หากคนในชุมชนไม่มีจิตสำนึกร่วมกันในการรักษาหวงแหน และเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเห็นแก่ตัว ต่อไปป่าหนองสำแอตคงลดความสมบูรณ์ลง และอาจจะเป็นเพียงตำนานเท่านั้น จึงจัดให้มีกิจกรรมบวชป่า เพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนให้มีความรัก หวงแหน ในทรัพยากร และใช้ประโยชน์เชิงอนุรักษ์ ในกลุ่มเด็กเยาวชน ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการหาอยู่หากินกับป่า รวมถึงมีชมรมรักษ์ป่าของกลุ่มเยาวชนทั้ง 3 หมู่บ้าน กิจกรรมหลักๆ คือ สร้างสรรค์กิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อการรักษาความสมบูรณ์ของป่าเช่น ปลูกต้นไม้ในช่วงวันหยุด ดูแล สำรวจ การเจริญเติบโตหลังการปลูก เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ของเยาวชนหลังเลิกเรียน ซึ่งจากกิจกรรมดังกล่าว คนในชุมชนคาดหวังว่า จะเป็นจุดเริ่มต้นในการเรียนรู้ต่อการจัดการป่าที่ยั่งยืนในอนาคต

นิमित หาระพันธ์ และคณะ (2552) ได้ทำการศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการป่าชุมชนดงต่อ - ดงยางเพื่อฟื้นฟูแหล่งอาหารและรายได้ของชุมชนบ้านบุงหวาย ตำบลสงเปือย อำเภอคำชะอี จังหวัดยโสธร พบว่า ป่าดงต่อมีผู้คนเข้าไปหาอาหาร ทั้งเพื่อการบริโภค เพื่อขาย ทรัพยากรเริ่มน้อยลง เพราะไม่มีการปลูกทดแทน เอาแบบทำลายถอนรากถอนโคน สิ่งเหล่านี้ทำให้ทรัพยากรลดลงเรื่อยๆ เมื่อได้ข้อมูลและนำไปสู่เวทีร่วมกับชุมชนแล้วทางชุมชนจึงร่วมกันหาทางออก เพื่อหาแนวทางฟื้นฟูป่าดงต่อ โดยการร่วมมือกันปลูกต้นไม้เสริมในบริเวณที่โล่ง มีการรณรงค์ในการเข้าไปหาของป่า เช่น แมลง พืชต่างๆ เห็ด ให้เหลือบางส่วน เช่น เถาว์ หัว โคนหรือเมื่อขุดดินก็ให้กลับไว้เหมือนเดิม นอกจากนี้ยังได้เชื่อมกับองค์กรในท้องถิ่น มีการนำเสนอผลการวิจัยต่อที่ประชุมสภาของ อบต. สงเปือย มีการจัดเป็นกลุ่ม หรือแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนดงต่อ ดงยางโดยมีผู้นำในแต่ละหมู่บ้านร่วมเป็นคณะทำงาน มีมาตรการในการเข้าไปหาของป่า ตั้งกฎระเบียบเป็นข้อปฏิบัติร่วมกัน

และมีแผนในการออกสำรวจสภาพป่าชุมชนดังต่อทุกปี โดยให้ชุมชน เยาวชนและผู้นำเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อประเมินสภาพป่า เป็นการสำรวจทรัพยากรในป่าว่า เพิ่มขึ้นหรือลดลงอย่างไรบ้าง การพัฒนาของชุมชนท้องถิ่นจำเป็นที่จะต้องให้คนในชุมชนเกิดความร่วมมือและตระหนักปัญหาของตนเอง และรู้จักแบ่งแยกปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน พร้อมทั้งร่วมกันบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายในชุมชน โดยเน้นการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการใช้ป่าชุมชนและร่วมกันปลูกป่าไม้เพื่อทดแทนของเก่าที่หายไป จากการพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสของคนในชุมชน จากข้อค้นพบจากงานวิจัยดังกล่าว ชุมชนบ้านเสม็ดยังได้ สร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ตั้งแต่สะพานริมลำน้ำชี ถึง ป่าชุมชนติดบ้านมะระ จำนวน 461.86 ไร่ โดยใช้งบประมาณรายได้กองทุนฉุกเฉินของชุมชน จำนวน 20,000 บาท เป็นค่าใช้จ่ายในการทำเนินดิน เพื่อสร้างเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ให้ทราบห้ามตัดไม้ทำลายป่า หากฝ่าฝืนปรับ 5,000 บาท เพื่อเป็นการป้องกันอนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่ให้ถูกทำลาย

บทที่ 3

วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community - Base Research: CBR) ที่มุ่งการศึกษาปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การค้นหาศักยภาพของชุมชน และการจัดการตนเองของชุมชน โดยการวิเคราะห์ปัญหา บทเรียน ประสบการณ์ และศักยภาพความสามารถในการจัดการตนเองในการดำเนินการที่ผ่านมาของชุมชน และคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนมาร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อนำมาเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

3.1 ระเบียบวิธีวิจัย

3.1.1 ประชากรเป้าหมาย

3.1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.2 ผลการดำเนินวิจัยและกิจกรรม

3.3 การตรวจสอบข้อมูล

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเพื่อท้องถิ่น (Community Base Research: CBR) ทั้งนี้ผู้วิจัยจะเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งเชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ เพื่อประกอบการสรุปภาพรวม (Generalization) ด้วยเพื่อให้ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ครอบคลุมทั้งมิติเชิงลึกและกว้างโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจะเริ่มจากส่วนที่เกี่ยวกับบริบทของชุมชน การประกอบอาชีพ การรวมกลุ่มของชุมชน ตลอดจนประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และกระบวนการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน นอกจากนี้ ยังเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และการทำ

กิจกรรมสาธารณะของประชาชนบ้านเสม็ด เพื่อสร้างข้อสรุป่วมในการกำหนดค้นหากระบวนการเสริมสร้างชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

3.1.1 กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายในการทำการวิจัยในครั้งนี้ มีผู้เข้าเป็นอาสาสมัครนักวิจัยชุมชนและเข้าร่วมดำเนินการวิจัย ประกอบด้วย

1. กลุ่มเป้าหมายหลัก

1. กลุ่มผู้นำชุมชนบ้านเสม็ด	จำนวน	10	คน
2. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน	จำนวน	20	คน
3. ประชาชนทั่วไป	จำนวน	70	คน
	รวม	100	คน

2. กลุ่มเป้าหมายรอง

1. นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์	จำนวน	100	คน
2. นักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ด	จำนวน	50	คน
	รวม	150	คน

รวมทั้งหมด จำนวน 250 คน

3.1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาทำการศึกษาจากการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล การสัมภาษณ์รายบุคคล การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีประชาคม การเดินสำรวจชุมชน และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม มีรายละเอียดดังนี้

1. แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary source) การรวบรวมข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิของการวิจัยนี้ใช้วิธีการศึกษาเอกสาร (Documents) เพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาการวิจัยและแนวคิดรวมทั้งทฤษฎีตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่นำมากำหนดกรอบแนวคิดและกรอบในการวิเคราะห์เกี่ยวกับบริบทชุมชน ค้นหาศักยภาพและศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน ปัญหาสาเหตุการจัดการตนเองของชุมชน ตลอดจนการวิเคราะห์และการค้นหาคุณค่าการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จากเอกสารสิ่งพิมพ์ สถิติ รายงาน บันทึกการประชุมของภาคราชการและภาคชุมชน รวมทั้งแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) ประกอบด้วยข้อมูลด้านบริบทของชุมชน การประกอบอาชีพ การรวมกลุ่ม ชุดความรู้ประสบการณ์ในการจัดการตนเองในด้านประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนค้นหาศักยภาพและศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน ปัญหาสาเหตุการจัดการตนเองของชุมชน รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการจัดการตนเอง จัดการตนเองบนวิถีชีวิตของชุมชน ตลอดจนการทำกิจกรรมสาธารณะประชาชนบ้านเสม็ดโดยมีวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

2.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview technique) โดยใช้การสัมภาษณ์ (Interview guide) เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน ค้นหาศักยภาพและศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน ปัญหาสาเหตุการจัดการตนเองของชุมชน ตลอดจนการค้นหาคุณค่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำชี เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา เก็บของป่า ล่าสัตว์ ทำการเกษตร ตัดฟัน เผาถ่าน เป็นต้น รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และจัดการตนเองบนวิถีชีวิตของชุมชนจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ซึ่งได้แก่ ผู้รู้และผู้เฒ่าชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนา ผู้อาวุโสในชุมชน และประชาชนในพื้นที่ โดยให้นักศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับคนในชุมชน

2.2 การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview schedule) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการตนเองบนวิถีชีวิตของชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น การปลูกป่า การดูแลป่า การดูแลสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ การดูแลรักษาระบบนิเวศในป่าชุมชน เป็นต้น โดยมีทีมนักวิจัยวิชาการและทีมนักวิจัยชุมชนช่วยในการสัมภาษณ์

2.3 การจัดเวทีสนทนากลุ่ม (Focused group) โดยใช้แบบสัมภาษณ์ (Interview schedule) ในการระดมความคิดเห็นของกลุ่ม (Group think) โดยใช้เทคนิค Appreciation-Influence-Control (AIC) การระดมความคิดเห็น (Brainstorming) แผนที่ความรู้ (Mind Mapping) รวมทั้ง การวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็งภายในกลุ่มและโอกาส ข้อจำกัดภายในชุมชนบ้านเสม็ด (SWOT

Analysis) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชน ค้นหาศักยภาพและศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน ปัญหาสาเหตุการจัดการตนเองของชุมชน ตลอดจนการค้นหาคุณค่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำชี ได้แก่ หากุ้ง หอย ปู ปลา เก็บของป่า ล่าสัตว์ ทำการเกษตร ตัดฟัน เผาถ่าน เป็นต้น รวมทั้งค้นหาวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำชีที่เหมาะสมกับศักยภาพของชุมชนบ้านเสม็ด ตลอดจนค้นหากระบวนการเสริมสร้างชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

2.4 การวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย (Target Group Analysis: TGA) โดยใช้จัดเวทีวิเคราะห์กลุ่มประชาชนผู้ที่มีส่วนได้เสีย (stakeholder) ในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำชี ทั้งประชาชนผู้สนใจเข้าร่วมโครงการ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไปที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำชี ได้แก่ หากุ้ง หอย ปู ปลา เก็บของป่า ล่าสัตว์ ทำการเกษตร ตัดฟัน เผาถ่าน เป็นต้น เพื่อค้นหาแนวทางจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ การปลูกป่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำชี และเครือข่ายการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น เป็นต้น

2.5 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) โดยใช้แบบตรวจรายการ (Checklist) เพื่อศึกษาพฤติกรรมและทัศนคติรวมทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในหมู่บ้านจากการทำกิจกรรมร่วมกัน และการให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรม เช่น เวทีประชาคมหมู่บ้าน กิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำชี โดยแบ่งลักษณะของปฏิสัมพันธ์ออกเป็น 3 ทิศทาง คือ 1. ปฏิสัมพันธ์เชิงบวก (Positive direction) 2. ปฏิสัมพันธ์เชิงลบ (Negative direction) และ 3. ปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกลาง (Neutral direction) จากการทำกิจกรรมร่วมกันที่คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้จัดขึ้น

3.1.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้คณะผู้วิจัยแบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลออกเป็น 4 ระยะ ได้แก่

1. ระยะเตรียมการ
2. ระยะวางแผน
3. ระยะทดลองปฏิบัติการ
4. สรุปประเมินผล ซึ่งในการรายงาน

ความก้าวหน้าโครงการวิจัย ครั้งที่ 1 คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการได้ 2 ระยะ คือ ระยะเตรียมการ และ ระยะวางแผน มีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ระยะเตรียมการ

1.1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการตนเองของชุมชน การค้นหาศักยภาพและศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน ปัญหาสาเหตุการจัดการตนเองของชุมชน ตลอดจน การวิเคราะห์และค้นหาคุณค่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

1.2 พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชนบ้านเสม็ด ซึ่งประกอบด้วย ผู้นำชุมชน แกนนำ นักวิจัยชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ผู้อาวุโส เยาวชน และผู้สนใจเพื่อ จัดทำโครงการเสนอต่อ สกว. และสรรหาอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน

1.3 จัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหมู่บ้านเสม็ด และ ค้นหาอาสาสมัครเพื่อร่วมเป็นคณะผู้วิจัยเพิ่มเติม ซึ่งผู้เข้าร่วมจะประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เยาวชน และผู้สนใจ หลังจากนั้น คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนแบ่งบทบาทหน้าที่และ วางแผนการทำงานร่วมกัน

1.4 กิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการและร่วมกันออกแบบเครื่องมือเพื่อใช้ในการเก็บ ข้อมูล พร้อมแบ่งกลุ่มและทำความเข้าใจในประเด็นที่เก็บข้อมูล โดยประเด็นที่น่าจะเก็บประกอบด้วย

- ข้อมูลปัญหาสภาพทั่วไปของชุมชน ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการ ประกอบอาชีพ การจัดการกลุ่ม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน และเก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกในระดับบุคคล และใช้สนทนากลุ่ม ซึ่งนักวิจัยชุมชนจะร่วมกันคัดเลือก กลุ่มเป้าหมายที่จะไปสัมภาษณ์ และจัดกลุ่มเสวนาย่อย

2. ระยะวางแผน

2.1 การสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนและศึกษาข้อมูลด้านกายภาพทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการเดินสำรวจดูความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี ศึกษาข้อมูลด้านกายภาพของต้นไม้ สัตว์ป่า เห็ด หน่อไม้ ผักป่า มัน การดัก สัตว์ ดักปลา และศึกษาระบบนิเวศภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งศึกษาคูณค่าวิถีชีวิตการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกในระดับบุคคล การเดินสำรวจโดยใช้เครื่องมือ GIS และการสนทนากลุ่ม

2.2 การศึกษาปัญหาการบุกรุกและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งค้นหาองค์ความรู้เกี่ยวกับการป้องกันปัญหาการบุกรุกและทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกรายบุคคล การสนทนากลุ่ม การศึกษาข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ สำนักงานปฎิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และการเดินสำรวจเพื่อเป็นการศึกษาข้อมูลด้านกายภาพให้เห็นภาพอย่างชัดเจน

2.3 คณะผู้วิจัยร่วมกันนำข้อมูลที่จัดเก็บได้ จัดหมวดหมู่ เรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องความน่าเชื่อถือของข้อมูล

2.4 คณะผู้วิจัยร่วมกันวิเคราะห์การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน ปัญหาและสาเหตุ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำ พร้อมทั้งค้นหาแนวทางการการฟื้นฟู อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำ ของชุมชนบ้านเสม็ด

2.5 การเก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำในแต่ละฤดูกาล พร้อมจัดทำปฏิทินการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้ง 12 เดือน

2.6 คณะผู้วิจัยร่วมกันวางแผนเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (FSC.) ในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำของชุมชนบ้านเสม็ด

2.7 ศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2.8 ทีมนักวิจัยหลักและทีมนักวิจัยชุมชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมกันจัดเวทีสรุปบทเรียนจากการศึกษาดูงาน เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชนตามแนวทางการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2.9 ตรวจสอบข้อมูลสู่ชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับการจัดตนเองด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน พร้อมทั้งค้นหาแนวทางการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2.10 พัฒนาแนวทางการและแสวงหาความรู้ใหม่ในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำ

3. ระยะเวลาทดลองปฏิบัติการ

3.1 ทดลองปฏิบัติการ เพื่อสร้างให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ผนวกกับองค์ความรู้เดิม แสวงหาความรู้ใหม่ในการแก้ไขปัญหาตนเอง ตลอดจนค้นหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูงสุด

3.2 ตรวจสอบข้อมูลสู่ชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกันในชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างการความเข้าใจในการแก้ไขปัญหาและสร้างแนวทางการจัดการตนเองในด้านอาชีพบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ เทศบาลตำบลกระสัง กรมป่าไม้ พัฒนาชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์ โรงเรียน มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ชุมชนบ้านเสม็ด หน่วยงานที่เกี่ยวข้องอื่นๆ โดยใช้เวทีสาธารณะเพื่อตรวจสอบข้อมูลและรับฟังความคิดเห็นจากชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3.3 ทีมนักวิจัยหลักและทีมนักวิจัยชุมชนบ้านเสม็ดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมกันจัดเวทีสรุปบทเรียนจากการศึกษาดูงาน เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชนตามแนวทางการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

3.4 จัดเวทีเพื่อประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการตนเอง การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ เทศบาลตำบลกระสัง กรมป่าไม้ พัฒนาชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์ โรงเรียน มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ชุมชนบ้านเสม็ด หน่วยงานที่เกี่ยวข้องอื่นๆ โดยใช้เวทีสาธารณะเพื่อตรวจสอบข้อมูลและรับฟังความคิดเห็นจากชุมชน หน่วยงานในการเข้ามาแก้ไขปัญหาของชุมชน

4. สรุปและประเมินผล

- 4.1 จัดเวทีสรุปและประเมินผลการดำเนินงานวิจัย
- 4.2 เขียนรายงานฉบับสมบูรณ์

3.2 ผลการดำเนินงานกิจกรรม

3.2.1 พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชนบ้านเสม็ด

ในงานวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน จำนวนทั้งสิ้น 4 เวที เพื่อเป็นการค้นหาความต้องการของชุมชน พร้อมทั้งตรวจสอบปัญหาที่ชุมชนต้องการใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาของชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

พัฒนาโจทย์วิจัยครั้งที่ 1 “ชวนคิด ชวนคุย” ในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2557 เวลา 09.00 น. ณ. ศาลาประชาคมหมู่บ้าน ผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน 20 คน จากการสนทนาพูดคุยในเวทีการพัฒนาโจทย์วิจัยครั้งที่ 1 พบว่า ชุมชนบ้านเสม็ด เป็นชุมชนที่หน่วยงานภาครัฐ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เทศบาลตำบลหนองเต็ง เข้ามาพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง โดยผ่านกระบวนการศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ ที่เป็นต้นแบบ การฝึกอบรมด้านการประกอบอาชีพ และนำพันธุ์ปลา พันธุ์กบมาให้กับประชาชนในชุมชนเลี้ยง เพื่อเป็นการส่งเสริมการประกอบอาชีพภายในชุมชน จนทำให้มีประชาชนบางคนนำความรู้ที่ได้จากการไปศึกษาดูงานพื้นที่อื่น และการฝึกอบรม มาสู่การประกอบอาชีพให้ครัวเรือน และนำมาพัฒนาต่อยอดด้านอาชีพ ได้แก่ การทำกระถางต้นไม้ การทำปุ๋ย การสร้างธนาคารข้าว การทำการเกษตร การเลี้ยงปลา และเลี้ยงกบ เป็นต้น

พัฒนาโจทย์วิจัยครั้งที่ 2 “คุยซ้ำ ย้ำคิด พิชิตโจทย์วิจัย” ในวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 เวลา 09.00 น. ณ. ศาลาประชาคมหมู่บ้าน ผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน 60 คน จากการสนทนาพูดคุยในเวที พบว่า ชุมชนบ้านเสม็ด เป็นที่ราบลุ่มริมลำน้ำชี ทำให้น้ำท่วมแทบทุกปีในฤดูฝน ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านจะยาวจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก มีป่าริมฝั่งลำน้ำชี ประมาณ 2,000 ไร่ และพื้นที่ป่าดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมาก ประชาชนบ้านเสม็ดเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าริมลำน้ำชี ได้แก่ หาฟืน เก็บเห็ด ชุดมัน หาสัตว์ป่า เพื่อนำมาประกอบอาหารในระดับครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียงเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าริมลำน้ำชี แต่ในปัจจุบันสภาพแวดล้อมป่าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด มีปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าริมลำน้ำชีมากขึ้น โดยประชาชนในพื้นที่ได้เข้าไปจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร พร้อมทั้งมีการตัดไม้ทำลายป่า เช่น ตัดไม้เผาถ่าน ตัดไม้ขายให้กับชุมชนใกล้เคียง และปัญหาดังกล่าวมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้น หากปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไป

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ป่าจะไม่เหลือให้ใช้ประโยชน์ในอนาคตอย่างแน่นอน

พัฒนาโจทย์วิจัยครั้งที่ 3 “ทบทวนโจทย์ ค้นหาประโยชน์ร่วมของชุมชน” ในวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2557 เวลา 09.00 น. ณ วัดบ้านเสม็ด ผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน 50 คน การพัฒนาโจทย์วิจัยครั้งที่ 3 เพื่อนำข้อมูลไปสู่การการเขียนข้อเสนอโครงการ (Proposal) ให้กับแหล่งทุน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เนื่องจากแหล่งทุนมีข้อกำหนดว่า โจทย์วิจัยต้องมาจากชุมชน ชุมชนต้องเป็นผู้ร่วมวิจัย และมีปฏิบัติการแก้ปัญหาด้วย ฉะนั้น การพัฒนาโจทย์วิจัยครั้งที่ 3 จึงจำเป็นต้องทบทวน ข้อมูลทั้ง 2 เวทีที่ผ่านมา เพื่อค้นหาข้อสรุปร่วมกัน พร้อมทั้งขมวดประเด็นให้กลายเป็นโจทย์วิจัยร่วมกันระหว่างนักวิชาการกับชุมชน จากการสนทนา พูดคุย ทบทวนข้อมูลทั้ง 2 เวที จึงได้โจทย์วิจัยร่วมกันว่า “กระบวนการเสริมสร้างชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน” เพราะที่ผ่านมาชุมชนยังไม่สามารถจัดการคน องค์กร ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และอาชีพของชุมชนได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องค้นหากลไกการขับเคลื่อนการทำงาน เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ค้นหาศักยภาพของชุมชน และแผนการจัดการชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยเน้นการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ที่มีอยู่ให้เป็นระบบ เพื่อนำไปสู่การเชื่อมโยงเครือข่ายจากภายนอกขับเคลื่อนให้เกิดชุมชนจัดการตนเอง นอกจากนี้ยังได้เกิดอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน จำนวน 10 คน ที่เข้าร่วมดำเนินการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาชุมชน ได้แก่

1. นางบุญยัง หวังอยู่	ผู้ใหญ่บ้านเสม็ด
2. นายतिकัมพร ฐพันธ์	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเสม็ด
3. นายเตือ เจริญชัย	ประชาชนบ้านเสม็ด
4. นายบัญญัติ สุพันธ์ุ์	ประชาชนบ้านเสม็ด
5. นายภานุ กระแสบัว	ประชาชนบ้านเสม็ด
6. นางธันยมัย หวังอยู่	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเสม็ด
7. นางจิราภรณ์ เจริญชัย	ประชาชนบ้านเสม็ด
8. นายสรารุช นุซารัมย์	ประชาชนบ้านเสม็ด
9. นายมนตรี นิวัฒน์วงศ์	ข้าราชการครู
10. นายสมจิต ดาศรี	ประชาชนบ้านเสม็ด

พัฒนาจิตวิทยาวิจัยครั้งที่ 4 “เติมเต็มความรู้ สู่การเพิ่มพลังข้อมูลชุมชน” ในวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2557 ณ. วัดบ้านเสม็ด ผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน 40 คน หลังจากได้มีการพัฒนาจิตวิทยาวิจัย ร่วมกับชุมชนทั้ง 3 และข้อเสนอโครงการร่วมกับชุมชน จึงนำข้อมูลให้ผู้ทรงคุณวุฒิจากทีมพี่เลี้ยง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้แก่ ผศ.ดร.อมร สุวรรณนิมิตร คุณมัสยา คำแหง คุณปณิศา หงษ์อุดร ได้ข้อเสนอแนะว่าควรที่จะเพิ่ม คำว่า ศักยภาพชุมชนลงไปในชื่อโครงการวิจัยด้วย โดยมีความเชื่อว่า “กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” เพื่อจะทำให้เกิดข้อมูลที่ชัดเจน และเกิดความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย นอกจากนี้ผู้ทรงคุณวุฒิยังได้เสนอแนะให้คณะผู้วิจัยเพิ่มเติมข้อมูลด้านต่าง ๆ ได้แก่ ข้อมูลด้านทรัพยากร, ระบบนิเวศในพื้นที่ป่าชุมชน, อาหารในป่า พื้นที่ป่าชุมชนเหลือเท่าไร และหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องมีการดูแลรับผิดชอบอย่างไรบ้าง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า , การนำวัฒนธรรมประเพณีมาจัดการที่เชื่อมโยงกับป่า อดีต – ปัจจุบัน มีการบุกรุกป่าชุมชนเกิดขึ้นช่วงไหน (พื้นที่เป็นป่าดั้งเดิม ,ป่าปลูกขึ้นมาใหม่) คุณค่าของป่า ,จิตสำนึกของคนในชุมชนเป็นอย่างไร และที่ผ่านมาเคยมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนอย่างไรบ้าง พร้อมทั้งค้นหาศักยภาพในการจัดการตนเองที่ผ่านมาเป็นอย่างไร (คน องค์กร ทรัพยากร อาชีพ) เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในข้อเสนอโครงการวิจัยและเกิดความน่าเชื่อถือของข้อมูลยิ่งขึ้น

3.2.2 จัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ

เวทีประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหมู่บ้านเสม็ด ในวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2557 เวลา 09.30 น. ณ วัดบ้านเสม็ด มีผู้เข้าร่วมประชุมจำนวน 50 คน ประกอบด้วย คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไปบ้านเสม็ด วัตถุประสงค์ของการดำเนินกิจกรรม เพื่อทำความเข้าใจโครงการร่วมกัน เพื่อวางแผนการทำงาน และแบ่งปันบทบาทหน้าที่ ขั้นตอนและวิธีดำเนินงาน ลงทะเบียนผู้เข้าร่วมประชุม ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการจัดการประชุม ชี้แจงรายละเอียดของการวิจัย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันแบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานร่วมกัน วางแผนปฏิบัติงาน ผลของการดำเนินงาน คณะผู้วิจัย ให้ความร่วมมือเข้าใจแนวทางการทำงานวิจัยและเป้าหมายของโครงการวิจัย แบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงานวิจัย ได้กล่าวถึงกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่เน้นการค้นหาชุดประสบการณ์ ความรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่น เพื่อนำมาผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ในการแก้ไขปัญหาชุมชน

กระบวนการงานวิจัยเพื่อถื่นเน้นการสร้างให้คนในชุมชนลุกขึ้นมาจัดการตนเองบนฐานข้อมูลที่มีอยู่ และที่สำคัญการแก้ไขปัญหาผ่านงานวิจัยต้องค้นหาความรู้ให้ลึก และทำการตัดสินใจการแก้ไขปัญหาบนข้อมูลที่มีอยู่ ฉะนั้น การดำเนินการวิจัยที่ผ่านมาทั้งระดับประเทศ และระดับท้องถิ่นไม่สามารถแก้ไขปัญหาชุมชนได้อย่างถูกต้องและชัดเจน นำซ้ำกับสร้างปัญหาให้ชุมชนอีกด้วยซ้ำ เพราะการดำเนินการวิจัยที่ผ่านมา นักวิชาการเข้ามาเก็บข้อมูลเสร็จแล้วก็กลับไป แต่ชุมชนไม่เคยรู้เลยว่า สิ่งที่ชุมชนได้สะท้อนไปนั้น ได้ถูกนำมาแก้ไขปัญหาหรือไม่ และที่สำคัญการดำเนินการวิจัยที่ผ่านมาขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ในชุมชน งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงถูกออกแบบมา เพื่อตอบโจทยปัญหาคนชุมชนท้องถิ่นที่ว่า “โจทยวิจัยต้องมาจากชุมชน ชุมชนต้องร่วมทำวิจัย และปฏิบัติการแก้ไขปัญหาชุมชนด้วย” จะเห็นได้ว่าตั้งแต่โจทยวิจัยที่ได้ก็เป็นของชุมชนที่ต้องการแก้ไขปัญหา และก็มีคนในชุมชนเข้ามาทำวิจัยเอง และที่สำคัญอย่างยิ่งคนในชุมชนต้องร่วมเก็บรวบรวมข้อมูลของชุมชนด้วย พร้อมทั้งค้นหาปัญหาวิธีการแก้ไขปัญหาชุมชนที่มีอยู่ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนี้ เป็นงานวิจัยที่กินได้ จับต้องได้ คนทำคนใช้ประโยชน์ ไม่ใช่ให้นักวิชาการ เป็นคนได้ประโยชน์อีกต่อไป เพราะการแก้ไขปัญหาต้องเริ่มต้นจากชุมชนก่อน และค่อยไปประสานกับหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องในลำดับต่อไป

3.2.3 กิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการและร่วมกันออกแบบเครื่องมือเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูล

วันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2558 คณะผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมการแตกกรอบและออกแบบเครื่องมือวิจัย พร้อมทั้งสร้างความเข้าใจร่วมกันในการขับเคลื่อนทิศทางการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ณ ชุมชนสายยาว อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ จากการเข้าร่วมกิจกรรมในเวทีได้ทำให้คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันออกแบบเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมด 5 ประเด็น ได้แก่ 1. บริบทชุมชน 2. การจัดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 3. เศรษฐกิจชุมชน 4. การจัดการความรู้ของชุมชน และ 5. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ เป็นต้น หลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมทำให้คณะผู้วิจัยชุมชนได้เข้าใจถึงแนวทางการเก็บรวมข้อมูลมากขึ้น พร้อมทั้งได้เห็นความสำคัญของข้อมูลผ่านการทำวิจัย เพราะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การที่จะแก้ไขปัญหาต้องมีข้อมูลในการตัดสินใจว่าที่ผ่านมาทำอย่างไร ทำไมถึงยังไม่สำเร็จ มีชุดความรู้ไหนบ้างที่จะช่วยในการทำงานให้ประสบ

ความสำเร็จ วันที่ 31 มกราคม 2558 คณะผู้วิจัยจึงได้นำมติหมายประเด็นการพูดคุยต่อเกี่ยวกับการเก็บรวบรวมทั้ง 5 ประเด็น ได้แก่ 1. บริบทชุมชน 2. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 3. เศรษฐกิจชุมชน 4. การจัดการความรู้ของชุมชน และ 5. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ว่าจะมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างไรบ้าง จากการสนทนาพูดคุยกับคณะผู้วิจัย พบว่า จะแบ่งบทบาทหน้าที่กันเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมด และต้องมีการฝึกซ้อมการเก็บข้อมูลให้ชัดเจน เพื่อป้องกันการผิดพลาดที่จะเกิดขึ้น ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้จะมีนักศึกษาสาขาวิชาการพัฒนาสังคม ชั้นปีที่ 2 จะเข้ามาช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลบริบทชุมชน โดยมีคณะผู้วิจัยชุมชนเข้าร่วมเก็บรวบรวมข้อมูล การรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี เศรษฐกิจชุมชน การจัดการความรู้ มีกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 68 คน และการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคณะผู้วิจัยจะออกหนังสือ เพื่อประสานข้อมูลเกี่ยวกับภาพถ่ายทางอากาศ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ป่า และอุปกรณ์ GIS จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสู่การเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนร่วมกัน มีรายละเอียดดังนี้

ประเด็นการเก็บรวบรวมข้อมูล	เก็บกับใคร	ใครเป็นคนเก็บ	เครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูล	เครื่องมือในการศึกษา
1. ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน ยุคก่อนก่อตั้ง ยุคก่อตั้ง ยุคเปลี่ยนแปลง ยุคฟื้นฟู ยุคใหม่	คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน	- พ่อสะอื้น - พ่อสมจิต - พ่อเดื่อ - พ่อดอน	แบบสัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม	แผนผังเครือญาติ time line การเปลี่ยนแปลง
2. วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ	คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน	- พ่อสะอื้น - นายแพร - สุมาลี	สนทนากลุ่ม สัมภาษณ์พูดคุย	ปฏิทินวัฒนธรรม
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ก่อนถึงปัจจุบัน	คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน	- นายยาน - นายแพร - นายธงชัย	สนทนากลุ่ม สัมภาษณ์ พูดคุย	time line การเปลี่ยนแปลง

		- นายศักดิ์		
4. ทรัพยากรธรรมชาติ ริมแม่น้ำชีทั้ง 4 ยุค ได้แก่ 1.ยุคก่อตั้ง ชุมชน 2.ยุคขยายพื้นที่ ทำกิน 3.ยุคบุกเบิก 4. ยุคปัจจุบัน	คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน	- พ่อสมจิต - ผู้ช่วยतिकัมพร - พ่อเตื่อ - ประชาชน ทั่วไป หมู่บ้าน	สนทนากลุ่ม สัมภาษณ์พูดคุย	- แผนที่ ทรัพยากรชุมชน - ตารางการใช้ ประโยชน์จากป่า ชุมชนริมลำน้ำชี
5. การผลิตและอาชีพ ทั้ง 12 เดือน	คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน	- ประชาชน ทั่วไป หมู่บ้าน	สนทนากลุ่ม สัมภาษณ์ พูดคุย	ปฏิทินการผลิต
6. แผนที่ชุมชน	คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน	- ประชาชน ทั่วไป หมู่บ้าน	เดินสำรวจเก็บ ข้อมูล สัมภาษณ์ พูดคุย	แผนที่รอบนอก แผนที่รอบใน

หลังจากได้มีการซักซ้อมและทดลองการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนด้านทรัพยากรและ
รายได้ที่เกิดจากป่าชุมชน คณะผู้วิจัยจึงได้แบ่งบทบาทหน้าที่ดังนี้

รายชื่อผู้เก็บข้อมูล	จำนวนจุดที่เก็บ
นางประหยัด พลไชย	4
นายเตื่อ เจริญชัย	4
นายภานุ กระแสบัว	5
นายบุญยั้ง หวังอยู่	6
นางสาวจิราภรณ์ เกิดสกุล	5
นางจิราภรณ์ เจริญชัย	4
นางอาทิตย์ยา สายน้อย	5
นายतिकัมพร ฐพันธ์	9
นางธัญมัย หวังอยู่	3
นายถวิล สายน้อย	2

นายบรรสม สุวรรณลา	3
นายสมจิตร ดาศรี	5
นางอรอนงค์ ภาสตา	4
นายสุนทาน หวังอยู่	4
นางเตียม หวังอยู่	3
พระปะนำ สนมโน	1
พระศุภฤกษ์ สนมกาโย	1
รวมทั้งหมด 68 ชุด	

ในการจัดกิจกรรมการออกแบบเครื่องมือและการซักซ้อมกันเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ ได้เกิดอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน เพิ่มจากอีก 11 คน รวมเป็น 21 คน ดังนี้

1. นายถวิล สายน้อย
2. นายประหยัด พลไชย
3. พระครูศุภฤกษ์ สนมกาโย
4. พระดิน ฐาวีโร
5. พระปะนำ สนมโน
6. นางอาทิตยา สายน้อย
7. นายสุนทาน หวังอยู่
8. นางอรอนงค์ ภาสตา
9. นายสะอั้น นิพรทรัพย์
10. นางสาวจิราภรณ์ เกิดสกุล
11. นางเตียม หวังอยู่

3.2.4 การสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนและศึกษาข้อมูลด้านกายภาพ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

วันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2558 เวลา 9.00 น – 16.00 น. คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่การสำรวจทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและศึกษาปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยแบ่งพื้นที่การสำรวจออกเป็น 3 โซน ได้แก่ โซน A โซน B โซน C พบว่า ข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด มีความอุดมสมบูรณ์ และมีความสมดุลของระบบนิเวศน์ภายในป่าชุมชนเป็นอย่างมาก ในการเดินสำรวจในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้เริ่มต้นจากการเดินสำรวจจาก

พื้นที่ติดกับชุมชนบ้านมะระ หรือที่เรียกว่า โชน C ซึ่งข้อมูลทางด้านกายภาพพื้นที่ดังกล่าว มีต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมากหากนำไปแปรรูปจะเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี ได้แก่ ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นจบก เป็นต้น พร้อมกันนี้ในพื้นที่ดังกล่าวยังมีเห็ดนานาชนิดเกิดขึ้น เช่น เห็ดระโงกขาว เหลือง เห็ดไค เห็ดโคน เห็ดน้ำหมาก เป็นต้น ส่วนในพื้นที่ตรงกลางป่าชุมชนริมลำน้ำชี เรียกพื้นที่ว่า โชน B พบว่า ข้อมูลด้านกายภาพในพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก มีทั้งต้นไม้ขนาดใหญ่ และขนาดเล็กที่กำลังจะเจริญเติบโต เช่น ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นจบก เป็นต้น สลับไปด้วยไม้พุ่มที่ปกคลุมพื้นดิน เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นของดิน จึงทำให้เป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก เช่น เห็ดระโงกขาว เหลือง เห็ดไค เห็ดโคน เห็ดน้ำหมาก เป็นต้น และในพื้นที่ดังกล่าวยังมีคนทั้งในและนอกชุมชนเข้ามาทำการขุดไส้เดือนภายในป่า เนื่องจากว่า ในช่วงฤดูฝนจะมีน้ำจากกริมลำน้ำชีขึ้นมาท่วมประมาณ 2-3 เมตร ทำให้ไส้เดือนหนีน้ำมาอาศัยอยู่ภายในป่า ในขณะที่เดียวกันพื้นที่โชน B ยังเป็นพื้นที่ชุ่มมัน และดักสัตว์ป่า เช่น เสือปลา ไก่ป่า และดักปลา เป็นต้น และที่สำคัญไปกว่านั้นพื้นที่ดังกล่าวยังเหมาะแก่การดำเนินการเป็นจุดชมวิวด้านธรรมชาติ เนื่องจากเป็นที่พื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์และความสวยงามทางธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีบ่อสามารถกินได้ กล่าวได้ว่าพื้นที่โชน B มีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ และโชนสุดท้าย คือ โชน C มีลักษณะข้อมูลด้านกายภาพต้นไม้โล่งเตียน เป็นที่ไร่นา และมีการปลูกต้นยูคาลิปตัสในพื้นที่ดังกล่าว จากเดินสำรวจ พบว่า มีการทิ้งขยะของคนในชุมชน และนอกชุมชนเป็นจำนวนมาก

3.2.5 การศึกษาปัญหาการบุกรุกและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จากการที่คณะผู้วิจัยได้ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ข้อมูลจากศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์เกี่ยวกับอาณาเขต ภาพถ่ายทางอากาศ และลักษณะของพื้นที่บริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า เดิมเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดู่แลโดยกรมป่าไม้ มีพื้นที่ทั้งหมด 5.777 ตารางกิโลเมตร (ตามเส้นสีฟ้า) คิดเป็นจำนวน 3,610.63 ไร่ และเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้แยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 จากนั้นสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้ประชาชนได้เข้าไปจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร เช่น ปลูกต้นยูคาลิปตัส ปลูกยางพารา ปลูกข้าว เป็นต้น จนทำให้สภาพพื้นที่โล่งเตียน หรือสภาพป่าเสื่อมโทรม

สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้เป็นพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน แต่ไม่สามารถออกโฉนดที่ดินได้ เว้นแต่ มีเอกสารสิทธิ์ยืนยัน เช่น หลักฐานแจ้งการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) ใบจอง (น.ส.2) ใบเทียบย่ำ หนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส.3) ใบแจ้งความประสงค์ที่จะได้รับสิทธิตามมาตรา 27 ตรีแห่งประมวลกฎหมายที่ดิน เอกสารแสดงว่าเป็นผู้มีสิทธิตามกฎหมายว่าด้วยการจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ หรือเอกสารอื่นซึ่งแสดงว่าเป็นผู้มีสิทธิครอบครองตามประมวลกฎหมายที่ดิน สามารถยื่นคำร้องกับสำนักงานที่ดินท้องที่โดยตรงโดยไม่ต้องเข้าสู่กระบวนการพิสูจน์สิทธิซึ่งจะทำให้ราษฎรได้รับสิทธิที่ดีที่สุดโดยการมีกรรมสิทธิ์ (โฉนดที่ดิน) (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม) ในพื้นที่ชุมชนบ้านเสม็ดบางส่วนจึงเป็นเขตพื้นที่ของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) เดิมเป็นป่าสงวนแห่งชาติ และในปัจจุบันได้เกิดปัญหาทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนถูกทำลาย และมีจำนวนลดน้อยลงไปมาก เนื่องจากได้รับผลกระทบทั้งด้านนโยบายของภาครัฐและการเพิ่มขึ้นของประชากรภายในหมู่บ้าน จึงทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน

3.2.6 คณะผู้วิจัยร่วมกันนำข้อมูลที่จัดเก็บได้ จัดหมวดหมู่ เรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องความน่าเชื่อถือของข้อมูล

ในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 เวลา 09.00 -17.00 น. คณะผู้วิจัยร่วมกันจัดหมวดหมู่ เรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลของโครงการวิจัย กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด หลังจากคณะผู้วิจัยได้แบ่งบทบาทหน้าที่กันเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนจากประชาชนที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 68 คน พบว่าทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำชีมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก มีรายละเอียดดังนี้

1. มีต้นไม้ จำนวน 31 ชนิด
2. มีปลา จำนวน 30 ชนิด
3. มีสัตว์ป่า จำนวน 9 ชนิด
4. มีเห็ดจำนวน 30 ชนิด
5. และอื่น เช่น แมลงป่า น้ำผึ้ง ไก่ป่า งู เสือปลา แอ้ กระจอก กระต่าย หนู เป็นต้น

จากข้อมูลข้างต้น คณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเป็นมุลทางเศรษฐกิจในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำซี ทั้งเก็บของป่ามาเป็นอาหารและนำไปจำหน่าย เป็นเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี และในปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดได้เริ่มลดน้อยลง เนื่องจากที่ผ่านมามีคนในชุมชนไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำซีที่มีอยู่ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่ไม่คุ้มค่า ที่สำคัญไปกว่านั้น จำนวนรายได้จากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนริมลำน้ำซี 588,625 บาท/ต่อปี ทำให้คนในชุมชนได้เกิดการตกใจกับตัวเลขจำนวนเงินดังกล่าว เนื่องจากที่ผ่านมามีคนในชุมชนยังไม่เคยเก็บรวบรวมข้อมูลรายได้จากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนริมลำน้ำซี กิจกรรมดังกล่าว คณะผู้วิจัยได้เชิญประชาชนที่ได้ใช้ประโยชน์ จำนวน 68 คน มาร่วมกันตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เพื่อป้องกันการผิดพลาดและการคลาดเคลื่อนของข้อมูล

3.2.7 คณะผู้วิจัยร่วมกันวิเคราะห์การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน ปัญหาและสาเหตุการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำซี

ในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2558 คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันศึกษาสภาพปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำซี โดยใช้เครื่องมือทางภูมิสารสนเทศ GIS มาช่วยในการวัดขนาดและพิกัดของพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำซีที่ยังไม่มีการบุกรุก และยังเป็นพื้นที่สภาพความอุดมสมบูรณ์ จากการวัดโดยใช้เครื่องมือ GIS ทำให้ทราบว่า พื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมดที่เหลือมีจำนวน 461 ไร่ จากการเดินสำรวจพร้อมกับการเก็บรวบรวมข้อมูลไปด้วย พบว่า สภาพพื้นที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น มีเห็ดป่า หน่อไม้ป่า ผลไม้ป่า สัตว์ป่า ต้นไม้ขนาดใหญ่และต้นไม้ขนาดเล็ก พร้อมทั้งมีไม้พุ่มที่ปกคลุมพื้นดินให้เกิดความอุดมสมบูรณ์อีกด้วย แต่ในขณะเดียวกันก็พบปัญหาการลักลอบตัดไม้ตะแบก ประมาณ 6-7 ตอ นอกจากนี้ยังได้เห็นบริเวณและอุปกรณ์การดักสัตว์ป่าของคนในชุมชน มีลักษณะคล้าย ๆ กับบ่วง ซึ่งเป็นอุปกรณ์การดักทั้งกระต่าย กระแต กระรอก ไก่ป่า ชะมด เสือปลา สังเกตได้ว่าป่ามีทรัพยากรที่หลากหลายและมีความสมบูรณ์มาก แต่คนในชุมชนยังไม่สนใจในการใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ ส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์ในเชิงทำลาย และที่สำคัญการบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติยังมีให้เห็นภายในพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง จากสภาพปัญหาดังกล่าว คณะผู้วิจัยจึงได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุถึงแนวทางป้องกันแก้ไขปัญหา โดยควรมีกฎ กติกา

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและแวดล้อมที่ชัดเจน โดยมีคณะกรรมการดูแลรักษา พร้อมทั้งสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับนักเรียน เยาวชนในพื้นที่ให้รู้จักตระหนักถึงทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนไม่ให้ถูกทำลายและลดน้อยลงไป

3.2.8 การเก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีในแต่ละฤดูกาล พร้อมจัดทำปฏิทินการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้ง 12 เดือน

เก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีในแต่ละฤดูกาล คณะผู้วิจัยได้ใช้แผนที่ตัดขวางวิเคราะห์สภาพพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการเดินสำรวจ และการสัมภาษณ์เจาะลึกจากประชาชนและผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชน ประชาชนทั่วไปบ้านเสม็ด และศึกษาความสัมพันธ์ผ่านการทำแผนที่ตัดขวาง ที่เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ระบบทรัพยากรและการใช้ประโยชน์ที่ดินในภูมิประเทศของชุมชนท้องถิ่น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสูงต่ำของภูมิประเทศ การสรรค์ของพื้นที่ต่าง ๆ ระบบการเพาะปลูกทั้งบนที่สูงและที่ราบ พื้นที่ป่าไม้ธรรมชาติ และป่าชุมชน แหล่งเกษตรกรรม ซึ่งจากที่ได้ลงพื้นที่ที่ศึกษาชุมชนบ้านเสม็ดทำให้ทราบถึงภูมิประเทศและการจัด สรรค์พื้นที่ต่าง ๆ ดังนี้

1. หมู่ในบริเวณนี้ จะเป็นบริเวณ วัด ร้านค้าอุโบสถ บริเวณ บ้านที่อยู่อาศัยบ้าน คือ เป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในหมู่บ้านเสม็ด

2. พื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีการใช้ประโยชน์ทั้ง 12 เดือน ซึ่งในแต่ละเดือนก็จะมี การใช้ประโยชน์แตกต่างกันไป ได้แก่

1. เดือน มกราคม-เมษายน คนในชุมชนจะทำการหาเก็บฟืน
2. เดือน พฤษภาคม-พฤศจิกายน คนในชุมชนจะทำการเก็บเห็ด
3. เดือน กุมภาพันธ์-พฤษภาคม คนในชุมชนจะทำการล่าสัตว์ป่า
4. เดือน พฤศจิกายน-ธันวาคม คนในชุมชนจะทำการเก็บผักผลไม้ป่า

3. พื้นที่ตอนของชุมชนติดกับป่าชุมชนริมลำน้ำชี ชาวบ้านใช้ในการปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกต้นไม้เลี้ยงสัตว์ ชนิดผัก คือ หอมแดง ผักชี ผักกาด ต้นกล้วย อื่น ๆ ชนิดต้นไม้ เช่น ต้นทุเรียน ต้นเชือก สัตว์เลี้ยง ได้แก่ เป็ด วัว ควาย สุนัข ไก่ เป็นต้น

4. การใช้ประโยชน์จากลำน้ำชี ในบริเวณนี้จะเป็นหนองน้ำ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของ กุ้ง หอย ปู ปลา และบริเวณนี้จะใช้ในการทำเกษตรต่าง ๆ เช่นปลูกผัก และหาปู หาปลา เป็นต้น และนำน้ำมาอุปโภคบริโภค เช่น การทำนา ปลูกมัน ปลูกอ้อย เป็นต้น

5. พื้นที่ราบลุ่มตามไร่นา ชาวบ้านจะใช้ในการ ปลูกข้าว ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกยาง ปลูกอ้อย และเลี้ยงสัตว์ ในบริเวณนี้ชาวบ้านส่วนมากจะทำเกษตร ทำมาหากินภายในครอบครัว นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าว มัน ยางพารา เป็นต้น

3.2.9 คณะผู้วิจัยร่วมกันวางแผนเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (FSC) ในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

ในวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2558 เวลา 09.00 น. ณ วัดบ้านเสม็ด คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันวางแผนเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี โดยเชิญผู้ที่มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) เข้าร่วมระดมความคิดเห็น จำนวน 50 คน โดยคณะผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลที่ได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลรายได้ที่เกิดจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี หากคนในชุมชนไม่ช่วยกันอนุรักษ์ไว้อีกไม่นานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่คงลดน้อยลงเรื่อย ๆ และที่สำคัญรายได้ที่เกิดจากป่า ก็จะลดลงไปด้วย ชุมชนจะมีแนวทางกับปัญหาอย่างไรบ้าง จากการตั้งประเด็นคำถามดังกล่าว ทำให้ผู้เข้าร่วมเวทีได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นออกมาเป็นจำนวนมาก จนได้ข้อสรุปถึงแนวทางการจัดการกับปัญหาที่ชัดเจน เพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงได้เกิดแผนปฏิบัติการ 4 แผนงาน ได้แก่

1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้แก่ กำหนดเป็นกติกา จัดตั้งคณะกรรมการในการดูแล ทำการสำรวจพื้นที่ขนาดป่าทั้งหมด เพื่อจัดทำเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ ป้องกันการบุกรุก

2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้แก่ ดำเนินการจัดทำผ้าป่าเพื่อระดมทุนเข้ากองทุน การปลูกป่า กิจกรรมการทำบุญป่า บวชป่าไม่ยี่นต้น การทำเพลงชุมชน เพื่อปลูกฝังจิตสำนึก เป็นต้น

3. ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้แก่ ประชาสัมพันธ์คนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ได้ทราบกฎ กติกาการ

ใช้ประโยชน์ของชุมชน ทั้งชุมชนบ้านเสม็ดและชุมชนใกล้เคียง โดยการจัดทำหนังสือแจ้งชุมชนอื่นๆ การจัดทำป้ายประกาศ ประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น โดยเน้นไปที่การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น หลักสูตรบูรณาการร่วมกับโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร เนื่องจากมีครูเข้าร่วมเป็น นักวิจัยชุมชนด้วย จึงกล่าวได้ว่า การดำเนินการวิจัยในขณะมีแผนปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหา ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น บ้าน วัด โรงเรียนมหาวิทยาลัย และหน่วยงานราชการในระดับ ท้องถิ่น นับได้ว่า เป็นก้าวที่สำคัญในการขับเคลื่อนงานวิจัยรับใช้สังคมที่เป็นรูปธรรมอีก 1 โครงการ หลักประกันความยั่งยืน คือ การเอาความรู้ของชุมชนเข้าไปอยู่ในระบบ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เช่น การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น การสร้างเป็นหลักสูตรบูรณาการ คือ ใช้ทุกวิชา ได้แก่ ภาษาอังกฤษ เกษตร วิทยาศาสตร์ จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3.2.10 ศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมป่าชุมชน

จากการวิเคราะห์ข้อมูล 1 มีนาคม 2558 พบว่า มีทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชน ริมลำน้ำชีลดลงเป็นจำนวนมาก และส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบจากพฤติกรรมกรหาของป่าของคนใน ชุมชนและคนนอกชุมชน ในเวทีได้มีการสนทนาพูดคุยถึงแนวทางการป้องกัน โดยจะมีการตั้งกฎ กติกา จับ ปรับ ผู้ที่ฝ่าฝืน แต่ในเวทีดังกล่าว คนในชุมชนคิดว่าไม่สามารถดำเนินการได้ เพราะอาหาร ที่เกิดจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี ธรรมชาติเป็นผู้สร้างขึ้นคนในชุมชนไม่ได้สร้างขึ้น และที่สำคัญคนใน ชุมชนกลัวคนที่เข้ามาใช้ประโยชน์จะต่อต้านและไม่เห็นด้วย จึงเป็นเหตุที่ทำให้คณะผู้วิจัยและนักวิจัย ชุมชนได้ค้นหาพื้นที่ศึกษาดูงาน ที่มีประเด็นสอดคล้องกับการทำงานวิจัย คือ บ้านหนองยาง มีกลุ่ม อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าดอนโจร เป็นกลุ่มที่เข้มแข็งและที่สำคัญศักยภาพของผู้นำชุมชนทำให้เกิดการจัดการ ป่าที่มีพลังความสามัคคีของชุมชน จนกระทั่งในวันที่ 27 มีนาคม 2558 เวลา 06.00 น. คณะผู้วิจัย และนักวิจัยชุมชน จำนวน 45 คน เดินทางไปศึกษาดูงานกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนดอนโจร บ้าน หนองยาง ตำบลลำไทรโยง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นแบบในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนที่เข้มแข็ง คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชน จึงเลือกพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากมีประเด็นปัญหาใกล้เคียงกับชุมชนบ้านเสม็ด ดั ในระหว่างการเดินทางคณะผู้วิจัยได้สร้าง ความสัมพันธ์กิจกรรมการเรียนรู้ โดยการเล่นเกมส์ทายปัญหาการใบ้คำ ทำให้คณะผู้วิจัยที่ร่วม เดินทางเกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลิน และที่สำคัญไม่ทำให้การเดินทางไปศึกษาดูงานครั้งนี้เกิด ความน่าเบื่อ หลังจากถึงพื้นที่บ้านหนองยาง ซึ่งในการศึกษาดูงานครั้งนี้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชน ได้รับฟังการบรรยายขั้นตอนวิธีการ และแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ว่ามีการก่อตั้งกลุ่ม

อนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนดอนโจร โดยเริ่มต้นจาก การประชุมชาวบ้านในชุมชนรอบป่า 5 หมู่บ้าน คือ บ้านลุงไผ่ หมู่ 3 บ้านหนองนา หมู่ 4 บ้านหนองยาง หมู่ 5 บ้านหนองไทร หมู่ 13 ต.ลำไทรโยง และบ้านโคกใหญ่ หมู่ 8 ต.ก้านเหลือง และมีมติจัดตั้ง "กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนดอนโจร" ขึ้น ในปี 2540 โดยครุประเทือง เป็นประธานกลุ่ม ทั้ง 5 หมู่บ้านร่วมกันดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า ดอนโจร ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่กว่า 2,800 ไร่ เพื่อฟื้นฟูความสมบูรณ์ ให้สัตว์ป่ามีที่อยู่อาศัย และเป็น แหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร เป็นห้องเรียนธรรมชาติของชุมชน และยังเป็น การส่งเสริมการทำงาน ร่วมกันระหว่างองค์กรประชาชนกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ และมีคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า ชุมชนดอนโจร แบ่งหน้าที่ออกเป็น 5 ฝ่าย คือ 1. ฝ่ายสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า 2. ฝ่ายจัดการ ทรัพยากร 3. ฝ่ายบริหาร 4. ฝ่ายประชาสัมพันธ์ 5. ฝ่ายส่งเสริมและฟื้นฟูทรัพยากร โดย คณะกรรมการทั้งหมดมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า พร้อมทั้งมีอำนาจหน้าที่ในการ จับ ปรับ ผู้ ที่ทำการฝ่าฝืนกติกาชุมชน หลังจากได้ฟังบรรยายคณะนักวิจัยชุมชนบ้านเสม็ดก็ได้ทำแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ถึงแนวทางการขับเคลื่อนการทำงาน พร้อมทั้งนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนบ้านเสม็ด และ หลังจากนั้นคณะนักวิจัยก็ได้ร่วมเดินสำรวจพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนบ้านดอนโจร พบว่า ภายในป่าชุมชนบ้านดอนโจรได้มีการจัดกิจกรรมฐานการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีคณะ ครูนักเรียน นักศึกษา ได้เข้ามาทำการศึกษาและเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา จากการศึกษาดูงานในครั้งนี้ คณะนักวิจัยชุมชนบ้านเสม็ดได้เห็นแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ตนเองเพิ่มมากขึ้น และในวันที่ 8 เมษายน 2558 คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนนัดหมายในการสรุป บทเรียนในการศึกษาดูงาน เพื่อนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนบ้าน เสม็ดต่อไป

3.2.11 ทีมนักวิจัยหลักและทีมนักวิจัยชุมชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมกันจัดเวทีสรุป บทเรียนจากการศึกษาดูงาน เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชนตามแนวทางการจัดการตนเองบนฐาน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

วันที่ 8 เมษายน 2558 เวลา 09.00 น. ณ วัดบ้านเสม็ด ผู้เข้าร่วมประชุมชน จำนวน 45 คน คณะผู้วิจัยลงพื้นที่สรุปประเด็นจากการศึกษาดูงานจากกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า ชุมชนดอนโจร บ้านหนองยาง ตำบลลำไทรโยง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ กับชุมชนบ้านเสม็ด จากการไปศึกษาดูงานทำให้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้เกิดมุมมองแนวคิด เพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งได้นำประเด็นจากการศึกษา ดูงานมาบูรณาให้เข้ากับแผนปฏิบัติการ 4 แผนงาน ได้แก่

1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
3. ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

3.2.12 ตรวจสอบข้อมูลสู่ชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับการจัดตนเองด้านการจัดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งค้นหาแนวทางการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

หลังจากที่ได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลบริบทชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจชุมชน การจัดการระบบชุมชน และตรวจสอบข้อมูลกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว วันที่ 6 พฤษภาคม 2558 เวลา 18.00 น. ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้าน คณะผู้วิจัยได้เชิญผู้อาวุโส กลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี และประชาชนทั่ว จำนวน 80 คน เพื่อเป็นการตรวจสอบและคืนข้อมูลสู่ชุมชน ซึ่งในการจัดเวทีตรวจสอบข้อมูลในทำให้คนในชุมชนได้ทราบสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในอดีตจนถึงปัจจุบัน ที่สำคัญประชาชนทราบถึงขนาดของพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีในอดีตมีจำนวน 3610.63 ไร่ ปัจจุบันเหลือ 461.68 ไร่ และประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการที่จะแก้ไขปัญหาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชีให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีต

ในวันที่ 7 พฤษภาคม 2558 เวลา 18.00 น. ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้าน คณะผู้วิจัยได้เชิญประชาชนผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) จำนวน 80 คน เข้าร่วมประชาคมในการตรวจสอบร่างกติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี เนื่องจากกติกาดังกล่าว คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันร่างในวันที่ 8 เมษายน 2558 เวลา 09.30 น. ณ วัดบ้านเสม็ด และนำร่างกติกามาร่วมกันตรวจสอบในวันที่ 22 เมษายน 13.00 น. ณ วัดบ้านเสม็ด ซึ่งคณะผู้วิจัยส่วนใหญ่เห็นว่า ควรนำกติกาชุมชนให้ประชาชนบ้านเสม็ดได้ร่วมกันตรวจสอบอีกครั้งนี้ว่าควรมีการปรับปรุง

แก้ไขเนื้อหาให้สอดคล้องกับบริบทชุมชน และที่สำคัญเป็นการให้คนในชุมชนได้รับทราบแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี เป็นอย่างไรบ้าง มีกฎ กติกาข้อห้ามอย่างไร หากฝ่าฝืนกติกาชุมชนจะมีบทลงโทษอย่างไรบ้าง ฉะนั้นในเวทีประชาคมในวันที่ 7 พฤษภาคม 2558 จึงเป็นการสร้างความเข้าใจ และขอมติร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

3.2.13 พัฒนาแนวทางการและแสวงหาความรู้ใหม่ในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี

วันที่ 22 เมษายน 2558 เวลา 09.00 น. คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันเดินสำรวจเส้นทางภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างเป็นเส้นทางแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ ให้กับนักเรียนและประชาชนทั่วไปที่สนใจในการเที่ยวชมความงามของธรรมชาติ พร้อมทั้งจัดทำเป็นเส้นทางแหล่งเรียนรู้ให้กับนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราชวิทยาการ ที่จะสร้างเป็นห้องเรียนธรรมชาติและนำมาบูรณาการในรายวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม วิชาวิทยาศาสตร์ วิชาภาษาอังกฤษ เป็นต้น และในขณะเดียวกันคนในชุมชนจะสร้างเป็นเส้นทางให้กับนักปั่นจักรยานในจังหวัดบุรีรัมย์ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่จะจัดเป็นค่ายลูกเสือสำรองของนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราชวิทยาการ และค่ายลูกเสือชาวบ้านของตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสังจังหวัดบุรีรัมย์ ในการเดินสำรวจจัดทำเส้นทางในครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ โซน A โซน B โซน C และหลังจากเดินสำรวจในแต่ละกลุ่มเรียบร้อยแล้ว คณะผู้วิจัยก็ได้วาดเป็นแผนที่ทั้ง 3 โซน พร้อมทั้งลงรายละเอียดข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3.2.14 ทดลองปฏิบัติการ เพื่อสร้างให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ผนวกกับองค์ความรู้เดิม แสวงหาความรู้ใหม่ในการแก้ไขปัญหาตนเอง ตลอดจนค้นหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยได้นำกิจกรรมภายใต้แผนปฏิบัติการ 4 แผนงาน นำไปสู่การปฏิบัติ ได้แก่ การจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี กำหนดกฎ กติกา ข้อห้ามการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี แต่งตั้งคณะกรรมการ กองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี แต่งเพลงเพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชน

ริมลำน้ำชี จัดกิจกรรมปลูกป่า บำรุงป่า และจัดทำฐานการเรียนรู้ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3.2.17 จัดเวทีเพื่อประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการตนเอง การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ เทศบาลตำบลกระสัง กรมป่าไม้ พัฒนาชุมชนจังหวัดบุรีรัมย์ โรงเรียน มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ชุมชนบ้านเสม็ด หน่วยงานที่เกี่ยวข้องอื่นๆ โดยใช้เวทีสาธารณะเพื่อตรวจสอบข้อมูลและรับฟังความคิดเห็นจากชุมชน หน่วยงานในการเข้ามาแก้ไขปัญหาของชุมชน กิจกรรมดังกล่าวได้จัดขึ้นในวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2558 ณ ป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ ได้นำไปบรรจุแผนพัฒนาป่าไม้จังหวัด ในปีงบประมาณ 2559 พร้อมทั้ง จัดสรรงบประมาณให้กับชุมชนบ้านเสม็ด จำนวน 80,000 บาท เป็นประจำทุกปี ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีต่อไป

4. สรุปและประเมินผล

4.1 จัดเวทีสรุปและประเมินผลการดำเนินงานวิจัย วันเสาร์ที่ 12 กันยายน 2558 เวลา 09.00 น. คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนบ้านเสม็ดสรุปบทเรียนผลการดำเนินโครงการวิจัย เพื่อนำบทเรียนไปสู่การเขียนรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ในขณะเดียวกันในเวทีดังกล่าวชุมชนบ้านเสม็ดยังได้ มีแนวคิดร่วมกันอยากจึงขยายแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีไปสู่ชุมชนบ้านมะระ ซึ่งเป็นชุมชนใกล้เคียงเพื่อผลักดันให้เกิดเครือข่ายชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีด้วยกัน ซึ่งในเวทีดังกล่าวได้มีผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประชาชนบ้านมะระ เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยกัน

3.3 การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลสามเส้า (Tangulation) จากการสัมภาษณ์เจาะลึก สทนากลุ่ม สังเกตแบบมีส่วนร่วม ไม่มีส่วนร่วม และการจัดเวทีประชาคมร่วมกับชุมชนเพื่อตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด คุณค่าและความหลากหลายของ

ทรัพยากรธรรมชาติและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้านเสม็ด พร้อมทั้งศึกษาวิธีการเก็บหาของป่า การล่าสัตว์ โดยการสัมภาษณ์ผู้สูงอาวุโส ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไป พร้อมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ เทศบาลตำบลหนองเต็ง และคณะกรรมการนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร ส่วนการตรวจสอบข้อมูลด้านเวลาคณะผู้วิจัยได้การเก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชี 3 ช่วงฤดูกาล ได้แก่ การใช้ประโยชน์ฤดูร้อน การใช้ประโยชน์ฤดูหนาว และการใช้ประโยชน์ฤดูฝน เพื่อเป็นการให้ทราบข้อมูลชัดเจน และจะนำไปสู่วิธีการจัดการตนเองได้อย่างถูกต้องและเป็นรูปธรรมต่อไป

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation) ซึ่งเป็นกระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างถูกต้องและแม่นยำมากขึ้น เนื่องจากเทคนิคสามเส้ามีจุดกำเนิดจากการวิจัยเชิงคุณภาพและใช้เพื่อเสริมความเที่ยงตรงและความน่าเชื่อถือของการวิจัย การใช้เทคนิคสามเส้ามีองค์ประกอบดังนี้

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างที่มีความหลากหลายทางความคิดในการให้ข้อมูล ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ประชาชนชาวบ้าน ผู้อาวุโสในชุมชน ที่ทราบเกี่ยวกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย (Diversity of Sources of Information) เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลให้เกิดความถูกต้องและแม่นยำ ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ผู้อาวุโส ประชาชนทั่วไปที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งเหตุการณ์ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด และสถานของผู้ให้ข้อมูล โดยเน้นข้อมูลเชิงคุณภาพตรวจสอบและยืนยันซึ่งกันและกันเพื่อประกันความเชื่อถือได้

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลาย โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกรายบุคคล การสนทนากลุ่ม เดินสำรวจ เข้าร่วมกิจกรรมชุมชน การ

สัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การเขียนปฏิทินกิจกรรม การสังเกต การเล่าเรื่องรวมถึงการเดินสำรวจ
ชุมชน การศึกษาประวัติชุมชน เป็นต้น

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษา “กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” ได้ทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community - Base Research: CBR) คณะผู้ศึกษาร่วมกับนักวิจัยชุมชนเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดทำแผนที่ชุมชน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน วัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้น ตลอดจนวิธีการจัดการตนเองของชุมชนที่ผ่านมา พร้อมทั้งค้นหาวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ตลอดจนจัดการทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ โดยใช้เก็บรวบรวมข้อมูล การสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่ม (Focus group) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเดินสำรวจ และการจัดเวทีร่วมกับชุมชนชุมชน พร้อมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้ในเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- 4.1 สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.2 ประวัติชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.3 วัฒนธรรมประเพณีชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.4 การละเล่นพื้นบ้านของบ้านเสม็ดที่มีในอดีต
- 4.5 ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน
- 4.6 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.7 การประกอบอาชีพของคนในชุมชนบ้านเสม็ด

- 4.8 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.9 การจัดการชุมชนบ้านเสม็ดอดีตถึงปัจจุบัน
- 4.10 สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.11 การสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนและศึกษาข้อมูลด้านกายภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี
- 4.12 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี
- 4.13 คุณค่าและความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี
- 4.14 คุณค่าด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.15 ศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.16 วิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.16.1 การวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.16.2 วิเคราะห์การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.16.3 การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด
- 4.17 ปฏิบัติการพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

3. ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

4.18 ผลการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย

4.19 บทเรียนจากการดำเนินการวิจัย

4.20 ตัวชี้วัดศักยภาพชุมชนหลังดำเนินโครงการวิจัย

4.1 สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านเสม็ด

หมู่บ้านเสม็ด ตั้งอยู่ที่ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านจะยาวไปทางทิศตะวันตก – ตะวันออก มีป่าริมฝั่งซิมิพื้นที่หมู่บ้านประมาณ 600 ไร่ พื้นที่ทำนา 1,700 ไร่ รวมประมาณ 2,300 ไร่ ชุมชนบ้านเสม็ดห่างจากอำเภอกะสัง ระยะทาง 17 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดบุรีรัมย์ 48 กิโลเมตร มีอาณาเขต

ทิศเหนือ จรดกับบ้านมะระ หมู่ที่ 12 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศใต้ จรดกับบ้านจาน หมู่ที่ 6 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศตะวันออก จรดกับลำน้ำชี เป็นเขตติดต่อตำบลคอโคจังหวัดสุรินทร์

ทิศตะวันตก จรดกับบ้านหนองเต็งน้อย หมู่ที่ 8 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัด

บุรีรัมย์ ในการตั้งหมู่บ้านในช่วงแรกบ้านมะระและบ้านเสม็ดเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ในปี พ.ศ. 2510 ได้มีการแยกตัวออกจากกัน ได้หมู่บ้านใหม่ ชื่อว่าหมู่บ้านมะระ เนื่องจากได้มีประชากรในหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มขึ้น ประกอบคนในหมู่บ้านเริ่มไปตั้งบ้านเรือนใกล้กับพื้นที่ทำนาทำไร่ ผู้นำชุมชนไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง จึงได้แยกออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ บ้านมะระ หมู่ 12 และบ้านเสม็ด หมู่ 7 บ้านเสม็ดแบ่งออกเป็น 3 คุ่ม

1. คุ่มโคกวัด

2. คຸ່ມหนองเสม็ด อยู่ทางทิศตะวันตกของบ้าน หนองน้ำเสม็ดตั้งอยู่ตรงกลางของหมู่บ้านเสม็ด

3. คຸ່มเสม็ดคຸ່มโคกวัดอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ในอดีตชุมชนบ้านเสม็ดไม่มีการตั้งบ้านเรือนแบบมีวางผังชุมชน ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามกลุ่มเครือญาติ เป็นคຸ່มพื้นที่เป็นส่วนจะแบ่งเป็นบล็อกให้ลูกหลานสร้างบ้านต่อกันเป็นหลัง ๆ ปัจจุบันมีบ้านเรือนในทะเบียนราช จำนวนทั้งสิ้น 194 หลังคาเรือน

4.1.1 สถานที่สำคัญของหมู่บ้านเสม็ด

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่สำคัญของหมู่บ้านเสม็ดที่คนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น วัดบ้านเสม็ด ศาลปู่ตา หนองเสม็ด ป่าชุมชน หนองแสง หนองบัว ตลิงหัก ศาลากลางหมู่บ้าน ประปาหมู่บ้าน

1. วัดบ้านเสม็ด เป็นสถานที่ศูนย์รวมของจิตใจของชุมชนบ้านเสม็ด และเป็นสถานที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น บุญกฐิน เข้าพรรษา ออกพรรษา เข้ากรรม บุญปีใหม่ สงกรานต์ ประเพณีแซนโฎรตาแคเป็น ซึ่งคำว่า แซนโฎรตา หรือแซนโฎรตา แปลว่า เช่นปู่ตา หมายถึง การเช่นผีบรรพบุรุษของชาวไทยเชื้อสายเขมร เป็นประเพณีที่ชาวเขมรถือปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่สมัยโบราณ จะจัดกันในช่วง แรม 15 ค่ำ เดือน 10 ถึง ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 10 ในเดือน แคเป็น หรือตรงกับเดือนตุลาคม เช่นเดียวกับสารทไทย แต่ที่แตกต่างจากประเพณีอย่างอื่น คือ มีการจัดเช่นที่เป็นเอกลักษณ์ตามธรรมเนียมประเพณีแบบเขมร โดยก่อนวัน แรม 15 ค่ำ เดือน 10

2. ศาลปู่ตา ตั้งอยู่ทิศตะวันตกของหมู่บ้านอยู่ติดกับหนองเสม็ด เป็นสถานที่ที่ทุกคนในชุมชนเคารพนับถือศาลปู่ตาเป็นที่เคารพเพื่อให้ระลึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไป และมีการทำกิจกรรมไหว้ศาลปู่ตาเป็นประจำทุกปี

3. ศาลปะกำ เป็นสถานที่สำคัญอีกสถานที่หนึ่ง ของชุมชนบ้านเสม็ด ทุกคนในชุมชนที่แต่งงานจะต้องไปขึ้นปะกำคือต้องหนึ่งคู่ บายศรี กับข้าว เหล้า ผ้าขาว เงิน เหมือนเป็นการแต่งงานใหม่ เป็นความเชื่อของคนในชุมชนบ้านที่ทุกคนต้องทำ เชื่อกันว่าหากไม่ทำตามจะมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้นจากกับตนเอง และครอบครัว

4. หนองเสม็ด ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เป็นหนองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของหมู่ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่คนในชุมชนนำมาทำเป็นน้ำประปาหมู่บ้าน เป็นแหล่งน้ำที่ใช้อุปโภค บริโภคของคนในชุมชนบ้านเสม็ด และที่สำคัญเป็นชื่อแหล่งที่มาของชุมชนบ้านเสม็ดอีกด้วย

5. ศาลากลางหมู่บ้าน ตั้งอยู่ตรงกลางของหมู่บ้าน เป็นที่พบปะของคนในหมู่บ้านเมื่อมีการประชุม ต่าง ๆ ของคนในหมู่บ้าน เช่น ประชุมเตรียมงาน ประชุมกองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งประชาสัมพันธ์ ต่างๆของคนในหมู่บ้านเสม็ดเพื่อที่จะได้รับรู้ข่าวสารอย่างทั่วถึง เพื่อที่จะได้รับรู้ทั่ว ๆ กันและก็ยังมียังมีหนังสือพิมพ์ที่ช่วยอ่านเพื่อพักผ่อนหย่อนใจของคนในหมู่บ้านเสม็ดด้วย

6. ประปาหมู่บ้าน ประปาหมู่บ้านมีความสำคัญอย่างยิ่งกับการใช้ชีวิตประจำวันของหมู่บ้านเป็นแหล่งน้ำที่ใช้อุปโภคบริโภค ประปาสร้างขึ้น ในปี พ.ศ. 2550 ที่มีการกระจายน้ำเพียงหมู่บ้านเดียว คือหมู่บ้านเสม็ด

7. เส้นทางในหมู่บ้าน เส้นทางในหมู่บ้านเสม็ดช่วงในอดีตยังไม่มีการบริหารจัดการจากหน่วยงานทางภาครัฐ เดิมเป็นทางเกวียน ในปัจจุบัน ได้มีเทศบาลตำบลหนองเต็ง (เดิมเป็น องค์การบริหารส่วนตำบล) มาสร้างถนนภายในหมู่บ้านให้ เพื่อให้คนในชุมชนได้สัญจรไปมาอย่างสะดวกสบายมากขึ้น

8. ป่าชุมชนริมลำน้ำชี อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เดิมป่ามีพื้นที่ ที่กว้างใหญ่ ประมาณ 2,000 ไร่ ปัจจุบันป่ามีจำนวนลดลงไปมาก และไม่สามารถทราบได้ว่า เหลือพื้นที่จำนวนที่เท่าไร แต่จากการสันนิษฐานของคนในชุมชนที่เข้าไปใช้ประโยชน์บอกว่า เหลือประมาณ 350 ไร่ เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีคนในชุมชนเข้าไปแผ้วถางเพื่อทำเป็นพื้นที่ทางการเกษตร เช่น ปลูกมัน ปลูกยางพารา ปลูกต้นยูคาลิปตัส ทำนา ทำไร่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้มีนายทุนเข้ามาจับจองพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ยางพารา ต้นยูคาลิปตัส มันสำปะหลัง ทำนา เป็นต้น และที่สำคัญต้นไม้ขนาดใหญ่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ถูกตัดโค่นจนหมด เหลือเพียงต้นไม้เล็กที่กำลังเจริญเติบโต ซึ่งป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก เป็นพื้นที่ในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หาหน่อไม้ เก็บเห็ด ดอกกระเจียว ถั่วลิสงป่า ผัก และสมุนไพรป่า ขุดไส้เดือน เป็นต้น

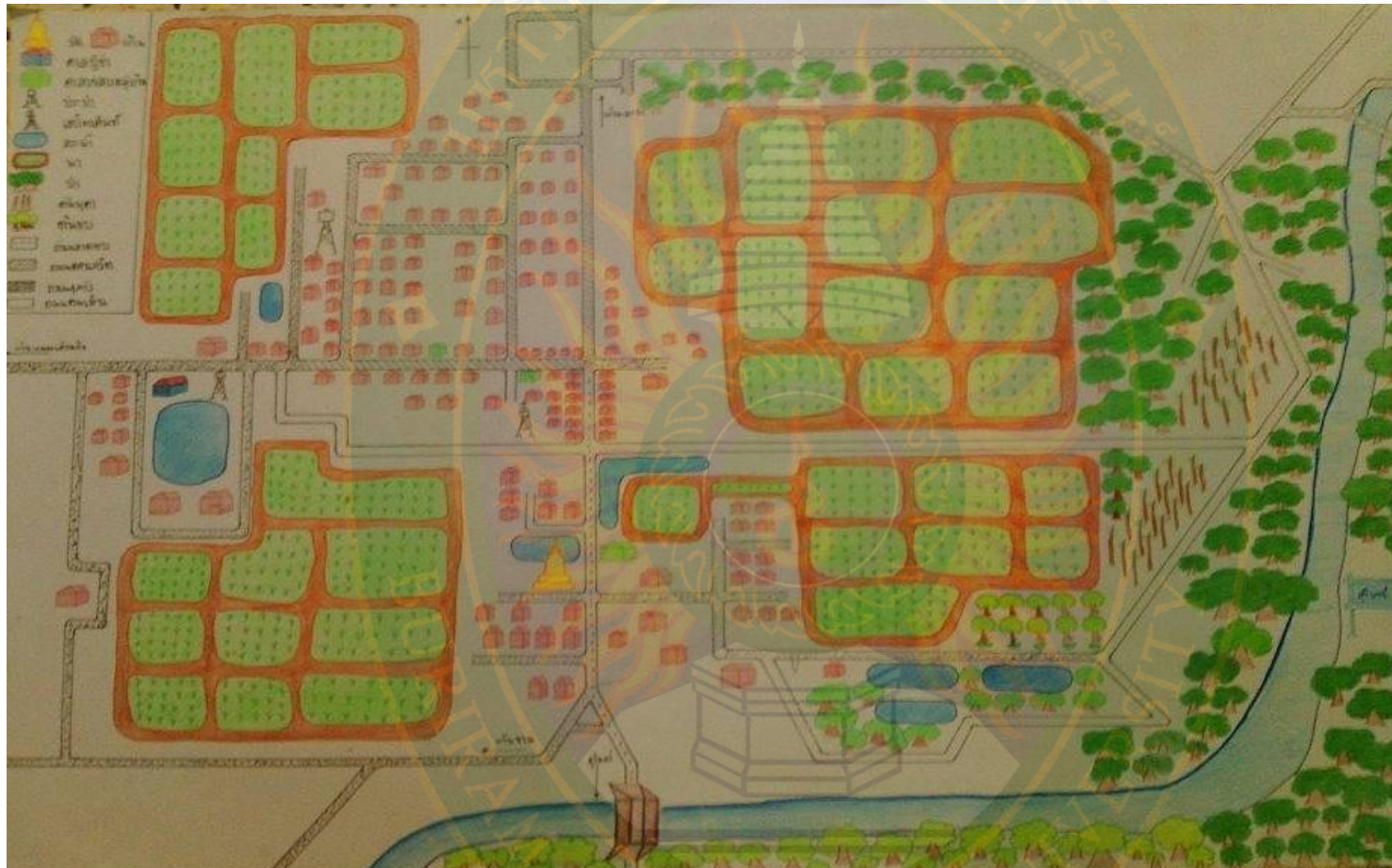
4.1.2 เส้นทางเดินทางของหมู่บ้าน

เส้นทางระหว่างหมู่บ้านยังไม่ได้มีการพัฒนาเท่าที่ควร ส่วนใหญ่จะเป็นถนนลูกรัง

1. ทิศเหนือ ติดกับบ้านมะระ การเดินทางมีความสะดวกสบายมีถนนคอนกรีตเชื่อมระหว่างกัน
  2. ทิศตะวันตก ติดกับบ้านหนองเต็งน้อยมีถนนลูกรังเชื่อมต่อระหว่างกัน
  3. ทิศใต้ติดกับบ้านจวน มีถนนลูกรังเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน
- ชุมชนบ้านเสม็ด เป็นหมู่บ้านที่อยู่ลึก และไม่ได้ติดกับเส้นทางที่สำคัญในการสัญจรไปมาก จึงทำให้สภาพถนน ยังไม่มีการพัฒนาเท่าที่ควร การสัญจรไปมาของคนในและนอกชุมชนไม่มีความสะดวกสบาย การเดินทางมีทั้งถนนคอนกรีต ลาดยาง และถนนลูกรัง

4.1.3 พื้นที่เพาะปลูก/ทำการเกษตร

พื้นที่ทำการเพาะปลูก หรือ ทำการเกษตรของชุมชนบ้านเสม็ด จำนวน 1,700 ไร่ ส่วนใหญ่จะอยู่รอบ ๆ หมู่บ้านและตามเขตบ้านเรือน จะเป็นการปลูกพืชผักสวนครัว และพื้นที่การเกษตรนั้นจะอยู่ในบริเวณแถวชุมชนบ้านมะระ หมู่ที่ 12 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ภายหลังมีการแยกเป็น 2 หมู่ตั้งที่กล่าวในข้างต้น ในสมัยอดีตนั้นเป็นการจับจองพื้นที่ทำมาหากินรอบหมู่บ้าน และมีป่าหนาทึบ มีสัตว์ป่ามากมาย คนในชุมชนจะไปจับจองพื้นที่รอบพื้นที่ป่า และแผ้วถางเพื่อจับจองเป็นที่ไร่นาของตนเอง พื้นที่ดินเพื่อการเกษตรส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านเสม็ด เป็นพื้นที่ สปก. (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม)

ภาพที่ 4.1 แผนที่ชุมชนบ้านเสม็ด

4.2 ประวัติชุมชนบ้านเสม็ด

ชุมชนบ้านเสม็ดได้ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2412-ปัจจุบัน เป็นระยะเวลา 146 ปี คนแรกที่ได้อพยพมาอยู่ในอาศัย คือ ตาเปรี๊น ซึ่งได้พาครอบครัวได้อพยพมาจาก จังหวัดสุรินทร์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยในพื้นที่ เนื่องจากที่จังหวัดสุรินทร์ได้เกิดอหิวาตกโรค จึงทำให้ตาเปรี๊นและครอบครัว ได้หนีมาจากโรคระบาดในขณะนั้น และต่อมาได้มีครอบครัว นายโป๊ะ - นางบุ หวังอยู่ อพยพมาจากบ้านโคกจ๊ะ อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ และนายเจียบ แยมนาม อพยพมาจากบ้านตะเคียน จังหวัดสุรินทร์ มาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเพื่อทำมาหากินเลี้ยงชีพ เนื่องจากในอดีตพื้นที่ชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน และเป็นแหล่งอาหารที่ดีเยี่ยมของผู้คนสมัยนั้น ในอดีตประชาชนส่วนใหญ่เข้ามาจับจองพื้นที่ด้วยการกางป่า เพราะพื้นที่ตั้งบ้านเสม็ดในอดีตเป็นป่าหนาที่บ มีสัตว์จำนวนมาก เช่น เสือ ช้าง กวาง กระต่าย เป็นต้น ส่วนลักษณะการสร้างบ้านก็จะเป็นบ้านไม้แบบมุงหญ้าคา วิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ดจะเป็นการกินอยู่แบบเรียบง่าย พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ เช่น ชูดมัน หาเห็ด เก็บผลไม้ตามป่า ล่าสัตว์ เป็นต้น น้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริโภคก็จะหาได้ตามหนองน้ำภายในหมู่บ้าน หรือ ลำน้ำชี เป็นต้น ซึ่งในอดีตความอุดมสมบูรณ์ของอาหารภายในชุมชนมีเป็นจำนวนมาก จึงทำให้คนในชุมชนไม่ต้องเดินทางไปหาอาหารในพื้นที่อื่น ในช่วงเวลากลางคืนชาวบ้านจะใช้ตะบอง เพื่อใช้เป็นแสงสว่าง จนต่อมาภายหลังชาวบ้านเริ่มมีการใช้ตะเกียงเป็นแสงสว่างตอนกลางคืน ส่วนที่มาของคำว่า บ้านเสม็ดนั้น เป็นชื่อเรียกตามผักเสม็ด ที่อยู่ในหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน จึงได้ตั้งชื่อว่า บ้านเสม็ด ในสมัยนั้นคนส่วนใหญ่จะนิยมเรียกชื่อที่คุ้นหูกันว่า “ บ้านเสม็ดตาเปรี๊น ” เรียกชื่อตามคนที่มาก่อตั้งหมู่บ้าน และคนทั่วไปก็จะรู้จักชื่อหมู่บ้านเสม็ดตาเปรี๊นมากกว่าบ้านเสม็ด ปัจจุบันได้เรียกว่า บ้านเสม็ด ไม่มีคำว่า “ตาเปรี๊น” เนื่องจากตาเปรี๊นได้เสียชีวิตไปนานเป็นแล้ว จึงทำให้ชื่อตาเปรี๊นได้หายไปด้วย อีกอย่างประชาชนคนรุ่นหลังไม่เรียกตามกันมา เดิมชุมชนบ้านเสม็ด ขึ้นหมู่ หมู่ 5 ตำบลเมืองไผ่ อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2550 มีการแบ่งเขตการปกครองใหม่ เนื่องจากได้มีประชาชนในเขตพื้นที่เพิ่มมากขึ้นจึงได้แยกมาเป็นบ้านเสม็ด หมู่ 7 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งแต่นั้นมา

บ้านเสม็ดมีพื้นที่ทั้งหมดมีเนื้อที่ประมาณ 3,610 ไร่ แต่ก่อนเป็นป่าที่บโดยมี นายเปรี๊น นุสุวรรณรัมย์ เป็นคนก่อตั้ง นายเปรี๊น นุสุวรรณรัมย์ ได้อพยพมาจากจังหวัดสุรินทร์ สาเหตุเพราะเกิดโรคอหิวาตกโรค มีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ในสมัยนั้นมีการดำรงชีวิตในป่าการสร้างบ้านก็สร้างจากหญ้าคา การทำมาหากิน ก็หาชูดมัน เก็บเห็ดตามป่า ล่าสัตว์ ในสมัยนั้นมีบ้านเรือนอยู่เพียง 2-3 หลังคาเรือน และหลังจากนั้นก็มิผู้คนอพยพมาเรื่อยๆ คนที่อพยพมาจาก อำเภอสรีขระภูมิ อำเภोजอมพระ อำเภอกำ

สว่าง จังหวัดสุรินทร์ ชุมชนบ้านเป็นชุมชนที่ก่อตั้งมา 146 ปี ในยุคแรก ๆ ไม่มีผู้นำชุมชน มีแต่ชาวบ้านดูปกครองดูแลกันเองตามหลักการแบบพึ่งพาอาศัยกัน เชื้อถือผู้อาวุโส จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2505 ได้มีผู้ใหญ่บ้านคนแรกชื่อ ผู้ใหญ่ทับ หวังอยู่ และหลังจากนั้นก็เริ่มมีประชาชนเริ่มอพยพมาอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น จนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ลักษณะความสัมพันธ์ของประชาชนในยุคแรก ๆ มีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยกัน อยู่แบบเครือญาติ มีการบุกเบิกแพรวถางพื้นที่ทำการเกษตร มีการปลูกข้าวตามป่า มีเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เป็นต้น ในยุคแรก ๆ บริเวณรอบชุมชนมีป่าหนาที่บ จึงทำให้ชาวบ้านต้องดูแลรักษาสัตว์เลี้ยงอย่างใกล้ชิด เนื่องจากมีเสือ อาศัยอยู่ในป่า วิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้นไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกเหมือนปัจจุบัน ต้องตำข้าว นวดข้าวกินเอง ไม่มีไฟฟ้าใช้ การสัญจรไปมาในยุคสมัยนั้นเดินทางด้วยเกวียนเป็นพาหนะ ไม่มีถนนเหมือนปัจจุบัน ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนที่พึ่งพิงกับธรรมชาติ เมื่อเวลาเริ่มเปลี่ยนแปลง ประชาชนอพยพมาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น เกิดการแพรวถางป่า เพื่อทำการเกษตร ส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าที่เคยอาศัยตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ก็เริ่มอพยพหนีไปอยู่ที่อื่น พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ได้ส่งเสริมให้ประชาชนทำการเกษตรมากขึ้น

ในด้านการศึกษา ชุมชนเริ่มมีก่อตั้งสถานศึกษาเมื่อประมาณพ.ศ.2492 โดยมีการสอนหนังสือตามวัด เรียนตามศาลาข้าง การศึกษาในยุคสมัยนั้นมีเพียงแค่ประถมศึกษาปีที่ 4 หากเป็นผู้ชายเรียนจบประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วก็บวชเรียนตามวัด เพื่อศึกษาธรรมวินัย และเรียนหนังสือ พอลาสิกขาออกมาก็เป็นครูเพื่อมาสอนคนในหมู่บ้านต่อไป การเรียนการสอนในสมัยนั้นส่วนใหญ่เป็นภาษา เขมรด่า (ขอม) สลับภาษาไทย เพราะครูที่มาสอนเป็นครูมาจากเขมรบ้าง และที่สำคัญคนในชุมชนภาษาในการสื่อสารคือภาษาเขมร

ในปี พ.ศ. 2520 เริ่มมีไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน สังคมเริ่มเปลี่ยนไป ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายมากขึ้น มีเครื่องใช้ไฟฟ้า มีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น ทีวี ตู้เย็น พัดลม หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เป็นต้น เงินจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของผู้คน ประกอบด้วยความเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ มีการทำลายทรัพยากรป่าไม้ เพราะมีการขยายหมู่บ้าน บุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น ทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ได้มีการทำเขื่อนยางเพื่อเป็นที่กั้นลำน้ำชี ให้มีน้ำใช้ตลอดปี เริ่มมีการสร้างเขื่อนยางเมื่อปี พ.ศ. 2551 และมีการขุดเจาะลำน้ำชีใหม่ เพื่อให้เป็นคลองน้ำ

ไหลผ่าน ได้รับงบประมาณการทำเขื่อน 350 ล้านบาท ชุมชนบ้านเสม็ดได้มีผู้ใหญ่บ้านมาแล้วทั้งสิ้น
จำนวน 5 คน ดังนี้

1. นายเจียบ แยมนาม เป็นผู้นำ เมื่อปี พ.ศ. 2492 (ผู้นำไม่เป็นทางการ)
2. นาย ทับ หวังอยู่ เป็นผู้ใหญ่บ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2503 - 2522
3. นาย สมพร หวังอยู่ เป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2522 - 2549
4. นาย ถวิล สายน้อย 2549 - 2555
5. นาง บุญยง หวังอยู่ 2555 - ปัจจุบัน

จากประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านเสม็ด ทำให้คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันตั้งเป็นบทกลอน เพื่อง่าย
ต่อการจำ และพร้อมทั้งให้เกิดการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนของชุมชนบ้านเสม็ดดังนี้

“ขอเรียงร้อยถ้อยความตามประวัติ
ให้ทราบชัด ตั้งแจ้ง แลลงไข
ตามแบบอย่าง ทางกลอน อักษรไทย
ลิขิตไว้ ให้เห็น เป็นเรื่องราว
ปีสองสี่ หนึ่งสอง ต้องทุกข์เข็ญ
ด้วยตาเปรีน หนีโรค วิโยคหนาว
อหิวา มาจำเพาะ เป็นเคราะห์คราว
จึงด่วนก้าว พลัดพราก จากสุรินทร์
ทั้งนายโปะ นางบุ หวังลูถึง
หาที่พึ่ง แห่งใหม่ ใฝ่ถวิล
อีกนายเจียบ แยมนาม น้ำตาริน
มาถึงถิ่น บ้านเสม็ด สำเร็จการ
ทุกคนตั้ง ถิ่นฐาน ในย่านนี้
พร้อมพร้อมมี น้ำท่า กระจายหาร
ด้วยอุดม สมบูรณ์ บุญบันดาล

ปลูกสร้างบ้าน อยู่ดี ไม่มีภัย

หาของป่า ล่าสัตว์ ไม่ขัดสน

ดำรงตน ตามวิถี ที่อาศัย

เพื่อกันกลอย หอยปลา เสาะหาไป

แหล่งน้ำใช้ อยู่ประจำ “ลำน้ำชี”

ยามค่ำคืน ใช้ “ตะบอง” คอยส่องแสง

ทุกหนแห่ง พอสว่าง ทางวิถี

ภายหลังใช้ ตะเกียง พอเพียงดี

ทุกคนมี ความสุข ไม่ทุกข์ใจ

บ้านเสม็ด แห่งนี้ ที่เรียกขาน

ตามหลักฐาน มีมา ศึกษาได้

ผิดเสม็ด ขึ้นมาก หลากกิ่งใบ

ณ หนองใหญ่ หมู่บ้าน สานศรัทธา

จึงได้ขาน “บ้านเสม็ดตาเปรีน” เป็นปฐม

ด้วยนิยม ชื่อนาม ตามภาษา

ปัจจุบัน นั้นเรียก สำเนียงมา

เหลือเพียงว่า บ้านเสม็ด แล้วเสร็จความ

ที่ตั้งอยู่ หมู่ห้า อย่าสับสน

ณ ตำบล “เมืองไผ่” ได้สอบถาม

อยู่กระสังข์ บุรีรัมย์ จำชื่อนาม

แหล่งอาราม ศาสนา รักษาธรรม

ปีสองห้าห้าศูนย์ เกื้อกูลผล

แยกตำบล เป็น “หนองเต็ง” มีต้อยต่ำ

มีนายเปรีน นุสวรรณรัมย์

เป็นผู้ค้าคุณสร้างก่อตั้งมา
 เรื่องการเรียน เขียนอ่าน ลูกหลานเหลน
 เอาวัดเป็น ที่ฝึก ได้ศึกษา
 บ้างก็เพียร เรียนรู้ อยู่ศาลา
 ใช้ภาษา ไทย, เขมร เป็นสื่อกลาง
 สูงสุดชั้น นั้นหนอ แค่ออสี่
 ผู้ชายนี้ บวชอยู่วัด หัดทุกอย่าง
 จบแล้วลา ศึกษา หาแนวทาง
 สอนต่อบ้าง เกื้อกูล รุ่นต่อไป
 ปีสองห้าสองศุภณัฐนักษะ
 มีไฟฟ้า เข้าหมู่บ้าน เป็นการใหญ่
 คนสบายหลายอย่างต่างดีใจ
 ซื้อเครื่องใช้ข้าวของตามต้องการ
 ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ ก็ล้ำค่า
 เลี้ยงชีวา ส่งช่วย อำนวยसान
 มีเขื่อนได้ ใช้น้ำ สุขสำราญ
 หลั่งไหลผ่าน ถิ่นนี้ มีเพียงพอ
 ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเสม็ด รวมเสร็จสิ้น
 ตามได้ยิน มีห้า ดังว่าหนอ
 หนึ่ง “นายเจียบ” แยมนาม ตามต้นตอ
 คนสองก็ นาย “ทับ” รับประกัน
 คนสามชื่อ “นายสมพร หวังอยู่”
 นามคันทู น้องพี่ มิแปรผัน
 คนสี่ชื่อ “ถวิล” ยินผูกพัน

คนทำนั้น เตี้ยวันนี้หรือ ชื่อ “บุญยัง”

ปกครองดี มีธรรม แนะนำผล

ดำรงตน สุจริต มิผิดหวัง

ไม่เคยเลือกที่รักมักที่ชัง

ทุ่มกำลัง รับผิดชอบ ใส่ใจดี

ชุมชนบ้านเสม็ดสำเร็จแล้ว

เหมือนดั่งแก้วงามค่าสง่าศรี

สัมพันธ์ปลูกผูกจิตมิตรไมตรี

อยู่สุขี่ถ้วนทั่วทุกครัวเรือน

ก็ร้อยย่น บ้านไหน ก็ไม่เท่า

ถิ่นบ้านเก่า อาศัย ใครจะเหมือน

นามเสม็ด สุขเสมอ ชวนเธอเยือน

ผูกเสี่ยวเพื่อน หลากหลาย เป็นสายใย

ขอกุศล ผลบุญคุณไพศาล

ดลผู้อ่าน อักขรา ปัญญาใส

ลิขิตทำ คำกลอน สุนทรไว้

เพื่อหวังให้ ทราบชัด ประวัติเอย...ฯ”

4.3 วัฒนธรรมประเพณีชุมชนบ้านเสม็ด

บ้านเสม็ดมีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นไม่แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ ในภาคอีสาน เพราะวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของคนอีสานส่วนใหญ่จะมีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมคำสอนตามพระพุทธศาสนา และจะมีการประพฤติปฏิบัติตาม ฮีต 12 คลอง 12 ซึ่งเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน แต่สิ่งที่มีความแตกต่างจากพื้นที่อื่นก็คือ ประเพณีแซนโฎรตา ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ชุมชนบ้านเสม็ดก็เป็นหนึ่งในนั้นที่ต้องยึดถือประพฤติปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพราะเป็นวัน

ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และลูกหลานญาติพี่น้อง ต้องมาร่วมกันทำบุญที่ต้นตระกูล หากใครไม่มาจะถือว่าไม่เคารพผีบรรพบุรุษ และจะทำให้ชีวิตไม่เจริญรุ่งเรือง จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนบ้านเสม็ดทั้ง 12 เดือน พบว่า ชุมชนบ้านเสม็ดยังคงอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งมีการถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลังได้เรียนรู้ผ่านการจัดกิจกรรมสำคัญทางศาสนา และวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา วันพ่อ วันแม่ เป็นต้น ส่วนประเพณีท้องถิ่น เช่น แชนโฎรตา ไหว้ศาลปู่ตา เป็นต้น ซึ่งชุมชนจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงความสามัคคีของคนชุมชน คณะผู้ศึกษาจึงแบ่งรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เดือนอ้าย ประเพณีไทยเป็นบุญข้าวกรรม การอยู่ปริวาสกรรมของภิกษุที่ล่วงละเมิดและพระวินัยหรือศีลแล้วเกิดโทษหรือความผิด ประเพณีของชาวบ้านเสม็ด เป็นการทำบุญวันขึ้นปีใหม่โดยแต่ละครอบครัวจะนำอาหารคาวหวาน ผลไม้ ดอกไม้ ธูป เทียน ไปทำบุญตักบาตรที่วัดในช่วงเช้า

2. เดือนยี่ ประเพณีของไทยเป็นบุญคุณลาน โดยนิมนต์พระไปเทศน์ที่ลานข้าวของหมู่บ้านและทำบุญตักบาตร ประเพณีของชาวบ้านเสม็ด จะทำบุญทอดผ้าป่าถวายเครื่องสักการะบูชา จตุปัจจัย เป็นประเพณีคล้ายกับการทอดกฐิน แต่ไม่มีกำหนดระยะเวลา คือสามารถทำได้ทุกฤดูกาล ไม่จำกัดเวลา คือทำได้ตลอดทั้งปี และในช่วงเดือนยี่ชาวบ้านจะทำอาชีพเสริม เช่น การเลี้ยงกบ เลี้ยงปลา และทำการปลูกผัก เป็นต้น

3. เดือนสาม ประเพณีไทยเป็นบุญวันมาฆบูชาของทุกปีทุกคนจะพากันไปทำบุญตักบาตรที่วัดในตอนเช้าเพื่อรับพรจากพระสงฆ์ พอตอนเย็นก็จะไปเวียนเทียนที่วัด เพื่อระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย คนในชุมชนบ้านเสม็ด จะจัดงานบุญเทศน์มหาชาติ เป็นการฟังเทศน์มหาชาติในแต่ละปี เพื่อให้ระลึกถึงคุณงามความดี ของอดีตชาติของพระพุทธเจ้า คือ พระเวสสันดรชาดก จะมีการนำข้าวเปลือกมารวมกัน และทำบุญข้าว เรียกวัญข้าว เสร็จแล้วนำข้าวเปลือกถวายวัด คณะกรรมการหมู่บ้านจะนำไปขายมอบเงินเป็นกองทุนของวัด

4. เดือนสี่ ประเพณีของไทย บุญเผาสด คือ พิธีเทศน์บุญมหาชาติชาวบ้านก็จัดข้าวปลาอาหารไปทำบุญแล้วร่วมฟังเทศน์มหาชาติกันที่วัด ฟังธรรมเทศนา เป็นต้น

5. **เดือนห้า** ประเพณีของไทยเป็นบุญสงกรานต์ชาวบ้านจะสงน้ำพระพุทธรูป จะเป็นวันสงกรานต์รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุหรือผู้ที่เรานับถือจะมีการพาลูกหลานไปทำบุญตักบาตรที่วัดเป็นประจำทุกปี และเล่นสาดน้ำระหว่างเด็ก ๆ และหนุ่ม ๆ สาว ๆ และมีการละเล่นพื้นบ้าน เช่น เรือม้นเร (ดำสาก) แต่ในปัจจุบันไม่มีเนื่องจากเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ไม่มีการสืบทอดกัน และรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ

6. **เดือนหก** ประเพณีของไทยบุญวิสาขบูชา ประเพณีของชาวบ้านเสม็ดทุกคนจะออกมาทำบุญตักบาตรที่วัด เพื่อขอพรจากพระสงฆ์ ตอนเย็นทุกคนจะพากันมาเวียนเทียนที่วัด

7. **เดือนเจ็ด** ไม่มีวัฒนธรรมประเพณีสำคัญ มีแต่การเข้าวัดฟังธรรม ตามปกติของคนในชุมชน

8. **เดือนแปด** ประเพณีของชาวบ้านเสม็ด คือ ประเพณีบุญเข้าพรรษาลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัดก็จะพากันกลับบ้านมาทำบุญในวันเข้าพรรษาและก็เป็นประเพณีที่ทำมาทุกปีเพื่อไม่ให้พระสงฆ์ไปเหยียบย่ำ ข้าวกล้าของชาวบ้าน จึงกำหนดให้พระภิกษุ จำพรรษา ตลอดระยะเวลา 3 เดือน มีการแห่เทียนพรรษาภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านห่อขนม ข้าวต้มไปวัด ถวายเทียน และฟังธรรมเทศนา

9. **เดือนเก้า** ประเพณีของไทยเป็นบุญข้าวสารทนต์ที่เรียกอีกชื่อเป็นการทำอาหาร คาวหวานหมากพลู บุหรี่ ที่จัดใส่กระทงวางไว้ ตามพื้นหรือโคนต้นไม้เพื่อเป็นการเซ่นไหว้ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ

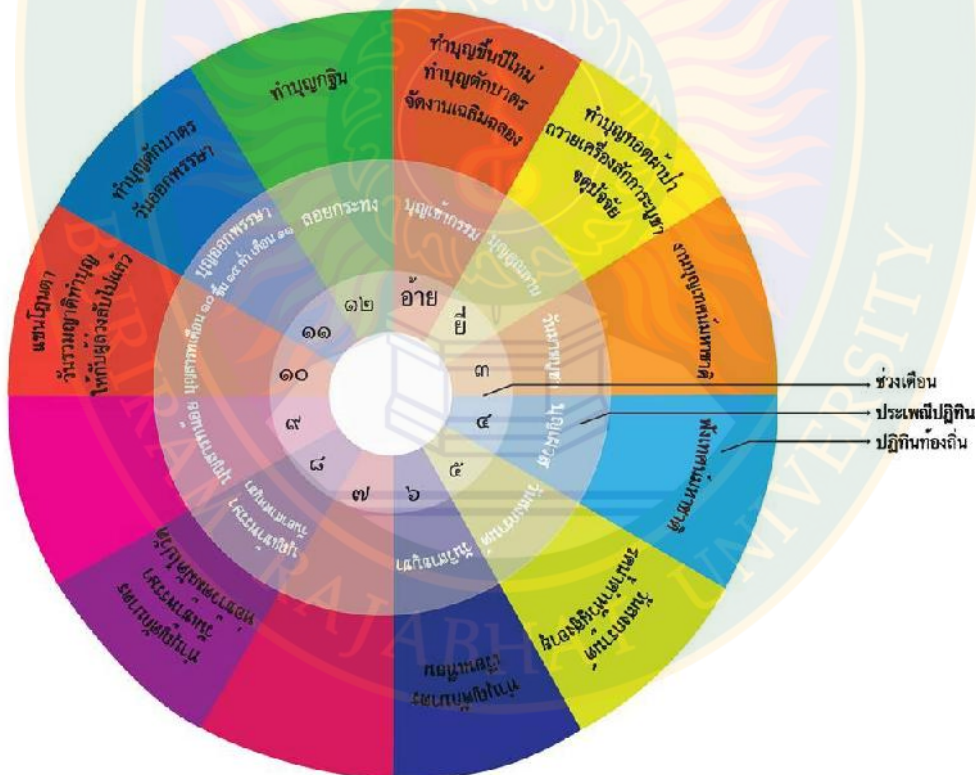
10. **เดือนสิบ** ประเพณีของไทยเป็นบุญข้าวสากถึงวันเพ็ญกลางเดือนสิบชาวบ้านจะนำข้าวสากหรือห่อข้าวเล็กข้าวใหญ่ไปถวายพระสงฆ์อุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษ ประเพณีของชาวบ้านเสม็ดคือ แขนงโอรตา หรือบุญข้าวสากเป็นประเพณีที่จะจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 (สารทเล็ก) และวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 (สารทใหญ่) เป็นประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้วโดยทำร่วมกัน ทั้งวันสารทเล็กและวันสารทใหญ่ชาวบ้านถือเป็นวันสำคัญที่สุดในทั้ง 12 เดือน เพราะเป็นวันเปิดโลกให้ทั้งญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วมาพบกันในโลกมนุษย์

11. **เดือนสิบเอ็ด** ประเพณีของไทยเป็นบุญออกพรรษา ชาวบ้านเสม็ดทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะ ที่มีความเชื่อว่า การที่พระสงฆ์อยู่จำพรรษาตลอด 3 เดือน เป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งมัวหมอง จึงเป็นโอกาสดีที่พุทธศาสนิกชนจะถือโอกาสทำบุญตักบาตรพระสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาส และ

สอดคล้องกับความเชื่อในพระไตรปิฎกว่า องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึง ที่ พระองค์ไปเทศนาสอนพระมารดา จึงเป็นวันสำคัญของพุทธศาสนิกชน

12. เดือนสิบสองประเพณีของไทยเป็นการลอยกระทง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ลอยกระทงเพื่อ เป็นการสะเดาะเคราะห์และขอมาต่อพระแม่คงคาและเป็นการลอยทุกข์ความโศกกรรมถึงโรคร้ายต่างๆให้ ลอยไปกับแม่คงคา ชุมชนบ้านเสม็ดจะมีการทอดกฐิน ถวายผ้ากฐิน แต่พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่จำพรรษา ครบถ้วน เพื่อพระภิกษุจะได้นำผ้าฯผลัดเปลี่ยน ซึ่งในระยะเข้าพรรษา พระภิกษุไม่มีโอกาสไปหาผ้าสบง จีวรเองได้ จะทำโดยการบอกบุญไปชาวบ้านทุกหลังคารวบรวมจตุปัจจัย มารวมกันเป็นองค์กฐินตอนเย็น พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ อาจมีการสมโภชการละเล่นของชุมชน

ปฏิทินวัฒนธรรมบ้านเสม็ด

ภาพที่ 4.2 ปฏิทินวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเสม็ด

4.4 การละเล่นพื้นบ้านของบ้านเสม็ดที่มีในอดีต

4.4.1 ชักกะเย่อ หรือในภาษาเขมรเรียกว่าชักกะเย่อ

ชักกะเย่อ เป็นการละเล่นพื้นบ้านประเภทหนึ่งที่กลุ่มชาติพันธุ์เขมรนิยมเล่นกันเป็นประจำ โดยเฉพาะในช่วงวันสงกรานต์ คนในชุมชนใกล้เคียงกันจะชักชวนกันเล่นชักกะเย่ออย่างสนุกสนาน วิธีการเล่น มีเชือกเส้นหนึ่ง กับคนสองฝ่ายแล้วก็ดึง ถ้าฝ่ายดึงผ่านเส้นที่ขีดไว้ได้ถือว่าชนะ การจัดสมาชิกของแต่ละฝ่ายตัวจะมีจะนวนที่สมดุลกันเพื่อให้แรงการดึงเชือกนั้นมีพลังที่พอดีกัน แต่ละฝ่ายสามารถผสมผสานกันระหว่างหญิงกับชายก็ได้แล้วความเหมาะสม การละเล่นดังกล่าวเป็นการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง แต่ในปัจจุบันนี้การละเล่นดังกล่าวไม่ค่อยมีคนในชุมชนเล่นกันนัก เนื่องจากไม่มีคนรุ่นหลังให้ความสนใจ

4.4.2. การเล่นจอลดง

เป็นการละเล่นพื้นบ้านที่เล่นกันในช่วงสงกรานต์ปีใหม่เท่านั้น การเล่นจอลดงต้องแบ่งให้สองฝ่าย อาจผสมผสานชายหญิงร่วมกันหรือแยกกันเป็นฝ่ายชายฝ่ายหญิงก็ได้แล้วแต่ตกลงกัน การเล่นนี้ต้องเอาผ้ามาพันเข้ากันแล้วมัดไว้ให้มีที่จับ ฝ่ายหนึ่งจะเป็นฝ่ายที่โยนดง (ผ้าที่มัดไว้เรียกว่าดง) ไปยังอีกฝ่าย ถ้านั้นจับดงได้ก็ต้องเอาดงนั้นไปหาฝ่ายที่โยนใส่ ถ้าโดนใครคนนั้นต้องเข้ามายังฝ่ายที่ปาดงไป การโยนดงต้องสลับการกันโยนจนกว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชนะคือได้คนเยอะกว่าในที่สุด ฝ่ายที่แพ้จะต้องทำตามฝ่ายที่ชนะสั่งโดยปกติแล้วฝ่ายแพ้จะต้องร้องเพลงเพื่อขอคนของตนกลับคืนมาจนครบ การเล่นจอลดงนี้จะเล่นในตอนกลางคืนเท่านั้น ไม่นิยมเล่นในช่วงกลางวัน ในอดีตการละเล่นจอลดงมีความสนุกสนานเป็นอย่างมาก และมีคนในหมู่บ้านอื่นเข้ามาเล่นด้วย บางคนก็ข้ามหมู่บ้านตัวเองเพื่อไปเล่นกับหมู่บ้านอื่น สลับกันไปมาอย่างมีความสุขในเทศกาลสงกรานต์ของทุกปี

4.4.3 มอนซ้อนผ้าหรือ ในภาษาเขมรคือ เลียะก่อนแซง

เลียะก่อนแซง เป็นการละเล่นพื้นบ้านของชาวเขมรที่สืบทอดมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน การละเล่นนี้ปกติแล้วจะนิยมเล่นในช่วงสงกรานต์ และช่วงที่ประชาชนชาวนาหยุดพักผ่อนจากการทำนาทำไร่ ซึ่งการ

เล่น จะเล่นในกลุ่มของเด็กๆ หรือวัยรุ่น ในอดีตนั้นการเล่นพวกนี้ได้รับความนิยมมากเพราะคนในอดีตไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกเหมือนปัจจุบัน จึงคิดหาวิธีการเล่นเพื่อสร้างความบันเทิงและสร้างความสนุกสนานกันภายในชุมชน สมัยก่อนนั้น ประชาชนจะรวมกันเล่นการเล่นใดการเล่นหนึ่งเพื่อความสนุกสนานของหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านไป การเล่นเสี้ยก่อนแข่ง หรือ ซ่อนผ้าขาวม้า นั้นคนที่เล่นจะนั่งเป็นวงกลม แล้วให้คนเอาผ้าขาวม้าที่มัดไว้ที่ข้อมือคนที่นั่งเป็นวงกลม วิ่งไปด้วยก็ร้องเพลงไปด้วย คนที่นั่งเป็นวงกลมนั้นต้องเอามือไว้ข้างหลัง คนที่วิ่งไปจะเอาผ้าขาวม้าที่ซ่อนไว้ของคนที่นั่งไปเรื่อยๆ แล้วให้คนใดคนหนึ่งที่นั่งอยู่ตอบว่าผ้าขาวม้าซ่อนอยู่ที่ไหน กับใคร ถ้าตอบถูกก็รอดไป แต่ถ้าตอบไม่ถูกก็ต้องเป็นคนวิ่งแทน การเล่นแบบนี้มีการสลับกันไปเรื่อยๆ จะถึงเวลาที่พอดีแล้วก็หยุด โดยส่วนมากการเล่นนี้จะเล่นในตอนกลางคืนจะทำให้คนที่นั่งนั้นมองไม่เห็นผ้าขาวม้าที่ซ่อนอยู่กับใคร

4.4.4 เรือมตรด

เรือมตรด คือรำตรุษสงกรานต์ เป็นการละเล่นพื้นบ้านของชาวอีสานได้มาตั้งแต่โบราณ มีความเชื่อเป็นการละเล่นเพื่อความสนุกสนานในวันขึ้นปีใหม่ของไทยสมัยก่อนที่ใช้เดือนเมษายนของทุกปีเป็นวันขึ้นปีใหม่ นอกจากนี้เรือมตรด มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยมีพุทธตำนานเล่าว่าสมัยที่พระพุทธเจ้าเมื่อยังคงเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์เสด็จพระราชดำเนิน เพื่อทรงออกผนวช แม้มีมารแปลงกายเป็นกวางทองมาขัดขวางทางการเสด็จของพระองค์ เพื่อไม่ให้เดินทางออกบวช พระโพธิสัตว์ทรงอธิษฐาน ทำให้สวรรค์ชั้นเทวโลกบังเกิดความร้อน เทวดาทั้งหลายจึงพากันแปลงกายเป็นนายพรานลงมาฆ่ากวางได้แล้วร่วมขบวนแห่พระโพธิสัตว์ไปทรงออกผนวชได้สำเร็จตามความประสงค์ จึงทำให้จัดแสดงเรือมตรดเป็นมรดกสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

4.4.5 เดินกะลา

ดูจะเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่หาได้ไม่บ่อยนัก แต่หากเป็นสมัยก่อนจะเห็นเด็ก ๆ เดินกะลา กันทั่วไป โดยผู้เล่นจะต้องนำกะลามะพร้าว 2 อันมาทำความสะอาดแล้วเจาะรูตรงกลาง ร้อยเชือกให้แน่นเพื่อป้องกันไม่ให้เชือกหลุดเวลาเดิน เวลาเดินให้ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากับนิ้วชี้คีบเชือกเอาไว้แล้วเดิน หากมีเด็ก

ๆ หลายคนอาจจัดแข่ง เดินกะลา ได้ด้วยการกำหนดเส้นชัยไว้ใครเดินถึงก่อนก็เป็นผู้ชนะไป ประโยชน์ของการ เดินกะลา ก็คือช่วยฝึกการทรงตัว ความสมดุลของร่างกาย เพราะต้องระวังไม่ให้ตกกะลา ช่วงแรก ๆ อาจจะรู้สึกเจ็บเท้า แต่ถ้าฝึกบ่อย ๆ จะชินและหายเจ็บไปเอง แถมยังทำให้ร่างกายแข็งแรง เพลิดเพลินอีกด้วย

4.4.6 ม้าก้านกล้วย

เป็นอีกหนึ่งการละเล่นที่แสดงถึงภูมิปัญญาของคนไทยที่เดียว เพราะในสมัยก่อนแทบทุกบ้านจะปลูกต้นกล้วยไว้ทั้งสิ้น ดังนั้น ต้นกล้วยจึงนำมาประยุกต์เป็นของเล่นให้เด็ก ๆ ได้อย่างดีทีเดียว โดยเฉพาะ ม้าก้านกล้วย ดูเหมือนจะถูกอกถูกใจเด็กชายวัยซนมากที่สุด เพราะเด็ก ๆ จะนำก้านกล้วยมาชี้เป็นม้า เพื่อแข่งขันกัน หรือทำเป็นดาบรบกันก็ได้ วิธีทำม้าก้านกล้วย ก็ไม่ยาก เลือกตัดใบกล้วยออกมาแล้วเอามีดเลาะใบกล้วยออก แต่เหลือไว้ที่ปลายเล็กน้อยให้เป็นหางม้า เอามีดฟานแฉลบด้านข้างก้านกล้วยตรงโคนบาง ๆ เพื่อทำเป็นหูม้า แล้วหักก้านกล้วยตรงโคนหูม้าออก จากนั้นก็นำแขนงไม้ไผ่มาเสียบปลายให้แหลม ความยาวประมาณคืบกว่า ๆ เสียบหัวม้าที่พับเอาไว้จนทะลุไปถึงก้าน เพื่อให้เป็นสายบังเหียนผูกปากกับคอม้านั่นเอง เสร็จแล้วก็นำเชือกกล้วยมาผูกด้านหัวม้าและหางม้า ทำเป็นสายสะพายบ่า แค่นี้ก็ได้ม้าก้านกล้วยไปสนุกกับเพื่อน ๆ แล้ว

4.4.7 ว้าวไทย

เชื่อว่าหลายคน คงเคยมีประสบการณ์การเล่นว้าวในช่วงปิดเทอมที่ท้องสนามหลวงมาแล้ว แม้ว่าตอนนี้ภาพนั้นจะค่อย ๆ จางหายไปแล้วก็ตาม โดย "การเล่นว้าวไทย" นั้น เริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเรื่อยมา ตามที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และถือเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านและวัฒนธรรมของไทยได้อย่างดี เพราะแต่ละท้องถิ่นจะคิดประดิษฐ์ว้าวแตกต่างกันไป "ว้าวไทย" จึงกลายเป็นมรดกตกทอดของแต่ละชุมชนและมีลักษณะเฉพาะตัวที่โดดเด่น

4.4.8 การละเล่นกันตรึม

เป็นการละเล่นพื้นเมืองของชาวไทยเชื้อสายเขมร ซึ่งเป็นชุมชนที่ใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาถิ่น เช่น จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ตามประวัติแต่โบราณใช้สำหรับขับร้องประกอบการรำรำบวงสรวง รำคู่ และรำ หมู ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาของการเล่นคล้ายกับการเล่นเพลงปฏึกาญในภาคกลาง มีกลองที่เรียกว่า “กลองกันตรึม” เป็นหลัก เมื่อตีเสียงจะออกเป็นเสียง กันตรึมโจะตรึมตรึม การเล่นจะเริ่มด้วยทโห้วครุ เพื่อระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า พระวิศวกรรม ครูบาอาจารย์ และเริ่มทักทายกัน เล่นได้ทุกโอกาสไม่กำหนดว่าเป็นงานมงคลหรืออวมงคล กล่าวกันว่า ท่วงทำนองของเพลงกันตรึมมีกว่า 100 ทำนอง บทเพลงจะเกี่ยวกับเรื่องเบ็ดเตล็ด ตั้งแต่เกี่ยวพาราสี โอลิม ชมธรรมชาติ แข่งขันปฏึกาญ สู้ขวัญ เล่าเรื่อง กล่าวว่กันตรึมหรือโจะกันตรึม เป็นการละเล่นอย่างหนึ่งของชาวอีสานใต้ เป็นการละเล่นที่มีดนตรีประกอบ และถือว่าดนตรีประกอบ และถือว่าดนตรีมีความสำคัญและมีบทบาทมากที่สุด ตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ส่วนคำร้องเป็นของชาวเขมรสูงที่มีในสามจังหวัด คือ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ การเล่นกันตรึมได้รับความนิยมมากในแถบจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์และศรีสะเกษ จากการสืบประวัติการเล่นกันตรึมไม่ค่อยได้รายละเอียดมากนัก ทราบแต่เพียงว่าการเล่นแบบนี้ได้รับการถ่ายทอดมาแต่ขอม แต่เดิมการเล่นใช้สำหรับประกอบการบวงสรวง เวลามีการทรงเจ้าเข้าผี หรืองานพิธีกรรมก็ใช้ดนตรีกันตรึม บรรเลงกันเป็นพื้นบ้าน ซึ่งต่างกันในจังหวัดล้าจะแตกต่างกันไปตามพิธีแต่ละงาน กล่าวคือ งานแต่งงานก็บรรเลงอย่างหนึ่ง งานศพอย่างหนึ่ง และเครื่องดนตรีที่นำมาบรรเลงก็ต้องให้เหมาะสมกับงาน แต่ถ้าเป็นงานศพก็มักจะใช้ป้อ (แป็ยอ) มาบรรเลง แต่ถ้าเป็นงานแต่งงานมักใช้ปี่ตริยงหรือ ปี่ญื้นแทนป้อ เป็นต้น

4.5 ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน

ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนชาติพันธุ์เขมร ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารนอกจากภาษาไทย แล้วก็จะ เป็นภาษาเขมร ในการติดต่อสื่อสารกันภายในชุมชน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาษาเขมร	ภาษาไทย
เฮ้า	พ่อ
แมะ	แม่
เนียง	นาง
โต๊ทิว	ไปเที่ยว
ปะเตี้ย	บ้าน
ชีบาย	กินข้าว
แจ๊ก	กล้วย
เจา	หลาน
โกน	ลูก
โจนมะมวด	เข้าทรง
โต๊ป	ป่า
ปะกา	ดอกไม้
กระโตบตา	กระท่อมปูตา
ชะมวด	ผี
แซร	นา
จรู๊	หมู
เวือด	วัด
ลออ	สวย
ปรอ	ชี้เหร่
สะเนอะ	สงสาร

4.6 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด จะมีความหลากหลายเป็นอย่างมาก เช่น ภูมิปัญญาด้านเครื่องจักรสาน ภูมิปัญญาใช้ชีวิตภายในชุมชน เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว การทำนา การไถนา เป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และที่สำคัญไปกว่านั้นเป็นการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมที่มีคุณค่าที่คนในชุมชนบ้านเสม็ดได้สร้างขึ้นจากการใช้วัตถุดิบซึ่งมีความงามตามธรรมชาติ ในด้านคุณค่าทางศิลปหัตถกรรมเครื่องจักสานทำขึ้นด้วยมือ ซึ่งต่างจากผลิตภัณฑ์ที่ทำจากโรงงานจึงมีคุณค่าเฉพาะตัวในแต่ละชิ้น ลวดลายจากการสาน สอดทอ ถัก และรูปแบบเครื่องจักสานแสดงถึงลักษณะพื้นเมือง แต่ในปัจจุบันไม่ค่อยมีคนนิยมทำใช้เอง เนื่องจากยุคสมัยเปลี่ยนแปลง คนส่วนใหญ่ก็หาซื้อตามท้องตลาดมาใช้ภายในครัวเรือน แต่ในปัจจุบันภูมิปัญญาด้านเครื่องจักรสานก็ยังมีคนทำอยู่ส่วนใหญ่อายุจะมีแต่ผู้สูงอายุ 60 ปีขึ้นไป หากยังไม่ใครสืบทอดอนาคตคงจะไม่เหลือให้เห็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าของคนในอดีต จากการสนทนาพูดคุยกับ นายแพ กระแสบัว ผู้อาวุโสภายในชุมชน และเป็นคนที่เก็บเครื่องมือเครื่องใช้ของคนในสมัยก่อนทั้งหมด ได้ให้ข้อมูลว่า จากหลักฐานการแต่งกายของประชาชนบ้านเสม็ด ในอดีต ได้กล่าวเกี่ยวกับการส่งส่วย ว่า "ส่งผ้าทอเป็นมัด น้ำผึ้ง ไม้หอม" และอื่น ๆ เป็นการทอผ้าขึ้นว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่ผู้เป็นทอผ้าจะต้องมีความสามารถในการใช้สีของเส้นด้ายประกอบกัน ให้เกิดความสวยงามเหมาะสม และการแต่งแต้มสีทำให้เกิดลวดลายการย้อม โดยเฉพาะผ้าที่เรียกว่า "ผ้ามัดหมี่ ผ้าขาวม้า" การทอผ้า นับเป็นสถาปัตยกรรมอย่างหนึ่ง เพราะการทอผ้าต้องออกแบบลายผ้าของตนเองขึ้นมา โดยการนำลักษณะต่าง ๆ ของธรรมชาติเช่น ดอกไม้ ดาวเดือน สัตว์ของใช้ มาคิดประดิษฐ์ ประดอยเป็นลายผ้า จนมีชื่อเรียกตามลักษณะของสิ่งเหล่านั้น เช่น ดอกแก้ว บ้าง กระเบี้ย (ผีเสื้อ) รันร่ม ขอคำเดือน ขิด สำรวจ (จรวด) หงส์ และมีการพัฒนาลายผ้าจากที่คิดให้มีความซับซ้อนสวยงามยิ่งขึ้น การสืบทอด การถ่ายทอด ของคนในสมัยอดีต จะสอนให้ลูกผู้หญิงทุกคน เพราะหากแต่งงานมีครอบครัวก็จะนำความรู้ด้านภูมิปัญญาการทอผ้าไปใช้ในครัวเรือน เพราะคนในอดีตไม่ค่อยได้เรียนหนังสือ จึงต้องมีความรู้ด้านภูมิปัญญาติดตัวไป ผู้ใหญ่ในอดีตมีหน้าที่ในงานบ้านเลี้ยงลูกทำงานทอผ้า เพื่อใช้ในการนุ่งห่มของคนในครอบครัวหลังจากเวลาว่างจากการทำไร่ทำนา อาศัยเวลาว่างกลางคืนบ้าง เวลาหยุดพักเพื่อรอคอยการเก็บเกี่ยวผลผลิตบ้าง นับว่าเป็นงานหนักพอสมควรสำหรับหญิง

ในอดีต แต่ก็ถือว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องทำ การถ่ายทอดเทคโนโลยีต่าง ๆ ในสมัยนั้น ต้องอาศัยความจำจากการปฏิบัติ จึงทำให้เกิดความชำนาญ ไม่มีการบันทึกเป็นภาพหรือลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด ถ่ายทอดจากแม่สู่ลูก หรือเครือญาติใกล้ชิด จึงเปรียบเสมือนเป็นการสืบสายเลือดเลยก็ว่าได้ การทอผ้าแต่โบราณจะใช้ใยไหม และใยฝ้ายเป็นวัตถุดิบหลักในการทอผ้า เพราะไม่มีเส้นใยสังเคราะห์อื่นใดที่จะมาแทนเส้นใยไหมและฝ้ายได้ดี บางกลุ่มบางสถานที่ได้นำวัสดุอื่นมาใช้ เช่น ป่าน ใบสับปะรด ใบเตยหนามป่อ มาทำเป็นวัสดุในการทอผ้า จากการศึกษา พบว่า ภูมิปัญญาชุมชนบ้านเสม็ด สามารถแบ่งออกได้ 3 ประเภท ได้แก่ 1. ภูมิปัญญาด้านเครื่องจักสาน 2. ภูมิปัญญาด้านทอผ้า 3. ภูมิปัญญาด้านการใช้ชีวิต

4.6.1 ภูมิปัญญาด้านเครื่องจักสาน

จากการสนทนาพูดคุย นายแพร ประชาญ์ด้านเครื่องจักรสาน ได้ให้ข้อมูลว่า การทำเครื่องจักสานสมัยอดีต มนุษย์จะนำวัตถุดิบจากธรรมชาติที่จะหาได้ใกล้ตัวมาทำให้เกิดประโยชน์ เช่น การนำไปไม้กิ่งไม้ ต้นไม้ประเภทเถานำมาสานมาขัดเป็นรูปทรงต่างๆ เพื่อใช้เป็นภาชนะหรือมาสานขัดกันเป็นแผ่นเพื่อใช้สำหรับรองนั่ง รองนอน ก่อนที่จะพัฒนามาเป็นเครื่องจักสานที่มีความประณีตในยุคต่อๆ มา เครื่องจักสานเป็นงานศิลปะที่ชาวบ้านคิดวิธีการต่างๆ ขึ้นเพื่อใช้สร้างเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันด้วยวิธีการสอดขัดและสานกันของวัสดุการจักสาน ที่เป็นเส้นเป็นริ้ว โดยสร้างรูปทรงของสิ่งประดิษฐ์ขึ้นนั้นตามความประสงค์ในการใช้สอยตามความต้องการและวัตถุประสงค์ในการใช้ ประสานกับขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อศาสนาและวัสดุในท้องถิ่นนั้น ๆ การเรียกเครื่องจักสานว่า “จักรสาน” นั้น เป็นคำที่เรียกขึ้นตามวิธีการที่ทำให้เกิดเครื่องจักสาน เพราะเครื่องจักสานต่างๆ จะสำเร็จเป็นรูปร่างที่สมบูรณ์ได้นั้นต้องผ่านกระบวนการ ดังนี้

1. การจัก คือการนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้น เป็นแฉก หรือเป็นริ้วเพื่อความสะดวกในการสาน ลักษณะของการจักโดยทั่วไปนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของวัสดุแต่ละชนิดซึ่งจะมีวิธีการเฉพาะที่แตกต่างกันไป หรือบางครั้งการจักไม้ไผ่หรือหวายมักจะเรียกว่า “ตอก” ซึ่งการจักถือได้ว่าเป็นขั้นตอนของการเตรียมวัสดุในการทำเครื่องจักสานขั้นแรก

2. การสาน เป็นกระบวนการทางความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่นำวัสดุธรรมชาติมาทำประโยชน์โดยใช้ความคิดและฝีมือมนุษย์เป็นหลัก การสานลวดลายจะสานลายใดนั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในการใช้สอย ซึ่งมีด้วยกัน 3 วิธี คือ

- 2.1 การสานด้วยวิธีสอดขัด
- 2.2 การสานด้วยวิธีการสอดขัดด้วยเส้นทแยง
- 2.3 การสานด้วยวิธีขัดเป็นวง

3. การถัก เป็นกระบวนการประกอบที่ช่วยให้การทำเครื่องจักสานสมบูรณ์ การถักเครื่องจักสาน เช่น การถักขอบของภาชนะจักสานไม้ไผ่ การถักหูภาชนะ เป็นต้น การถักส่วนมากจะเป็นการเสริมความแข็งแรงของโครงสร้างภายนอก เช่น ขอบ ขา ปาก ก้น ของเครื่องจักสาน และเป็นการเพิ่มความสวยงามไปด้วย

วัสดุที่ใช้ทำเครื่องจักสาน

1. ไม้ไผ่ เป็นไม้ที่ใช้ทำเครื่องจักสานมากมายหลายชนิด มีลักษณะเป็นไม้ปล้อง เป็นข้อ มีหนาม และแขนงมาก เมื่อแก่จะมีสีเหลือง โดยจะนำส่วนลำต้นมาใช้จักเป็นตอกสำหรับสานเป็นภาชนะต่างๆ
2. กก เป็นพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งที่ชอบขึ้นในที่ชื้นและมีขึ้นทั่วไป เช่น ในนา ริมหอง บึง และที่น้ำท่วมแฉะ ลำต้นกลมหรือสามเหลี่ยม มีทั้งชนิดลำต้นใหญ่ยาว และลำต้นเล็กและสั้น ส่วนมากนำมาทอเสื่อมากกว่านำมาสานโดยตรง
3. แห้ง มีลักษณะคล้ายไม้ไผ่แต่อ่อนนุ่มกว่า ไม่มีข้อ แข็งกว่าหวายใช้ได้ทนกว่ากก ชอบขึ้นตามที่แฉะ มีผิวเหลืองสวย ใช้สานเสื่อ ทำฝ้ายบ้าน เป็นต้น
4. หวาย จะขึ้นในป่าเป็นกอๆ ส่วนมากจะใช้ประกอบเครื่องจักสานอื่นๆ แต่ก็มีการทำหวายมาทำเครื่องจักสานโดยตรงหลายอย่าง เช่น ตะกร้าหิ้ว ถาดผลไม้ เป็นต้น
5. ใบตาลและใบลาน ลำต้นสูงคล้ายมะพร้าว ใบเป็นแผงใหญ่คล้ายพัด จะนำมาทำเครื่องจักสานโดยจักในออกเป็นเส้นคล้ายเส้นตอก แต่ต้องใช้ใบอ่อน ส่วนใหญ่จะใช้สานหมวกและงอบ

6. ก้านมะพร้าว ใช้ก้านกลางใบของมะพร้าว เหล่าใบออกให้เหลือแต่ก้าน แล้วนำมาสานเช่นเดียวกับตอก ส่วนมากสานเป็นตะกร้า กระจาดผลไม้เล็ก ๆ

จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า นายแพ กระแสบัว เป็นคนในชุมชนที่เก็บรวบรวมข้อมูลเครื่องมือเครื่องใช้ทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในอดีต เช่น เครื่องจักรสาน หัตถกรรม และเครื่องมือในการทำนา เป็นต้น นายแพ กระแสบัว ได้เล่าให้คณะผู้ศึกษา ว่า “เครื่องจักรสานที่เหลืออยู่ในบ้านตา มีมากมายตาเก็บเอาไว้ให้ลูกหลานได้สืบทอดถ่ายทอดเรียนรู้วิถีชีวิตสมัยก่อนแต่พอถึงยุคกลางของสมัยก่อนสิ่งจักรสานเหล่านี้ได้ลดลงแต่ก็พอมีทำบ้างแต่มีปริมาณลดลงอย่างเห็นได้ชัด เพราะคนส่วนใหญ่ไม่นิยมทำใช้เอง เนื่องจากมีความยุ่งยากและซับซ้อน พอถึงยุคปัจจุบันได้รู้ว่าเครื่องจักรสานที่ทำกันมาในสมัยอดีตรุ่นสู่รุ่นได้มีการอย่างเห็นได้ชัด เพราะปัจจุบันคนสมัยใหม่ไม่นิยมสนใจกับสิ่งเก่า ๆ เหล่านี้ว่ามันไม่ทันสมัยบางเลยหันไปนิยมเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ผลิตขึ้นตามท้องตลาด จนลืมไปว่าภูมิปัญญาที่ควรจะมีการสืบทอดไม่ให้อสูญหายไปจากชุมชน” สิ่งที่นายแพได้เก็บรักษาส่งของเครื่องใช้ที่เป็นภูมิปัญญาไว้ให้ลูกหลานในอนาคตได้ดูกัน ได้แก่ ข้อง ชุ่ม ตะกล้า คันเบ็ด บวง ไซดักปลา ไม้คาน ธนู เกวียน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีอุปกรณ์ดักสัตว์ของชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นายแพ ได้เล่าว่า “อดีตชาวบ้านบ้านเสม็ดมีภูมิปัญญาในด้านอุปกรณ์ดักสัตว์ เพื่อนำมาเป็นอาหาร และในสมัยก่อนชาวบ้านทำอุปกรณ์ดักสัตว์ ไม่ว่าจะเป็เครื่องมือประเภทจับสัตว์น้ำหรือจะสัตว์บก เครื่องมือประเภทจับสัตว์น้ำ เช่น แห ลอบ ไทร เป็นต้น เครื่องมือที่ชาวบ้านใช้จับสัตว์บก ก็จะมีหลายอย่างเครื่องมือจับสัตว์ปีก เพนียดต่อนก ซิงดัก ต่างก็เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในอดีตที่มีความเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตที่อยู่ตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบ้านเสม็ด”

4.6.2 ภูมิปัญญาด้านทอผ้า

ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าเป็นความรู้ที่สืบทอดเป็นระยะเวลาชานาน การทอผ้าได้เกิดประโยชน์ในด้านการทำใช้ภายในครัวเรือน และเป็นการทำให้เกิดรายได้ จากการสัมภาษณ์เจาะลึกนายยาน ปราชญ์ด้านการทอผ้า พบว่า การทอผ้าเป็นอาชีพเสริมที่สำคัญของชาวบ้านจากสมัย ปู่ ย่า ตา ยาย การทอผ้า

เป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้หญิง ถ้าครัวเรือนไหนมีลูกสาวต้องสอนให้ทอผ้าเป็น จะเป็นที่ยกย่องของหมู่บ้านและเกิดความโดดเด่นจากวัยรุ่นที่อายุรุ่นราวคราวเดียวกัน หากผู้หญิงคนใดทอผ้าไม่เป็น ก็จะทำให้ญาติผู้ใหญ่ทางฝ่ายชายไม่นิยมชมชอบเลือกมาเป็นลูกสะใภ้ ดังนั้นคนที่มีลูกผู้หญิง ครัวเรือน จะต้องสอนให้ทอผ้าเป็น วิถีชีวิตของคนหนุ่มสาวในอดีตจะอยู่กับพ่อแม่ ไม่ได้ไปทำงานที่ต่างถิ่น จึงทำให้พ่อแม่ได้ใช้เวลาอบรมสั่งสอน และถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้า เพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน พร้อมทั้งเป็นรายได้เข้ามาสู่ครอบครัว หรือไม่ก็ทำเพื่อเป็นของฝากกับ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือญาติที่มาเยี่ยมต่างถิ่น การทอผ้าของคนในอดีตส่วนใหญ่นิยมทอผ้าในช่วงเสร็จจากอาชีพหลัก คือ อาชีพทำนา เวลาว่างก็ทอผ้า ทอผ้าไหม ทอผ้าฝ้าย เป็นต้น จากการสัมภาษณ์เจาะลึก นายแพ กระแสบัว ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “เด็กผู้หญิงในหมู่บ้านในสมัยก่อน จะเรียนรู้การทอผ้าจากการเฝ้าสังเกตการทำงานของยาย แม่ น้า หรือพี่สาว เมื่อเด็กโตพอจะนั่งก็สำหรับใช้ทอผ้าได้ ก็จะเริ่มทอผ้าง่ายๆ ก่อน แล้วจึงเริ่มพัฒนาเทคนิคการทอ จนสามารถทอผ้าที่มีลวดลายวิจิตรสวยงาม สำหรับงานพิธีได้ เช่น งานแต่งงาน การทอผ้าจึงเป็นงานศิลปหัตถกรรมของผู้หญิงที่เรียนรู้สืบทอดกันภายในครอบครัวนับเป็นการอบรมบ่มนิสัยลูกผู้หญิงมีระเบียบ อดทน รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และรู้จัก ศิลปะการทอผ้าที่สวยงาม นอกจากนี้ยังเป็นการสืบทอดกันสู่รุ่นต่อไป”

4.6.3 ภูมิปัญญาด้านการทำนา

การทำเกษตรของชุมชนบ้านเสม็ดในอดีตจะทำการเกษตรแบบธรรมชาติ ซึ่งจะเป็นการทำนาข้าวเป็นส่วนใหญ่ การทำนาอาศัยน้ำฝน และใช้แรงงานควายและแรงงานคนเป็นหลัก เกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่ทำไร่ ทำเฉพาะนาพอให้ได้ข้าวเก็บไว้กิน มีการปลูกพริก แตง ฟักทอง และ อื่น ๆ เป็นต้น

1. การไถ่นาในอดีต จะนิยมไถแต่เช้ามีตควายจะได้ไม่เหนียวมาก หากมีควายหลายตัว อาจจะมีผลตควายเป็นเพื่อให้ควายได้พักกินหญ้า สำหรับคนที่ไม่มีความก็จะยืมควาย หรือวานกันไถ คนที่ยืมความก็จะตอบแทนด้วยการเลี้ยงควายให้ ในปัจจุบันเกษตรกรเริ่มเกิดความดิ้นรนในการทำมาหากินมากขึ้น จากการทำนาเพื่อได้ข้าวไว้กิน ดูเหมือนว่าจะไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต เพราะค่าใช้จ่าย ค่าครองชีพเริ่มสูงขึ้น เนื่องจากมีค่าไฟฟ้า ค่าน้ำ ค่าโทรศัพท์มือถือ ค่าผ่อนรถมอเตอร์ไซค์ ค่าผ่อนรถไถเดิน

ตาม หรือรถยนต์ เข้ามาเป็นค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมในครอบครัว เกษตรกรที่ยังทำอาชีพเกษตรอยู่เริ่มขวนขวายหารายได้เพิ่มจากการทำไร่ หรือจากการออกไปรับจ้างเป็นลูกจ้างในเมืองมากขึ้น เกษตรกรที่มีรถไถนาเดินตามเป็นของตนเองจะเริ่มเตรียมเข็คน้ำมันเครื่อง น้ำมันหล่อลื่น จารบี ทำให้รถไถพร้อมที่จะใช้งานได้ ในส่วนนี้เกษตรกรที่มีรถไถจะทำอยู่สม่ำเสมออยู่แล้ว เพราะรถไถนาเดินตามจะใช้เป็นพาหนะในการทำงานอื่น ๆ เช่นสูบน้ำ พ่วงทำยาทำเป็นรถบรรทุก ถอดเครื่องไปใส่หัวรถอีแต่น ใส่เครื่องสีข้าว เป็นต้น ส่วนคนที่ไม่มียานพาหนะเดินตามเป็นของตนเองจะเริ่มติดต่อขอจ้างรถไถนามาไถที่นาของตน อัตราค่าจ้างจะอยู่ที่ไร่ละประมาณ 300-500 บาท

2. การเกี่ยวข้าวในอดีต จะวาน หรือ ทำนาคำ แล้วแต่ความสะดวกของแต่ละครัวเรือน และในช่วงฤดูทำนา จะมีเพื่อนบ้านมาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่เรียกกันว่า ลงแขก เจ้าของนาจะเตรียมข้าวปลาอาหาร หรืออาจจะมีการทำสาโทไว้เลี้ยงคนมาช่วยเกี่ยว บางครั้งเกี่ยวไปร้องเพลงไปด้วย เพื่อเป็นการสร้างความสนุกสนาน ซึ่งในอดีตการทำนาอาศัยความช่วยเหลือเอื้ออาทรซึ่งกันและกันแต่ต่างจากปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัดเจน เพราะทุกวันนี้วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมได้สูญหายไปจนหมดสิ้นตามกระแสทางสังคม การเกี่ยวข้าวจะมีการจ้างแรงงานมาเกี่ยว รถเกี่ยวข้าวเริ่มมีบทบาทสูงขึ้นในช่วงสองสามปีที่ผ่าน มา ซึ่งรถเกี่ยวข้าวส่วนใหญ่เป็นของนายทุนเสียเป็นส่วนมาก เกษตรกรทั่วไปไม่มีทุนพอจะซื้อ รถเกี่ยวข้าวเข้ามาพร้อมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาทำหน้าที่เกี่ยวและสี สำหรับเกษตรกรรายที่ไม่ได้จ้างรถเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวก็ยังเป็นลักษณะเดิมเหมือนในอดีต เพียงแต่โอกาสของการวาน การลงแขกมีได้น้อยลง จะเป็นการจ้างแรงงานเสียเป็นส่วนมาก ค่าจ้างรายวันวันละ 300-500 บาท

3. การตีข้าวในอดีต การตีข้าวนี้นิยมมาช่วยเหลือกัน โดยไม่มีค่าจ้าง แต่มีใช้ระบบความพึงพาอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น หากบ้านนาย ก. เสรีจก็จะไปช่วยนาย ข จะหมุ่นเวียนกันไปช่วยเหลือซึ่งกันและกันจนครบทุกคน การตีข้าวมักจะตีเวลากลางคืน เรียกว่า ตีข้าววาน จะมีการแข่งขันกันว่าใครขว้างฟ่อนฟางได้แม่นยำ หรือสูงกว่ากัน ทำให้เกิดความสนุกสนานครื้นเครงไปในตัว

4.7 การประกอบอาชีพของคนในชุมชนบ้านเสม็ด

ชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ มีอาชีพหลัก คือ การทำนา และมีบางส่วนที่มีการปลูกยางพารา ปลูกยูคาลิปตัสและปลูกมันสำปะหลัง แต่พืชเหล่านี้ไม่เป็นที่นิยมของคนในชุมชนมากนัก เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินมากพอ มีแต่พอทำนาปลูกข้าวเพียงเท่านั้น หลังจากฤดูกาลทำนาเสร็จสิ้นชาวบ้านบางส่วนออกไปรับจ้างต่างจังหวัด และบางคนก็จะทำการเกษตรขนาดเล็กภายในครัวเรือน เช่น การปลูกผักสวนครัว การปลูกบวบหอม ปลูกข้าวโพด ปลูกแตงโมเลี้ยงกบ เลี้ยงปลา ส่งขายแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชน จากการสนทนาพูดคุยกับชาวบ้านได้เล่าว่า “การจะปลูกพืชหลังฤดูกาลทำนานั้น จะทำได้ก็ต่อเมื่อ ที่นาของเรามีแหล่งน้ำเป็นของตัวเอง หรืออยู่ใกล้แหล่งน้ำ หากไม่มีก็ปล่อยว่างเปล่า รอเพียงการทำนาเพียงอย่างเดียว” คนในชุมชน มีรายได้เสริมจากการหาของป่า เช่น การเก็บผักป่า เก็บเห็ด ชูตมัน เก็บดอกกระเจียว เก็บหน่อไม้ ในป่าของชุมชน โดยคนที่เข้ามาหาของป่าจะเป็นคนในชุมชนและมีบางส่วนที่มาจากหมู่บ้านใกล้เคียง คุณตาประสิทธิ์ เล่าว่า “การหาเก็บของป่านี้จะเก็บแบบอนุรักษ์โดยเก็บเฉพาะส่วนที่กินได้ไม่หักทำลายลำต้น มีบางชนิดที่ชาวบ้านสามารถเก็บเอามาขายได้ เช่น เห็ด เพราะในหน้าเห็ดนั้นมีเห็ดเกิดเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจะอาศัยโอกาสนี้เป็นการหารายได้เสริมโดยเก็บเห็ดไปขาย ส่วนการชูตมันมีทั้งคนภายในและภายนอกเข้ามาชูด ถ้าเป็นคนภายในชุมชนชูดก็จะช่วยกันดูแลรักษาโดยชูดแล้วจะถมรากถมเครือเพื่อเป็นการปลูกขยายพันธุ์ต่อ แต่ก็มีบางกลุ่มทั้งภายในและภายนอกชุมชนเข้ามาชูดแล้วไม่ถมไม่ปลูกต่อประกอบกับมีการชูดไล่เดือนทำให้ไปโดนต้นของมันป่า เป็นเหตุให้มันเริ่มหมดไปจากป่า” ชาวบ้านยังเล่าอีกว่าปัจจุบันนี้การหาของป่าหายากขึ้นเนื่องจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากมีการบุกรุกพื้นที่ป่าโดยการชูดลอกคลองล้อมลวดหนามแบ่งพื้นที่มีการเข้าไปถางป่าเพื่อปลูกยูคาลิปตัส ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกทำลาย ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตที่ผ่านมา ส่วนการใช้ประโยชน์จากริมลำน้ำชี คือ ชาวบ้านทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชนก็ทำการจับสัตว์น้ำได้ตลอดทั้งปี เช่น หอย ปู ปลา และในช่วงฤดูฝน หรือช่วงน้ำขึ้นจะจับสัตว์น้ำได้จำนวนมาก ทำให้คนในชุมชนเกิดการสร้างรายได้ให้กับตนเองอีกทางหนึ่ง แต่ในพรประเสริฐฟาร์มได้มีการปล่อยน้ำเสียผ่านชุมชนบ้านปรือ บ้านโคกขมิ้น และไหลลงสู่ลำน้ำชีจนทำให้ปลายตายเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะปลาเนื้ออ่อน จะลดน้อยลงเนื่องจากน้ำเน่าเสีย มีสีเขียวขุ่น

และส่งกลิ่นเหม็น เกิดผลกระทบต่อสัตว์น้ำมีจำนวนลดลง นางสุมาลี กระแสบัว เล่าให้ฟังว่า “เมื่อก่อนป่าของชุมชนอุดมสมบูรณ์มาก มีแหล่งอาหารมากมาย อยากรักษาป่าก็เข้าไปเก็บในป่า แต่ปัจจุบันซื้อจากตลาด ซึ่งมีสารเคมีมากมาย สมัยก่อนเมื่อยังเป็นเด็กใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย น้ำสามารถดื่มกินตามทุ่งนาได้ สามารถอาบน้ำตามสระน้ำแม่น้ำได้ และการทำงานมีเครื่องมือเครื่องจักรเข้ามาเยอะ มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกมากมาย สิ่งอำนวยความสะดวกนี้ทำให้มีค่าใช้จ่ายเพิ่ม ผลผลิตที่ได้มาไม่คุ้มค่าเหมือนเมื่อก่อน เพราะต้องซื้อปุ๋ย ใส่ยาฆ่าแมลง ใช้สารเคมีมากมายและผลที่ตามมาคือทำให้แหล่งอาหารลดลงตามทุ่งนาตามแหล่งน้ำไม่สามารถดื่ม กิน ใช้ ได้เหมือนเมื่อก่อน ทำให้การใช้ชีวิตเริ่มยากขึ้น” คณะผู้ศึกษาแบ่งรายละเอียดดังนี้

1. ปลูกข้าว ช่วงเดือนเดือนพฤษภาคม เป็นไถแปร และเป็นบางส่วนมีการเผาตอซังในช่วงนี้ด้วย และเริ่มไถหว่านในช่วงกรกฎาคมถึงสิงหาคมใส่ปุ๋ยและกำจัดศัตรูพืชช่วงเดือนกันยายน และเก็บเกี่ยวผลผลิตช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึง เดือนธันวาคม
2. ปลูกมันสำปะหลัง จะเริ่มปลูกและใส่ปุ๋ยรองพื้นในช่วงเดือนธันวาคม และเริ่มทำการใส่ยาบำรุงมันสำปะหลังในช่วงเดือนมกราคม ทั้งช่วงไว้ประมาณ 6 เดือน จึงเริ่มเก็บผลผลิตในช่วงเดือนกรกฎาคม
3. ปลูกยาพาราช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม ปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน เริ่มกำจัดศัตรูพืชตั้งแต่เดือนกันยายน และดูแลต้นยางจนกว่าจะสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ใช้ระยะเวลาประมาณ 6-7 ปี นับจากวันที่เริ่มปลูก
4. ปลูกต้นยูคา สามารถปลูกได้ตลอดปี ปล่อยทิ้งไว้จนถึงระยะเวลาประมาณ3ปี ถึงจะตัดไปใช้ประโยชน์ได้
5. ปลูกบวบหอม จะเริ่มเตรียมแปลงปลูก ใส่ปุ๋ยรองพื้น และทำราวไว้สำหรับให้บวบเลื้อยในเดือนธันวาคม พ่นยากำจัดเหาในช่วงเดือนมกราคม และช่วงเดือนกุมภาพันธ์เริ่มเก็บเกี่ยวผลผลิต
6. แดงโม เริ่มเตรียมแปลงปลูก ใส่ปุ๋ยรองพื้น ช่วงเดือนธันวาคม ทำการกำจัดศัตรูพืชในช่วงเดือนมกราคม และเดือนกุมภาพันธ์ จึงจะสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้

7. ข้าวโพด เริ่มเตรียมแปลงปลูก ใส่ปุ๋ยรองพื้นในเดือนธันวาคม เริ่มกำจัดศัตรูพืชและใส่ปุ๋ยรอบสองเดือนมกราคม และเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ในเดือนมีนาคม
8. เก็บเห็ดเก็บดอกกระเจียวและหน่อไม้ป่า เก็บหาได้ในช่วง เดือนพฤษภาคม เดือนมิถุนายน ถึงเดือนกรกฎาคม
9. การขุดมันป่า จะสามารถขุดมันป่าได้ในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน เพราะเป็นช่วงที่มันเจริญเติบโตเต็มที่แล้ว
10. การหาประโยชน์จากลำน้ำชี คือการจับสัตว์น้ำ สามารถหาได้ตลอดทั้งปี

เดือน กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ปลูกรั้ว					ไถแปร เผาตอซัง		ไถหว่าน		ใส่ปุ๋ย กำจัดศัตรูพืช			เก็บเกี่ยว
ปลูกริม สำปะหลัง	ใส่ยาบำรุง						เก็บเกี่ยว					ไถแปรกร่อง/ ใส่ปุ๋ยรองพื้นปลูก
ปลูกลงพารา					ไถ(เตรียมกล้ายาง) ใส่ปุ๋ยรองพื้น,ปลูก				กำจัดศัตรูพืช			
ปลุกยูคา	ปลุกตลอดทั้งปี (ตัดได้หลังจาก 3 ปี)											
ปลุกบวบ, หอม	พ่นยากำจัดเหา	เก็บเกี่ยว										เตรียมแปลง/ปลูก/ ใส่ปุ๋ย
ปลุกแดงโม	กำจัดศัตรูพืช	เก็บเกี่ยว										เตรียมแปลง/ปลูก/ ใส่ปุ๋ยรองพื้น
ปลูกรั้วโพด	กำจัดศัตรูพืช ใส่ปุ๋ยรองสอง	เก็บเกี่ยว										เตรียมแปลง/ปลูก/ ใส่ปุ๋ยรองพื้น
เก็บเห็ด ดอกกระเจียว หน่อไม้					เก็บเห็ด, ดอกกระเจียว, หน่อไม้							
ขุดมันป่า								ขุดมันป่า				
หาปลา	ตลอดทั้งปี											

แผนที่ 4.3 ปฏิทินการผลิต 12 เดือนของชุมชนบ้านเสม็ด

4.8 พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มกับผู้อาวุโส และผู้นำชุมชน ประชาชนผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว คณะผู้ศึกษาจึงได้แบ่งการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 3 ยุค ได้แก่ ได้แก่ 1. ยุคก่อตั้งชุมชน 2. ยุคขยายพื้นที่ทำกิน 3. ยุคปัจจุบัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.8.1 ยุคก่อตั้งชุมชนบ้านเสม็ด พ.ศ. 2412 - 2506

จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ยุคก่อตั้งชุมชนบ้านเสม็ด พื้นที่ล้อมรอบหมู่บ้านปกคลุมไปด้วยป่าไม้ ระยะห่างจากลำน้ำชีประมาณ 3 กิโลเมตร ในยุคแรก ๆ มีประมาณ 10 ครัวเรือน ทั้งหมดบ้าน เป็นตระกูลเดียวกันที่อพยพหนีความแห้งแล้งมาจากจังหวัดสุรินทร์ มาอาศัยอยู่ใกล้บริเวณหนองน้ำเสม็ด ซึ่งเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ในการทำมาหากินเลี้ยงชีพ ได้แก่ กระจ่างปลวก การล่าสัตว์ การหาของป่า เป็นต้น เวลาต่อมามีประชาชนใกล้เคียงเข้ามาสร้างที่อยู่อาศัย ทำให้มีบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้น แต่ก็มีประชาชนบางส่วนได้อพยพออกไปบ้างในช่วงฤดูแล้ง เนื่องจากไปทำมาหากินในต่างถิ่น และพอนานเข้าก็ตั้งถิ่นฐานอยู่ประจำ ในอดีตการทำมาหากินเลี้ยงชีพค่อนข้างลำบาก หลังฤดูการเก็บเกี่ยวชาวบ้านต่างไปทำมาหากินในต่างถิ่น เนื่องจากอาหาร เครื่องใช้ไม่เพียงพอ จึงอพยพไปอยู่ที่อำเภอหนองกี่ 10 ครัวเรือน และอพยพไปอยู่ที่กาบเชิง 6 ครัวเรือน อาชีพส่วนใหญ่ของชุมชนในสมัยนั้น คือ ทำไร่ทำนา เน้นการผลิตเพื่ออุปโภคบริโภคแบ่งปันกัน ซึ่งเป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทรพึ่งพาอาศัยกันและกัน ลักษณะความสัมพันธ์ภายในชุมชนช่วงบุกเบิกที่ต่างคนต่างอพยพมาเป็นเครือญาติเพื่อแสวงหาที่ดินทำกิน

ชุมชนบ้านเสม็ดในยุคก่อตั้งชุมชน คนส่วนใหญ่หลังจากทำภารกิจในช่วงเช้าเสร็จผู้ชายผู้หญิงที่มีอายุจะเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์มาเป็นอาหาร เช่น แมงจิ้งจก การไปหาแมงจิ้งจกใช้เสียมในการขุด ส่วน ภาชนะที่ใช้ใส่ คือ ขวดน้ำ หรือตะกร้าที่ชาวบ้านถักสาน ส่วนกระตักใช้กับดักและใช้หนังสะตักในการล่า มาเป็นอาหารและแบ่งปันกันระหว่างครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีพืชพันธุ์ธัญญาหารจำนวนมาก ได้แก่ มันนกก มัน

เทียน การเก็บจะใช้เสียมในการขุดภาชนะที่ใส่คือตะกร้าที่ชาวบ้านนำมาและเมื่อขุดแล้วก็อนุรักษ์ไว้เพื่อให้เป็นประโยชน์ครั้งต่อไปโดยการใช้ดินกลบรากของมันเพื่อให้มันได้เจริญเติบโตต่อไปและยังมีพืชอีกหลายชนิด เช่น หน่อไม้ ผักตบชวา การเก็บก็จะใช้มีดหรือเสียมในการตัด ภาชนะที่ใส่คือตะกร้าและยังมีสมุดไพร่อกหลายชนิด เช่น หวานไฟ ส้มโงม ถือได้ว่าชุมชนบ้านเสม็ดในยุคนี้ เป็นชุมชนที่พึ่งพิง พึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติ เมื่อเวลาเริ่มเปลี่ยนแปลงและมีประชาชนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากขึ้น เกิดการบุกรุกป่าเพื่อเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าที่เคยอาศัยตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในที่สุดสัตว์ก็เริ่มอพยพหนีไปอยู่ที่อื่น พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองได้ส่งเสริมให้ประชาชนทำการเพาะปลูกมากขึ้น เดิมจากการผลิตเพื่อทำกินในครัวเรือน เหลือก็ทำการแบ่งปันกันภายในชุมชน สังคมยุคใหม่ได้ส่งเสริมให้ประชาชนผลิตเพื่อการค้าขายโดยจะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อสินค้า เช่น การเก็บใบตองป่าในป่าชายจึงส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมวัฒนธรรมที่เคยพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันก็เริ่มหายไป เพราะในชีวิตวิถีชนบทจะอยู่กันเป็นกลุ่มและจะเป็นลักษณะสังคมพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งในยุคการก่อตั้งชุมชนสภาพทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านเสม็ดนั้นมีระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์ประกอบไปด้วยป่าใหญ่ ซึ่งป่าเบญจพรรณมีสัตว์ป่ามากมาย มีทั้งตัวเงินตัวทอง ไก่ป่า กระรอก กระแต กระต่าย งูใหญ่ และนก อีกหลายชนิด มีพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มากมาย เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักตบชวา และพืชต่างๆ สมุนไพรนานาชนิด เช่น ส้มโงม หวานไฟ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชนสามารถตอบสนองในด้านปัจจัยสี่ได้อย่างสมบูรณ์ สภาพพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางระบบนิเวศมีทั้งที่ราบบริเวณหนองน้ำ ลำน้ำซี คลองน้ำต่าง ๆ คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ด้านการเกษตรกรรมเลี้ยงครอบครัวด้วยการทำไร่ ทำนา ทำสวน ปลูกพืชต่าง ๆ เช่น ผักชี ถั่ว ข้าวโพด พริกทอง และอาศัยทรัพยากรจากป่า เช่น อาหารป่า หาของป่ามาแบ่งปันและแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนและนำไม้ในป่ามาทำถ่านไม้ฟืน สร้างบ้าน จากลักษณะชุมชนในอดีตจะมีระบบพึ่งพาธรรมชาติคนในชุมชนอาศัยความหลากหลายและความสมบูรณ์ของระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิตแบบพอเพียง เวลาเจ็บป่วยก็ใช้สมุนไพรป่าและหมอแผนไทยในการรักษาเป็นสังคมแบบเอื้ออาทรแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกันเน้นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นผลให้ชุมชนบ้านเสม็ดในยุคก่อตั้งมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์

นอกจากชุมชนบ้านเสม็ดมีสภาพป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ยังมีหนองน้ำที่สำคัญ คือ ลำน้ำชี ด้านบนจะมีต้นไม้อเล็กและใหญ่ทั้งสองฝั่งมีสัตว์มากมายส่วนด้านล่างของลำน้ำชี มีต้นไผ่กอไผ่ตลอดทั้งสองฝั่งและต้นไม้อเล็กใหญ่สลับกันเป็นระยะ ๆ เป็นแหล่งอาหารของกระรอก กระแตและสัตว์ป่าต่าง ๆ ในลำน้ำชีมีปลามากมายหลายชนิดและเชื่อมโยงไปยังลำน้ำโขง น้ำในลำน้ำชี มีใช้ได้ตลอดทั้งปีเป็นแหล่งทำกินของชาวบ้านเรื่อยมา วิถีชีวิตของชุมชนในยุคนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ด้านอาหารจากธรรมชาติ เพราะมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่านานาพันธุ์ แหล่งน้ำอุปโภคบริโภคและความหลากหลายทางชีวภาพส่งผลให้ชุมชนเกิดความสงบสุขมีทุนธรรมชาติ และทุนทางสังคมสูง ได้แก่ ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ความรัก ความเสียสละต่องานส่วนรวม ความมีจิตใจที่เมตตาต่อเพื่อนมนุษย์อันเป็นสังคมแบบพอเพียงโดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันละกัน สังคมบ้านเสม็ดในยุคนั้นจึงเป็นสังคมแบบพอเพียง ที่มีการพัฒนาคนมาจากข้างในจิตใจ และเป็นสังคมแบบไม่แก่งแย่งแข่งขันไม่เห็นแก่ตัวและเป็นสังคมที่มีความสงบสุข การปกครองในยุคนั้นได้มีการจัดตั้งผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นการได้รับเลือกตั้งจากชาวบ้าน และเป็นผู้นำที่ชาวบ้านไว้วางใจ มีวัดเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ มีการทำบุญทำทานเป็นกิจวัตรประจำวัน

ในปี พ.ศ.2468 - 2473 มีการ **ทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ** แยกออกจากทางรถไฟสายเหนือที่สถานีรถไฟชุมทางบ้านภาชี โดยในเส้นทางตอนล่าง จะผ่านจังหวัดสระบุรี จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ สุดปลายทางที่สถานีรถไฟอุบลราชธานี อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี รวมระยะทาง 575 กิโลเมตร ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2468 - เปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟบุรีรัมย์ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2471 - เปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟศรีสะเกษ 1 เมษายน พ.ศ. 2473 - เปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟอุบลราชธานี ในอดีตรถไฟจะขับเคลื่อนด้วยหัวรถจักรหรือขับเคลื่อนด้วยเครื่องยนต์หลายๆตัวที่ติดอยู่ใต้ท้องรถ รถไฟสมัยใหม่จะใช้กำลังจากหัวรถจักรดีเซลหรือจากไฟฟ้าที่ส่งมาตามสายไฟที่อยู่เหนือตัวรถหรือตามรางสาม (Third Rail) เดิม รถไฟขับเคลื่อนโดยใช้หม้อต้มน้ำทำให้เกิดไอน้ำ ไอน้ำทำให้เกิดแรงดัน แรงดันจะทำการขับเคลื่อนกลไกทำให้ล้อรถไฟเคลื่อนที่ได้ การที่ใช้ฟืนเป็นแหล่งพลังงานในการต้มน้ำ และฟืนที่ทำให้เกิดเปลวไฟ ทำให้เรียกกรณชนิดนี้ว่า **“รถจักรไอน้ำ”** (จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี) ซึ่งทางการรถไฟแห่งประเทศไทยจะตัดต้นไม้ป่าชุมชนริมลำชีของชุมชนบ้านเสม็ดมาใช้เป็นฟืนแหล่งพลังในการต้มน้ำ และใช้เป็นหมอนรองรางรถไฟ จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าวทำให้สภาพทรัพยากรป่าชุมชนริมลำชีลดน้อยลงบางส่วน เนื่องจากในการ

เดินทางของรถไฟทุกครั้งจำเป็นต้องใช้เชื้อเพลิงเป็นจำนวนมาก จึงเหตุให้สภาพป่าชุมชนริมมีการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

4.8.2 ยุคขยายพื้นที่ทำกิน พ.ศ. 2507 – 2528

ในปี พ.ศ. 2507 ได้มีการประกาศป่าสงวนแห่งชาติ คือ ป่าที่ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ รัฐบาลมีนโยบายที่จะช่วยเหลือราษฎรที่มีความจำเป็นในการครองชีพสามารถเข้าทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ได้โดยไม่เดือดร้อนและโดยมีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง จึงได้แก้ไขกฎหมาย ให้ทางราชการมีอำนาจอนุญาตให้บุคคลเข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในเขตป่าสงวนแห่งชาติได้เป็นคราว ๆ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยกำหนดว่าในระยะสั้นอันเป็นการช่วยเหลือชั่วคราวตามความจำเป็น อนุญาตได้คราวละไม่เกินห้าปี นอกจากนั้นได้แก้ไขบทบัญญัติอื่น ๆ ที่ยังไม่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงและ สะดวกแก่การปฏิบัติราชการ เช่น อนุญาตให้ทางราชการและองค์การของรัฐใช้ประโยชน์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติเป็นการชั่วคราวได้โดยคล่องตัวยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้ ประกาศว่าเป็นป่าสงวนและป่าคุ้มครอง ส่วนป่าสงวน อีกกรณีหนึ่ง เป็นป่าซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ออกกฎกระทรวงให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ โดยพิจารณาจากความจำเป็นเพื่อการรักษาสภาพป่าไม้ ของป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติอื่น และในกฎ กระทรวงดังกล่าวจะต้องมีแผนที่แสดงแนวเขตของป่าสงวนไว้ด้วย อีกทั้งเมื่อประกาศแล้ว ต้องปิดประกาศสำเนากฎกระทรวงไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอหรือกิ่งอำเภอ ที่ทำการกำนัน และในหมู่บ้านในเขตที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ประชาชนทราบ การประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาตินั้น มีข้อห้ามว่าต้องไม่เป็น ที่ดินของเอกชนที่มีสิทธิครอบครองอยู่แล้วก่อนที่จะมีการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งโดยทั่วไป จะเป็นที่ดินร้างว่างเปล่าหรือเป็นที่ที่อยู่ในความครอบครองของรัฐหรือทบวงการเมือง

พ.ศ. 2509 รัฐเริ่มอนุญาต ให้เอกชน เข้าสัมปทานตัดไม้ในเขตพื้นที่ป่าสงวนในทุกพื้นที่ในจังหวัดบุรีรัมย์ สาเหตุหนึ่งมาจากยุทธวิธี ในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ หลังจากการให้สัมปทานตัดไม้ประมาณ 4-5 ปีก็เริ่มมีชาวบ้าน อพยพย้ายถิ่น เข้ามาจับจองที่ดินทำกินในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ในพื้นที่ชุมชนบ้านเสม็ด มีการจับจองพื้นที่ทำการเกษตร

พ.ศ. 2522-2524 ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2522 เรื่องการจัดให้ราษฎร มีสิทธิการทำกิน รัฐช่วยเหลือราษฎร ที่เข้าถือครอง ทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ให้ทำกินแบบ

มรดกตกทอดแก่ทายาทได้ แต่ห้ามจำหน่ายจ่ายโอน ทั้งนี้ ตามนัยมาตรา 16 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 (แก้ไขเพิ่มเติม) ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2518) ซึ่งให้จัดที่ดินให้ครอบครัวละไม่เกิน 20 ไร่ หากมีพื้นที่ส่วนเกิน จะอนุญาตได้อีกไม่เกิน 35 ไร่ แต่ต้องปลูกป่าหรือไม้ยืนต้น และทางการจะไม่จัดสิ่งสาธารณูปโภคต่างๆ ให้ (ศูนย์ข้อมูล มูลนิธิพัฒนาวัฒนธรรม เผยแพร่วันที่ 21 กันยายน 2558)

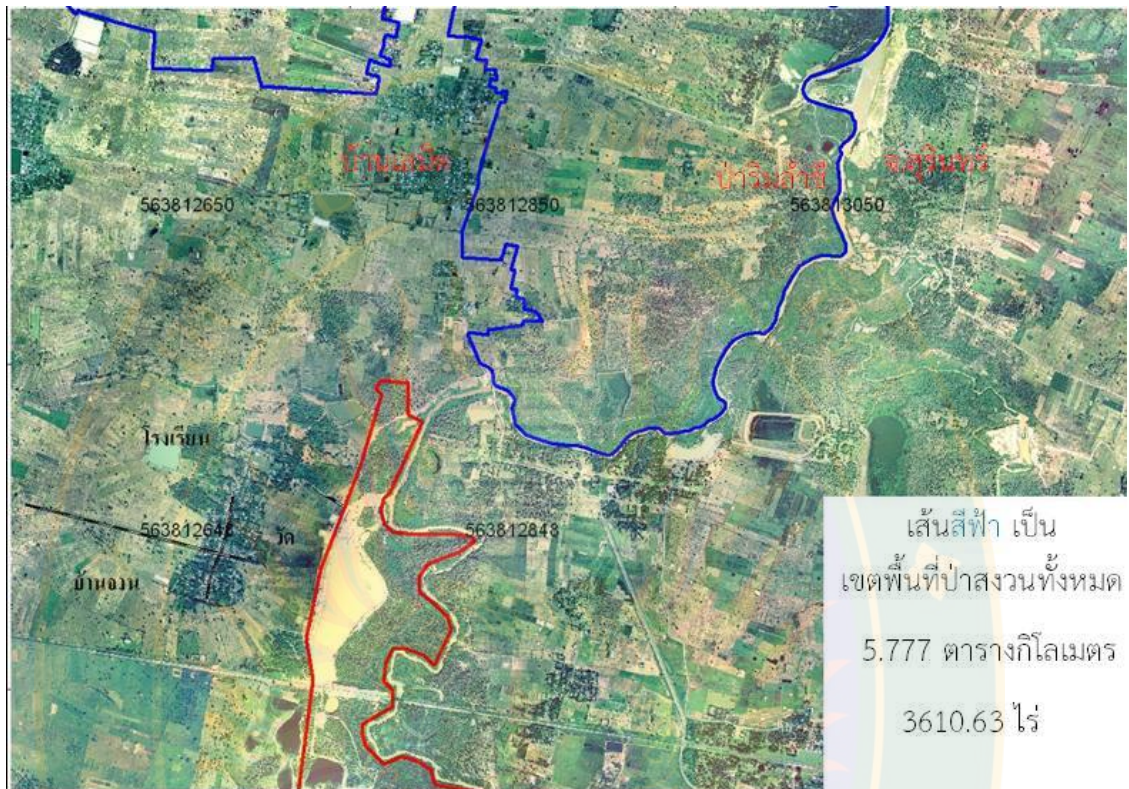
ในปี พ.ศ. 2523 - 2525 คนในชุมชนเริ่มมีการบุกรุกแผ้วถางทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อทำการปลูกปอ คนละประมาณ 3-5 ไร่ตัวครัวเรือน จนส่งผลกระทบต่อสภาพทรัพยากรป่าชุมชนริมลำน้ำชีอย่างชัดเจน จากสภาพทรัพยากรป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ กลับกลายเป็นที่หัวไร่ปลายนา สัตว์ป่า ผัก ผลไม้ป่าเริ่มลดลง เนื่องจากคนในชุมชนเริ่มมีการแผ้วถาง ตัดต้นไม้ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ให้เป็นพื้นที่โล่งเตียน เพื่อที่จะได้ทำการปลูกปอ จนกระทั่งในปลายปี พ.ศ. 2525 ปอมีราคาตกต่ำ จนทำให้คนในชุมชนบางส่วนเลิกปลูกปอ เป็นจำนวนมาก กอรปกับ ชุมชนบ้านเสม็ดประสบปัญหาน้ำท่วมครั้งใหญ่ ระดับน้ำสูงประมาณ 1.50 เมตร ทำให้เกิดความเสียหายแก่พื้นที่ไร่นาและที่อยู่อาศัยของคนในชุมชนเป็นจำนวนมาก ต้องอพยพมาอยู่ที่วัดซึ่งเป็นพื้นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง ได้รับความช่วยเหลือจากอำเภอ จังหวัดักี พอบรรเทาความเดือดร้อนได้บ้าง นับเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่อาจลืมเลือนของชุมชน

ในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้จ้างมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็จะได้พื้นที่มาก คนไหนมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถางป่าให้เป็นพื้นที่ของตนเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจาได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น และเมื่อประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่แล้ว ได้ปลูกต้นยูคาลิปตัส เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนไม่สามารถทำนาได้ ในฤดูฝนน้ำจากแม่ลำน้ำชีไหลเอ่อเข้าท่วมบริเวณป่า ประชาชนไม่สามารถทำประโยชน์ได้ ถึงกระนั้นก็ตาม ในปัจจุบันพื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุกเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้สภาพแวดล้อม และทรัพยากรทางธรรมชาติในป่าชุมชนเสื่อมโทรมเปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกตัด สัตว์ลดน้อยลง สมุนไพรเริ่มหายไปจากป่า ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กถูกตัดขายเพื่อทำร้านปลูกพืชผัก ทำฟืน เผาถ่าน ขุดพันธุ์ไม้ที่หายากไปขายให้กับชุมชนใกล้เคียง ป่าจึงไม่สามารถฟื้นตัว

ได้ เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะเชิงทำลาย จากข้อมูลดังกล่าวทำให้คณะผู้ศึกษาไปตรวจสอบข้อมูลจากกรมป่าไม้ พบว่า ในขณะนั้นรัฐบาลได้ปรับนโยบายเกี่ยวกับป่า โดยคณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบนโยบายป่าไม้แห่งชาติ เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 สารสำคัญของมติดังกล่าว คือ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดร้อยละ 40 ของประเทศ โดยแยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 นโยบายดังกล่าวได้ส่งเสริมให้ประชาชนในประเทศได้ปลูกพืชเศรษฐกิจหรือต้นไม้โตเร็ว เช่น ยางพารา ยูคาลิปตัส เพื่อเป็นการป้องกันล้อมรอบ ไม้ให้ประชาชนบุกรุกเข้าไปจับจองในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (อภิชัย พันธเสน, 2545) แต่อาจจะมีประชาชนบางส่วนยังไม่เข้าใจและไม่เข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างเต็มที่ จึงทำให้เกิดความเข้าใจคาดเคลื่อนไป ส่งผลให้บางชุมชนไปบุกรุกพื้นที่ป่าสาธารณะ เพื่อทำการเกษตร โดยไม่สนใจเกี่ยวกับการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งตรงกันกับชุมชนบ้านเสม็ดที่ประชาชนได้เข้าไปบุกรุกพื้นที่สาธารณะป่าชุมชน โดยมีสาเหตุหลัก คือ การบุกรุกเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตร การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ ใช้รูปแบบการปลูกพืชเกษตรเชิงเดี่ยว เช่น ปลูกปอ ต้นยูคาลิปตัส เป็นต้น ขณะเดียวกันในปี พ.ศ. 2528 ได้มีนายทุนเข้ามาปล่อยเงินกู้ให้กับคนในชุมชนได้กู้ยืม เพื่อนำมาทำการเกษตรหากครอบครัวไหนที่ไม่มีเงินคั้นก็จะยึดพื้นที่เรไรนา หรือไม่กี่ซื้อพื้นที่ต่อจากชาวบ้านในราคาถูกพอยึดพื้นที่เรไรนาได้เป็นจำนวนมากแล้ว ก็ค่อยๆ ขยายพื้นที่ของตัวเองเข้าไปในป่าชุมชนริมลำน้ำชีเรื่อยๆ ในปัจจุบันยังไม่ทราบแน่ชัดว่า เหลือประมาณเท่าไร เพราะมีประชาชนบางส่วนเข้าไปแผ้วถาง และจับจองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อาหาร และ สัตว์ป่าก็เริ่มสูญหายไป เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด และเห็นก็มีนาขนิดได้แก่ เห็ดตะไค เห็ดโคน เห็ดผึ้ง เห็ดน้ำหมาก เห็ดหน้าแหลและอีกมากมาย ชาวบ้านก็ได้เข้าไปในป่าชุมชนเพื่อเก็บเห็ดมาบริโภคหรือนำไปจำหน่ายเพื่อหารายได้เสริม พร้อมทั้งตัดไม้เพื่อนำมาทำที่ปักอาศัยและทำฟันเผาถ่านและไม่มีมีการปลูกป่าทดแทนจึงทำให้ต้นไม้ในป่าสูญหายไปและลดเหลือน้อยลง ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศในป่าชุมชนริมแม่น้ำ มีความเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก และที่สำคัญไม่มีสัตว์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากเหมือนในอดีต

จากการตรวจสอบข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์เกี่ยวกับอาณาเขต ภาพถ่ายทางอากาศ และลักษณะของพื้นที่บริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า เดิมเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดูแลโดยกรมป่าไม้ มีพื้นที่ทั้งหมด 5.777 ตารางกิโลเมตร (ตามเส้นสีฟ้า) คิดเป็นจำนวน 3,610.63 ไร่ และเมื่อ

วันที่ 3 มีนาคม 2528 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้แยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 จากนั้นสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้ประชาชนได้เข้าไปจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร เช่น ปลูกต้นยูคาลิปตัส ปลูกยางพารา ปลูกข้าว เป็นต้น จนทำให้สภาพพื้นที่โล่งเตียนหรือสภาพป่าเสื่อมโทรม สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้เป็นพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน แต่ไม่สามารถออกโฉนดที่ดินได้ เว้นแต่ มีเอกสารสิทธิ์ยืนยัน เช่น หลักฐานแจ้งการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) ใบจอง (น.ส.2) ใบเหี้ยยบ่่า หนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส.3) ใบแจ้งความประสงค์ที่จะได้รับสิทธิตามมาตรา 27 ตรีแห่งประมวลกฎหมายที่ดิน เอกสารแสดงว่าเป็นผู้มีสิทธิตามกฎหมายว่าด้วยการจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ หรือเอกสารอื่นซึ่งแสดงว่าเป็นผู้มีสิทธิครอบครองตามประมวลกฎหมายที่ดิน สามารถยื่นคำร้องกับสำนักงานที่ดินท้องที่โดยตรงโดยไม่ต้องเข้าสู่กระบวนการพิสูจน์สิทธิซึ่งจะทำให้ราษฎรได้รับสิทธิที่ดีที่สุดโดยการมีกรรมสิทธิ์ (โฉนดที่ดิน) (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม) ในพื้นที่ชุมชนบ้านเสม็ดบางส่วนจึงเป็นเขตพื้นที่ของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) เดิมเป็นป่าสงวนแห่งชาติ และในปัจจุบันได้เกิดปัญหาทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนถูกทำลาย และมีจำนวนลดน้อยลงไปมาก เนื่องจากได้รับผลกระทบทั้งด้านนโยบายของภาครัฐและการเพิ่มขึ้นของประชากรภายในหมู่บ้าน จึงทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้คณะผู้วิจัยหลักและนักวิจัยชุมชน ได้เกิดแนวคิดร่วมกันถึงการป้องกันและแก้ไขปัญหาการบุกรุกและทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด พร้อมทั้งค้นหาแนวทางผลักดันให้คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า และช่วยกันดูแลรักษาไม่ให้ถูกทำลายต่อไป ดังภาพที่ 4.4

ภาพที่ 4.4 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ป่าชุมชนบ้านเสม็ด

ที่มา : ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์

4.8.3 ยุคปัจจุบัน 2529 - 2557

ในยุคแรก ๆ ชาวบ้านจะไปปลูกผักแถวฝั่งลำน้ำซึ่งปัจจุบันจะไม่มีปลูกผักที่ลำน้ำซึ่งแต่จะเปลี่ยนมาปลูกที่บ้านของตัวเองหรือตามไร่ตามสวนตามไร่นา และจะมีการปลูกแตงกวา เนื่องจากได้ผลผลิตประมาณ 35 วัน แตงลั่นก็ประมาณ 60 วัน วันถึงจะได้เก็บผลผลิต หากเป็นถั่วฝักยาวจะเก็บผลผลิตประมาณ 65 วัน และข้าวโพด 60-70 วันจะทำการเก็บผลผลิตได้ ในปัจจุบันก็มีการเก็บเห็ดจากป่าชุมชนริมลำน้ำซึ่งมาบริโภคในครัวเรือน หรือนำไปขาย เพื่อสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน และนอกจากนี้คนในชุมชนยังประกอบอาชีพอีกหลายอย่าง เช่น เลี้ยงกบ เลี้ยงปลา แต่ส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหารเพื่อเลี้ยงครอบครัวหรือว่ามีกำไรแบ่งขายหารายได้เสริมในครอบครัว

ในปี พ.ศ. 2556 ชุมชนบ้านเสม็ดได้รับผลกระทบจากการปล่อยน้ำมูลหมูลงสู่ลำน้ำชีจนทำให้น้ำเน่าเสียและนอกจากนี้ยังมีโรงงานสกัดน้ำมันพืชปล่อยน้ำเสียลงลำน้ำชี คนในชุมชนจึงได้ยื่นหนังสือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้โรงงานสกัดน้ำมันพืชทำบ่อเพื่อบำบัดน้ำเสียภายในโรงงาน ส่วนพรประเสริฐ พาร์ม ชุมชนได้เคยไปยื่นเรื่องให้กับทางเทศบาลแต่ปรากฏว่า ไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาเลย จึงทำให้ในช่วงฤดูแล้งน้ำจะมีกลิ่นและเขียว ทำให้สัตว์น้ำ ได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา ลดน้อยลงไป ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน แต่ปัจจุบันนี้ได้มีมูลนิธิอุทกพัฒน์ ในบรมราชูปถัมภ์ โดยมี พล.อ.ปรีชา จันทร์โอชา เป็นผู้มาสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรตรงพื้นที่ทางไปบ้านโครกขม้น ซึ่งเป็นเส้นทางไหลน้ำมูลหมูไหลผ่านจาก สีแยกระกา พอทางมูลนิธิได้สร้างอ่างเก็บน้ำเสร็จก็จะสูบน้ำจากลำน้ำชีมาเก็บไว้ และที่สำคัญก็จะมีเขตกั้นน้ำมูลหมูมาส่งชุมชนบ้านเสม็ดได้ การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าและเก็บของป่ามีการเริ่มเก็บเห็ดตั้งแต่เดือน พฤษภาคม- พฤศจิกายน และถ้าฝนไม่มีความอุดมสมบูรณ์เห็ดก็จะเริ่มหมดไป แต่ถ้าฝนไม่อุดมสมบูรณ์ป่าไม่มีความชุ่มชื้นเห็ดก็จะเกิดตลอดทั้งปีและอุปกรณ์ในการเก็บเห็ดคือมีดส่วนภาชนะที่ใส่เห็ดคือตะกร้า เห็ดจิกมีสีน้ำตาล เห็ดจิกจะมีเมื่อน้ำค้างลง คือ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนไปเดือนถึงเดือนธันวาคม (เป็นช่วงที่เห็ดขอนจิกเกิด) และในเขตป่าชุมชนจะมีชนิดของเห็ดมากกว่า 30 กว่าชนิด และต้นไม้ที่จำนวนมาก คือ ต้นตะแบง (จะมีความทนต่อน้ำ) เป็นต้นไม้ที่เจริญเติบโตเร็วกว่าต้นไม้ชนิดอื่น ในสมัยอดีตในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีต้นไม้หลายชนิด เช่น ต้นประดู่ ต้นพยุง ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้สัก ไม้ยาง เป็นต้น แต่ในปัจจุบันไม่หลงเหลือให้เห็นแล้ว มีเพียงต้นไม้ขนาดเล็ก ต้นไม้ขนาดใหญ่ได้ถูกตัดไปทำบ้านเรือนและเผ่าถ่านจนหมด และมีประชาชนบางส่วนได้ปลูกยูคาลิปตัส ในพื้นที่ที่ตนเองได้เข้าไปจับจอง เพราะในป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่สามารถปลูกพืชชนิดอื่นได้ เนื่องจากในช่วงฤดูฝนจะมีน้ำท่วมสูงประมาณ 2-3 เมตร จึงทำให้คนในชุมชน ปลูกพืชที่ทนต่อน้ำท่วม ในปี 2551 ได้มีโครงการสร้างเขื่อนยาง เพื่อกักเก็บน้ำไว้ทำการเกษตร โดย ส.ส จังหวะสุนทร ส.ส พูนสวัสดิ์ มูลศาสตร์ งบประมาณในการก่อสร้าง 350 ล้านบาท ในเขตทางไปจังหวัดสุรินทร์ติดกับชุมชนบ้านเสม็ด วัตถุประสงค์ในการสร้างเขื่อน ก็คือ เพื่อนำน้ำมาใช้ในการทำนาปัง และเป็นการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง หรือ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนที่ติดกับลำน้ำชี จึงเหมาะแก่การทำการเกษตร แต่ชุมชนยังประสบปัญหาด้านการจัดการน้ำมาใช้ในการเกษตร ในปี พ.ศ 2538 คนในชุมชนได้เสนอให้ทางหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดหาเครื่อง

สูบน้ำจากลำน้ำชีมาใช้ในการเกษตร และได้รับการจัดสรรในปี พ.ศ. 2552 ได้มีงบประมาณ 11 ล้านบาท ในการขุดคลองส่งน้ำจากลำชีส่งน้ำเริ่มต้นที่วัดบ้านเสม็ดมีการทำคลองส่งน้ำและมีความยาวประมาณ 2,100 เมตร และในปี พ.ศ. 2556 น้ำท่วมเครื่องสูบน้ำ ทำให้เกิดความเสียหาย นอกจากนี้ยังได้มีคนขโมยหม้อแปลงไฟฟ้า ไปขาย เนื่องจากไม่มีคนดูแลรักษา

จะเห็นได้ว่า ชุมชนบ้านเสม็ดได้มีการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด พร้อมทั้งชุมชนได้มีการจัดการตนเองในระดับหนึ่ง แต่สิ่งที่ชุมชนยังขาด ก็คือ ทักษะ ความรู้ทั้งภายในและภายนอก เข้ามาเพิ่มเติม เพราะการที่จะสร้างเสริมศักยภาพให้กับชุมชนจัดการตนเองได้ จำเป็นต้อง ค้นหาศักยภาพในตัวคน ความรู้ และการสามารถจัดการทรัพยากรได้ด้วยตนเอง คณะผู้ศึกษาจึงได้สรุปช่วงเวลาการเปลี่ยนของชุมชน ดังภาพที่ 4.5

Time line การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติ

ภาพที่ 4.5 ช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

4.9 การจัดการตนเองของชุมชนบ้านเสม็ดตอติดถึงปัจจุบัน

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันของชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า ในแต่ละยุคชุมชนได้มีปรับตัวตัวการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา พร้อมทั้งมีแนวทางในการจัดการตนเองโดยใช้มิติความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี การพึ่งพาจากธรรมชาติ เข้ามาจะการระบบความของชุมชน จากข้อมูลดังกล่าวทำให้สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงวิธีการจัดการตนเองของชุมชนแบ่งออกเป็น 3 ยุค ได้แก่ ยุคก่อตั้งชุมชน ยุคขยายพื้นที่ทำกิน และยุคปัจจุบัน มีรายละเอียดดังนี้

4.9.1 ยุคก่อตั้งชุมชนไม่มีผู้นำที่ชัดเจน อยู่กันแบบพี่น้องเครือญาติ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2505 ได้มีผู้นำคนแรก ได้แก่ ผู้ใหญ่ทับ หวังอยู่ และหลังจากนั้นก็เริ่มเป็นหมู่บ้านใหญ่ ลักษณะความสัมพันธ์ภายในชุมชนยุคนี้ มีการคานอพบปะมาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ การดำรงชีวิตของคนส่วนใหญ่อยู่แบบพึ่งพาอาศัยกัน อยู่แบบเครือญาติ มีการปลูกข้าวตามป่า เริ่มมีการทำการเกษตร เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ต้องตำข้าว นวดข้าวกินเอง เดินทางก็เดินทางตามป่า ใช้เกวียนเป็นพาหนะ ไม่มีถนนเหมือนปัจจุบัน ในสมัยนั้นมีพิธีกรรมการขึ้นปะกำช้าง คือทุกคนที่แต่งงานมีครอบครัวไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชายที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน จะต้องขึ้นปะกำช้างเพราะเป็นความเชื่อว่าจะได้มีชีวิตราบรื่นอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บไม่ป่วย การขึ้นปะกำมีมาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้าน การดำเนินพิธีกรรม จะใช้ไก่คู่หนึ่ง บายศรี กับข้าว ผ้าขาว เหล้า และเงิน ได้มีการสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน การจัดการตนเองในยุคนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ตามวิถีธรรมชาติ ปลูกเพื่อกิน แบ่งปัน ไม่มีการขาย ส่วนใหญ่จะเป็นการแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชน เช่น ไก่แลกปลา ตะบองแลกกับข้าว เป็นต้น การบุกรุกป่าชุมชน เน้นการบุกรุกเพื่อทำเป็นพื้นที่การเกษตร โดยใช้จอบ เสียม มัด พร้า ในการแผ้วถาง ไม่มีเครื่องที่ทันสมัยในการบุกรุกป่า จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนไม่ถูกทำลายเหมือนปัจจุบัน และที่สำคัญการทำเกษตรส่วนใหญ่เป็นการเกษตรอินทรีย์ปลอดสารพิษ ใช้ปุ๋ยคอก มูลสัตว์ เป็นการบำรุงรักษาหน้าดิน รักษาสิ่งแวดล้อมตามไร่นา ไม่มีการใช้ยาฆ่าศัตรูพืช

เหตุผลหนึ่งที่ทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนยังมีการพึ่งพาอาศัยตามธรรมชาติ เนื่องจากในยุคดังกล่าวยังไม่มียุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของรัฐบาลที่เด่นชัด ส่วนใหญ่อำนาจการปกครองก็

จะอยู่ส่วนกลางการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของการพัฒนายังไม่ครอบคลุมพื้นที่ชนบท จึงทำให้สภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนยังไม่ถูกทำลายอยู่ใหญ่จะมีแค่การแผ้วถางทำการเกษตรทำนั้นเน้นการปลูกเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และที่สำคัญไปทุนทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนบ้านเสม็ด ยังมีลักษณะความสัมพันธ์แบบเดิม จะมีการอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีความรักใคร่สามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความรักในกลุ่มชาติพันธุ์เขมร โดยเฉพาะการนับถือผีเรือน หรือ ผีบรรพบุรุษ ผ่านการทำประเพณีโอรตา ลูก หลาน ต้องมารวมกันที่บ้านตระกูลหลักของตนเอง เพื่อทำการไหว้ และอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ ประเพณีดังกล่าวแฝงไปด้วยความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ ความสามัคคี การพบปะสังสรรค์ในตระกูลตนเอง การแบ่งปัน เพราะอาหารที่ไว้บรรพบุรุษ “โอรตา” จะมีการแบ่งปันให้เพื่อนบ้านหรือผู้ที่ยากไร้ภายในชุมชน การจัดการตนเองผ่านการทำประเพณีความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ นับได้ว่าความเชื่อมีผลต่อการจัดการระบบชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง

4.9.2 ยุคขยายพื้นที่ทำกินของชุมชนบ้านเสม็ดเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก แต่ยุคนี้ได้ถูกทำลายด้วยมือของคนในชุมชน เนื่องจากมีการสร้างที่อยู่อาศัยในตามหัวไร่ปลายนา ความอุดมสมบูรณ์ที่เคยมีในอดีตจึงลดน้อยลง ประชาชนบุกรุกเข้าไปตัดไม้ แผ้วถางป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นพื้นที่ทำการเกษตร และเริ่มนำปุ๋ยเคมีมาใช้ในการทำการเกษตรเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดโรคต่าง ๆ เช่น ภูมิแพ้ ไข้เลือด เป็นต้น เพราะมีการใช้สารเคมีตามไร่นามากขึ้น อาชีพหลักของประชาชนในยุคนี้ ส่วนใหญ่ ทำนาทำไร่ ได้แก่ ปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทำนา เพราะพื้นที่ไร่นามีจำนวนมาก จึงทำให้บางคนก็จ้างแรงงานมากขึ้น ที่สำคัญชุมชนบ้านเสม็ดมีลำน้ำชีไหลผ่านจึงเหมาะแก่การทำนาทำไร่เป็นอย่างมาก ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่พอมือพอกิน เนื่องจากมีทั้งลำน้ำชี มีทั้งป่าชุมชนที่มีอาหารป่าเป็นจำนวนมาก ในขณะเดียวกันก็เริ่มมีประชาชนเข้าไปบุกรุกจับจองพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีมากขึ้น เนื่องจากมีรัฐบาลได้มีนโยบายให้พื้นที่ป่าสงวนที่เป็นป่าเสื่อมโทรม ประกาศให้เป็นประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่ทำการเกษตรได้ โดยมอบให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมเป็นผู้รับผิดชอบ จากนโยบายดังกล่าวจึงทำให้ประชาชนบ้านเสม็ดเริ่มมีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีเพิ่มมากขึ้น จนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่า

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำชีเป็นอย่างมาก ต้นไม้ใหญ่ถูกตัดทำลายเพื่อนำไปแปรรูปสร้างบ้านเรือน ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กนำไปทำฟืน เผาถ่าน เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2520 เริ่มมีไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน สังคมเริ่มเปลี่ยนไป ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี สะดวกสบายมากขึ้น มีเครื่องใช้ไฟฟ้า มีเครื่องอำนวยความสะดวกมากมาย ไม่ว่าจะเป็น ทีวี ตู้เย็น พัดลม หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ฯ เงินจึงมีบทบาทมากขึ้น เพราะเครื่องอำนวยความสะดวกทั้งหลายต้องใช้เงินซื้อ และเป็นความเจริญทางวัตถุ ที่มีผลต่อด้านจิตใจ ประกอบด้วยความเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ มีการทำลายทรัพยากรป่าไม้ เพราะมีการขยายหมู่บ้าน บุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น ประชาชนส่วนใหญ่เน้นการบุกรุกจับจองพื้นที่โดยไม่สนใจผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะตามมา ในขณะเดียวกันคนในชุมชนก็ได้ตกลงร่วมกันว่าจะปลูกต้นยูคาลิปตัสให้เป็นของส่วนร่วมภายในป่าชุมชนริมลำชี หากต้นยูคาลิปตัสโตขึ้นจะได้ตัดขาย เพื่อนำเงินมาเป็นกองทุนของหมู่บ้านและนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนในด้านอื่น ๆ ต่อไป นอกจากนี้หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร น้ำในลำชีลดลง จะมีเนินดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกผักที่มีอายุสั้น เช่น ถั่วฝักยาว แตงกวา บวบ ข้าวโพด แตงโม เป็นต้น ผู้นำชุมชนจึงได้ประกาศให้ประชาชนในหมู่บ้าน ได้ไปจับจองพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก หรือใช้ประโยชน์จากเนินดินภายในลำชี ถือได้ว่าเป็นแนวทางการจัดการตนเอง เพื่อผลประโยชน์กับส่วนร่วม พร้อมทั้งเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน โดยไม่จำเป็นต้องเดินทางไปทำงานต่างถิ่น แม้กระทั่งชุมชนจะมีการจัดการระบบของตนเองได้ดีมากขนาดใด ก็ย่อมไม่ทนต่อแรงต้านทานของระบบทุนนิยมได้ สิ่งที่ชุมชนจะทำได้ก็คือ การเจรจาต่อรอง พูดคุยกันภายในชุมชน หากจะมีการบุกรุกป่าชุมชนริมลำชีก็ควรจะมีการจัดสรรพื้นที่ให้เห็นของส่วนรวมเพื่อปลูกต้นยูคาลิปตัสด้วย

ในปี พ.ศ. 2529 นายทุนนอกชุมชนนำรถแทรกเตอร์เข้ามาในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อบุกเบิกและครอบครอง แต่เจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดเข้าห้ามปราม นายทุนจึงหยุดดำเนินการ แต่ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ เริ่มมีการกำหนดขอบเขตจับจองที่ดินชัดเจนขึ้น เช่น ปั้นเป็นแนวคันดิน ทำรั้วล้อมรอบที่ดิน และปลูกต้นยูคาลิปตัส เป็นต้น จากสถานการณ์ดังกล่าว ผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป คือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากป่า เช่น การหาเห็ด ขุดมัน เก็บดอกกระเจียว

สมุนไพร เป็นต้น มีข้อจำกัดมากขึ้น เนื่องจากพื้นที่ซึ่งประชาชนสามารถเข้าใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ในอดีต ถูกครอบครอง มีเจ้าของถือสิทธิครอบครองเหนือพื้นที่สาธารณะ

ในปี พ.ศ. 2538 ประชาชนเริ่มนำรถไถขนาดใหญ่เข้าบุกเบิกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทางการเกษตร ส่งผลให้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติลดลง กระทบต่อระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านเสม็ด และทรัพยากรธรรมชาติในป่า เช่น สัตว์ป่า เห็ด ดอกกระเจียว พืชสมุนไพรต่างๆ ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่พืชเศรษฐกิจ เช่น ต้นยูคาลิปตัส และต้นยาง มีจำนวนเพิ่มขึ้น

ในปี พ.ศ. 2540 – 2556 คณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้นำชุมชนบ้านเสม็ดเล็งเห็นความสำคัญของป่าชุมชนริมลำน้ำชี และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากการบุกรุกครอบครองพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จึงร่วมกันเสนอแผน 3 ปี ต่อเทศบาลตำบลหนองเต็งมาตามลำดับ เพื่อให้มีการจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี แต่ไม่ได้รับการพิจารณาในการบรรจุไว้เป็นวาระของชุมชน

4.9.3 ยุคปัจจุบัน ที่ผ่านมาชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนริมลำน้ำชีในด้านต่าง ๆ เช่น เก็บของป่า ล่าสัตว์ หาสมุนไพร หาเห็ด เหงาเหิน เป็นต้น และนอกจากนี้คนในชุมชนได้ยังเข้าไปการเพาะปลูกจำพวกถั่วฝักยาว แตงกวา บวบ แมงโม ข้าวโพด เป็นต้น จึงทำให้คนในชุมชนมีรายได้มาจุนเจือครอบครัวของตนเอง ในขณะที่เดียวการการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนยังมีอย่างต่อเนื่อง จนทำให้สภาพทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เกิดความเสื่อมโทรม มีประชาชนบางคนนำขยะไปทิ้งภายในป่า จนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาชนบางส่วนวิ่งตามกระแสยุคบริโภคนิยมจนทำให้เกิดหนี้สินเป็นจำนวนมาก จึงได้นำพื้นที่ไร่นาบางส่วนขายให้กับนายทุน นอกจากนี้คนในชุมชนยังมีหนี้สินเงินกู้จากธนาคารเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้ประชาชนบางส่วนลุกขึ้นมาจัดการตนเอง โดยนำเงินงบประมาณจากกองทุนพัฒนาศักยภาพหมู่บ้านและชุมชน (SML) มาร่วมรวมกลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ และกลุ่มธนาคารข้าว เพื่อเป็นการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาในระดับกลุ่มของตนเอง และเชื่อมโยงกับธนาคารเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เข้ามาให้ความรู้และแก้ไขปัญหาของชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นเตรียมความพร้อมกับการลดต้นทุนและปัจจัยการผลิตการแบกรับภาระราคาปุ๋ยที่มีแนวโน้มว่าจะมีราคาแพงขึ้นตามลำดับ มีการซื้อหัววัตถุดิบตามท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้ในการผลิตปุ๋ยอัดเม็ดในระดับชุมชน แต่ต่อมาก็ไม่ได้ดำเนินการต่อเนื่อง เกิดปัญหาเรื่องการนำวัตถุดิบมาใช้ในการผลิตปุ๋ย

พร้อมทั้งเครื่องอัดเม็ดปุ๋ย ถูกลักขโมยจนทำให้เกิดความเสียหายในที่สุดชุมชนก็ไม่ได้ดำเนินการต่อ เพราะไม่มีวัสดุอุปกรณ์ในการซ่อมบำรุง พร้อมทั้งขาดวัตถุดิบในการทำปุ๋ยจึงล้มเลิกกันไป

ในปี พ.ศ. 2556 ธนาการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ได้พาประชาชนในบ้านเสม็ดไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ชุมชนถลุงเหล็ก ตำบลถลุงเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นชุมชนรวมตัวกันทำวิสาหกิจชุมชนเกิดขึ้น หลังจากการไปศึกษาดูงานชุมชนบ้านเสม็ดก็ได้นำมาประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพในระดับครัวเรือน โดยบางครัวเรือนได้ซื้อแบบจากชุมชนถลุงเหล็กมาทำเอง บางครัวเรือนก็ทำแบบกระถางด้วยตนเอง มีการรวมกลุ่มกันทำ 4-5 คน ส่วนใหญ่ผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนและขายในระดับชุมชน ในส่วนของวัสดุอุปกรณ์ ต้นทุนการผลิตไม่แพง จึงทำให้ยังมีการสานต่ออาชีพการทำกระถางต้นไม้ และกลุ่มสุดท้ายกลุ่มเลี้ยงปลาและกบ ได้รับการสนับสนุนพันธุ์ปลา พันธุ์กบ พร้อมทั้งอ่างสำหรับเลี้ยง จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เมื่อดำเนินการได้สักระยะ ก็ประสบปัญหาการขยายพันธุ์ เพราะกลุ่มที่เลี้ยงปลาเลี้ยงกบ เพราะขาดความรู้ในด้านขั้นตอนการเพาะขยายพันธุ์สัตว์ พร้อมทั้งประสบปัญหาเรื่องอาหารปลาและกบที่มีราคาแพง จึงส่งผลกระทบต่อต้นทุนการผลิต จึงไม่สามารถดำเนินการต่อได้

จากปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าบ้านเสม็ดเป็นชุมชนหนึ่งที่มีไม่ยอมแพ้กับการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนยังขาดความรู้และทักษะในการจัดการชุมชนที่เป็นระบบ จึงทำให้การขับเคลื่อนชุมชนเป็นไปด้วยความยากลำบาก จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาแสวงหาความรู้ทั้งภายในและภายนอกผ่านกระบวนการทำวิจัย เพื่อเป็นการค้นหาคำตอบในการจัดการตนเองที่ถูกต้องและชัดเจน

4.10 สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดที่ถูกทำลายตั้งแต่การมีประชาชนเข้ามาเริ่มตั้งฐาน จับจองพื้นที่ทำเกษตรเป็นพื้นที่ของตนเอง แต่ทั้งนี้ก็ยังไม่เห็นถึงผลการเปลี่ยนแปลงได้มากนัก เนื่องจากในอดีตเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ เพราะยังไม่มีเครื่องมือวัสดุอุปกรณ์ที่ทันสมัย การบุกรุกพื้นที่ส่วนใหญ่ของคนในสมัยนั้นจะใช้ จอบ เสียม

มีด ขวาน เป็นการแผ้วถาง เพื่อทำเป็นพื้นที่ไร่ นา และที่สำคัญเน้นการพึ่งพาอาศัยจากธรรมชาติ เช่น การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การใช้แหล่งน้ำ เป็นเก็บของป่า เป็นต้น จากการที่คณะผู้ศึกษาได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดมีหลายประการด้วยกัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

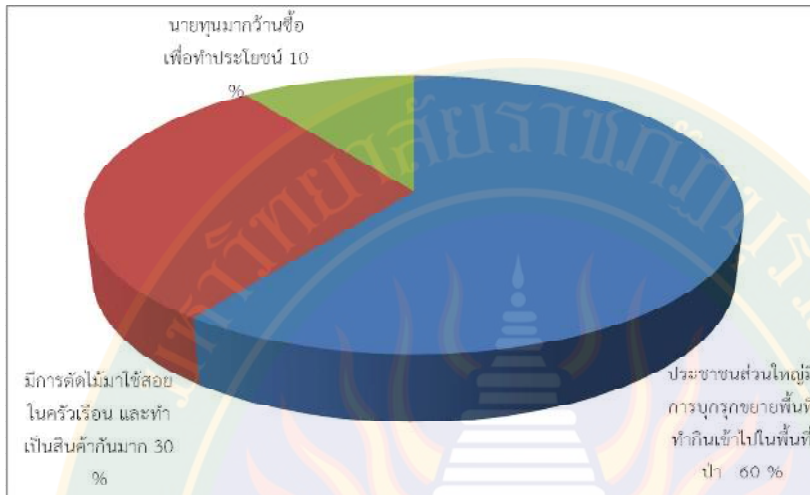
1. การเพิ่มขึ้นของประชาชนบ้านเสม็ด จากเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ในอดีตทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก จนกระทั่งได้มีประชาชนได้เข้ามา จองจับพื้นที่ และมีการบุกรุก แผ้วถาง เพื่อให้กลายเป็นพื้นที่การเกษตร จนทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลดน้อยลงไปด้วย พอมีประชาชนเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นความต้องการปัจจัยพื้นฐานก็เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย เช่น การสร้างที่อยู่อาศัย การหาของป่า การล่าสัตว์ เป็นต้น ล้วนแล้วใช้ ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในชุมชนแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะป่าไม้ เป็นทรัพยากรหลักที่คนในชุมชนนำมาใช้ ประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือน ทำฝืนเผาถ่าน และใช้เป็นทำเป็นอุปกรณ์ล่าสัตว์ เป็นต้น จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2525 บ้านเสม็ดได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลาย ไม่มีต้นไม้ช่วยดูดซับน้ำ ทำให้ไร่ นาเกิดความเสียหายเป็นอย่างมาก ฉะนั้นการเพิ่มขึ้นของประชาชนบ้านเสม็ด จึงเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชีเกิดการเปลี่ยนแปลง

2. นโยบายของภาครัฐที่ส่งเสริมปลูกพืชเชิงเดี่ยว เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า นโยบายของรัฐบาล แต่ละยุคแต่ละสมัยจะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และผลการเปลี่ยนของนโยบายนั้นย่อมส่งผลกระทบต่อ ทั้งทางตรงและทางอ้อมกับชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า คณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบ นโยบายป่าไม้แห่งชาติ เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 สำคัญของมติดังกล่าว คือ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่า ไม้ทั้งหมดร้อยละ 40 ของประเทศ โดยแยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 นโยบายดังกล่าวได้ส่งเสริมให้ประชาชนในประเทศได้ปลูกพืชเศรษฐกิจหรือต้นไม้โตเร็ว เช่น ยางพารา ยูคาลิปตัส เพื่อเป็นการป้องกันล้นรอบ ไม้ให้ประชาชนบุกรุกเข้าไปจับจองในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หน่วยงาน ทางราชการจึงได้แจ้งมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็น พื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก ประชาชนคนใดมีเงินมากก็จะได้พื้นที่ มาก ประชาชนคนไหนมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถางป่าให้เป็นพื้นที่ของตนเอง คนไหนไม่มี

เงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำซีถูกทำลาย เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น ประชาชนต่างก็เข้าไป ตัด ถ่าง ต้นไม้ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดเล็ก ให้กลายเป็นพื้นที่โล่งเตียน เพื่อง่ายต่อการทำไร่นา แต่หาผู้ไม่ผลการทำงานดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำซีลดน้อยลง

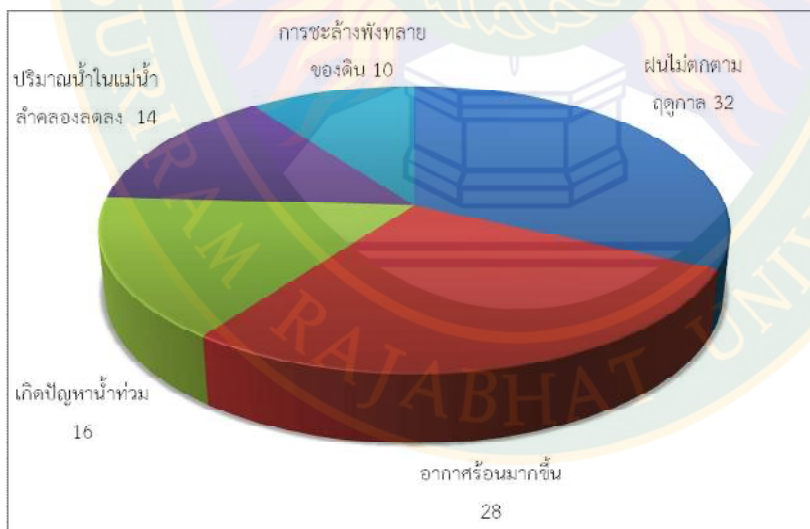
3. ชุมชนบ้านเสม็ดขาดความตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำซี จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ประชาชนในชุมชนยังมีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำซีอย่างต่อเนื่อง และการบุกรุกในแต่ละครั้งจะใช้รถไถนาขนาดใหญ่ไถดิน โดยไม่สนใจทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในป่า เช่น ดอกกระเจียว ผักต้ว เห็ด ต้นไม้ เป็นต้น และนอกจากนี้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในป่า ไม่นับการใช้ในเชิงอนุรักษ์ส่วนใหญ่จะเป็นการเก็บหาของป่าแบบทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การขุดมันไม้มกลบต้น การขุดดอกเจียวไปทั้งต้น การตัดต้นไม้มขนาดเล็กไปขาย การตัดต้นไม้มขนาดใหญ่ไปแปรรูป เป็นต้น และนอกจากนี้ยังพบว่า คนในชุมชนนำขยะไปทิ้งภายในป่า ซึ่งเป็นทำลายระบบนิเวศป่าเป็นอย่างมาก

สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำซี ทั้ง 3 ประเด็นที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าหากชุมชนไม่ลุกขึ้นมาจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ตนเองมีอยู่ในอนาคตชุมชนอาจจะไม่มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ได้กิน ได้ใช้ประโยชน์อีกต่อไป จากเหตุผลที่ได้กล่าวมาทั้งหมด คณะผู้ศึกษาจึงได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชาชนที่ได้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำซี จำนวน 68 ครัวเรือน พบว่า ปัจจุบันป่าชุมชนบ้านเสม็ดมีการถูกทำลายโดยมีสาเหตุเนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่มีการบุกรุกขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในพื้นที่ป่า คิดเป็นร้อยละ 60.00 รองลงมา มีการตัดไม้มาใช้สอยในครัวเรือนและทำเป็นสินค้ากันมาก คิดเป็นร้อยละ 30.00 และน้อยที่สุดมีนายทุนมากว่านซื้อเพื่อทำประโยชน์ คิดเป็นร้อยละ 10.00 ดังภาพที่ 4.6

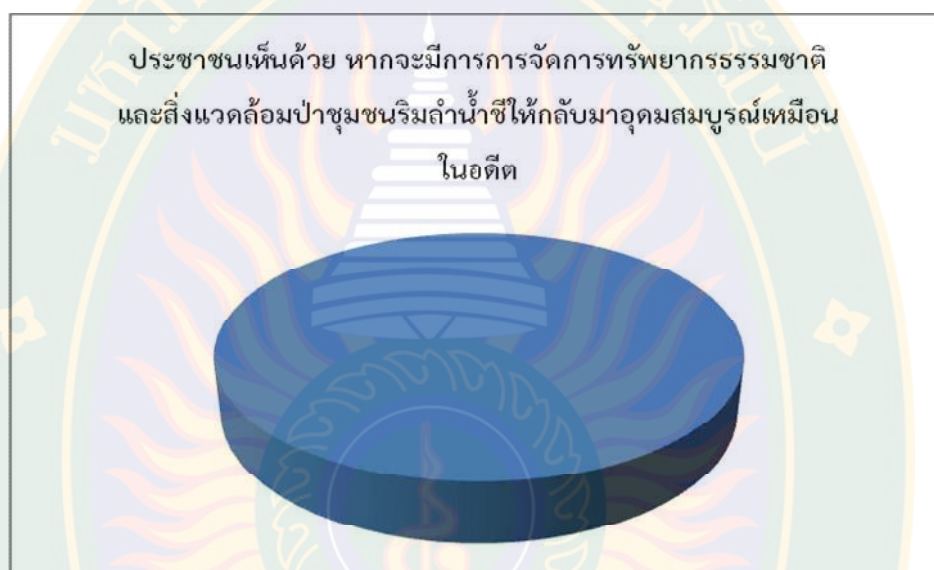
ภาพที่ 4.6 สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี

ชุมชนคาดการณ์ว่าผลกระทบด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเนื่องจากป่าไม้ถูกทำลาย พบว่า ฝนไม่ตกตามฤดูกาล คิดเป็นร้อยละ 32.00 ร่องลมมา คือ อากาศร้อนมากขึ้น คิดเป็นร้อยละ 28.00 เกิดปัญหาน้ำท่วม คิดเป็นร้อยละ 16.00 ปริมาณน้ำในแม่น้ำลำคลองลดลง เป็นร้อยละ 14.00 และน้อยที่สุดการชะล้างพังทลายของดิน คิดเป็นร้อยละ 10.00 ดังภาพที่ 4.7

ภาพที่ 4.7 ผลกระทบด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเนื่องจากป่าไม้ถูกทำลาย

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลประชาชนที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจาก ป่าริมลำน้ำชี ทั้งหมด จำนวน 68 คน เห็นด้วยหากจะมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีต ดังภาพที่ 4.8

ภาพที่ 4.8 ความคิดเห็นของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

4.11 การสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนและศึกษาข้อมูลด้านกายภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากการจัดเวทีเกี่ยวกับปัญหาการบุกรุกทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี ร่วมกับผู้นำชุมชน และผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไป ผู้เข้าร่วมได้ให้ข้อมูลว่า เดิม 2,000 ไร่ แต่ปัจจุบันเหลือป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประมาณ 350 ไร่ เนื่องจากในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้แจ้งมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็จะได้พื้นที่มาก เนื่องจากมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถางป่าให้เป็นพื้นที่ของตนเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น และเมื่อประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่แล้ว ได้ปลูกต้นยูคาลิปตัส เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากในฤดูฝนน้ำจากลำน้ำชีไหลเอ่อ เข้าท่วมบริเวณป่า ประชาชนไม่สามารถทำประโยชน์ได้ ถึงกระนั้นก็ตาม ในปัจจุบันพื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุก เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้สภาพแวดล้อม และทรัพยากรทางธรรมชาติในป่าชุมชนเสื่อมโทรม เปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกตัด สัตว์ลดน้อยลง สมุนไพรเริ่มหายไประยะไปจาก ป่า ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กถูกตัดขายเพื่อทำร้านปลูกพืชผัก ทำฟืน เผาถ่าน ขุดพื้นที่ไม้ที่หายากไปขายให้กับ ชุมชนใกล้เคียง ป่าจึงไม่สามารถฟื้นตัวได้ เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะเชิงทำลาย นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2528 ได้มีนายทุนเข้ามาปล่อยเงินกู้ให้กับคนในชุมชนได้กู้ยืม เพื่อนำมาทำการเกษตรหาก ครอบครัวยุคใหม่ไม่มีเงินค้ำก็จะยึดพื้นที่ไร่ นา หรือไม้ก็ซื้อพื้นที่ต่อจากชาวบ้านในราคาถูก พอยึดพื้นที่ไร่ นาได้เป็นจำนวนมากแล้ว ก็ค่อยๆ ขยายพื้นที่ของตัวเองเข้าไปในป่าเรื่อย ๆ จนในปัจจุบัน นี้ น่าจะเหลือ พื้นที่ป่าชุมชนประมาณ 350 ไร่ แต่ข้อมูลดังกล่าวเป็นเพียงแค่ว่าคนในชุมชน

ในปัจจุบันคนในชุมชนยังไม่มีใครทราบแน่ชัดว่า พื้นที่ป่าชุมชนเหลือจำนวนเท่าไร และยังไม่ มีข้อมูลแน่ชัดว่าจะวัดพื้นที่ป่าชุมชนจากส่วนใดถึงส่วนใด จากการสัมภาษณ์นายतिकัมพร ฐพันธ์ได้กล่าว ว่า “ปัจจุบันพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีทุกจุดได้มีชาวบ้านเสม็ดได้เข้าไปจับจองภายในป่าแทบทั้งหมด เหลือ แต่เพียงป่าชุมชนริมฝั่งลำชีเพียงเท่านั้น เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นป่าหนาที่บ และที่สำคัญมีน้ำลำชีไหล ขึ้นมาท่วมเป็นประจำทุกปี แต่หากมีแนวทางการจัดการที่ชัดเจน ผมเชื่อว่าทุกคนยินดีที่จะคืนพื้นที่ของ ตนเองให้เป็นของส่วนรวม” เพราะที่ผ่านมาชุมชนไม่เคยได้ติดต่อสอบถามข้อมูลจาก ศูนย์ประสานงานป่า ไม้บุรีรัมย์ว่าพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีมีปริมาณพื้นที่เท่าไร และส่วนไหนที่หน่วยงานภาครัฐห้ามบุกรุก บ้าง หลังจากนั้นคณะผู้วิจัยได้ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศจากศูนย์ ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ พร้อมทั้งสนทนาพูดคุยเกี่ยวกับข้อมูลของพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีกับเจ้าหน้าที่ที่ รับผิดชอบ ปรากฏว่า เจ้าหน้าที่ไม่มีข้อมูลให้แน่ชัดว่า มีพื้นที่เหลือจำนวนเท่าไร เพราะที่ผ่านมาศูนย์ ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ยังไม่มีแผนและแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าริมลำชีบ้านเสม็ด หลังจากได้ ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อเป็นข้อมูลในการนำเสนอต่อชุมชนบางส่วน ถึงเขตพื้นที่เดิม และปัญหา การบุกรุกที่ผ่านมา คณะผู้วิจัยจึงได้จัดเวทีวิเคราะห์ข้อมูลด้านกายภาพ โดยวาดแผนที่รอบนอกที่มี

รายละเอียดข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติริมลำชีอย่างชัดเจน จากนั้นก็ให้ผู้เข้าได้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำการวิเคราะห์ข้อมูลผ่านแผนที่ โดยคนในชุมชนได้มติร่วมกันว่า จะมีการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติริมลำชี เพื่อป้องกันไม่ให้มีการบุกรุกเข้าไปอีก โดยมีจุดเริ่มต้นจากสะพานริมลำชี ไปจนถึง พื้นที่ติดกับชุมชนบ้านมะระ ภาพที่ 4.9

ภาพที่ 4.9 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

จากนั้นคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนก็ได้เดินสำรวจ พร้อมกับวัดพิกัดพื้นที่โดยใช้ เครื่องมือ โปรแกรมสารสนเทศด้านภูมิศาสตร์ (Geographic Information System: GIS) และในขณะที่เดินสำรวจนั้นคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนก็ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการสร้างเขตพื้นที่ว่าจะมีการวัดตามเส้นทางเกวียน เริ่มต้นจากสะพานข้ามลำชี ไปถึงพื้นที่ป่าติดกับชุมชนบ้านมะระ เพื่อให้ทราบแน่ชัดว่าพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีมีจำนวนเท่าไร จากการวัดพิกัดโดยใช้เครื่อง GIS และการเดินสำรวจ พบว่า มีขนาดพื้นที่ จำนวน 461.59 ไร่ หากมองในภาพรวมจะเห็นว่าพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างดี และมีความหนาแน่นของทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมาก แต่ในขณะที่เดียวกันมองในส่วนย่อยพบว่า พื้นที่ที่ติดสะพานริมลำชีจะมีพื้นที่ไร่นาที่ชาวบ้านได้บุกรุกทำเป็นพื้นที่การเกษตรสลับกับต้นไม้ขนาดใหญ่ เช่น ต้นตะแบง ต้นพลวง ต้นจิก และต้นยูคาลิปตัส ที่คนในชุมชนได้เข้าไปปลูกเป็นของหมู่บ้าน และปลูกเป็นของตนเอง ในพื้นที่ตรงส่วนกลางริมลำชีมีพื้นที่ของนายทุนที่ซื้อพื้นที่ต่อกับชาวบ้านทำการปลูกต้นยูคาลิปตัส และมีต้นไม้ขนาดใหญ่ ขนาดเล็กเป็นวงล้อมรอบไม้พุ่มคลุมพื้นดิน และพื้นที่ติดกับลำชีจะเป็นพื้นที่ชุ่มชื้น หาเห็ด ดักสัตว์ปลา ดักปลา และขุดไส้เดือน จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าพื้นที่ตรงส่วนกลางมีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นจำนวนมาก และพื้นที่ติดกับบ้านมะระ เป็นพื้นที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ได้แก่ ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นจอก เป็นต้น เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจมาก พร้อมทั้งมีเห็ดนานาชนิดขึ้น เช่น เห็ดระโงกขาว ระโงกเหลือง เห็ดโคเห็นโคน เห็ดน้ำหมาก เป็นต้น ดังภาพที่ 4.10

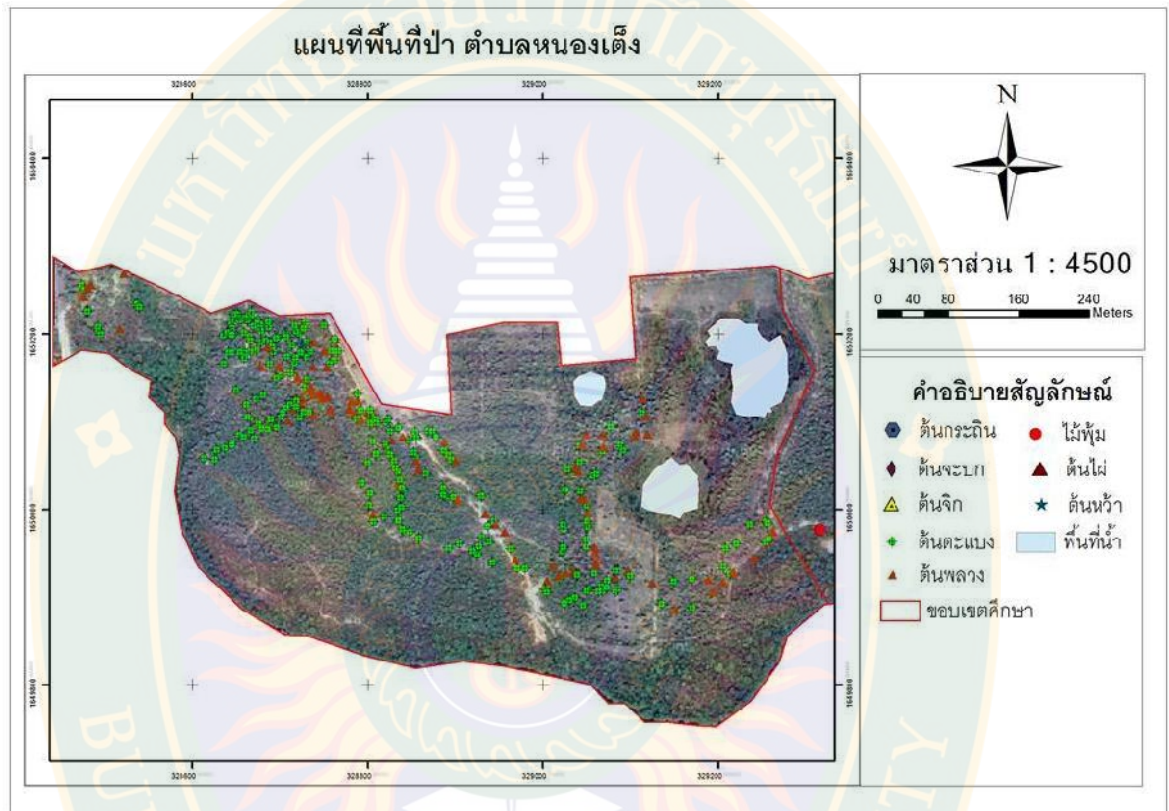

ภาพที่ 4.10 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำชีทั้ง 3 พื้นที่

จากคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนเดินวัดพิกัดโดยใช้เครื่อง GIS และการเดินสำรวจที่เห็นความแตกต่างของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำชี จึงได้มาสู่การวิเคราะห์ร่วมกันว่า ควรจะมีการจัดแบ่งพื้นที่ตามความหนาแน่นและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และจะทำให้ง่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอนาคต จึงได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 พื้นที่ ได้แก่

1. พื้นที่ A มีพื้นที่ จำนวน 181 ไร่ ลักษณะพื้นที่โล่งเตียน คนในชุมชนได้บุกรุกสร้างพื้นที่ไร่นา มีต้นไม้ขนาดใหญ่ไม่มีความหนาแน่นของต้นไม้ จะมีความหนาแน่นเฉพาะในพื้นที่ริมลำชีเท่านั้น และที่สำคัญในพื้นที่ดังกล่าวได้ มีแหล่งน้ำ 3 ท้อง ได้แก่ หนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัส) ที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา เลี้ยงสัตว์ โดยอนุญาตให้สามารถจับสัตว์น้ำใน

หนองน้ำเพื่อส่วนรวม เก็บผักตามธรรมชาติ และคนในชุมชนได้ปลูกต้นยูคาลิปตัสริมแหล่งน้ำ 3 หนอง ไว้ตัดและนำเงินมาเป็นกองทุนหมู่บ้าน ดังภาพที่ 4.11

ภาพที่ 4.11 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำพื้นที่ A

2. พื้นที่ B มีจำนวน 210 ไร่ คนในชุมชนเข้าไปจับจองพื้นที่และขายพื้นที่ให้กับนายทุนมีการปลูกต้นยูคาลิปตัสในพื้นที่บริเวณบางส่วนของพื้นที่ป่า ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ B จะมีต้นไม้ใหญ่ สลับกับขนาดเล็ก และมีไม้พุ่มคลุมดิน และในพื้นที่ติดกับลำน้ำจะเป็นพื้นที่ชุ่มมัน หาดเห็ด ดักสัตว์ป่า ดักปลา และขุดไส้เดือน พื้นที่ B จะมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่อื่น เนื่องจากช่วงฤดูฝนน้ำจะขึ้นมาท่วมในบริเวณนี้ประมาณ 3-4 เมตร ช่วงน้ำลดลงจะทำให้พื้นที่ดินมีความชุ่มชื้น เนื่องจากน้ำได้นำอินทรีวัตถุมาด้วย จึงทำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ มีเห็ด มัน ไส้เดือน สัตว์ป่า ต้นไม้นานาชนิด เกิดขึ้นอย่างมาก เนื่องจากได้รับความชุ่มชื้นของพื้นที่ ความหนาแน่นของพันธุ์ไม้ส่วนใหญ่จะอยู่ริมลำน้ำซีทอด

ยาวไปตามลำน้ำ ทำให้พื้นที่ B ชุมชนจะหากินโดยอาศัยการจับสัตว์น้ำและหาของป่าในพื้นที่เป็นหลัก เมื่อเดินสำรวจตามริมลำน้ำซึ่ตัดเลาะไปตามแนวทางเดินก็จะพบกับอุปกรณ์ดักจับสัตว์ป่าจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยจากการสนทนาพูดคุยกับทีมวิจัย ได้ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านมักจะมาดักสัตว์ป่าเพื่อนำไปเป็นอาหาร ได้แก่ กระจ่าย กระจ่าง กระจอก หนู และในฤดูน้ำหลากจะมีน้ำท่วมสูงจากลำน้ำซึ่มาตามริมแนวป่า ชาวบ้านจะนำเอาตาข่าย (มอง) มาดักจับปลาตามแนวริมป่าในฤดูน้ำหลาก ดังภาพที่ 4.12

พื้นที่ดักสัตว์ป่า ดักปลา

อุปกรณ์ดักสัตว์ ใช้บ่วงตามระดับ

ภาพที่ 4.12 อุปกรณ์การดักสัตว์ป่าของชุมชนบ้านเสม็ด

ในขณะเดียวกันจากการเดินสำรวจในพื้นที่ B จะมีปรากฏว่า มีน้ำซึมไหลออกมาจากป่าลงสู่ลำน้ำซึ่สามารถดื่มกินได้ เนื่องจากเป็นน้ำสะอาด จากการบอกเล่าของคนในชุมชน ได้กล่าวว่า เมื่อฝนตกน้ำฝนบางส่วนจะถูกต้นไม้ภายในป่าชุมชนริมลำซึ่ดูดซับไว้ แล้วค่อย ๆ ปล่อยออกมาสู่ผิวดินในฤดูร้อน และจะไหลลงสู่แหล่งลำน้ำซึ่ อีกอย่างต้นไม้จะดูดซึ่ลงสู่ดินชั้นล่าง สามารถลดการพังทลายของดินได้ และที่สำคัญป่าชุมชนริมลำซึ่จะช่วยชะลอการไหลของน้ำบนผิวดินและการมีจะช่วยให้พืชผัก ต้นไม้ ระบบนิเวศ อาหารป่า ในพื้นที่ B มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่ A และ C ดังภาพที่ 4.13

บ่อน้ำไหลในพื้นที่ B

ภาพที่ 4.13 แหล่งพื้นที่น้ำซับ

ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ B ทำให้พื้นที่ดังกล่าวคนในชุมชนและนอกชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์เป็นจำนวนมาก จนทำให้เกิดปัญหาด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกันคนในชุมชนมีการบุกรุกพื้นที่ โดยการนำต้นยูคาลิปตัสมาปลูกแซมกับพื้นที่ป่าเพื่อป้องกันตนเอง จากการพัฒนาโจทย์วิจัยตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ ทีมวิจัยชุมชนจึงได้ปรึกษาคนในชุมชนว่า ควรจะมึนนำป้ายประกาศห้ามบุกรุกพื้นที่ป่ามาติดตั้งในพื้นที่ B จำนวน 2 ป้ายและใช้รถไถนาห่นักบดเป็นแนวกันป่าเบื้องต้นเพื่อให้ทราบเขตแนวกันป่าที่ชัดเจน ดังภาพที่ 4.14

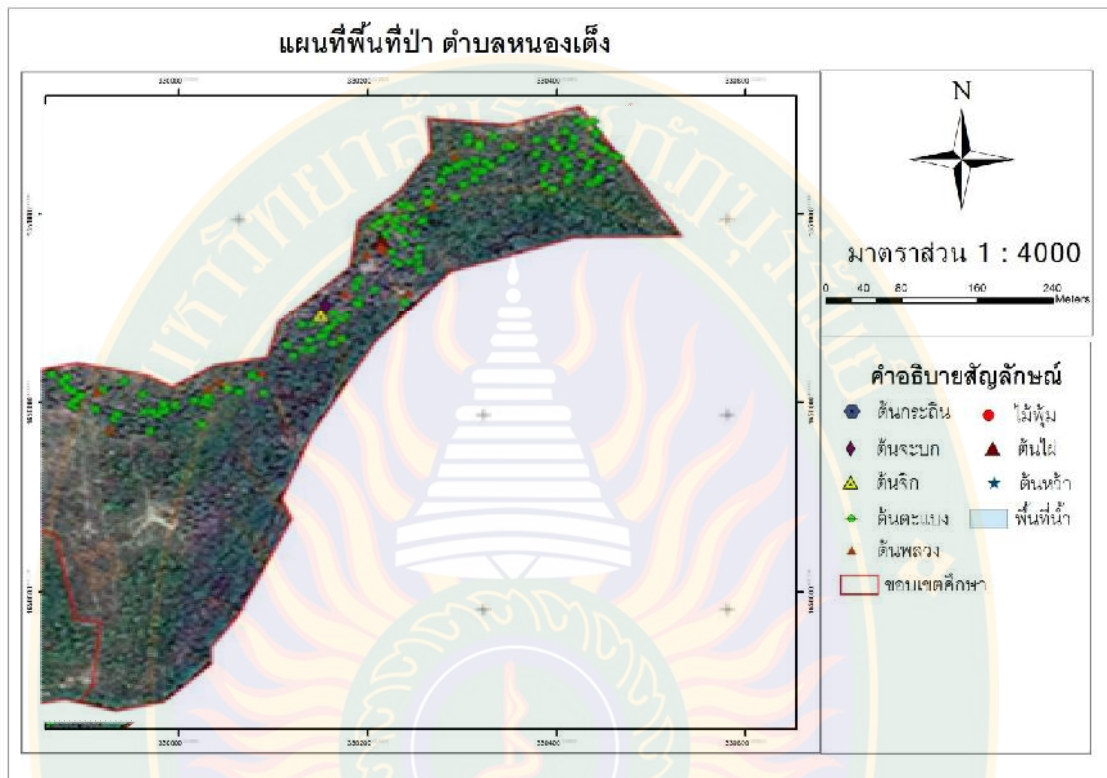

ภาพการตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ในพื้นที่ C

ภาพที่ 4.15 การตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ในระหว่างการเดินสำรวจคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนก็ได้สนทนาพูดคุยถึงแนวทางการจัดการพื้นที่ดังกล่าว อนุรักษ์ต้นไม้ขนาดใหญ่ไม่ให้อุทกตัดเหมือนภาพข้างต้น ซึ่งพื้นที่ C มีพื้นที่จำนวน 79 ไร่ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ต้นไม้ทางเศรษฐกิจเหมาะแก่การอนุรักษ์ไม่ให้อุทกทำลายต่อไป ดังภาพที่ 4.16

ภาพที่ 4.16 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำชีพื้นที่ C

4.12 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ป่าไม้ชุมชนริมลำน้ำชีถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากคนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นอกจากนี้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งแหล่งน้ำที่สำคัญได้แก่ หนองบัว หนองแสง และหนองตลิ่งหัก ตลอดจนลำน้ำชีที่เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของคนในชุมชนที่ได้จับปลา เนื่องจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นพื้นที่ติดกับแหล่งน้ำจึงได้มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในป่า ป่าชุมชนริมลำน้ำชีจึงเปรียบเสมือนสายน้ำที่คอยหล่อเลี้ยงชีวิตของคนทั้งในและนอกชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า การใช้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ใช้ทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม ได้แก่

4.12.1 การใช้ประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชี

การใช้ประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชี ได้แก่ การนำวัตถุดิบจากป่ามาใช้ ประโยชน์ด้านปัจจัยสี่ ได้แก่ การนำเห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้ง หรือสิ่งที่ได้จากป่ามาเป็นอาหาร ยาสมุนไพร นำไม้มาก่อสร้างบ้านเรือน ฟืน และใช้เส้นใยจากเปลือกไม้ ผล หรือเถาวัลย์มาถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่

1. เก็บฟืน เดือน มกราคม-เมษายน การตัดต้นไม้ภายในป่า เพื่อนำมาทำฟืน หรือ เพื่อเอามาเผาถ่าน หรือนำไปจำหน่ายเพื่อเสริมรายได้ เช่น ไม้แดง ไม้ตะแบง ไม้สัก เป็นต้น การตัดไม้ไปทำฟืน เผาถ่าน สร้างบ้านเรือน ส่งผลกระทบต่อต้นไม้ขนาดใหญ่ลดน้อยลงเป็นจำนวนมาก ต้นไม้ที่เคยมีแต่ปัจจุบันไม่หลงเหลือให้เห็นแล้ว ได้แก่ ไม้แดง ไม้ตะแบง ไม้ตะเคียน เป็นต้น

2. ล่าสัตว์ เดือน กุมภาพันธ์-พฤษภาคม ชาวบ้านที่ทำงานบ้านเสร็จก็จะมีการออกจากบ้านเพื่อไปทำการล่าสัตว์ในป่าเพื่อมาเป็นอาหารหรือนำไปจำหน่าย เช่น กระจอก กระแต นก ไก่ป่า โดยใช้อุปกรณ์ในการล่าสัตว์คือ หนังสติ๊ก และ ปืน หรือ ตาข่ายเพื่อดักจับสัตว์ต่างๆ ในป่าริมลำชี ปัจจุบันสภาพพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนลดน้อยลง ส่งผลต่อจำนวนสัตว์ป่าลดลงตามไปด้วย สัตว์ที่ยังพบเห็น เช่น กระจอก กระแต กระต่าย ไก่ป่า นก ได้สูญหายและลดน้อยลงไปแล้ว

3. เก็บเห็ด เดือน พฤษภาคม-พฤศจิกายน ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บเห็ด อุปกรณ์ในการเก็บเห็ด คือ ตะกร้า และ เสียม เป็นต้น เห็ดที่เก็บได้ส่วนใหญ่ ได้แก่ เห็ดหน้าแหลล เห็ดโค เห็ดโคลน จะมี **4 ชนิด คือ** เห็ดปลวกฟาง เห็ดโคลนใหญ่ เห็ดโคลนเล็ก เห็ดโคลน เห็ดน้ำหมาก เป็นต้น ปัจจุบันชาวบ้านเข้าไปเก็บเห็ดมากขึ้น และไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์พันธุ์เห็ดไว้ จึงทำให้เห็ดลดน้อยลง เช่น เห็ดโคน เห็ดตะโค และเห็ดหน้าแหลล เป็นต้น

4. เก็บผัก เดือน ตุลาคม-ธันวาคม ชาวบ้านจะเข้าป่าเพื่อหาเพื่อนำมาบริโภคหรือนำไปจำหน่ายเพื่อหารายได้เสริม เช่น ผักหวาน ผักอีหนู ผักกระเจียว ดอกดิน ผักตั่ว เป็นต้น อุปกรณ์ในการเก็บส่วนใหญ่จะใช้ตะกร้า ถุงพลาสติก ในการเก็บหา การเก็บหาของป่าส่วนใหญ่จะมีทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชน ปัจจุบันดอกกระเจียวมีจำนวนน้อยมาก เนื่องจากที่ผ่านมากับแบบถอนรากถอนโคนไปด้วย จึงส่งผลต่อจำนวนดอกกระเจียวลดลง

4.12.2 การใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประโยชน์ทางอ้อม ป่าไม้เป็นระบบนิเวศที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่งต่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดโดยเฉพาะมีแหล่งน้ำ ได้แก่ หนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก และลำน้ำชี เป็นแหล่งน้ำที่คนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชาชนในชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า ลักษณะการใช้แหล่งน้ำสาธารณะของชุมชนจะใช้อุปโภคและบริโภค ในอดีตนั้นแหล่งน้ำปราศจากสารเคมี สะอาด ในช่วงฝนตกน้ำที่ขังตามรอยเท้าวัว ควายสามารถดื่มกินได้ เนื่องจากไม่มีสารพิษ สารเคมี ในปัจจุบันคนเริ่มนำสารเคมีเข้ามาใช้ในการเกษตร เวลาฝนตกก็จะชำระล้างสารเคมีลงไปในแหล่งน้ำ หนองน้ำที่เคยดื่มกิน ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้เหมือนเดิม ปัจจุบันแหล่งน้ำก็ใช้เฉพาะการทำการเกษตร เช่น การสูบน้ำไร่นา น้ำมารดผัก เป็นต้น ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นหมู่บ้านที่อุดมสมบูรณ์ ไปด้วยแหล่งน้ำ เช่น หนองเสม็ด หนองแสง หนองบัว หนองตลิ่งหัก และยังมีอยู่ใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือ ลำน้ำชี มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี ในช่วงฤดูฝนน้ำจะท่วมเกือบทุกปี และในเวลาน้ำท่วมคนในชุมชนจะไปหาปลาในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี เนื่องจากจะมีปลาจำนวนมากไหลมากับน้ำ ทำให้คนในชุมชนมีรายได้ และมีทั้งอาหารภายในครัวเรือน หลังน้ำลดลงสภาพพื้นดินที่ถูกน้ำท่วมก็จะมีความเสี่ยงขึ้น ทำเหมาะแก่การหาหัวมัน เผือก เป็นต้น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ดนับว่ามีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก และมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างเห็นได้ชัด

1. หนองแสง อยู่ติดกับ หนองบัว และหนองตลิ่งหัก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นหนองที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำก็จะท่วมแทบทุกปีน้ำที่ล้นตลิ่งจากลำน้ำชี หนองแสงเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนบ้านเสม็ดอย่างดี เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา มาประกอบอาหารภายในครัวเรือน

2. หนองบัว อยู่ติดกับ หนองแสง และหนองตลิ่งหัก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ หมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชน เป็นหนองน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำก็จะท่วมแทบทุกปีเพราะน้ำที่ ล้นตลิ่งจากลำน้ำชี หนองบัวจึงเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนบ้านเสม็ดอย่างดี มีความอุดมสมบูรณ์ เหมือนกับหนองแสง

3. หนองตลิ่งหัก อยู่ติดกับ หนองแสง และหนองบัว อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ หมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชน เป็นหนองที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำก็จะท่วมแทบทุกปีเพราะน้ำที่ล้น ตลิ่งจากลำน้ำชี หนองตลิ่งหักก็เป็นแหล่งอาหารของคนในหมู่บ้านเสม็ดอย่างดี เหมือนกับหนองแสง และ หนองบัว

4. ลำน้ำชี อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน และเป็นเขตพื้นที่กั้นระหว่างชุมชนบ้าน เสม็ด กับจังหวัดสุรินทร์ คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หาปลา ทำการเกษตร เป็นต้น การ หาปลาในลำน้ำชี นอกจากจะนำมาประกอบอาหารภายในครัวเรือนแล้ว ยังหาเพื่อจำหน่ายภายในชุมชน

ตารางที่ 4.1 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงและทางอ้อมจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ษ.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1. ทรัพยากรต้นไม้	เก็บฟืน เผ่าถ่าน											
2. ทรัพยากรสัตว์ป่า	ไล่ป่า กระต่าย กระแต											
3. ทรัพยากรเห็ด					เก็บเห็ดทุกชนิด							
4. เก็บผัก/สมุนไพร									ผัก สมุนไพร			
5. ลำน้ำชี หนองแสง หนองบัว หนองตลิ่ง หัก (บะจั่ง)	กุ้ง หอย ปู ปลา ผัก											

4.13 คุณค่าและความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งหมด นำมาใช้ภายในครัวเรือน และนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือน จำนวน 68 ครัวเรือน พบว่า ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก ได้แก่ ต้นไม้ สัตว์ป่า ผักป่า หน่อไม้ป่า น้ำผึ้ง ดอกกระเจียว เห็ดป่า มันป่า และงูป่า เป็นต้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์แบ่งรายละเอียดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ดังต่อไปนี้

1. ต้นไม้จำนวน 31 ชนิด ได้แก่ ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นเต็ง ต้นตั่ว ต้นน้ำเกลี้ยง ต้นจบก ต้นแต้ ผล ต้นไม้แดง ต้นพอก ต้นตราด ต้นบักเหลี่ยม ต้นอาอู้ดตะหมาด (ภาเขมร) ต้นจะล็ก ต้นจวน ต้นกระเบา ต้นมะแขว ต้นมะดัน ต้นกระโดนน้ำ ต้นหัวลิง ต้นจิ้งจาบ ต้นกลอยน้อย (ภาษาเขมร) ต้นบักผีพวน ต้นเสม็ด ต้นสะเดา มะกอกป่า ส้มโม่หรือชะมวง (ตระมูง) มังคุดป่า ต้นพินปลา ต้นประดู่ ต้นพุง และต้นหว้า มี 4 ชนิด ได้แก่ หว้าชี, หว้าพาดลูกใหญ่, หว้าข้าวลูกเล็ก, หว้าตาโดน

2. ปลาจำนวน 27 ชนิด ได้แก่ ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาดุก ปลาบู่ ปลาตะเพียน ปลาหลด ปลาหลดปลาสลิค ปลาเกด ปลาชีว ปลาชะโด ปลาคว่ำ ปลาสร้อย ปลาเทโพ ปลากล้วย ปลาทราย ปลาบึก ปลาข้าว ปลาไหล ปลาแรด ปลาจิ้น ปลากระตี่ ปลาลิ้นหมา ปลานิล ปลาขาว ปลาเข็ม ปลาอื่น เช่น ปลาหนู ปากเล็ก ปากแดง ปลาปักเป้า ปลาอ่อนปักไก่อ ปลานาง (ปลาเนื้ออ่อน)

3. แมลงป่าจำนวน 3 ชนิด ได้แก่ แมลงจิ้งจก มดแดง จักจั่น เป็นต้น

4. สัตว์ป่าจำนวน 9 ชนิด ได้แก่ กระต่าย กระแต ไก่ป่า กระรอก กิ้งก่า พังพอน หนู กิ้งก่า แอ้ เป็นต้น

5. เห็ดป่าจำนวน 11 ชนิด ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดตับเต่า เห็ดผึ้ง เห็ดระโงกขาว เห็ดระโงกเหลือง เห็ดไค เห็ดน้ำหมาก เห็ดข่า เห็ดก่อ เห็ดปลวกไก่อ้อย เห็ดดิน เป็นต้น

6. ผักผลไม้ป่าจำนวน 4 ชนิด ได้แก่ ดอกกระเจียว หน่อไม้ ผักหวาน ผักตั่ว เป็นต้น

7. มันป่าจำนวน 4 ชนิด ได้แก่ มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแขง เป็นต้น

ตารางที่ 4.2 สรุปการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

ลำดับ	ประเภททรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	มูลค่า/บาท (ปี)
1	รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	149,950
2	รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	47,585
3	รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำ ชี	29,460
4	การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	86,915
5	การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	13,380
6	การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัส) และลำน้ำชี	257,485
รวมมูลค่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวนทั้งหมด		588,625

4.13.1.1 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชีในหลายรูปแบบ เช่น ไม้ทำเป็นไม้แปรรูป ไม้ทำเฟอร์นิเจอร์ ไม้เป็นสิ่งปลูกสร้าง ไม้เป็นเชื้อเพลิง ไม้ในการเผาถ่าน ไม้เป็นร้านบวบ ไม้เป็นร้านแตง ไม้เป็นร้านถั่ว เป็นต้น รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 149,950 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ ดังนี้

1. ไม้ทำเป็นไม้แปรรูป ชนิดต้นไม้ที่ใช้ คือ ต้นพลวง ต้นสาต ต้นตะแบง ต้นยาง ต้นมะค่า ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงินจำนวน 14,800 บาท/ต่อปี
2. ไม้ทำเฟอร์นิเจอร์ ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ต้นยาง ต้นตะแบง ต้นมะค่า ต้นเสียง ต้นหวาย ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 6,050 บาท/ต่อปี

3. ใช้เป็นสิ่งปลูกสร้าง ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ต้นสาด ต้นตะแบง ต้นพลวง ต้นมะค่า ต้นยาง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 54,300 บาท/ต่อปี
4. ใช้เป็นเชื้อเพลิง ชาวบ้านใช้ไม้ทุกประเภทในการทำเป็นเชื้อเพลิง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 13,850 บาท/ต่อปี
5. ใช้ในการเผาถ่าน ชาวบ้านใช้ไม้ทุกชนิด ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 48,750 บาท/ต่อปี
6. ใช้เป็นร้านบวบ ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ไม้ตะแบง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 4,200 บาท/ต่อปี
7. ทำเป็นร้านแตง ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ไม้ห้วลิง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 4,000 บาท/ต่อปี
8. ทำเป็นร้านถั่ว ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ไม้ห้วลิง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 4,000 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์จากไม้	ชื่อต้นไม้	ลักษณะการใช้ประโยชน์		มูลค่า (บาท)
		ใช้เอง	จำหน่าย	
ไม้แปรรูป	ต้นพลวง ต้นสาด ต้นตะแบง ต้นยาง ต้นมะค่า	✓	✓	14,800
เฟอร์นิเจอร์	ต้นยาง ต้นตะแบง ต้นมะค่า ต้นเสียง ต้นหวาย	✓	✓	6,050
เชื้อเพลิง	ทุกชนิด	✓	✓	13,850
สิ่งปลูกสร้าง	ต้นสาด ต้นตะแบง ต้นพลวง ต้นมะค่า ต้นยาง	✓	✓	54,300
เผาถ่าน	ทุกชนิด	✓	✓	48,750
ทำรางบวบ	ไม้ตะแบง	✓	✓	4,200
ทำรางแตง	ไม้ห้วลิง	✓	✓	4,000
ทำรางถั่ว	ไม้ห้วลิง	✓	✓	4,000
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น				149,950

4.13.1.2 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีรูปแบบ เช่น เก็บดอกกระเจียว ต้นไผ่ หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ไข่มดแดง น้ำผึ้ง เป็นต้น รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 47,585 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. เก็บดอกกระเจียว ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – เดือนมิถุนายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,410 บาท/ต่อปี
2. ต้นไผ่ ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน – เดือนสิงหาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 595 บาท/ต่อปี
3. หน่อไม้ ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม – เดือนกันยายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อการปลูกสร้างหรือจักสาน มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 7,240 บาท/ต่อปี
4. สมุนไพร เก็บหาได้ตลอดทั้งปี เพื่อใช้เป็นยาไว้บริโภคเองและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,090 บาท/ต่อปี
5. แมลงป่า เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 3,000 บาท/ต่อปี
6. ไข่มดแดง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมีนาคม - เดือนพฤษภาคม ส่วนใหญ่เก็บเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 30,250 บาท/ต่อปี
7. น้ำผึ้ง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนเมษายน - เดือนมิถุนายน ส่วนใหญ่เก็บเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 3,850 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.4

ตารางที่ 4.4 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประเภททรัพยากรในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหาของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/แนวโน้มทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
ดอกกระเจียว	กุมภาพันธ์-มิถุนายน	บริโภคและจำหน่าย	4,410	ลดลง
ต้นไผ่	พฤษภาคม-กันยายน	การปลูกสร้างหรือจักสาน	595	ลดลง
หน่อไม้	มิถุนายน-สิงหาคม	บริโภคและจำหน่าย	7,240	ลดลง
สมุนไพร	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,090	ลดลง
แมลงป่า	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	3,000	ลดลง
ไข่มดแดง	มีนาคม-พฤษภาคม	บริโภคและจำหน่าย	30,250	ลดลง
น้ำผึ้ง	เมษายน-มิถุนายน	บริโภคและจำหน่าย	3,850	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น			47,585 บาท	

4.13.1.3 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีหลายชนิด เช่น มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแซง เป็นต้น รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 29,460 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. มันเทียน ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกันยายน – เดือนธันวาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,640 บาท/ต่อปี

2. มันมือเสือ ช่วงเวลาในการเก็บหระหว่างเดือนกันยายน - ธันวาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 400 บาท/ต่อปี

3. มันนก ช่วงเวลาในการเก็บหระหว่างเดือนเมษายน - ตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 9,330 บาท/ต่อปี

4. มันแขง ช่วงเวลาในการเก็บหระหว่างเดือนพฤษภาคม - พฤศจิกายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 15,090 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.5

ตารางที่ 4.5 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประเภททรัพยากรในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหาของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/แนวโน้มทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
มันเทียน	กันยายน-ธันวาคม	บริโภคและจำหน่าย	4,640	ลดลง
มันมือเสือ	กันยายน-ธันวาคม	บริโภคและจำหน่าย	400	ลดลง
มันนก	เมษายน-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	9,330	ลดลง
มันแขง	พฤษภาคม-พฤศจิกายน	บริโภคและจำหน่าย	15,090	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น			29,460 บาท	

4.13.1.4 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีหลายชนิด เช่น เห็ดโคน เห็ดตับเต่า เห็ดผึ้ง เห็ดระโงกขาว เห็ดระโงกเหลือง เห็ดไค เห็ดน้ำหมาก เห็ดข่า เห็ดก่อ เห็ด

ปลวกไถ่น้อย เห็ดดิน เป็นต้น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 86,915 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. เห็ดโคน ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 13,230 บาท/ต่อปี
2. เห็ดตับเต่า ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน - เดือนธันวาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,330 บาท/ต่อปี
3. เห็ดผึ้ง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 30,440 บาท/ต่อปี
4. เห็ดระโงกขาว ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกรกฎาคม - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคหรือจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 9,070 บาท/ต่อปี
5. เห็ดระโงกเหลือง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 10,870 บาท/ต่อปี
6. เห็ดไค ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม - เดือนกันยายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 7,930 บาท/ต่อปี
7. เห็ดน้ำหมาก ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน - เดือนกันยายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,835 บาท/ต่อปี
8. เห็ดข่า ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน - เดือนกันยายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 650 บาท/ต่อปี
9. เห็ดก่อ ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกันยายน - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 5,700 บาท/ต่อปี
10. เห็ดปลวกไถ่น้อย ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกรกฎาคม - เดือนสิงหาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,720 บาท/ต่อปี
11. เห็ดดิน ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกรกฎาคม - เดือนสิงหาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,140 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.6

ตารางที่ 4.6 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประเภท ทรัพยากร ในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหา ของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/ แนวโน้ม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเป็น อย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
เห็ดโคน	พฤษภาคม-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	13,230	ลดลง
เห็ดตับเต่า	มิถุนายน-ธันวาคม	บริโภคและจำหน่าย	4,330	ลดลง
เห็ดผึ้ง	พฤษภาคม-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	30,440	ลดลง
เห็ดระโงกขาว	กรกฎาคม-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	9,070	ลดลง
เห็ดระโงก เหลือง	มิถุนายน-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	10,870	ลดลง
เห็ดไค	พฤษภาคม-กันยายน	บริโภคและจำหน่าย	7,930	ลดลง
เห็ดน้ำหมาก	มิถุนายน-กันยายน	บริโภคและจำหน่าย	1,835	ลดลง
เห็ดข่า	มิถุนายน-กันยายน	บริโภคและจำหน่าย	650	ลดลง
เห็ดก้อ	กันยายน-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	5,700	ลดลง
เห็ดปลวกไก่อ น้อย	กรกฎาคม-สิงหาคม	บริโภคและจำหน่าย	1,720	ลดลง
เห็ดดิน	กรกฎาคม-สิงหาคม	บริโภคและจำหน่าย	1,140	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ด ป่า จำนวนเงินทั้งสิ้น			86,915 บาท	

4.13.1.5 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น งูสิง งูเห่า กระจ่าย กระจแต . ไก่ป่า กระจอก กิ้งก่า พังพอน หนู เป็นต้น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 13,380 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. งูสิง เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,530 บาท/ต่อปี
2. งูเห่า เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,800 บาท/ต่อปี
3. กระจ่าย เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 3,200 บาท/ต่อปี
4. กระจแต เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 120 บาท/ต่อปี
5. ไก่ป่า เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,790 บาท/ต่อปี
6. กระจอก เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,220 บาท/ต่อปี
7. กิ้งก่า เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 840 บาท/ต่อปี
8. พังพอน เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,480 บาท/ต่อปี
9. หนู เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 400 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.7

ตารางที่ 4.7 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประเภท ทรัพยากร ในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหา ของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/ แนวโน้ม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเป็น อย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
งูสิง	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,530	ลดลง
งูเห่า	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,800	ลดลง
กระต่าย	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	3,200	ลดลง
กระแต	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	120	ลดลง
ไก่ป่า	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,790	ลดลง
กระรอก	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,220	ลดลง
กิ้งก่า	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	840	ลดลง
พังพอน	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,480	ลดลง
หนู	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	400	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติสัตว์ป่า จำนวนเงินทั้งสิ้น			13,380 บาท	

4.13.1.6 การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก

(บะจรรย์) และลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรรย์) และลำน้ำชี มีหลายชนิด เช่น ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาดุก ปลาบู่ ปลาตะเพียน ปลาหลด ปลาหลด ปลาสลิค ปลากด ปลาชีว ปลาชะโด ปลาค้าว ปลาสร้อย ปลาเทโพ ปลากล้วย ปลากราย ปลาบึก ปลาข้าว ปลาไหล ปลาแรด ปลาจิ้น ปลากระดี่ ปลาลิ้นหมา ปลานิล ปลาเข็ม ปลาอื่นๆ เป็นต้น การใช้ประโยชน์ใน

การหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัส) และลำน้ำชี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 257,485 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. ปลาช่อน เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลงคิดเป็นเงิน 45,380 บาท/ต่อปี
2. ปลาหมอ เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 12,590 บาท/ต่อปี
3. ปลาดุก เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 10,055 บาท/ต่อปี
4. ปลาบู่ เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 21,450 บาท/ต่อปี
5. ปลาตะเพียน เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 7,860 บาท/ต่อปี
6. ปลาหลด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 44,200 บาท/ต่อปี
7. ปลาหลด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 6,840 บาท/ต่อปี
8. ปลาสลิด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,600 บาท/ต่อปี
9. ปลากด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 45,120 บาท/ต่อปี
10. ปลาชีว เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,850 บาท/ต่อปี
11. ปลาชะโด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 11,620 บาท/ต่อปี

12. ปลาค้าว เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,050 บาท/ต่อปี
13. ปลาสร้อย เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 24,000 บาท/ต่อปี
14. ปลาเทโพ เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,250 บาท/ต่อปี
15. ปลากล้วย เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 3,200 บาท/ต่อปี
16. ปลาทราย เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,500 บาท/ต่อปี
17. ปลาบึก เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,340 บาท/ต่อปี
18. ปลาข้าว เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 400 บาท/ต่อปี
19. ปลาไหล เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 760 บาท/ต่อปี
20. ปลาแรดเก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 180 บาท/ต่อปี
21. ปลาจิ้น เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 160 บาท/ต่อปี
22. ปลาปลากรณี เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 300 บาท
23. ปลาลิ้นหมา เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 150 บาท/ต่อปี

24. ปลานิล เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 600 บาท/ต่อปี

25. ปลาขาว เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 560 บาท/ต่อปี

26. ปลาเข็ม เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 470 บาท/ต่อปี

27. ปลาอื่นๆอีก เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,000 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.8

ตารางที่ 4.8 การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (ปะจรัง) และลำน้ำชี

ประเภท ทรัพยากร ในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหา ของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/ แนวโน้ม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเป็น อย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
ปลาช่อน	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	45,380	ลดลง
ปลาหมอ	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	12,590	ลดลง
ปลาดุก	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	10,055	ลดลง
ปลานู๋	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	21,450	ลดลง
ปลาตะเพียน	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	7,860	ลดลง
ปลาหลด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	44,200	ลดลง
ปลาหลด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	6,840	ลดลง
ปลาสลิต	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,600	ลดลง
ปลากด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	45,120	ลดลง
ปลาซิว	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	4,850	ลดลง

ตารางที่ 4.8 การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัส) และลำน้ำชี (ต่อ)

ประเภท ทรัพยากร ในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหาของ ป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/ แนวโน้ม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมเป็น อย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
ปลาชะโด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	11,620	ลดลง
ปลาค้าว	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	4,050	ลดลง
ปลาสร้อย	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	24,000	ลดลง
ปลาเทโพ	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,250	ลดลง
ปลากล้วย	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	3,200	ลดลง
ปลากทราย	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,500	ลดลง
ปลาบึก	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,340	ลดลง
ปลาข้าว	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	400	ลดลง
ปลาไหล	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	760	ลดลง
ปลาแรด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	180	ลดลง
ปลาจิ้น	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	160	ลดลง
ปลากระดี่	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	300	ลดลง
ปลาลิ้นหมา	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	150	ลดลง
ปลานิล	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	600	ลดลง
ปลาขาว	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	560	ลดลง
ปลาเข้ม	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	470	ลดลง
ปลาอื่นๆ	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	4,000	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ประโยชน์จากการหาปลา จำนวนเงินทั้งสิ้น			257,485 บาท	

4.13.17 คุณค่าทรัพยากรธรรมชาติด้านสมุนไพรป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากปราชญ์ชาวบ้านด้านสมุนไพรภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า ในอดีตชาวบ้านได้นำสมุนไพรจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีมารักษาโรค แก้กิษงู พิษตะขาม จุกเสียดแน่นท้อง ขับลม แก้ก้อนใน เป็นต้น ถือได้ว่าป่าชุมชนริมลำน้ำชีนอกจากเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์แล้วยังมีสมุนไพรนานาชนิด ปัจจุบันความเชื่อในการนำสมุนไพรมารักษาโรคไม่ได้รับความสำคัญมากนัก เนื่องจากได้มีศาสตร์ความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่ที่มีความทันสมัย จึงทำให้คุณค่าด้านภูมิปัญญาสมุนไพรไม่ได้รับการสืบทอดเท่าที่ควร จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค จำนวน 56 ชนิด ดังนี้

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร	ลักษณะลำต้น	สรรพคุณทางยา
1	เจตปังกี	เป็นไม้ขนาดเล็กใบเดี่ยวรูปหัวใจ ผิวหยาบมีขน	ราก ใช้แก้อุจจาระแข็ง แน่นท้อง เจริญอาหาร ขับลมในลำไส้
2	ตะลุมปุก	เป็นไม้ยืนต้นผลัดใบขนาดเล็กสูงประมาณ 5-10 เมตร	ลูก ราก แก้ก้องเสีย
3	ตานขโมย	เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ใบเดี่ยวเรียงสลับกัน รูปหอกหลายแหลม	ผล แก้กตามลขโมย ขับพยาธิในท้อง แก้กิษดาลขวาง
4	ก้างปลา	เป็นไม้พุ่มขนาดเล็กสูงประมาณ 6-7 ฟุต	ใบ ขับปัสสาวะ บดเป็นผง โรยสมานแผล ราก ดับพิษร้อน ถอดพิษไข้
5	ผักกุ่มน้ำ	เป็นไม้ยืนต้น ขนาดกลาง ใบประกอบ ใบย่อย 3 ใบ	ใบ ขับเหงื่อ แก้ไข้ เจริญอาหาร
6	เข็มนา	เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม	ราก รสเย็น แก้บวม แก้โรคตา ฆ่าพยาธิ
7	ชะมวง	เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบคล้ายใบมะดัน	ใบ ลูก รดเปรี้ยว ขับเสมหะ ระบายท้อง แก้ไข้

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร	ลักษณะลำต้น	สรรพคุณทางยา
8	ชะเอม	เป็นไม้เถาขนาดกลาง ใบย่อย ขนาดเล็กเหมือนใบส้มป่อย	ทั้งต้น ขับโลหิต ช่วยย่อยอาหาร ขับเสมหะ แก้น้ำลายเหนียว
9	ตะแบก	เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่เปลือก เกลี้ยง	ทั้งต้น แก้ท้องร่วง ปวดท้อง สมาน แผล แก้โลหิตจาง บำรุงกำลัง
10	เถาวัลย์เปรียว	เป็นไม้เถาขนาดใหญ่	เถา แก้ปวดข้อ ปวดเอว ขับปัสสาวะ ราก เป็นยาอายุวัฒนะ
11	ฟอก	เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่	เนื้อไม้ แก้ประดงคนตามตัว แก้ น้ำเหลืองเสีย
12	มะกอกน้ำ	เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางชอบขึ้น ริมน้ำ	รพืดเปรี้ยวหวาน ชุ่มคอ เปลือกต้น ชงน้ำดื่มฟอกโลหิตหลัง คลอด
13	หางกระรอก	เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ใบเดี่ยวรูป หัวใจ	แก้พิษงู พิษตะขาม
14	ปะเดา	เป็นเถามีหนามทั้งต้น ใบยาว ประมาณ 4-5 เมตร	เถา ราก แก้ลมกระด้างแข็งจากพิษ ไข้
15	เถาวัลย์เปรียง	เป็นไม้เถาอยู่ตามจอมปลวกขนาด ใหญ่	เปลือกไม้ เถา และเนื้อไม้ ผสม อ้อยดำ
16	ต้นโสนน	เป็นไม้ขนาดใหญ่ใบเล็ก เหมือนใบ มะขามเทศ	
17	มะดอ	เป็นไม้พุ่มขนาดใหญ่เกิดตามจอม ปลวก	เป็นยาต้มสำหรับหญิงหลังคลอดอยู่ ไฟ
18	จะบกนอก (ฝรั่ง)	เป็นไม้ขนาดกลางใบเหมือนใบ มะกอกน้ำ ลำต้นขรุขระ	

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร	ลักษณะลำต้น	สรรพคุณทางยา
19	กะดุมน้ำ กะดุมโครก	เป็นต้นไม้ขนาดกลาง ใบรูปหัวใจใหญ่	
20	ต้นมะค่า	เป็นไม้ขนาดกลาง ลำต้นใหญ่ใบรูปไข่	เปลือก ต้มใช้รักษาโรคปากเท้าเปื่อยสำหรับวัวควาย
21	กะโดน	เป็นไม้ขนาดกลาง ถึงใหญ่ ใบรูปไข่ใหญ่เท่าฝ่ามือ	
22	ไม้แดง	เป็นไม้ขนาดกลาง ถึงใหญ่ ใบเหมือนใบกะโดน	
23	เด็มพะเหยือก	เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ใบเล็กรูปไข่ ผล รูปหัวใจเปรี้ยว	ผล ผสมอ้อยดำ ด้ายดำ แก้แผลอักเสบ ก้างปลาติดคอ
24	เด็มกุ่มพะเนียง (หัวลิง)	ไม้พุ่มขนาดกลาง ใบเล็ก รูปไข่ ผลรูปหัวใจ	
24	ไผ่เพชร	เป็นไม้ไผ่ขนาดเล็ก	ราก แก้ผิสดำแดง
25	หญ้าล้ามแฉก	เป็นหญ้าตระกูล กก ใบล้ามแฉก เรียวยาว	แก้ท้องอืด
26	ต้นตะแบง	เป็นไม้ขนาดกลางต้นขรุขระ กิ่งก้านเป็นพุ่ม	ใช้แก้ร้อนใน
27	หญ้าคา	เป็นพืชตระกูลหญ้าใบเรียวยาว รูปหอก	รากหญ้าคา ประกอบด้วย ตะปู 1 ดอก ขารูป 7 ดอก แก้อาเจียนเป็น
28	ไผ่	เป็นพืชตระกูลไผ่อีกชนิดอยู่ตามป่าลึก	เลือด และอหิวาตกโรค

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร	ลักษณะลำต้น	สรรพคุณทางยา
29	ชะเอม	เป็นไม้เถาขนาดกลาง ใบเหมือนใบมะขาม	เปลือกของทุกต้น และเนื้อไม้เอามาต้มใช้รับประทานเป็นสุตรยาต้านมะเร็ง
30	สะเดาช้าง	เป็นไม้ขนาดใหญ่เปลือกขรุขระ ใบเหมือนสะเดา	เรียง
31	ไม้แดง	เป็นไม้ขนาดกลาง ใบเหมือนใบกระโดน	
32	ตูปกา	เป็นไม้ขนาดกลาง ใบรูปหัวใจ	
33	มะดัน	เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบรูปหอกปลายแหลม รสเปรี้ยว	แก้ไข้ทับทิม ฟอกโลหิต รากมะดัน แก้ท้องผูก ขับเสมหะ
34	มะขามป้อม	ไม้ยืนต้นขนาดกลางใบคล้ายใบมะขาม	ใบต้มอาบ ลดไข้ ระบายท้อง ลูกอ่อนบำรุงเนื้อหนังให้บริสุทธิ์
35	ปลาไหลเผือก	เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ใบรูปหอกเรียวยาว	ราก รดขม เมล็ดเล็กน้อย แก้พิษต่างๆ แก้ฝีในท้อง แก้พิษไข้ ขับเสมหะ
36	เปราะป่า	เป็นไม้ลงหัว ใบอ่อนเป็นมัน ใบแก่แผ่ราบ	หัวแก้ไข้หวัด แก้เลือดดำ ต่ำกับหัวหอมแปะศิระชะ เด็ก ลดไข้
37	มังคุดป่า	เป็นไม้ขนาดกลาง กิ่งอ่อน เป็นเหลี่ยม มียางสีเหลืองใบเดี่ยว ออกเป็นคู่	เปลือก แก้ท้องร่วง ฝนกับน้ำปูนทาแผล เทำเปลือกพุง สมานแผลสด
38	มะหาด	เป็นไม้ขนาดกลางถึงใหญ่ ลำต้นตรง ใบเดี่ยวรูปไข่	แก่น แก้ลม แก้เส้นเอ็นพิการ แก้ลมพิษระบายเลือด

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร	ลักษณะลำต้น	สรรพคุณทางยา
39	มะกอกน้ำ	เป็นไม้ลำต้นขนาดกลาง แตกกิ่งก้านใบเดี่ยวรูปไข่	ผลรถเปรี้ยวหวาน ทำให้ชุ่มคอ แก้กระหายน้ำ เปลือก ชงน้ำดื่ม ฟอกโลหิตหลังคลอด
40	เพกา	เป็นไม้ยืนต้นสลัดใบขนาดกลาง มีใบย้อม 2-3 คู่	ฟุ้งอ่อน แก้วร้อนในกระหายน้ำ เมล็ด แก้วท้องผูก แก้วไอ
41	หนามแท่ง	เป็นไม้พุ่มขนาดย่อมลำต้นมีหนามใบรูปไข่	แก้โรคมะเร็ง ต่าง ๆ ความดันเบาหวาน
42	หวายขม	ลำต้นตรง มีใบหลายแหลม	บำรุงน้ำดี แก้วไอ กรน แก้วร้อนในกระหายน้ำ
43	คะตังขาย (ภาษาเขมร)	เป็นไม้พุ่มขนาดย่อม ขนาดความสูงประมาณ 5 ฟุต ใบรูปไข่ปลายแหลม	ราก แก้วไซ ขับเหงื่อ แก้วปวดเมื่อยตามร่างกาย
44	กระเบด	เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบรูปยาวปลายแหลม เนื้อหนา ดอกเล็ก คลายดอกมะม่วง	เมล็ด แก้วโรคผิวหนัง โรคเรื้อน มะเร็ง
45	เกล็ดปลาหมอ	เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สูง 1-2 เมตร มีใบย่อยรูปไข่ 3 ใบ ดอก เป็นกะจุก คล้ายเกล็ดปลาหมอ	ใบ ต้มดื่มแก้วไอ แก้วโรคทางเดินปัสสาวะ ราก แก้วโรคตับ เปลือก ราก ตำฟอกแผล แก้วปวดเมื่อย
46	ต้นพลวง	เป็นไม้ใหญ่สูง	ตัดกิ่งเอาน้ำหยด แก้วหืด หอบ
47	ต้นตะแบง	ไม้ขนาดใหญ่ สูงตรง	ตัดลำต้น เอาน้ำหยดน้ำกิน แก้วหืด หอบ

ลำดับ	ชื่อสมุนไพร	ลักษณะลำต้น	สรรพคุณทางยา
48	ต้นตราด	เป็นไม้ขนาดใหญ่ สูงประมาณ 20-30 เมตร	ใบ ราก ต้น แก้ตกเลือด
49	ต้นจระบก	เป็นไม้ขนาดใหญ่ใบเล็ก รูปไข่	ขับเลือด ขับลม สำหรับผู้ใหญ่อยู่ไฟ
50	ต้นจระบกฝรั่ง	เป็นไม้ขนาดกลางลำต้นขรุขระ	
51	ต้นมะค่า	เป็นไม้ขนาดใหญ่ ใบรูปไข่	เปลือกนำไปบดทาฝี ทำให้ฝีแตก
52	กันเกรา	เป็นต้นไม้ขนาดกลางใบเดี่ยว	แก่น บำรุงร่างกาย
53	ต้นพอก	เป็นต้นไม้ขนาดกลาง ใบเดี่ยวรูปวงรี	เนื้อไม้ แก้ประดง ผื่นคันตามตัว
54	มะค่าแต้	เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่	เมล็ด โรคมิวหนังกาก เคลื่อน
55	มะเฒ่า	เป็นไม้ยืนต้นทรงพุ่มต้นเตี้ย	ต้นและราก ขับปัสสาวะ บำรุงไต
56	ยอป่า	เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง เนื้อไม้สีเหลือง	แก่น ขับเลือด ขับน้ำคาวปลา

4.14 คุณค่าด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านเสม็ด

ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นการ เป็นสิ่งที่คนในชุมชนได้เกิดการยอมรับนับถือ ศรัทธา และไว้วางใจ หากทำตามความเชื่อศรัทธาจะทำให้สบายใจ เพราะความเชื่อมีความสำคัญกับวิถีชีวิตของประชาชนคนไทย โดยเฉพาะชาวอีสานจะมีความเชื่อและพิธีกรรมที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนชาติพันธุ์เขมร จึงมีความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย เช่น ความเชื่อในธรรมชาติ ความเชื่อคติถือผีสง ความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษ เป็นต้น คณะผู้ศึกษาจึงได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านเสม็ด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.14.1 ความเชื่อเรื่องโจนมะมวด หรือรำแม่มด

ความเชื่อเกี่ยวกับ โจนมะมวด หรือเรียกกันว่า รำแม่มด และอีกชื่อหนึ่งที่ทุกคนรู้จักนั่นก็คือ เข้าทรงซึ่งเป็นความเชื่อและการทำพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ที่ทำการรักษาผู้ป่วยให้หาย โดยจะมีการทำพิธีกรรมผ่านการเข้าทรง โดยจะมีแม่มด 1 คนเพื่อใช้ในการเข้าทรง จากนั้นเตรียมของต่างๆที่จะใช้ และขาดไม้ไผ่ที่นั่นก็คือชั้น 5 พอเตรียมของที่จะเข้าทรงเสร็จ ก็ต้องนำคนป่วยมานอนและแม่มดจะรำและเล่นดนตรีเพื่อให้คนที่ป่วยหายดี บางคนก็หายขาดจากโรค ซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาช้านาน ในปัจจุบันนี้ก็ไม่มีใครสืบทอด เนื่องจากต้องมีข้อห้ามหลายอย่าง และที่สำคัญคนรุ่นหลังไม่ให้ความสำคัญกับการทำพิธีกรรมผ่านความเชื่อของคนยุคสมัยก่อน เพราะในสมัยนี้หากมีการเจ็บป่วยก็จะพากันไปรักษาแพทย์แผนปัจจุบัน จนทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมท้องถิ่นเริ่มจะสูญหายออกไปจากชุมชน

4.14.2 ความเชื่อเกี่ยวกับผีปอบ

ความเชื่อของคนในชุมชนบ้านเสม็ดเกี่ยวกับผีปอบ เชื่อกันว่า คนที่เป็นผีปอบจะเล่นไสยศาสตร์ เล่นมนต์ดำ หรือถือคาถา และทำผิดข้อห้ามที่กำหนดไว้ หรือกระทำความผิด เช่น ผิดลูกเมียชาวบ้าน เป็นต้น คนที่กลายเป็นผีปอบจะออกหากินเวลากลางคืน หรือเวลาฝนตก จะออกหากิน กบ จะเขียดในท้องไร้ท้องนา กินเป็นอาหารและทุกวันนี้ชาวบ้านเชื่อว่ายังมีคนที่เป็นผีปอบอาศัยอยู่ในหมู่บ้านอยู่ เพียงแต่ไม่ทราบว่าคนที่เป็นนั้นเขาชื่อใครเท่านั้นเอง

4.14.3 ความเชื่อและพิธีการการไว้ศาลเจ้าพ่อ

ศาลเจ้าพ่อเป็นสิ่งที่คนในชุมชนเชื่อถือกันมาเป็นระยะเวลาช้านาน และมีการถ่ายทอดความเชื่อไปยังรุ่นต่อรุ่นภายในชุมชน เพราะเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในยุคที่มนุษย์ยังไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยหลักวิทยาศาสตร์ ปรากฏการณ์ธรรมชาติทุกอย่าง ไม่ ฝนตก พายุร้อน แผ่นดินไหว โรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น เกิดจากผีหรือวิญญาณที่สถิตในธรรมชาติ ท้องฟ้า ดิน น้ำ ป่า เขา เป็นต้น ล้วนมีผีสางเทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นผู้กำหนดทำให้เกิด นี่คือการเชื่อ วิญญาณที่มีมายาวนานเมื่อตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่ง และทำมาหากินด้วยเกษตรกรรม

พึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ก็ซับซ้อนขึ้น ศาลพระภูมิไม่ว่าจะเรื่องอะไรก็พึ่งศาลไปเสียหมดทุกอย่าง คนโบราณเชื่อว่าในบริเวณบ้านของตนมีวิญญาณของเทพซึ่งเรียกกันทั่วไปว่าพระภูมิอาศัยอยู่ หากได้จัดหาที่อยู่ที่เหมาะสมให้ และให้ความเคารพนับถือ บวงสรวงบูชาเป็นประจำแล้ว จะทำให้เจ้าของบ้านและคนในครอบครัวมีความสุข ปลอดภัยและมีโชคลาภ มีความเจริญรุ่งเรืองเจ้าของบ้านต้องจัดหาที่อยู่อาศัยของพระภูมิ ที่เรียกกันทั่วไปว่า ศาลพระภูมิ มีลักษณะเป็นเรือนหรือปราสาทเล็ก ๆ ภายในชุมชนบ้านเสม็ด สำหรับให้วิญญาณ พระภูมิเจ้าที่ หรือเทวดาได้อยู่อาศัย บางที่เรียก ศาลเจ้าที่แล้วยังมี ศาลเพียงตา ศาลอากาศเทวดา หรือเรียกสั้นเพียงแค่ว่า ศาล การบวงสรวงศาลพระภูมิเป็นการถวายพวงมาลัย ดอกไม้ และอาหาร ให้กับวิญญาณที่สถิตอยู่ในศาล ซึ่งมักจะทำก่อนพิธีกรรมของบ้านนั้น หรือเนื่องในวันสำคัญ ศาลพระภูมิที่ถอนแล้วมักจะนำไปไว้ที่วัดหรือทิ้งไว้ตามข้างทางแยก เดี่ยวนี้ศาลพระภูมิไหน ที่เค้าวากันว่าศักดิ์สิทธิ์ ก็จะมีการเอาของมาวางถวายให้มากมาย หน้าศาลเล่ากันว่า ชาวบ้านมาขอหวยเลขเด็ด และเชื่อว่าความแข็งแรงของม้าจะนำพาให้ก้าวไปข้างหน้า ม้าลายกลายเป็นสัญลักษณ์ของความปลอดภัยในการใช้ถนน เป็นความเชื่อคนยุคนี้ จึงถวายม้าลายแทน ม้า หรือวัว ควายแต่เดิม ศาลเจ้าเป็นอีกศาลหนึ่งที่ เป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน

4.14.4 ความเชื่อเกี่ยวกับ กระโตมตา กระโตมโย หรือกระท่อมผีปูด

ศาลปูดเป็นสิ่งที่คุณชนบ้านเสม็ดให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก คนในชุมชนเชื่อกันว่าศาลปูดเป็นสิ่งศักดิ์ที่ดูแลรักษาภายในหมู่บ้าน ซึ่งแตกต่างกับ ศาลภูมิ ซึ่งจะดูแลเพียงแคภายในครัวเรือนของแต่ละคน จะมีพิธีกรรมไหว้ศาลปูดออกเป็น 2 ครั้ง ครั้งแรกในเดือน กุมภาพันธ์ หรือ เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวบ้านจะนำ ข้าวสาร ไข่ หมาก พลุ ข้าวต้มมัด เหล้า บุหรี่ และนำอตุลมน นำมารวมกัน และก็ทำพิธีเพื่อให้ทราบ ว่า ในช่วงเดือน 3-6 จะมี การเจ็บไข้ได้ป่วยหรือไม่ โดยการใช้ไข่ต้มสุก แล้วนำมาปอกเปลือกดูข้างใน หมอเจ้าพิธีจะเป็นคนดูให้ ครั้งที่ 2 จะมีพิธีการไหว้ศาลปูด ในช่วงขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 หรือเดือนกรกฎาคม การไหว้ครั้งที่ 2 ชาวบ้านจะใช้ไข่ต้มสุกมาทุกหลังคาเรือน นำไก่อมาวางไว้ เพื่อจะทำการเสี่ยงทายถึงความอยู่เย็นเป็นสุขของคนในหมู่บ้าน โดยตรงเหนียงจะมี 3 แฉก เหนียงตรงกลางจะดูด้าน

ผลผลิตทางการเกษตร เหนียงข้างซ้ายจะดูเกี่ยวกับลักษณะภูมิอากาศ และเหนียงสุดท้ายเหนียงด้านขวา จะดูเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน

4.14.5 ความเชื่อและพิธีกรรมปะกำ

ความเชื่อและพิธีกรรมปะกำ เป็นความเชื่อตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คนในชุมชนมีความเชื่อกันว่าเป็นพิธีกรรมปะกำข้างเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์ หากคนในชุมชนจะแต่งงานสมรส คู่สมรสทั้งคู่จะต้องขึ้นปะกำ เพราะถ้าหากไม่ทำการขึ้นปะกำคนในครอบครัวก็จะไม่สบาย จะมีภัยอันตรายเกิดขึ้นกับคนในครอบครัว สิ่งที่ใช้ในพิธีกรรมขึ้นปะกำจะใช้ ไก่คู่หนึ่ง บายศรี อาหารคาวหวาน เหล้าขาว 1 ขวด ผ้าขาว 1 ผืน และ เงิน ก็เหมือนเป็นการแต่งงานใหม่ เป็นการขอขมา เพื่อให้ชีวิตคู่อยู่เย็นเป็นสุข ตามความเชื่อของชุมชนบ้านเสม็ด

4.14.6 ความเชื่อเกี่ยวกับผีโพง

ความเชื่อเกี่ยวกับผีโพงเป็นความเชื่อที่เล่าต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ผีโพงนั้นจะมีรูปร่างเหมือนคนทุกประการ แต่มีแสงไฟออกจากจมูก จะมีอยู่สามสี คือ สีแดง สีม่วง และสีเขียว คนในสมัยก่อนเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ก่อนออกหากิน ผีโพงจะเอาจมูกไปเสียดสีกับบันไดบ้านให้แดงก่อนออกไปหาของกิน พอใกล้สว่างก็จะกลับมาที่บ้านเหมือนเดิม คนที่เวียนเกี่ยวกับเวทมนต์ คาถา หากสงสัยว่าใครเป็นผีโพงก็จะทำการ ท่องคาถา ที่บันไดบ้านของผีโพง เมื่อผีโพงกับมาจากการหาของกิน ก็เห็นว่าบ้านเป็นของตนเอง แต่บันไดบ้านไม่ใช่ ผีโพงก็เดินวนเวียนอยู่หน้าบ้าน เข้าบ้านไม่ได้ เนื่องจากผีโพงก่อนจะออกหากินจะนำจมูกไปถูกับบันไดบ้าน เพราะผีโพงจะใช้การดมกลิ่นบ้านตนเอง พอถึงรุ่งเช้าผีโพงกลับเข้าบ้านไม่ได้ พอรุ่งเช้ามีชาวบ้านมาเห็นก็จะทราบว่าเป็นผีโพง พอมีคนรู้ว่าใครเป็นผีโพง ผีโพงก็จะเกิดความอับอาย หรือหลบหนีไปอยู่ที่อื่น แต่หากผีโพงรู้ว่าใครกลั่นแกล้ง เขาก็จะโกรธแค้น และจะกลับมาทำร้าย โดยเอาก้านกล้วยแม่หม้ายพุ่งข้ามหลังคาบ้านคนที่กลั่นแกล้งเขา จะทำตอนเวลากลางคืน เพราะเป็นเวลาที่ทุกคนพักผ่อน และไม่มีใครรู้ ส่วนใหญ่ผีโพงจะพบในช่วงฤดูฝน และในเวลาฝนตก ชาวบ้านจะเห็นแสงสว่างสีแดง ม่วง เขียว กระพริบ ตามบริเวณทุ่งนา ชาวบ้านบางคนเล่าว่าผีโพงจะมี

แสงไฟตกลงจากจมูก เหมือนหยดน้ำ ถ้ามีคนตามรอยผีโพรงไป ก็จะเจอกับ กบ เขียด ที่จะนอนตายตัว แข็งตามท้องไร่ท้องนา หากคนใดได้เจอกับผีโพรง ผีโพรงมักจะชอบพูดว่า “มันเป็นวิบากกรรมของเขา ที่ต้องมาชดใช้กรรมแบบนี้” และอ่อนวอนอย่าให้บอกใคร ผีโพรงก็จะเสก ใบไม้ ก้อนหิน ก้อนอิฐ หรือถ่านมี (ถ่านมี คือ ถ่านสีดำ ที่ใช้ก่อกองไฟในครัว) ให้กลายเป็นทองคำ แล้วนำมาจ้างคนที่รู้ความลับ เพื่อจะให้รับปากว่าจะไม่ไปบอกใคร หรือไม่หากโชคร้ายผีโพรงก็จะทำร้าย หรือทำให้เรากลายเป็นผีโพรงเหมือนมัน หรือไม่ก็ทำให้เจ็บป่วยและตายในที่สุด หากบางคนรับทองคำกับผีโพรงมาแล้ว ตอนเช้าทองคำนั้นก็จะเป็นกลายเป็นใบไม้ ก้อนหิน ก้อนอิฐ หรือถ่านมี เหมือนเดิม คนที่พบเห็นจะต้องเก็บนี้เป็นความลับ ห้ามบอกใคร หรือ เล่าให้ใครฟัง หากผิดคำสัญญาที่ให้กับผีโพรง เขาก็จะตามมาทำร้ายที่บ้านเรือน โดยใช้ ก้านกล้วยแม่หม้าย (ก้านกล้วยแม่หม้าย คือก้านกล้วยที่เอาใบตองออกแล้ว เหลือใบตองส่วนปลายไว้นิดหน่อย) พุ่งข้ามหลังคา หรือไต้ถุนบ้าน ฉะนั้นในคนสมัยก่อนมักจะบอกลูกหลานให้เราตัดก้านกล้วย ออกสอง 2 ท่อน หรือหลาย ๆ ท่อน เพื่อที่จะไม่ให้ผีโพรงนั้นนำไปใช้ได้สักนี้เป็นความเชื่อของชุมชนบ้านเสม็ดที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาานาน

หากถามว่าในขณะนี้ผีโพรงมีหรือไม่ก็ไม่สามารถให้คำตอบได้ชัดเจน เพราะความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนเป็นการสืบทอดผ่านกระบวนการยอมรับ ศรัทธาในสิ่งบรรพบุรุษถ่ายทอดกันมาเป็นระยะเวลาานาน เพราะความเชื่อเป็นสิ่งที่คนในชุมชนยอมรับนับถือ และไม่มีเครื่องมือถอดรหัสความเชื่อ และพิธีกรรมของชุมชนได้ คนยุคใหม่มักจะนำเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ไปวัดไปจับวิธีคิด “แบบชาวบ้าน” ซึ่งมีวิธีคิดและตรรกะของตนเองเข้าไปจับ อย่างเช่น ความเชื่อเรื่องผี หากเอาวิทยาศาสตร์ไปอธิบายก็ต้องบอกว่า ผีไม่มีจริง เพราะพิสูจน์ตามหลักวิทยาศาสตร์ไม่ได้ แต่ในวิถีชีวิตของชุมชน ผีมีจริง เพราะผีมีความหมายในเชิงนัยยะทางสังคมเกี่ยวกับการกระทำผิดกฎ กติกาข้อห้ามที่ได้บทกำหนดไว้ เช่น การเข้าไปบุกรุกตัดต้นไม้ภายในป่า ไม่บอกไม่กล่าว ก็จะทำให้ไม่สบาย หรือ ตาย เขาเรียกว่า ผิดผี ไม่เคารพต่อกฎธรรมชาติเป็นต้น เพราะนั่นมีมิติด้านความเชื่อและพิธีกรรม จะเป็นสิ่งที่คนในชุมชนต้องยึดถือ และปฏิบัติตัวอย่างเคร่งครัด เพราะความเชื่อจะอยู่ภายใต้หลัก คติธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ความเชื่อ ศรัทธา แนวทางปฏิบัติร่วมกัน และสธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับดำเนินชีวิต เพื่อให้สมาชิกอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก

4.15 ศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

ศักยภาพชุมชนจัดการตนเอง หรือ ชีตความสามารถของชุมชน รวมทั้งความสามารถของชุมชน ในการประสานความร่วมมือในการดำเนินงานกับคนภายนอกชุมชน ขณะเดียวกันก็ดำเนินการแก้ไขปัญหาชุมชน สามารถจำแนกได้ดังนี้

1. องค์ความรู้ด้านภูมิปัญญา ที่สั่งสมมาจากอดีต และมีสืบทอดมาเป็นระยะเวลาจน เกิดเป็นองค์ความรู้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัวยุคชุมชนและสถาบันทางสังคม ตลอดจนองค์ความรู้ นั้นสามารถนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนาทั้งในระดับตำบลหมู่บ้าน ชุมชน และใช้ในการแก้ไขปัญหาและ การพัฒนา

2. การสร้างกระบวนการเรียนรู้ ในด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษาดูงาน การจัดเวที ประชาคมในระดับตำบล หมู่บ้าน ชุมชน จนสามารถวิเคราะห์วินิจฉัยปัญหา แสวงหาทางออกในการ แก้ปัญหาด้วยตนเอง เพื่อตอบสนองปัญหาของสมาชิกในชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาหมู่บ้าน ประสบการณ์ และการเรียนรู้ ประยุกต์ เทคนิค และการจัดการ

3. การบริหารจัดการคน เพื่อการป้องกันความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในองค์ เช่น การ จัดสรรงบประมาณ สวัสดิการ พื้นที่สาธารณะ อย่างทั่วถึง และมีความเท่าเทียมเหมาะสมกับอัตภาพที่ควร จะได้รับตามเหตุอันสมควร

จากการกล่าวถึงศักยภาพในการจัดการตนเองของชุมชน ผู้ศึกษาจึงได้นำแนวคิด ดังกล่าวมาสู่การปฏิบัติในระดับชุมชนบ้านเสม็ด เพื่อเป็นการชี้ให้เห็นถึงศักยภาพในด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ใน ชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

4.15.1 ศักยภาพการจัดการความขัดแย้ง

การจัดการความขัดแย้งเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องที่จะทำให้ เกิดการจัดการความขัดแย้งแบบลงตัว เพราะในพื้นที่ป่าชุมชนแทบทุกที่จะมีประชาชน หรือ นายทุนเข้าไป จับจอง หรือ ชื้อที่ต่อจากชาวบ้าน ที่ทำการบุกรุก ไม่เว้นแม้กระทั่งชุมชนบ้านเสม็ดที่มีปัญหาด้านความ ขัดแย้งในการจะจัดทำเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

คณะผู้วิจัยจึงได้ร่วมกันปรึกษากับทีมนักวิจัยชุมชน ถึงแนวทางการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ เนื่องจากในขณะปัจจุบันชุมชนได้ทราบอาณาเขตพื้นที่ป่าที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ จำนวน 461.59 ไร่ จากการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า ผู้ที่เข้าไปจับจองพื้นที่บริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชีส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน ทีมนักวิจัยชุมชน และนายควม นายทุน เป็นต้น หลังจากคณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชนได้ทราบข้อมูลดังกล่าว ได้นำข้อมูลเข้าสู่เวทีประชาคมหมู่บ้าน เพื่อค้นหาทางออกร่วมกันในการจัดทำสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ที่สำคัญเวทีดังกล่าว ยังเป็นการบริหารความขัดแย้งของคนในชุมชนผ่านการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อส่วนร่วม พร้อมทั้งเป็นการสร้างความร่วมมือ โดยการเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามาเป็นคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนป่าชุมชนริมลำน้ำชีร่วมกัน ซึ่งในการจัดเวทีประชาคมและแสวงหาความร่วมมือได้มีทีมนักวิจัยท่านหนึ่งได้แสดงความคิดเห็นว่า “อาจารย์รู้ไหมว่า หากมีการจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ใครเป็นคนเสียประโยชน์ คนที่เสียประโยชน์คือ ดิฉันเอง เนื่องจากพื้นที่ของดิฉัน อยู่ในบริเวณพื้นที่ จำนวน 461.59 ไร่ แต่ดิฉัน ยินดีที่จะคืนพื้นที่ให้ แม้ว่าดิฉันจะเสียประโยชน์ เพราะอยากให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้กลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้งเหมือนดังในอดีต และทุกคนจะได้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เช่น แหล่งอาหาร อากาศ พื้นที่อาณาเขตเพิ่มขึ้น” จากที่ทีมนักวิจัยท่านหนึ่งได้กล่าวขึ้นทำให้ นางบุญยัง หวังอยู่ ผู้นำชุมชน ก็ขอคืนพื้นที่ที่เคยจับจองไว้ในปี พ.ศ. 2528 จำนวน 20 ไร่ พร้อมทั้งนายतिकัมพร ฐพันธ์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คืนพื้นที่ให้อีก จำนวน 5 ไร่ ถือได้ว่าใช้ข้อมูลวิจัยที่เก็บรวบรวมข้อมูลมาคืนสู่ชุมชน พร้อมทั้งแสวงหาความร่วมมือร่วมกันเป็นการจัดการความขัดแย้งในการจับจองพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า การเจรจาต่อรอง บนฐานข้อมูลจากงานวิจัย และให้ผู้ที่มีส่วนได้เสียเข้ามาเป็นทีมนักวิจัยชุมชน เป็นการสร้างการรับรู้ และความตระหนักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในฐานะทีมนักวิจัยค่าว่าการจัดการความขัดแย้ง ไม่ใช่แค่การใช้กฎหมายบังคับ แต่การจัดการความขัดแย้งที่ดีในระดับชุมชนต้องใช้ความเป็นกัลยาณมิตร การเป็นเครือญาติ การชวนให้เห็นถึงผลประโยชน์ส่วนรวม เป็นสิ่งที่ทำให้การจัดการความขัดแย้งนำไปสู่ความสำเร็จดังเช่น บ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

4.15.2 ศักยภาพด้านวัฒนธรรมความเชื่อ

ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า ในยุคการต่อต้านชุมชนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีป่าไม้ สัตว์ป่า แหล่งอาหาร ที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก คนในชุมชนได้ใช้ความเชื่อในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ภาษาวិชาการเรียกว่า มาตรการทางสังคม จากการบอกเล่าของ พ่อสะอั้น นิพนธ์รัมย์ ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน ได้กล่าวว่า ในอดีตเวลาจะเข้าป่า อาย่าตะโกน ส่งเสียงดัง หรือเรียก ชื่อเพื่อน เพราะเสียงตอบกลับมาอาจจะไม่ใช่เพื่อนเรา เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า คนที่จะเข้าป่า หาของป่า ควรจะให้เกียรติและเคารพต่อสถานที่ และที่สำคัญไม่เป็นการรบกวนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ภายในป่า ห้ามนำต้นไม้ที่มีโพรงนำมาสร้างบ้านเรือน โดยมีความเชื่อว่า โปรงกลางนางอยู่ โปรงปลายพรายอยู่ เชื่อว่า มีผีพรายหรือนางไม้สิงอยู่ ถ้านำมาใช้ประโยชน์ จะทำให้ไม่มีความสุข สะท้อนให้เห็นว่า ต้นไม้ที่มีโพรง ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ควรจะเก็บไว้ให้สัตว์ได้อาศัยต่อไป” จากความเชื่อดังกล่าวเป็นการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า คนกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี แต่ในปัจจุบันความเชื่อและวิถีชีวิตของคนกับป่าเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากสภาพสังคมได้มีการเปลี่ยนแปลง ที่สำคัญเยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสำคัญเกี่ยวกับความเชื่อในอดีตมากนัก พร้อมทั้งวิวัฒนาการของสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป อิทธิพลทางความเชื่อกลายเป็นสิ่งง่ายของเยาวชนคนรุ่นใหม่ จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าวทำให้คณะผู้วิจัยนักวิจัยชุมชน ได้ร่วมกันค้นหาแนวทางการฟื้นฟูวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนขึ้นมา โดยมีการเสนอให้จัดกิจกรรมการ ปลูกป่า บวชป่า เพื่อเป็นการให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่สำคัญเป็นการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนอีกด้วย ชุมชนได้มีมติร่วมกันให้ ทุกวันที่อาสาพระบูชา ก่อนเข้าพรรษาของทุกปีให้เป็นวันปลูกป่า บวชป่าของชุมชนบ้านเสม็ด โดยใช้ความเชื่อศรัทธาในตามพระพุทธศาสนา ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

4.15.3 ศักยภาพในการหาอาหารจากธรรมชาติ

ในอดีตป่าคือแหล่งที่มาของอาหารสำคัญคนในชุมชน ป่าคือตลาดสดที่คนในชุมชนสามารถเข้าไปหาอาหารโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย เดิมทีคนในชุมชนมีจำนวนน้อยอาหารก็มีเพียงพอต่อการดำรงชีพ การเก็บหาของป่าส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการยังชีพเท่านั้น จึงเป็นการอยู่อาศัยแบบพึ่งพาจากธรรมชาติ ภายหลังมีประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้น มีการเก็บหาเป็นจำนวนมาก ในขณะที่พื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำซึ่งยังได้รับผลกระทบจากการบุกรุก เพื่อทำเป็นพื้นที่การเกษตร จนส่งผลกระทบต่ออาหารที่ความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลงไป กอปรกับการหาอาหารเพื่อนำไปจำหน่ายเป็นรายได้ภายในครัวเรือนเริ่มมีมากขึ้น ทั้งที่เป็นพืชและสัตว์ ได้แก่ กิ่งก่า กระจ่าง กล้วย กล้วยป่า แยม นก ปลา กบ เขียด หนู เป็นต้น ส่วนประเภทผักและเห็ดป่า ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดโคน เห็ดระโงก เห็ดน้ำหมาก เห็ดดิน ผักตบชวา ผักอินทนิล ดอกกระเจียว ขูดมัน หน่อไม้ ไข่มดแดง แมลงจิ้งจก จักจั่น น้ำผึ้ง เป็นต้น ซึ่งภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี ถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก แต่ปัจจุบันได้มีอาหารลดน้อยลง เนื่องจากสภาพป่าถูกทำลายด้วยคนในและคนนอกชุมชน จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน จึงได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลรายได้ และเศรษฐกิจที่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 68 ครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์เป็นประจำ พบว่า รายได้ทั้งกินและนำไปจำหน่าย คิดเป็นมูลค่า จำนวน 588,625 บาท/ต่อปี จากข้อมูลได้รายงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีดังกล่าวทำให้ทีมวิจัยชุมชน และประชาชนบ้านเสม็ด ถึงกับตกใจ เนื่องจากที่ผ่านมาไม่เคยทราบมาก่อนเลยว่า จำนวนรายได้ที่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีจำนวนมหาศาล จนได้มีทีมวิจัยท่านหนึ่ง ชื่อว่า นายภานุ กระแสบัว ถึงกลับได้เสนอว่า โอ๊ย หากเราปล่อยให้ปัญหาการบุกรุกทำลาย ลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ใช้ประโยชน์แบบทำลายเหมือนในปัจจุบัน อนาคตคงไม่เหลืออะไรให้กินแน่นอน เราควรจะมีกฎ กติกา การใช้ประโยชน์ว่าอะไรทำได้ อะไรทำไม่ได้ หากมีการใช้ประโยชน์แบบปัจจุบันอยู่ อนาคตผมเชื่อว่า อาหาร สัตว์ป่า พื้นที่ มัน เห็ด คงไม่เหลือให้เห็นอีกต่อไป” จากที่นายภานุ กระแสบัว ได้เสนอขึ้น ทุกคนในที่ประชุมเห็นด้วย และควรมีแนวทางการร่างกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายอีกต่อไป

4.15.4 ศักยภาพของผู้นำชุมชน

การทำงานวิจัยในครั้งนี้สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ ผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในการขับเคลื่อนการทำงานในระดับพื้นที่วิจัย เพื่อให้งานบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้ ชุมชนบ้านเสม็ดก็เช่นเดียวกัน มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มีศักยภาพทั้งด้านการสร้างแรงจูงใจ การตัดสินใจ การวางแผน ซึ่งในการจัดเวทีเก็บข้อมูลจากการวิจัยทุกครั้ง นางบุญยัง หวังอยู่ ผู้ใหญ่บ้านเสม็ด นายतिकัมพร ฐพันธ์ และนางจิราภรณ์ เจริญชัย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านทุกคน จะเข้าร่วมให้ความร่วมมือ และกระตุ้นให้ ทีมวิจัย ประชาชนในหมู่บ้านคนเข้าร่วมทุกครั้ง ที่สำคัญผู้นำชุมชนยังได้ช่วยประสัมพันธ์ทำความเข้าใจในการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ วางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนป่าชุมชนริมลำน้ำชีได้เป็นอย่างดี พร้อมทั้งเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยในพื้นที่ที่ช่วยในการสนทนาพูดคุย เจรจาต่อรองกับประชาชนที่จับจองพื้นที่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อรักษาผลประโยชน์ของชุมชนบ้านเสม็ด นอกจากนี้สิ่งที่เป็นจุดเด่นของศักยภาพผู้นำบ้านเสม็ด คือ การเป็นคนรุ่นใหม่ มีวิสัยทัศน์ การเสียสละเพื่อส่วนรวม เห็นได้จากการที่ นางบุญยัง หวังอยู่ ยกพื้นที่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 20 ไร่ นายतिकัมพร ฐพันธ์ คืนพื้นที่ให้อีก จำนวน 5 ไร่ ให้เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชน จนในที่สุดทำให้คนในชุมชนที่จับจองพื้นที่ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เห็นการเสียสละของผู้นำชุมชน ทุกคนจึงพากันยกพื้นที่ของตนเองให้เป็นของส่วนรวมเช่นเดียวกัน

4.16 วิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

ในการวางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชีในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล พร้อมทั้งการสำรวจปัญหาการบุกรุกและศึกษาสภาพปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า ที่ผ่านมาชุมชนได้มีการตัดไม้ทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ ไปใช้ประโยชน์ในการแปรรูป เช่น ทำเฟอร์นิเจอร์ สร้างบ้าน และการตัดเป็นฟืน เผาถ่าน เป็นรานบวบ เป็นต้น นอกจากการใช้ประโยชน์จากต้นไม้ การใช้ประโยชน์ในด้านการเก็บหาของป่าทั้งกินและจำหน่าย เช่น เห็ด ไก่ป่า กิ่งก่า กระจ่าง กุ้ง หอย ปู ปลา ผักหวาน ผักต้ว

และดอกกระเจียว เป็นต้น และทรัพยากรธรรมชาติส่วนใหญ่มีปริมาณลดลงอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากปัจจุบันมีการบุกรุกพื้นที่ และการตัดไม้ทำลายป่า ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่เคยมีลดน้อยลงไปด้วย และที่สำคัญพฤติกรรมการใช้ประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ไม่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่า และใช้ในเชิงอนุรักษ์ จากข้อมูลดังกล่าวทำให้คณะผู้วิจัยได้จัดเวทีระดมความคิดเห็นขึ้น โดยใช้ค้นหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีต โดยคณะผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนจัดเวทีสร้างการรับรู้ข้อมูลคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.16.1 การวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

สถานการณ์ปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี เช่น ปัญหาการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติไม่คุ้มค่า เป็นต้น และที่ผ่านมาชุมชนบ้านเสม็ดยังมีแนวทางการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน และที่สำคัญยังไม่หน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี และที่สำคัญคนในชุมชนยังไม่ตระหนักคุณค่าและความสำคัญในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชีให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีต ที่ผ่านมาชุมชนเผชิญปัญหากับคนในชุมชนและคนนอกชุมชนเข้าไปแผ้วถาง บุกรุกพื้นที่ป่า เพื่อทำเป็นพื้นที่การเกษตร และการปลูกต้นยางพารา และยังมีปัญหาด้านการนำขยะเข้าไปทิ้งในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี ทำให้เกิดความเสียหายต่อระบบนิเวศน์ภายในป่า และที่สำคัญไปกว่านั้น ในพื้นที่ป่าชุมชนได้มีพืชพันธุ์ธัญญาหารที่อุดมสมบูรณ์ เช่น หน่อไม้ เห็ดป่า ผักป่า มัน สมุนไพรต่าง ๆ และสัตว์ป่านานาชนิด เช่น ไก่ป่า งู กระต่าย แอ้ กระรอก กิ้งก่า เป็นต้น และในขณะนี้ได้เกิดปัญหาการใช้ประโยชน์ในเชิงทำลาย เช่น การล่าสัตว์ การหาขงป่า โดยไม่ได้สำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืน โดยการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ผู้ที่วิจัยได้มีการจัดเวทีประชาคมค้นหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี โดยมี ผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส และประชาชนในชุมชนบ้านเสม็ด จำนวน 68 คน โดยการระดม

สมองถึงสถานการณ์ปัญหาในปัจจุบัน ซึ่งในการเวทีประชาคมประชาชนต่างเห็นด้วยกับแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีความอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตที่ผ่านมา จากนั้นคณะผู้วิจัยก็ได้นำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชีทั้ง 12 เดือน จำนวน 68 คน/ครัวเรือน ทั้งหากินและนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้ให้กับครัวเรือน รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี มีรายละเอียดดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมด้านชนิดไม้ ได้แก่ ไม้แปรรูป เฟอร์นิเจอร์ เชื้อเพลิง สิ่งปลูกสร้าง เผ่าถ่าน ทำรานบวบ ทำรานแตง ทำรานถั่ว เป็นต้น คิดเป็นมูลค่าเป็นจำนวนเงิน 149,950 บาท/ต่อปี

2. รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ไข่มดแดง น้ำผึ้ง เป็นต้น คิดเป็นมูลค่าเป็นจำนวนเงิน 47,585 บาท/ต่อปี

3. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่า ได้แก่ มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแขง คิดเป็นมูลค่าเป็นจำนวนเงิน 29,460 บาท/ต่อปี

4. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่า ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดตับเต่า เห็ดผึ้ง เห็ดระงอกขาว เห็ดระงอกเหลือง เห็ดโค เห็ดน้ำหมาก เห็ดข่า เห็ดก่อ เห็ดปลวกไก่อ้น้อย เห็ดดิน เป็นต้น คิดเป็นมูลค่าเป็นจำนวนเงิน 86,915 บาท/ต่อปี

5. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่า ได้แก่ ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาตุ๊ก ปลาบู่ ปลาตะเพียน กูเห่า กระจ่าย กระจาด ไก่ป่า กระจอก กิ้งก่า พังพอน หนู เป็นต้น คิดเป็นมูลค่าเป็นจำนวนเงิน 13,380 บาท/ต่อปี

6. การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัส) และลำน้ำชี ได้แก่ ปลาหลด ปลาหลด ปลาสลิต ปลากด ปลาชิว ปลาชะโด ปลาควาย ปลาสร้อย ปลาเทโพ ปลากล้วย ปลากทราย ปลาบึก ปลาข้าว ปลาไหล ปลาแรด ปลาจิ้น ปลากระตี่ ปลาลิ้นหมา ปลานิล ปลาขาว ปลาเข็ม ปลาอื่นๆ เป็นต้น คิดเป็นมูลค่าเป็นจำนวนเงิน 257,485 บาท/ต่อปี

จากการที่คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้นำเสนอข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชีต่อชุมชน ทำให้คนในชุมชนตกใจ เพราะที่ผ่านมาชุมชนไม่เคยทราบข้อมูลมาก่อนว่า คน

ในชุมชนมีรายได้จากการเก็บหาของป่า และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นจำนวนมากขึ้น ขนาดนี้ จากการสนทนาพูดคุย ทำให้คนในชุมชนการความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ และเกิดความห่วงหาอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ไม่ให้ถูกทำลายอีกต่อไป

4.16.2 วิเคราะห์การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

จากนั้นที่วิจัยก็ได้ ตั้งประเด็นคำถามกลับไปให้ชุมชนว่า จากที่เห็นข้อมูลในการประโยชน์ทรัพยากรธรรมในป่าชุมชนริมลำน้ำชี คิดเป็นมูลค่าเป็นจำนวนเงิน 588,625 บาท/ต่อปี “หากสักวันหนึ่งทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนลดน้อย หรือ หหมดไป นั่นก็แสดงว่ารายได้ที่เกิดจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่ก็ลดน้อย หรือ หายไปด้วย จากการสัมภาษณ์เจาะลึกประชาชน จำนวน 68 คน ให้ข้อมูลตรงกันว่า ปัจจุบันทรัพยากรธรรมมีปริมาณลดลงเรื่อยๆ แล้วชุมชนจะมีแนวทางการจัดการร่วมกันอย่างไร ให้ทรัพยากรธรรมชาติ คงอยู่และมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น” จากคำถามดังกล่าว คณะผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนวิเคราะห์หาค้นหาแนวทางการโดยสะท้อนให้ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของคนกับทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยเงื่อนไขตัวแปรในการนำไปสู่การวิเคราะห์และวางแผนปฏิบัติการให้ชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดดังนี้

1. ข้อมูลสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากคณะผู้วิจัย ค้นพบว่า ป่าชุมชนริมลำน้ำชีได้รับผลกระทบตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 ได้มีคนในชุมชนเข้าไปจับจอง แฝ้วถางให้กลายเป็นพื้นที่การเกษตร จนทำให้เกิดปัญหาการบุกรุกทำป่าทรัพยากรป่าจนถึงปัจจุบัน คณะผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

2. ชุดข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า คนในชุมชนบ้านเสม็ดได้มีวิถีชีวิตความสัมพันธ์กับป่าชุมชนริมลำน้ำชีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งมีการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ทั้ง 12 เดือน แต่ในขณะเดียวกันก็มีปัญหาด้านการใช้ประโยชน์ไม่อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ จนทำให้

สภาพแวดล้อมเกิดความเสื่อมโทรม สัตว์ป่าและพันธุ์พืชลดน้อยลง หาชุมชนยังไม่สามารถจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ทรัพยากรธรรมชาติที่เหลืออยู่คงจะไม่หลงเหลือให้เห็นในอนาคต คณะผู้วิจัยจึงพิจารณาเห็นความสำคัญ จึงได้ใช้ข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีมาเป็นส่วนหนึ่งในการวิเคราะห์ เพื่อค้นหาแนวทางป้องกันแก้ไขปัญหาให้รอบด้านและทันเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

3. ชุดข้อมูลปัญหาบุกรุกทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่าชุมชนบ้านเสม็ดยังขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี สังเกตได้จากการทิ้งขยะ การตัดต้นไม้ขนาดใหญ่และ ขนาดเล็ก การบุกรุกแผ้วถางป่าให้เป็นสภาพพื้นที่โล่งเตียน จนทำให้ปัจจุบันไม่ทราบแน่ชัดว่า ป่าชุมชนเหลือพื้นที่จำนวนเท่าไร จากข้อมูลดังกล่าว ทำให้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชน ได้ทำการสำรวจโดยใช้เครื่องมือภูมิสารสนเทศ (GIS) ในการเดินสำรวจอาณาเขตพื้นที่ที่ยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ พบว่า มีพื้นที่จำนวน 461.59 ไร่ ขณะเดียวกันคณะผู้วิจัยได้แบ่งระบบนิเวศป่าออกเป็น 3 โซน คือ โซน A ตั้งแต่สะพานป่าชุมชนริมลำน้ำชี ถึง หนองน้ำแสง หนองบัว หนองตลิ่งหัก มีพื้นที่ จำนวน 181 ไร่ ลักษณะพื้นที่โล่งเตียน และมีการ สร้างเป็นพื้นที่ไร่นา มีต้นไม้ขนาดใหญ่ แต่ไม่หนาแน่น จะมีความ หนาแน่นเฉพาะในพื้นที่ริมลำน้ำชี สภาพพื้นที่บริเวณป่าตรงนี้มีมีการบุกรุกจับจองให้กลายเป็นที่ไร่นา โซน B จำนวน 210 ไร่ คนในชุมชนเข้าไปจับจองพื้นที่ และมีการปลูกต้นยูคาในพื้นที่ส่วนนี้ ลักษณะทรัพยากรป่าไม้ในโซน B จะมีต้นไม้ใหญ่และขนาดเล็ก สลับไม้พุ่มคลุมดิน จึงทำให้เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ และเป็นพื้นที่ เก็บเห็ด ชูมมัน หาของป่า ล่าสัตว์ เนื่องจากต้นไม้ขนาดใหญ่สลับกับต้นไม้ขนาดเล็กจะทำให้พื้นดินมีความชุ่มชื้น ทำให้เห็นป่าเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้เห็นถึงความสำคัญของชุดข้อมูลปัญหาบุกรุกทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จึงได้ร่วมกันวิเคราะห์สังเคราะห์ เพื่อค้นหาแนวทางการป้องกันการบุกรุกทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และโซน C จำนวน 79 ไร่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ได้แก่ ต้นพลวงต้นตะแบงจบก กระจินถือได้ว่า เป็นพื้นที่ที่โซนต้นไม้ขนาดใหญ่เหมาะแก่การอนุรักษ์

4. ชุดข้อมูลด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของคนในชุมชนท้องถิ่น จึงทำให้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ประยุกต์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนามาใช้ใน

การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี เนื่องจากชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนที่มีความสามัคคีและชอบทำบุญ ได้แก่ การปลูกป่า บวชป่า เป็นต้น เพราะการบวชป่า เปรียบเหมือนการบวชสามเณร หรือบวชพระ เป็นประเพณีที่พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า จะได้รับผลบุญกุศลมากทั้งผู้บวชเองและบิดามารดาญาติของผู้บวช การบวชต้นไม้ ถือว่าเป็นการสืบต่อป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ และยั่งยืน เพราะต้นไม้ที่บวชแล้วจะต้องได้รับการคุ้มครอง ห้ามตัดทำลาย เสมือนพระสงฆ์รูปหนึ่ง เมื่อไม่ถูกทำลาย ต้นไม้ย่อมเจริญเติบโต อุดมสมบูรณ์ต่อไป

5. ชุดข้อมูลศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า ชุมชนบ้านเสม็ดมีศักยภาพหลายด้าน ดังนี้

1. ศักยภาพการจัดการความขัดแย้ง พบว่า คนที่เข้าไปจับจองพื้นที่ได้คืนพื้นที่ของตนเองให้เป็นของส่วนร่วม โดยไม่ได้เกิดการทะเลาะวิวาท เนื่องจากกลุ่มเหล่านี้มองเห็นผลกระทบต่อตนเองและชุมชน จึงได้คืนพื้นที่ของตนเองบางส่วนให้กลายเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

2. ศักยภาพด้านวัฒนธรรมความเชื่อ พบว่า ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนที่มีความสามัคคี โดยเฉพาะในวันสำคัญของศาสนา ชุมชนจะร่วมกันทำกิจกรรมสาธารณะ เช่น การทำความสะอาดชุมชน การทำความสะอาดวัด และการทำความสะอาดแหล่งน้ำ เป็นต้น คณะผู้วิจัยจึงได้ประยุกต์ใช้วันสำคัญทางศาสนาทำกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3. ศักยภาพในการหาอาหารจากธรรมชาติ พบว่า ชุมชนบ้านเสม็ดมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้ง 12 เดือน ป่าชุมชนริมลำน้ำชีเปรียบเสมือนเป็นครัวของคนในชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนได้เข้าไปหาอาหาร เช่น ลำสັตว์ หน่อไม้ เห็ดป่า ผักป่า สมุนไพร เป็นต้น

4. ศักยภาพของผู้นำชุมชน พบว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญทำให้การดำเนินโครงการวิจัยดังกล่าวประสบความสำเร็จ เนื่องจากชุมชนเป็นแบบอย่างที่ดี เช่น บริจาคพื้นที่ของตนเองให้กลายเป็นพื้นที่พื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชน และคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส เด็กและเยาวชน เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากชุดข้อมูลทั้ง 5 ชุด ที่คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์ มีความเหมาะสมกับศักยภาพของชุมชนบ้านเสม็ด จนนำไปสู่การวางแผนปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี 4 แผนงาน ได้แก่

ตารางที่ 4.9 แผนการดำเนินงานการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี

แผนงาน	วิธีการ	ผู้รับผิดชอบ	ระยะเวลา
1.แผนการพัฒนา กลไกการจัดการ ตนเองบนฐาน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของ ชุมชนบ้านเสม็ด	1. ตั้งกติกาการใช้ประโยชน์ ห้ามละเมิด, ทิ้งขยะ, ห้ามตัดไม้, ห้ามขุดมันแบบขุดรากถอนโคน, ห้ามบุกรุก, ห้ามนำรถทุกชนิดเข้าป่า	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน	- ร่างกติกาชุมชน ในวันที่ 8 เมษายน 58 - ตรวจสอบร่าง กติกาชุมชนร่วมกับ ทีมวิจัยในวันที่ 22 เมษายน - เข้าเวทีประชาคม หมู่บ้าน วันที่ 8 พฤษภาคม 2558
	2. ค ณ ะ ก ร ร ม ก า ร ดู แล ทรัพยากรธรรมชาติ ฯ	ทีมวิจัยหลักทีมวิจัย ชุมชน	วันที่ 8 พฤษภาคม 2558
	3. จัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ป่าชุมชนริมลำน้ำชี	ทีมวิจัยหลักทีมวิจัย ชุมชน	วันที่ 7 พฤษภาคม 2558
	4. กองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมของชุมชน	ทีมวิจัยหลักทีมวิจัย ชุมชน	วันที่ 30 กรกฎาคม 2558

ตารางที่ 4.9 แผนการดำเนินงานการแก้ไขปัญหาระบบสุขภาพครอบครัวและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี
(ต่อ)

แผนงาน	วิธีการ	ผู้รับผิดชอบ	ระยะเวลา
2.แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์พื้นที่นันทวิทยาการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	1. กิจกรรมปลูกป่า 2. กิจกรรมบวชป่า 3. ทำเพลงชุมชน	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน	เข้าพรรษา (ทุกปี) วันที่ 30 กรกฎาคม 2558
3.ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์พื้นที่นันทวิทยาการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	1. ทำหนังสือแจ้งชุมชนอื่น 2. ทำป้ายประชาสัมพันธ์	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน	
4.แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น	จัดทำฐานการเรียนรู้ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 5 ฐานการเรียนรู้	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน คณะครูนักเรียน โรงเรียนบ้านเสม็ด สามัคคีราษฎร์วิทยา การ	

4.16.3 การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

ในวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2558 ทีมวิจัยได้ไปศึกษาดูงานกับกลุ่มอนุรักษ์และพื้นที่ป่าชุมชนดอนโจร พบว่า ชาวบ้านมีการร่วมกลุ่มในการอนุรักษ์พื้นที่นันทวิทยาการป่าที่เข้มแข็ง โดยมีชาวบ้านในชุมชนรอบ

ป่า 5 หมู่บ้าน คือ บ้านลุงไผ่ หมู่ 3 บ้านหนองนา หมู่ 4 บ้านหนองยาง หมู่ 5 บ้านหนองไทร หมู่ 13 ต.ลำไทรโยง และบ้านโคกใหญ่ หมู่ 8 ต.ก้านเหลือง และมีมติจัดตั้ง "กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนดอนโจร" ขึ้นในปี 2540 โดยครูประเทือง เป็นประธานกลุ่ม ทั้ง 5 หมู่บ้านร่วมกันดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าดอนโจร ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่กว่า 2,800 ไร่ เพื่อฟื้นฟูความสมบูรณ์ ให้สัตว์ป่ามีที่อยู่อาศัย และเป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร เป็นห้องเรียนธรรมชาติของชุมชน และยังเป็นส่งเสริมการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรประชาชนกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนดอนโจร แบ่งหน้าที่ออกเป็น 5 ฝ่าย ได้แก่

1. ฝ่ายสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ดูแลเรื่องการเข้าใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าชุมชนดอนโจร ตั้งแต่การวางแผน การสืบสวน การเปรียบเทียบปรับ และการป้องกันปราบปรามกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าโดยได้รับความเห็นชอบจากชุมชน อาทิ การห้ามล่าสัตว์ ห้ามจับสัตว์น้ำ และห้ามตัดไม้ทุกชนิด ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่า ห้ามทิ้งขยะที่ไม่สามารถย่อยสลายได้ มีการกำหนดเวลาเข้า-ออกป่า การเก็บค่าบำรุงรักษาป่าสำหรับผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ อย่างเช่น ถ้าเป็นชาวบ้านตำบลลำไทรโยง เข้าไปเก็บหาพืชผักก็ช่วยค่าบำรุงครั้งละ 10 บาท ถ้าเป็นคนนอกก็ครั้งละ 20 บาท สำหรับผู้ทำผิดกฎจะถูกปรับคนละ 200 บาท หรือส่งเจ้าหน้าที่เพื่อดำเนินคดี

2. ฝ่ายจัดการทรัพยากร ศึกษาและรวบรวมความรู้ ทั้งที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกและหน่วยงานในพื้นที่ ชุดความรู้ดังกล่าวก็มาจากการดูแลแหล่งน้ำ สัตว์ พืช ผลผลิตจากป่า ไปจนถึงงานวิจัยและพัฒนา ทีมงานฝ่ายนี้จะดูแลเรื่องเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย และ อบต.ลำไทรโยง

3. ฝ่ายบริหาร มีหน้าที่บริหารจัดการกลุ่ม สำหรับฝ่ายนี้แบ่งหน้าที่ออกเป็น ส่วนธุรการ ส่วนการเงิน ส่วนบัญชี ส่วนอาคารสถานที่ ส่วนพัสดุ-อุปกรณ์ และส่วนเลขานุการ

4. ฝ่ายประชาสัมพันธ์ เป็นชุดทำงานด้านประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ผลงานของกลุ่ม รวมถึงการพัฒนาองค์กร การเป็นวิทยากร และติดต่อประสานงานกับภายนอก

5. ฝ่ายส่งเสริมและฟื้นฟูทรัพยากร เป็นฝ่ายที่ดำเนินการเรื่องความรู้และการส่งเสริมอาชีพของสมาชิกในกลุ่มและสมาชิกของชุมชน ซึ่งครอบคลุมถึงการปลูกป่าและการนำผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์ด้านอาชีพ เช่น สมุนไพร การเพาะพันธุ์พืช และการส่งเสริมอาชีพ

กิจกรรมที่ทำก็มีตั้งแต่การจัดทำประชาคมกับชุมชนรอบป่า 5 หมู่บ้าน การสำรวจและจัดทำข้อมูลสัตว์ป่า ไม้ยืนต้น ผักพื้นบ้าน ผลไม้ป่า สมุนไพร และเห็ด ไปจนถึงสนับสนุนให้เกิดกลุ่มเยาวชน

อาสาสมัครพิทักษ์ป่า เพื่อมาเป็นแรงเสริมในการตรวจตราดูแลรักษาป่า การจัดทำผ้าป่าสามัคคีเพื่อนำทุนมาสร้างศูนย์เรียนรู้ป่าชุมชน เป็นต้น

จากการไปศึกษาดูงานจากกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนดอนโจร ทำให้ชุมชนบ้านเสม็ดได้เกิดแนวคิดและแรงกระตุ้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดด้วยตนเอง วันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2558 คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันสรุปผลจากการศึกษาดูงานจากกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนดอนโจร เพื่อค้นหาแนวทางการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับแผนปฏิบัติการ 4 แผนงานที่คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันกำหนดแนวทางการทำงานขึ้นมา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4.10 กิจกรรมการดำเนินงานการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี

กิจกรรม	วัตถุประสงค์	วิธีการดำเนินงาน	ผู้รับผิดชอบ
1. ตั้งกติกาการใช้ประโยชน์	1. เพื่อสร้างกติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี	นำเข้าสู่เวทีประชาคมหมู่บ้าน ในวันที่ 8 พฤษภาคม 2558 เพื่อให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นร่วมกัน	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน
2. พัฒนากลไกการจัดการตนเองของชุมชนบ้านเสม็ดโดยตั้งคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	1. เพื่อให้มีคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด 2. เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน	หลังจากได้เข้าสู่เวทีประชาคมหมู่บ้าน ในวันที่ 8 พฤษภาคม 2558 เพื่อให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นร่วมกัน จะได้มีการคัดเลือกคณะกรรมการ โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน
3. จัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ		ประชาชนจะนำรถไถนาของตนเองมา ทำเป็นเนินดิน ความยาวรอบพื้นที่ป่าชุมชน ความกว้าง 2 เมตร และใน	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน

ตารางที่ 4.10 กิจกรรมการดำเนินงานการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี (ต่อ)

กิจกรรม	วัตถุประสงค์	วิธีการดำเนินงาน	ผู้รับผิดชอบ
และสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี	1. เพื่อสร้างเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 2. เพื่อให้ประชาชนได้รับทราบพื้นที่เขตอนุรักษ์ที่	ขณะเดียวกันชุมชนจะรวมกันปลูกยางนา ต้นสัก ต้นแดง ต้นมะค่า ต้นไผ่ป่า เพื่อสร้างความสมดุลของระบบนิเวศป่าชุมชนริมลำน้ำชี - สร้างเพลงชุมชน เพื่อกระตุ้นปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี	
4. กองทุนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน	1. เพื่อสร้างเป็นแหล่งทุนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน	ในวันที่ 30 กรกฎาคม 2558 จะมีการระดมทุน โดยการรับบริจาค ทอดผ้าป่า เข้ามาเป็นกองทุนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน
5. ปลูกป่าเนินดินเขตแนวป่าชุมชน และ	1. เพื่อสร้างระบบนิเวศป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ 2. เพื่อสร้างและขยายป่าชุมชนให้มากยิ่งขึ้น	ในวันที่ 12 สิงหาคม 2558 จะปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาส	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน นักเรียนนักศึกษา พระสงฆ์
6. ทำบุญป่าทั้งหมด บวชป่าต้นไม้ใหญ่,	1. เพื่อป้องกันการตัดไม้ขนาดใหญ่	ในวันที่ 30 กรกฎาคม 2558 จะมีการนิมนต์พระสงฆ์	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน

ตารางที่ 4.10 กิจกรรมการดำเนินงานการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี (ต่อ)

กิจกรรม	วัตถุประสงค์	วิธีการดำเนินงาน	ผู้รับผิดชอบ
	2. เพื่ออนุรักษ์ต้นไม้ไม่ให้ถูกทำลาย	นักเรียน นักศึกษา ชาวบ้าน มาร่วมกันทำบุญป่า และทำการบวชป่าในพื้นที่ป่าชุมชน จำนวน 461 ไร่	นักเรียน นักศึกษา พระสงฆ์
7. ประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	1. เพื่อให้ประชาชนที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ทราบถึงแนวเขตอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน 2. เพื่อสร้างอัตลักษณ์แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด	- ทำหนังสือแจ้งเวียนไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง เทศบาลอำเภอ ถึง กฎ กติกา ข้อห้าม และแนวทางการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี	ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน
8. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น	1. เพื่อสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นให้กับนักเรียน นักศึกษา 2. เพื่อสร้างกลุ่มเยาวชนที่จะมาสืบทอดอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3. เพื่อสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นของโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีฯ		ทีมวิจัยหลัก ทีมวิจัยชุมชน นักเรียน นักศึกษา พระสงฆ์

4.17 ปฏิบัติการพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

จากการที่ทีมวิจัยได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลการบูรณาการ ปัญหาระบบนิเวศป่าชุมชน การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี การศึกษาและกำหนดอาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชน จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทำให้คนในชุมชนได้ร่วมกันวางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหา 4 แผนปฏิบัติการ ได้แก่

1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด มี 4 กิจกรรมที่จะดำเนินการ ได้แก่

1.1 ตั้งกติกการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี ที่มีเนื้อหาครอบคลุม การจับ ปรับ ลักษณะการใช้ประโยชน์ ดำเนินการร่างกติกาชุมชน ในวันที่ 22 เมษายน 2558

1.2 ตั้งคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดำเนินการ ในวันที่ 22 เมษายน 2558 โดยคัดเลือกจากคนในชุมชนที่มีจิตอาสาในการพัฒนาชุมชน

1.3 จัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

1.4 จัดตั้งกองทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด มี 2 กิจกรรมที่จะดำเนินการ ได้แก่

2.1 กิจกรรมการทำบุญป่าและบวชป่า โดยเชิญหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง นักเรียน นักศึกษา พระสงฆ์ เทศบาล มหาวิทยาลัย และประชาชนบ้านเสม็ดในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2.2 แต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อกระตุ้นและปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3. ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์พันธุทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด มี 2 กิจกรรมที่จะดำเนินการ ได้แก่

3.1 จัดทำหนังสือแจ้งกติกากการใช้ประโยชน์ทั้งในและนอกชุมชน เพื่อให้ทราบกฎ กติกา ข้อห้าม ของชุมชนบ้านเสม็ด

3.2 จัดทำป้ายประชาสัมพันธ์กติกากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น 1 กิจกรรมที่จะดำเนินการ ได้แก่

ฐานการเรียนรู้ที่ 1 ฐานการเรียนรู้ธรรมะกับการดูแลรักษาป่า ตั้งอยู่ที่วัดบ้านเสม็ด คณะผู้วิจัยอยากพระสงฆ์ได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ฐานการเรียนรู้ที่ 2 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้บานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ พื้นที่ โชน A อยู่ใกล้กับบริเวณศาลเจ้าปู่ทางเข้าป่าชุมชน และในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวมีพันธุ์ไม้ที่หลากหลายเหมาะแก่การจัดทำฐานการเรียนรู้

ฐานการเรียนรู้ที่ 3 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นพื้นที่ที่มีชุดมันปานานาชนิด ได้แก่ มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแขง เป็นต้น คนในชุมชนและคนนอกชุมชนพากันเข้ามาชุดมันป่าไปทั้งกินและจำหน่าย

ฐานการเรียนรู้ที่ 4 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นพื้นที่ที่มีเห็ดป่าออกเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นการให้ทั้งในและนอกชุมชนได้เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรเห็ดป่า

ฐานการเรียนรู้ที่ 5 ฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นแหล่งที่มีบรรยากาศที่งดงาม ช้างบนมีสมุนไพร และต้นไม้บานาพันธุ์ ช้างล่างมองเห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านที่หาปลาในลำน้ำชี

1. พัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

ในแผนปฏิบัติการนี้คณะผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนได้ร่วมกันสร้างกลไกความร่วมมือของคนในชุมชนบ้านเสม็ดในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยแสวงหาคณะกรรมการ และมีกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยเปิดเวทีให้คนในชุมชนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็น เกี่ยวกับการจัดตั้งกฎ กติกา ดังกล่าว พร้อมทั้งให้ประชาชนได้ร่วมกันเสนอรายชื่อบุคคลที่มีความเหมาะสมจาก 4 ภาคส่วน ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ คณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ด ประชาชนบ้านเสม็ด และวัดบ้านเสม็ด เป็นต้น จากการระดมสมองในเวทีดังกล่าว จนได้เกิด กฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี คณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน และกองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

ในวันที่ 8 เมษายน 2558 เวลา 09.00 น. คณะผู้วิจัยได้เชิญประชาชนผู้ที่มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) ทั้งใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ บุกรุกทำเกษตร ทิ้งขยะ เก็บของป่าล่าสัตว์ ขุดมัน ตัดต้นไม้ เผาถ่าน สนทนาพูดคุยถึงแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศภายในป่า พร้อมทั้งร่วมกันจัดทำกติกาการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งประชาชนที่เข้าร่วมเวทีระดมความคิดเห็นส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาชนมีความคิดเห็นร่วมกันว่า ควรจะนำกติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีเข้าประชาคมทั้งหมดของชุมชนบ้านเสม็ดอีกครั้ง

วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2558 เวลา 18.00 น. ณ ศาลาประชาคมบ้านเสม็ด คณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลกติกาชุมชนที่ร่วมกันร่างในวันที่ 8 เมษายน 2558 เพื่อให้ประชาชนได้รับรู้รับทราบแนวทาง กฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ผลการจัดเวทีประชาคม พบว่า คนในชุมชนยอมรับ กฎ กติกา การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งหมด ในขณะที่เวทีได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 1 ชุด โดยมีผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นรองประธาน คณะกรรมการชุดดังกล่าวมีทั้งหมด 25 คน นอกจากนี้ในเวทีประชาคมยังได้เสนอให้จัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ให้กับประชาชนนอกพื้นที่ได้รับทราบถึง

แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี เพื่อสร้างการรับรู้และเข้าใจร่วมกัน มีรายละเอียดดังนี้

1.1 ตั้งกติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี โดยมีประชาชนในชุมชนได้ร่วมกันร่างกติกา และนำเข้าสู่เวทีประชาคมในวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2558 จากเวทีประชาคมหมู่บ้านประชาชนทั้งหมดเห็นด้วยกับการมีกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีรายละเอียดดังนี้

ประกาศชุมชนบ้านเสม็ด

เรื่อง กฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

บ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

*****

กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนไม่ให้ถูกทำลาย ป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยคนในชุมชนได้ร่วมกันออกเป็นกฎ กติกา ขัดห้าม ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ข้อที่ 1 ประกาศนี้ เรียกว่า กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี บ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ พ.ศ. 2558

ข้อที่ 2 ประกาศนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 7 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2558 เป็นต้นไป

ข้อที่ 3 ในประกาศนี้

“ประธานกรรมการ” หมายความว่า ประธานคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

“กรรมการ” หมายความว่า กรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

“คณะกรรมการ” หมายความว่า คณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ได้รับการแต่งตั้งและได้รับการยอมรับจากชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี โดยมีอำนาจหน้าที่ ว่ากล่าว ตักเตือน จับ ปรับ ผู้ที่ละเมิด กติกาชุมชน

“ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี” หมายความว่า พื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ที่ชุมชนได้ร่วมกันทำเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่พื้นที่ป่า ติดสะพานริมลำน้ำชี ถึง พื้นที่ป่าติดกับชุมชนบ้านมะระ จำนวน 551 ไร่

“ผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี” หมายความว่า ประชาชนทั้งในและนอกพื้นที่ชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น การเก็บเห็ด ขุดมัน หาปลา ล่าสัตว์ ขุดไส้เดือน เก็บผักผลไม้ป่า ตัดไม้ หาฟืน เผาถ่าน เป็นต้น

“ชุมชน” หมายความว่า บ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ข้อที่ 4 ให้มีคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานกรรมการ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นรองประธานกรรมการ และให้ประธานกรรมการเลือกผู้ที่มีความประสงค์ และสมัครใจเข้ามาเป็นกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตามความเหมาะสมและจำเป็น

ข้อที่ 5 กรรมการ พ้นจากตำแหน่งด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ดังต่อไปนี้

1. ตาย
2. ลาออก
3. ย้ายสำเนาทะเบียนบ้านไปอยู่ที่อื่น
4. คณะกรรมการมีมติไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการที่มีอยู่ให้พ้นจากตำแหน่ง

โดยเห็นว่าจะมีความประพัตในทางที่จะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียประโยชน์ ชื่อเสียงต่อส่วนรวม

ข้อที่ 6 คณะกรรมการ มีเลขานุการหนึ่งคน เหนรัญญิกหนึ่งคน ซึ่งประธานกรรมการเลือกจากบุคคลที่มีความเหมาะสม และมีจิตอาสาในการช่วยเหลืองานส่วนรวมของชุมชน

เลขานุการ มีหน้าที่รับผิดชอบงานธุรการและการจัดการประชุมและงานอื่นใดตามที่ประธานได้มอบหมาย

เหนรัญญิก มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการเก็บเงิน จากกองทุน เงินบริจาค และเงินจากค่าปรับผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน โดยทำบัญชีรายรับ รายจ่าย ให้สามารถตรวจสอบได้ และมีการชี้แจงเกี่ยวกับเงินงบประมาณ และค่าใช้จ่ายในด้านต่าง ๆ ต่อที่ประชุมทุกครั้ง

ข้อที่ 7 กองทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีที่มาจาก

- (1) ให้ชุมชนหักเงินที่ได้จากการ การทอดกฐิน ทอดผ้าป่าสามัคคี เข้ากองทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 5% ของเงินรายได้ทั้งหมด
- (2) เงินที่ได้รับจากบริจาค และการมาศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้เก็บเข้ากองทุนทั้งหมด
- (3) รายได้จากการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน
- (4) รายได้จากการปรับผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน

ข้อที่ 8 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี ผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ต้องไม่ละเมิด กฎ กติกา ข้อห้ามของชุมชนบ้านเสม็ด และต้องใช้ประโยชน์ในเชิงการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้ถูกทำลาย หากผู้ใดละเมิดประธานและคณะกรรมการ มีบทบาทหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย กติกาชุมชนนี้

ข้อที่ 9 ผู้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีต้อง

- (1) ห้ามนำถุงพลาสติกเป็นภาชนะในการเก็บเห็ด หรือ ภาชนะที่เป็นการทำลายเชื้อเห็ดภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยเด็ดขาด

(2) ห้ามทิ้งขยะในพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตั้งแต่พื้นที่ป่า ตัดสะพานริมลำน้ำชี ถึง พื้นที่ป่าติดกับชุมชนบ้านมะระ จำนวน 551 ไร่ โดยเด็ดขาด

(3) ห้ามขุดมันแบบถอนรากถอนโคนและเก็บหาผักในป่าที่เป็นไปในลักษณะการทำลาย เช่น ผักหวาน ผักอีหนูในป่าให้ใช้วิธีการเด็ดหรือสอย ห้ามตัดกิ่งหรือโค่นต้น โดยเด็ดขาด

(4) ห้าม ตัดต้นไม้ เผาต้นไม้ ทุกชนิด หากจะมีการเผา หรือ ตัด เว้นแต่ได้รับการเห็นชอบจากคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนก่อนจึงจะดำเนินการได้อย่างน้อยจำนวนกึ่งหนึ่งของคณะกรรมการทั้งหมด

(5) ห้ามขุด หรือ ตัดต้นไม้ทุกชนิด ในพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตั้งแต่พื้นที่ป่า ตัดสะพานริมลำน้ำชี ถึง พื้นที่ป่าติดกับชุมชนบ้านมะระ จำนวน 551 ไร่ โดยเด็ดขาด ยกเว้นจะได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนก่อน อย่างน้อยจำนวนกึ่งหนึ่งของคณะกรรมการทั้งหมด

(6) ห้ามล่าสัตว์ เช่น ไก่ป่า กระจง กระจอก ชะมด นกเขา เสือปลา นกขุนแผน และ สัตว์อื่นๆ ที่เป็นสัตว์ป่าหายาก

(7) ห้ามทำการใดที่เป็นการบุกรุก และยึดครองพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตั้งแต่พื้นที่ป่า ตัดสะพานริมลำน้ำชี ถึง พื้นที่ป่าติดกับชุมชนบ้านมะระ จำนวน 551 ไร่ โดยเด็ดขาด

(8) ห้ามรถบรรทุก (ตั้งแต่ 4 ล้อขึ้นไป) เข้าไปบริเวณป่าชุมชน เพื่อเป็นการป้องกันการลักลอบตัดและขนย้ายต้นไม้, การบรรทุกต้นไม้จำนวนมากเกินไปออกจากพื้นที่

(9) ห้ามกระทำการใด ๆ เช่น เผาป่า เผาหน่อไม้ในป่า, การทิ้งก้นบุหรี่ เป็นต้น ที่ก่อให้เกิดไฟป่า หรือ เผาหัวไร่ปลายนา ตามแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของป่าชุมชนริมลำน้ำชีถือว่ามีความผิด จะถูกปรับตามกฎหมาย กติกาชุมชนนี้

ผู้ใดทำการฝ่าฝืนข้อ (1) ให้คณะกรรมการมีอำนาจกล่าวตักเตือน ทักท้วงได้

ผู้ใดทำการฝ่าฝืนข้อ (2) – (9) ยินยอมให้คณะกรรมการปรับเงิน ตามความเหมาะสม โดยให้ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของคณะกรรมการ

ข้อที่ 10 บทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน

- (1) ตักเตือน โดยคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
- (2) ผู้ที่ฝ่าฝืน ขุด ตัด เผาต้นไม้ ถูกปรับในราคาเริ่มต้น ต้นละ 500 บาท ส่วนต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร ขึ้นไป จะถูกปรับในราคาต้นละ 5,000 บาท ขึ้นไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของวัตถุสิ่งของนั้น
- (3) ผู้ที่ฝ่าฝืน บุกรุก ล่าสัตว์ป่าที่หวงห้ามตามข้อ 9 (6) ให้ปรับในราคาเริ่มต้นที่ ต้นละ 5,000 บาท ขึ้นไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของวัตถุสิ่งของนั้น
- (4) ดำเนินคดีตามกฎหมายบุกรุกเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และตามกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง

บทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน ทั้ง 4 ข้อ ให้อยู่ในดุลยพินิจของคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินตาม กฎ กติกาของชุมชนนี้

กฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี บ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ กฎ กติกาชุมชนทุกข้อ ให้เป็นไปตามดุลยพินิจของคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในการดำเนินให้เกิดความเหมาะสม และเกิดความเจริญก้าวหน้าของชุมชนบ้านเสม็ดตามเหตุอันสมควร

ประกาศ ณ วันที่ 7 เดือน พฤษภาคม พ.ศ 2558

นางบุญยัง หวังอยู่
ผู้ใหญ่บ้านเสม็ด

นายतिकัมพร ฐพันธ์
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเสม็ด

นายภานุ กระแสบัว
กรรมการหมู่บ้านเสม็ด

1.2 คณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยให้ประชาชนเสนอชื่อจาก 4 ภาคส่วน ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย พร้อมทั้งค้นหาประชาชนที่มีจิตอาสาในการพัฒนาชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนได้เกิดคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จำนวน 25 คน มีรายชื่อดังนี้

1. ที่ปรึกษาคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

1. อาจารย์อุทิศ ทาหอม	ที่ปรึกษา
2. อาจารย์พิชิต วันดี	ที่ปรึกษา
3. อาจารย์สำราญ ชูระตา	ที่ปรึกษา

2. คณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

1. นางบุญยัง หวังอยู่	ประธานคณะกรรมการ
2. นายทศัมพร ชูพันธ์	รองประธานคณะกรรมการ
3. นางจิราภรณ์ เจริญชัย	รองประธานคณะกรรมการ
4. นายบัญญัติ สุพันธ์	คณะกรรมการ
5. นายภานุ กระแสบัว	คณะกรรมการ
6. นายเตือ เจริญชัย	คณะกรรมการ
7. นายประภัทร หวังอยู่	คณะกรรมการ
8. นายสรารุช นุชรัมย์	คณะกรรมการ
9. นายสมจิต ดาศรี	คณะกรรมการ
10. นายมนตรี นวัตกรรมค์	คณะกรรมการ
11. นายสุนทาน หวังอยู่	คณะกรรมการ
12. นายบรรสม สุวรรณลา	คณะกรรมการ
13. นางประหยัด พลไชย	คณะกรรมการ
14. นางสาวอรอนงค์ ภาสตา	คณะกรรมการ
15. พระประน้า สนตมโน	คณะกรรมการ
16. นายสอีน นวัตกรรมค์	คณะกรรมการ
17. นายดุสิต ทอนมาตย์	คณะกรรมการ
18. นางสาวสุภาวรรณ จารุสิงห์	คณะกรรมการ

19. นางสาวสุจิตรา จารุสิงห์	คณะกรรมการ
20. นางสาวสุมาลี รอดประโคน	คณะกรรมการ
21. นางสาวจิราภรณ์ เกิดสกุล	คณะกรรมการ
22. นายนล สิงห์จันทร์	คณะกรรมการ
23. นายวิญญาน ฐพันธ์	คณะกรรมการ
24. นายถวิล สายน้อย	คณะกรรมการ
25. นางอาทิตย์ยา สายน้อย	คณะกรรมการ
26. นายสิริชัย ชุมนุชชาติ	คณะกรรมการ

1.3 จัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริม

ลำน้ำชี

หลังจากได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูล และคืนข้อมูลสู่ชุมชน ในวันที่ 8 พฤษภาคม 2558 พบว่า ชาวบ้านมีความเห็นร่วมกันว่า ควรมีการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยทำเป็นถนนล้อม เพื่อให้ง่ายต่อการตรวจดูความเรียบร้อย พร้อมทั้งสร้างเป็นเส้นทางเดินดูธรรมชาติของประชาชนทั้งในและนอกพื้นที่ โดยนำบงกเงินของชุมชนบ้านเสม็ด ที่เป็นเงินรายได้จากการปลูกต้นยูคาลิปตัสในพื้นที่สาธารณะ จำนวน 80,000 บาท มาเป็นงบประมาณในการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 461.58 ไร่ เพื่อให้ประชาชนทราบอาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนที่ชัดเจน พร้อมทั้งเป็นการป้องกันการบุกรุก ตัด ทำลาย ต้นไม้ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ดังภาพที่ 4.17

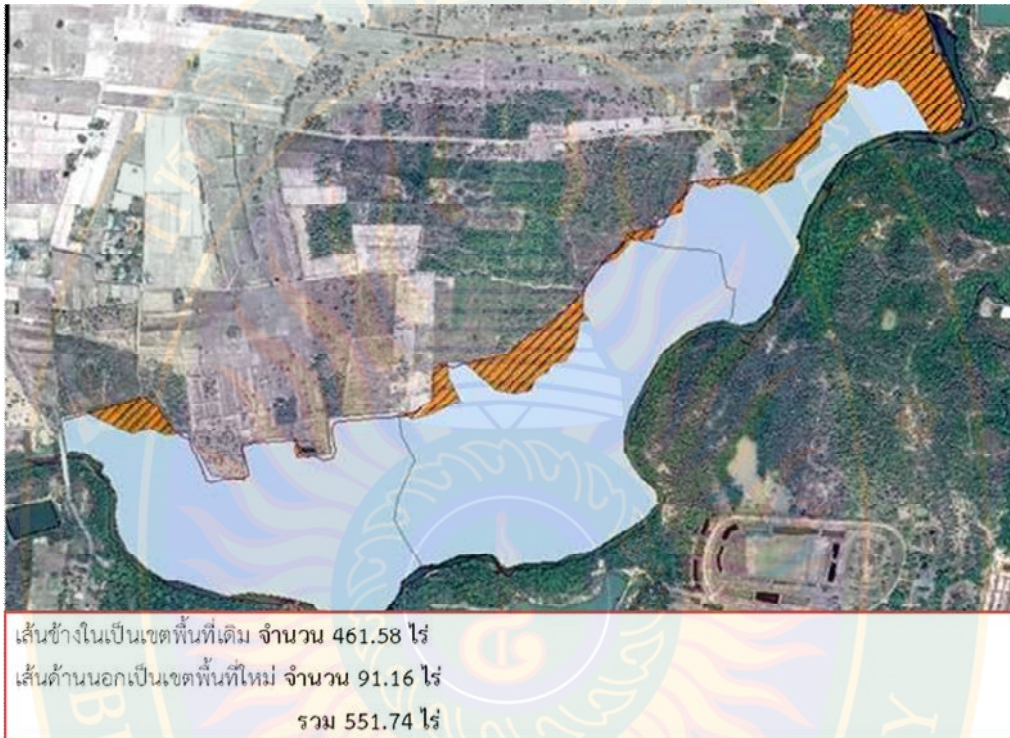

ภาพที่ 4.17 อาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 461.58 ไร่

จากนั้นคณะผู้วิจัยก็ได้ดำเนินการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์โดยใช้รถแม็คโคร มาขุดดินและทำเป็นถนนรอบพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ในระหว่างการดำเนินการ คณะผู้วิจัยชุมชน นำโดยมีนางบุญยัง หวังอยู่ ผู้ใหญ่บ้านเสม็ด และประชาชนในหมู่บ้าน เห็นว่า ควรจะมีการไปสนทนาพูดคุยกับผู้มีส่วนได้เสียตลอดจนชาวบ้าน และนายทุนที่ได้มีพื้นที่ในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการทำงานวิจัยดังกล่าว และยังเป็นการสร้าง ความเข้าใจกับผู้ที่มีส่วนได้เสีย พร้อมทั้งขอความอนุเคราะห์พื้นที่บางส่วนให้เป็นให้เขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ผลจากการสนทนาพูดคุยทำให้ผู้ที่มีส่วนได้เสีย ได้แก่ นายทุน ทนายความ ชาวบ้าน ได้คืนพื้นที่บางส่วนให้เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ในวันที่ 9 กรกฎาคม 2558 คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชน คณะครูนักเรียน โรงเรียนบ้านเสม็ด ได้ร่วมกันเดินสำรวจดูอาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งวัดอาณาเขตพื้นที่ใหม่ โดยใช้เครื่องมือทางภูมิสารสนเทศ (Geographic Information System : GIS) เนื่องจากได้อาณาเขตพื้นที่เพิ่มขึ้นจำนวนมาก ผลจากการวัดอาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า มีจำนวน

เขตพื้นที่เพิ่มขึ้น จำนวน 91.1385 ไร่ เดิมมีพื้นที่ จากเดิม 461.58 ไร่ รวมเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์อนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน รวม 551.74 ไร่ ดังภาพที่ 4.18

ภาพที่ 4.18 แผนที่อาณาเขตอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน
551.74 ไร่

1.4 กองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

ที่มาของการจัดตั้งกองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
เกิดขึ้นจากทีมวิจัยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนได้ร่วมกันค้นหาแนวทางในการป้องกันอนุรักษ์ฟื้นฟู
ทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี ว่า ควรมีกฎ กติกา ข้อบังคับ จนนำไปสู่การร่างกฎ กติกา
ข้อบังคับ และได้นำเข้าสู่เวทีประชาคมในวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2558 ณ ศาลาประชาคมบ้านเสม็ด มี
ประชาชนทั้งหมดบ้านได้เข้าร่วมรับฟังและแสดงความคิดเห็น จนได้เกิดแนวคิดการจัดตั้งกองทุนดูแล

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยประกาศชุมชนบ้านเสม็ด เรื่อง กฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี บ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ได้ระบุไว้ใน ข้อที่ 7 เกี่ยวกับกองทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยมีที่มาจาก

1. ให้ชุมชนหักเงินที่ได้จากการ การทอดกฐิน ทอดผ้าป่าสามัคคี เข้ากองทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 5% ของเงินรายได้ทั้งหมด
2. เงินที่ได้รับจากบริจาค และการมาศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้เก็บเข้ากองทุนทั้งหมด

3. รายได้จากการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน

4. รายได้จากการปรับผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน

วันที่ 30 กรกฎาคม 2558 ทีมวิจัยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนได้จัดกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด โดยการบวชป่าปลูกป่า ในพื้นที่ป่าชุมชน จำนวน 551.74 ไร่ โดยมีผู้เข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ นายอำเภอกระสัง เทศบาลหนองเต็ง ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ คณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดฯ ตัวแทนผู้นำชุมชนทั้ง 18 หมู่บ้าน พระสงฆ์ และประชาชนบ้านเสม็ด ขณะเดียวกันก็ได้จัดตั้งผ้าป่า เพื่อระดมเงินทุนให้กองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จนได้รับบริจาคเงินจากผู้เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว เป็นจำนวนเงิน 12,490 บาท หลังจากนั้นก็ได้มีคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ได้นำเงินไปเปิดบัญชีเพื่อเก็บไว้เป็นกองทุนต่อไป

2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

2.1 กิจกรรมปลูกป่า และบวชป่า ในพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ในวันที่ 30 กรกฎาคม 2558 เวลา 09.30 น. ทีมวิจัยได้ร่วมกันจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด โดยการบวชป่าปลูกป่า ในพื้นที่ป่าชุมชน จำนวน 551.74 ไร่ ในกิจกรรมดังกล่าวมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าร่วม ได้แก่ นายอำเภอกระสัง เทศบาลหนองเต็ง ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการ

วิชาการ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ คณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดฯ ตัวแทนผู้นำชุมชนทั้ง 18 หมู่บ้าน พระสงฆ์ และประชาชนบ้านเสม็ด เพื่อสร้างการรับรู้ให้ประชาชนในชุมชนบ้านเสม็ด และชุมชนใกล้เคียง หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง ได้รับรู้ร่วมกันถึงในการผลักดันให้ชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และที่สำคัญเป็นการแสดงให้เห็นถึงศักยภาพชุมชนที่เข้มแข็ง โดยความร่วมมือ ความสามัคคีของคนในชุมชน พร้อมทั้งได้ชุมชนบ้านเสม็ดยังได้ประกาศให้ทุกวันอาสาฬหบูชาของทุกปี ชุมชนบ้านเสม็ดจะจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งเป็นการนำคติความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ประเพณีการบวช เข้ามาบูรณาการกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการรักษาผืนป่าที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด เนื่องจากชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนชาวพุทธ ศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กิจกรรมดังกล่าวจึงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการที่จะเป็นกุศโลบายให้ประชาชนเกิดความหวงแหนผืนป่าที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสาธารณประโยชน์ และเป็นแหล่งสร้างเศรษฐกิจของชุมชนอย่างมหาศาลในแต่ละปี ดังนั้น คติความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ย่อมเชื่อมโยงสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนกิจกรรมหรือประเพณีต่างๆซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กิจกรรมการอนุรักษ์ที่ศูนย์ศึกษารัชมงคลและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ภาพที่ 4.19 กิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

กิจกรรมบวชป่า นั้น เกิดจากแนวความคิดร่วมกันระหว่างทีมวิจัยวิชาการ และ ทีมวิจัยชาวบ้าน ที่ต้องการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าริมลำน้ำชี โดยวิธีนำคติความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมทาง พระพุทธศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่า โดยใช้หลักคิดที่ว่า ประเพณีบวชสามเณร หรือบวชพระ เป็นประเพณีที่พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า จะได้รับผลบุญกุศลมากทั้งผู้บวชเอง และบิดามารดาญาติ ของผู้บวช เพราะมีโอกาสได้เข้าวัดทำบุญกุศลมากขึ้น เป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนา ผู้เข้ามาบวชจะต้อง ศึกษาพระธรรมวินัย ช่มใจให้พ้นจากอำนาจกิเลสฝ่ายต่ำ ละเว้นการเบียดเบียนรักษาศีลบริสุทธิ์ 227 ข้อ เหตุนี้เองที่ผู้เป็นพ่อแม่ญาติพี่น้องจึงกราบไหว้ผู้บวชได้โดยบริสุทธิ์ใจ การบวชต้นไม้ หรือบวชป่า ก็ถือคติ ความเชื่อเช่นเดียวกันนี้ การบวชต้นไม้ ถือว่าเป็นการสืบต่อป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ และยั่งยืน เพราะ

ต้นไม้ที่บวชแล้ว จะต้องได้รับการคุ้มครอง ห้ามตัดทำลาย เสมือนพระสงฆ์รูปหนึ่ง เมื่อไม่ถูกทำลาย ต้นไม้ย่อมเจริญเติบโตอุดมสมบูรณ์

เมื่อกล่าวถึงพระพุทธศาสนาในทัศนะที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่เกิดจากธรรมชาติ อิงอาศัยเหตุจากธรรมชาติ คือสิ่งที่มีอยู่เป็นปกติในโลกเกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่ศาสดา คือ พระสมณะโคตม ก็เป็นมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งที่เกิดกำเนิดจากการอยู่ร่วมรักครองเรือนของพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดากับพระนางสิริมหามายาพระราชมารดา ให้กำเนิดสิทธัตถะกุมารตามวิถีธรรมชาติการเกิดมีชีวิตของมนุษย์ ไม่ได้เกิดขึ้นจากวิธีผิดปกติจากธรรมชาติแต่ประการใดเมื่อเติบโตเป็นหนุ่ม ถึงวัยที่ควรมีคู่ครองเรือน เจ้าชายหนุ่มทรงอภิเษกกับพระนางพิมพา ครองรักตามธรรมชาติของชีวิตคู่ จนกระทั่งพระนางให้กำเนิดราหุลกุมาร หรือแม้กระทั่ง ก่อนที่เจ้าชายสิทธัตถะจะเสด็จออกบวชพระองค์ได้พบกับเทวทูต หรือนิมิตทั้ง 4 (พระพรหมคุณาภรณ์, 2550 : 119) คือ คนแก่ คนเจ็บป่วย คนตาย ซึ่งเป็นสิ่งที่วนเวียนเกิดขึ้น ดำรงอยู่ สิ้นสลายไป เป็นปกติในโลก เป็นสาเหตุให้พระองค์ตัดสินใจสละชีวิตครองเรือนดำเนินไปสู่ชีวิตในนิมิตที่ 4 คือบรรพชิตผู้สงบระงับจากกิเลสทั้งมวล แสวงหาวิถีการหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านั้นด้วยตัวเอง และเพื่ออนุเคราะห์แก่สรรพสัตว์ ชีวิตของสิทธัตถะกุมาร เริ่มมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ลืมตาดูโลก กล่าวคือ เมื่อสิทธัตถะกุมารประสูติ พระราชมารดาก็ประสูติพระองค์ใต้ต้นสาละ ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับพระองค์ หรือที่เรียกว่า สหชาติ 7 ประการ หนึ่งในจำนวนนั้นก็คือต้นไม้ คือต้นมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นต้นมหาโพธิ์ต้นเดียวกับต้นที่พระองค์นั่งบำเพ็ญสมาธิภาวนาจนบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากเสด็จออกบวชได้ 6 ปี เมื่อพระองค์บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว มีพระมหากษัตริย์แห่งแคว้นสาละเป็นที่ตั้ง เสด็จไปแสดงธรรมที่พระองค์ค้นพบแก่ปัญจวัคคีย์ และมีพระสงฆ์ คือ พระโกณฑัญญะ เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในโลก ก็เกิดขึ้นในป่าที่มีชื่อว่าอิสิปตนมฤคทายวันหรือแม้กระทั่งสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสรู้มีมากมายหลากหลาย แต่ทรงเลือกเฉพาะสิ่งที่จะก่อเกิดประโยชน์นำมาสั่งสอนสาวกของพระองค์ ดังปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกเล่มที่ 11 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค สีสปาสูตร โดยยกตัวอย่างว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้มีมากมาย แต่ไม่ก่อเกิดประโยชน์เมื่อนำมาสั่งสอน เปรียบเหมือนใบไม้บนต้นไม้มีมาก แต่สิ่งที่นำมาสั่งสอนสาวกของพระองค์มีเพียงเล็กน้อย แต่ประกอบด้วยประโยชน์ เปรียบเหมือนใบประดู่ลายเพียง 2-3 ใบบนฝ่าพระหัตถ์ของพระพุทธองค์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542 : 434) แม้แต่พุทธวจนะในธรรมบทที่ว่า “ วาจาสุภาสิต ของผู้ทำได้ตามพูด ย่อมอำนวยผลดี ดุจดอกไม้สีสวย และมีกลิ่นหอม ” (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2531 : 61) สามารถแสดงให้เห็นถึงความลึกซึ้งในการเปรียบเทียบบุคคลผู้มีสังจะวาจา พูดได้ทำจริง

บุคคลนั้นย่อมมองอาจ งดงาม มีกิตติศัพท์เลื่องลือ ดุจดอกไม้สีสวย และมีกลิ่นหอม ย่อมเป็นที่นิยมชื่นชอบของคนทั่วไป

กฎระเบียบ ข้อบังคับ หรือที่เรียกว่า “วินัย” สำหรับพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ เนื่องจากวินัยบางหมวด บางข้อ พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นเป็นข้อห้าม เพราะสาเหตุแห่งการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของพระภิกษุ เช่น วินัยว่าด้วยเรื่องอาบัติสุทธกปาจิตตีย์ ฎุตคามวรรค ที่ 2 ข้อที่ 1 เป็นข้อห้ามเกี่ยวกับการทำลายต้นไม้ ต้นหญ้า เถาวัลย์ หรือแม้กระทั่งสาหร่ายจอกแหวน จนถึงเมล็ดพันธุ์พืชต่างๆที่สามารถงอกขึ้นได้ สิ่งเหล่านี้ถูกเรียกรวมว่า “ฎุตคาม” ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุทำลาย หรือใช้บุคคลอื่นทำลาย ไม่ว่าจะโดยวิธีใดๆ หากฝ่าฝืนต้องมีความผิดตามวินัย (สมเด็จพระวันรัตน์, 2549 : 123) ในเรื่องการตัดต้นไม้ ทำลายทรัพยากรธรรมชาติของพระภิกษุ จนเป็นสาเหตุของการบัญญัติพระวินัยนี้ มีเรื่องราวเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล ปราภฏหลักฐานในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 2 มหาวิภังค์ ภาค 2 ปาจิตตีย์ วรรคที่ 2 ว่า “สมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่อัครคาวเจตีย์ ภิกษุชาวเมืองอาฬวี ได้ช่วยกันตัดต้นไม้ เพื่อจะนำมาสร้างเสนาสนะสงฆ์ขึ้นใหม่ ภิกษุรูปหนึ่งกำลังตัดต้นไม้ที่มีเทวดาสถิตอยู่ เทวดาขอร้องไม่ให้ตัดต้นไม้ซึ่งเป็นที่อยู่ของตน และลูกโดยประการต่างๆ แต่ไม่เป็นผล ภิกษุรูปนั้นไม่เชื่อฟังยังคงตัดต้นไม้ และพลาดไปถูกแขนลูกของเทวดา ขณะนั้น เทวดาคิดจะฆ่าภิกษุรูปนั้นด้วยความโกรธ แต่ยับยั้งใจได้ จึงนำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงชื่นชมเทวดาที่อดทนไม่ฆ่าภิกษุเพราะจะเป็นบาปมาก และให้เทวดาไปอยู่ต้นไม้ที่ยังว่าง จากนั้นทรงเรียกประชุมสงฆ์สอบถามเรื่องราวที่เกิดขึ้น เมื่อทราบเรื่องราวตามความจริงแล้ว ทรงบัญญัติพระวินัยห้ามภิกษุทำลายต้นไม้โดยวิธีใดๆ เพราะถือว่าเป็นสิ่งมีชีวิต” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542 : 277-278) คติความเชื่อเรื่องเทวดาที่อาศัยตามต้นไม้ หรือชื่อที่รู้จักโดยทั่วไปว่า รุกขเทวดา ของพุทธศาสนิกชนชาวไทย จึงน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากเหตุการณ์ดังกล่าว

หลังจากตรัสรู้ พระพุทธเจ้าใช้เวลา 45 ปี ในการประกาศพระศาสนาเพื่อสันติสุขแก่สัตว์โลกเมื่อถึงวาระสุดท้ายของชีวิต พระพุทธเจ้ายังคงเกี่ยวข้องกับต้นไม้ เพราะทรงปรินิพพานใต้ต้นสาละคู่ เมืองกุสินารา ปัจจุบันเรียกว่า กาเซีย อยู่ในประเทศอินเดีย (สมเด็จพระญาณโรดม, 2553: 52)

เรื่องราวต่างๆที่นำเสนอขึ้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันว่า พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ทั้งโดยทางตรง และทางอ้อม ทางตรง ได้แก่ การที่พระพุทธเจ้านำดอกไม้ ใบไม้ ต้นไม้ มาเป็นสื่ออุปกรณ์แสดงเปรียบเทียบให้สาวกของพระองค์เข้าใจในหลักธรรมง่ายขึ้น หรือการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ เป็นต้น ของพระสงฆ์ในสมัย

พุทธกาล พระองค์ก็ทรงนำมาบัญญัติเป็นวินัย ข้อห้าม สำหรับภิกษุ เป็นการตอกย้ำอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการอนุรักษทรัพย์ากรธรรมชาติ ในทางอ้อม เหตุการณ์ตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา จนถึงปรินิพพาน ของพระพุทธเจ้า ล้วนเกี่ยวข้องกับต้นไม้ และป่าไม้ทั้งสิ้น ซึ่งต้นไม้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านั้น เช่น ต้นสาละ ต้นมหาโพธิ์ ต้นไทร เป็นต้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพุทธศาสนิกชนมีคติความเชื่อว่า เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ต่างแสดงความเคารพบูชาประหนึ่งว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ไม่นิยมตัดทำลาย ซึ่งนับว่าเป็นกุศโลบายทางอ้อมในการเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้มากยิ่งขึ้น ๗

2.2 เพลงชุมชนกับการกระตุ้นปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษทรัพย์ากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ปัจจุบันสื่อทางสังคมมีอิทธิพลต่อระบบความคิด ความรู้สึก ของคนในสังคมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะดนตรีนอกจากการสร้างความเพลิดเพลิน สนุกสนาน ยังส่งผลต่อคุณค่าทางจิตใจให้กับสังคม ดนตรีเป็นสื่อสุนทรียศาสตร์ ที่มีความละเอียด ประณีต มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ทั้งกาย และจิตใจ เมื่อเราได้ยินเสียงดนตรีจะทำให้จิตสงบ อารมณ์ดี และทำให้เกิดความบันเทิงใจ เช่น โรงพยาบาลบางแห่งได้ใช้ดนตรีบำบัดความเครียดของคนไข้ ทำให้สุขภาพร่างกายดีขึ้น แม้กระทั่งร้านหนังสือ จะมีการเปิดดนตรีเบา ๆ เพื่อเป็นการสร้างบรรยากาศในการอ่านหนังสือ ทำให้จิตใจสงบ มีสมาธิเพิ่มขึ้น ดนตรีจึงเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตของคน ส่วนดนตรีบำบัดนั้น ซึ่งในตำราทางวิชาการได้ให้ความหมายของ ดนตรีบำบัด เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการนำดนตรีหรือองค์ประกอบอื่น ๆ ทางดนตรีมาประยุกต์ใช้เพื่อปรับเปลี่ยน พัฒนา และคงรักษาไว้ซึ่งสุขภาพของร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม โดยนักดนตรีบำบัดเป็นผู้ดำเนินการไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ (สถาบันสร้างเสริมสุขภาพคนพิการ, 2554 หมออนามัย ปีที่ 19 ฉบับที่ 3) ผลการวิจัยทางการแพทย์ พบว่า ผลทางดนตรีสามารถตอบสนองทางด้านร่างกายและจิตใจได้อย่างชัดเจน

1. ผลของดนตรีต่อร่างกาย สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของ อัตราการหายใจ อัตราการเดินของชีพจร ความดันโลหิต การตอบสนองของม่านตา ความตึงตัวของกล้ามเนื้อ และการไหลเวียนของเลือด

2. ผลของดนตรีต่อจิตใจและสมอง สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของ อารมณ์ สติปัญญา จิตนาการ การรับรู้สภาพความเป็นจริง และการสื่อสารทางอวัจนภาษา

ขณะเดียวกันนักวิทยาศาสตร์ใช้เครื่องมือ Electroencephalogram (EEG) จับสัญญาณไฟฟ้า บริเวณสมองและแบ่งออกได้ 4 กลุ่ม ดังนี้

1. คลื่นเบต้า Beta Brainwave (ความถี่ระหว่าง 14-30 Hz) เป็นคลื่นสมองที่เร็วที่สุด สมองควบคุมจิตใจสำนึก เป็นใช้สมองเปิดข้อมูลพร้อมระบบประสาทสัมผัสทุกด้าน เช่น การทำกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับความทรงจำระยะสั้น
2. คลื่นอัลฟา Alpha Brainwave (ความถี่ระหว่าง 8-13.9 Hz) เมื่อเราพักผ่อนและมีความสงบ แต่อยู่ในภาวะที่รู้สึกตัว สถานะนี้จะทำให้รับข้อมูลได้ดีที่สุดสามารถเรียนรู้ได้ดี เข้าถึงและเรียกความทรงจำได้ง่ายและรวดเร็ว พบบ่อยในเด็กที่มีความสุข และผู้ใหญ่ที่มีจิตสมดุล หรือผู้ที่นั่งสมาธิเป็นประจำ ในทางการแพทย์ คลื่นระดับนี้เหมาะแก่การสะกดจิต เพื่อบำบัดโรค ถือเป็นช่วงที่ดีที่สุดในการป้อนข้อมูลให้แก่อจิตใต้สำนึก
3. คลื่นธีต้า Theta Brainwave (ความถี่ระหว่าง 4-7.9 Hz) เมื่อมีการผ่อนคลายระดับลึก ความคิดสร้างสรรค์ คลื่นสติปัญญาญาณ เปิดคลื่นที่เราสามารถดึงข้อมูลจากจิตใต้สำนึกได้ การแก้ไขปัญหาโดยไม่รู้ตัว เป็นคลื่นระดับเดียวกับสมาธิระดับลึก เข้าถึงและเรียกความทรงจำระยะยาวได้ดี สถานะนี้จะมีความสุข สัมผัส เป็นคลื่นที่สะท้อนการทำงานของจิตใต้สำนึก
4. คลื่นเดลต้า Delta Brainwave (ความถี่ระหว่าง 0.1-3.9 Hz) เป็นคลื่นสมองที่ช้าที่สุด เกิดขึ้นในขณะนอนหลับ สมองทำงานตามความจำเป็นเท่านั้น แต่กระบวนการของจิตใต้สำนึกจะจัดและเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่อง เป็นช่วงที่ร่างกายกำลังพักผ่อนอย่างเต็มที่ หลับลึกโดยไม่มีฝัน จะรู้สึกสดชื่นเป็นพิเศษเมื่อยามตื่น

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้น คณะผู้วิจัยจึงได้เล็งเห็นความสำคัญของดนตรี และมีความคิดเห็นว่าการแต่งเพลงเพื่อเป็นการสร้างสิ่งเร้าและปลุกฝังจิตสำนึกให้กับชาวบ้าน ผู้สูงอายุ เด็กและเยาวชน ให้เกิดความภาคภูมิใจ เกิดความค้อยตาม ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพราะสุนทรียภาพของดนตรีเป็นการกระตุ้นจิตใต้สำนึกของมนุษย์ เสียงของดนตรีเปรียบเสมือนการสร้างภาพฝันให้กับประชาชนให้เกิดความตระหนักและความซึ่งกับคุณค่าของชุมชน เพราะดนตรีเป็นสุนทรียภาพทางจิตใจ ให้เห็นความงามของสรรพสิ่งที่มีอยู่ เช่น ประวัติศาสตร์ ประเพณี ความงามของธรรมชาติ ความสามัคคีของชุมชน ตลอดจนวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องกับ

ธรรมชาติ และนอกจากนี้เพลงยังได้สร้างความเพลิดเพลินให้กับชาวบ้านเกิดความค้อยตามที่จะรักษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยมีรายละเอียดเนื้อหาของเพลง 2 เพลง ดังต่อไปนี้

1. เพลงบ้านเสม็ดของเรา

คำร้อง/ทำนอง : อ.เชาวฤทธิ์ ชาคำไฮ

เรียบเรียง : อ.เชาวฤทธิ์ ชาคำไฮ

จากอดีตกาล ของหมู่บ้านแห่งนี้ หลีกหนีโรคภัยจากเมืองช้างใหญ่
เข้ามาตั้งถิ่นฐาน บนดินแดนภูเขาไฟ และใช้ชื่อบ้านเสม็ดสืบมา

บ้านเสม็ดแห่งนี้ มีน้ำชีไหลผ่าน หล่อเลี้ยงชีวิตเราและผืนป่า

มีสัตว์เล็กน้อยใหญ่ มีกุ้งหอยปูปลา ทุกคนต่างพึ่งพาช่วยเหลือเกื้อกูล

* บ้านเสม็ดแห่งนี้ เรารักสามัคคีกัน พี่ชพันธ์ ป่าไม้อุดมสมบูรณ์

อยู่กันแบบพอเพียง น้ำใจไมตรีเพิ่มพูน เมตตา คำจูลดุดังลำน้ำชี

** นี่คือนิเวศน์ จากบ้านเสม็ดแห่งนี้ จะดำรงวิถีชีวิตไม่เปลี่ยน

จะคงความสมบูรณ์ สัตว์ ป่า แม่น้ำ ให้คู่เคียง บ้านเสม็ดของเราตลอดไป

(ซ้ำ *,**)

จะคงความสมบูรณ์ สัตว์ ป่า แม่น้ำ ให้คู่เคียง บ้านเสม็ดของเราตลอดไป

2. เพลงเสม็ดร่วมใจ

คำร้อง/ทำนอง : อ.เชาวฤทธิ์ ชาคำไฮ

เรียบเรียง : อ.เชาวฤทธิ์ ชาคำไฮ

ฮัลโหล ฮัลโหล นี่คือนเสียงตามสาย

จากเครื่องขยายเสียงผู้นำหมู่บ้าน

บอกข่าวเล่าแจ้ง ให้เราทันเหตุการณ์

ได้รู้ข่าวสาร รู้ทุกความเป็นไป

งานเล็กงานใหญ่ เราก็ไปช่วยกัน
 ร่วมมือ แบ่งปัน สามัคคียิ่งใหญ่
 พอเพียง อนุรักษ์ธรรมชาติเราไว้
 วัฒนธรรมไทย เราไม่เคยลืมเลือน
 เสม็ดร่วมใจ อยู่แห่งไหน ไม่ทิ้งกัน
 บ้านเสม็ดเรานั้น ยังรักกันเสมอ
 มองตาก็รู้ใจ มีฉันต้องมีเธอ
 เรามีกันเสมอ บ้านเสม็ดของเรา
 วัยรุ่นหนุ่มสาว เราก็หน้าตาดี
 ณ.ที่แห่งนี้ มิตรไมตรียิ่งใหญ่
 ร่วมด้วยช่วยกัน บ้านเสม็ดก้าวไกล
 จับมือกันไว้ แล้วก้าวไปด้วยกัน

คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ตกลงร่วมกันว่า ก่อนจะมีการประชาสัมพันธ์ ข้อมูลข่าวสารให้ชาวบ้านได้รับทราบ ผู้ใหญ่บ้านจะเปิดเพลงบ้านเสม็ดของเรา กับเพลงบ้านเสม็ดร่วมใจ ทุกครั้ง เพื่อเป็นการสร้างความตระหนักและความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จากการสนทนาพูดคุยกับ ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน ผู้สูงอายุ เด็กและเยาวชน เกี่ยวกับการเปิดเพลง พบว่า ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจในความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และต้องการอนุรักษ์หวงแหนไม่ให้ถูกทำลาย นางจิราภรณ์ เจริญชัย กล่าว ว่า “หลังจากได้เปิดเพลงทั้ง 2 เพลง สิ่งที่ปรากฏได้ชัด เด็กและเยาวชนในหมู่บ้าน ร้องเพลงได้ ทุกครั้งมีการเปิดเพลงเด็กจะฟังเพลงอย่างตั้งใจ ตั้งแต่ต้นจนจบ ในขณะที่เดียวกัน ชาวบ้าน ผู้สูงอายุ ก็ให้ความสนใจ โดยมีการนั่งจับกลุ่มสนทนาพูดคุยเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีในอดีต มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก แต่ภายหลังได้มีการบุกรุกจึงทำให้ ทรัพยากรธรรมชาติที่เคยมีอยู่ถูกทำลายตามไปด้วย” สอดคล้องกับ นายतिकัมพร ฐพันธ์ ได้ให้ข้อมูลว่า “นายतिकัมพร ฐพันธ์ ผู้ที่คืนพื้นที่ของตนเองให้เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ฯ เล่าว่า หลังชุมชนได้ฟังเพลงรู้สึก

ตื่นตื่น บางคนได้ส่งเพลงไปให้ญาติพี่น้องที่ทำงานอยู่ในกรุงเทพได้ฟัง เพื่อให้ทราบว่าคุณชุมชนบ้านเรามีเพลงประจำหมู่บ้านแล้วนะ และเนื้อหาเพลงบ้านเสม็ดของเรา เป็นเพลงที่กระตุ้นจิตสำนึกให้ชาวบ้านอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนริมลำน้ำชีจากที่ผมได้สนทนาพูดคุยกับชาวบ้าน เขาเล่าว่า เนื้อหาของเพลงได้เล่าถึงเรื่องราวประวัติหมู่บ้าน วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนริมลำน้ำชี ส่วนเนื้อหาของเพลงบ้านเสม็ดร่วมใจ ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับความสามัคคีของชุมชน ผลจากการฟังเพลง ทำให้ชาวบ้านเกิดความตระหนัก โดยเฉพาะ เวลาที่มิวิจัยชุมชนไปเจรจาต่อรองขอคืนพื้นที่จากคนที่บุกรุกจับจองภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี คนเหล่านั้นก็จะยอมคืนให้โดยง่าย และทุกคนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เนื่องจากได้ฟังเพลงแล้วอยากจะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตที่ผ่านมา ที่สำคัญชาวบ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เช่น ให้อพื้นที่คืน ปฏิบัติตามกฎหมาย กติกาชุมชน ไม่ตัดไม้ทำลายป่า เก็บเห็ดโดยใช้ตะกร้าหวาย แทนถุงพลาสติก บางคนรู้สึกดีใจมากที่ชุมชนได้คืนมีพื้นที่อาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนที่ชัดเจน”

นายทศมิตร สุพันธ์ ผู้ที่คืนพื้นที่ของตนเองให้เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ฯ เล่าว่า หลังชุมชนได้ฟังเพลงรู้สึกตื่นตื่น บางคนได้ส่งเพลงไปให้ญาติพี่น้องที่ทำงานอยู่ในกรุงเทพได้ฟัง เพื่อให้ทราบว่าชุมชนบ้านเรามีเพลงประจำหมู่บ้านแล้วนะ และเนื้อหาเพลงบ้านเสม็ดของเรา เป็นเพลงที่กระตุ้นจิตสำนึกให้ชาวบ้านอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนริมลำน้ำชีจากที่ผมได้สนทนาพูดคุยกับชาวบ้าน เขาเล่าว่า เนื้อหาของเพลงได้เล่าถึงเรื่องราวประวัติหมู่บ้าน วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนริมลำน้ำชี ส่วนเนื้อหาของเพลงบ้านเสม็ดร่วมใจ ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับความสามัคคีของชุมชน ผลจากการฟังเพลง ทำให้ชาวบ้านเกิดความตระหนัก โดยเฉพาะ เวลาที่มิวิจัยชุมชนไปเจรจาต่อรองขอคืนพื้นที่จากคนที่บุกรุกจับจองภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีคนเหล่านั้นก็จะยอมคืนให้โดยง่าย และทุกคนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เนื่องจากได้ฟังเพลงแล้วอยากจะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้กลับมาอุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตที่ผ่านมา

ภาพที่ 4.20 ข้อความของชาวบ้านที่คืนพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากปรากฏการณ์คณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับอิทธิพลของเพลงที่สร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เป็นการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพราะเนื้อหาเพลงสื่อให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ ความสามัคคีของชุมชน วิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี ความให้เกิดแรงจูงใจในการอนุรักษ์หวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

2. เกิดการสร้างแรงกระตุ้นให้กับชาวบ้านได้เกิดอยากจะทำป้องกัน ดูแล รักษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ และขอคืนพื้นที่บางส่วนภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาชนก็คืนให้ปราศจากความขัดแย้ง ทะเลาะวิวาทกัน หากมีการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีจะทำให้มีแหล่งอาหาร ป่าไม้ ผักป่า เห็ดป่า หน่อไม้ และสัตว์ป่า ที่อุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น ชาวบ้านก็จะได้ประโยชน์ร่วมกัน

3. เกิดการสร้างความภาคภูมิใจในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีต พร้อมทั้งสร้างความภาคภูมิใจในความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่มีผักป่า เห็ด หน่อไม้ สัตว์ป่า นานาชนิด ที่สำคัญยังทำให้ชุมชนมีความภาคภูมิใจว่า อนาคตจะสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนที่เชื่อมโยงกับบ้าน วัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย (บวรรม.) มาใช้เป็นสื่อการเรียนการสอน และที่สำคัญป่าชุมชนริมลำน้ำชียังเป็นทั้งแหล่งสมุนไพร อาหาร สิ่งปลูกสร้าง และแหล่งพักผ่อนของชุมชน

4. เกิดการต่อยอดทางความทรงจำที่ดี เช่น ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และอยากอนุรักษ์รักษาไว้ไม่ให้ถูกทำลาย

3. ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

แผนการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารของชุมชนในการตั้งกฎ กติกา ข้อห้ามใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชน

จึงได้แนวทางร่วมกันว่า จะทำหนังสือแจ้งเวียนไปยังผู้นำชุมชนให้ช่วยประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนให้ หมู่บ้านของตนได้รับทราบ ว่าชุมชนได้เสียดำเนินการ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ ตั้งแต่ ตักเตือน จับ ปรับ และดำเนินคดีตาม กฎหมายที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 จัดทำหนังสือแจ้งกฎ กติกา ข้อห้ามการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้หมู่บ้านที่เข้ามาใช้ประโยชน์ จำนวน 5 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านมะระ หมู่ 12 ชุมชนบ้านหนองเต็งน้อย ชุมชนหนองขาม หมู่ 14 ชุมชนบ้านหนองขอน ชุมชนบ้านกะโหลง เพื่อให้ผู้นำประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านได้รับทราบถึง กฎ กติกา ข้อห้ามของชุมชนบ้าน เสียด

3.2 จัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ กฎ กติกา ข้อห้าม การใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ทำป้ายขนาดใหญ่ติดไว้ทางเข้าป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อให้ประชาชนทั้งในและนอกชุมชนได้รับทราบถึง กฎ กติกา ข้อ ห้าม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพราะหากผู้ใดฝ่าฝืนจะ ถูกคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จำนวน 25 คน ลงโทษตั้งแต่ ตักเตือน จับ ปรับ และส่งดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนก็ได้ เขียนข้อความใส่แผ่นไม้ติดในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อให้ชาวบ้านที่เข้ามาเก็บของป่าได้รับทราบกฎ กติกา ข้อห้ามของชุมชน

ภาพที่ 4.21 ภาพป้ายประชาสัมพันธ์ กฏ กติกา ข้อห้ามการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

4.1 จัดทำฐานการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ในการเลือกจุดพื้นที่จัดทำฐานการเรียนรู้ คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ร่วมกันเดินสำรวจและนำมาประชุมจนได้ข้อสรุปพร้อมกันว่า ควรจะจัดทำฐานการเรียนรู้ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 5 ฐาน ในวันเสาร์ที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2558 โดยมีคณะผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชน นักศึกษาสาขาวิชาการพัฒนาสังคมชั้นปีที่ 2 เข้าร่วมจัดทำฐานการเรียนรู้

ฐานการเรียนรู้ที่ 1 ฐานการเรียนรู้ธรรมะกับการดูแลรักษาป่า ตั้งอยู่ที่วัดบ้านเสม็ด คณะผู้วิจัยอยากพระสงฆ์ได้สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การปฏิบัติตนเมื่อเข้าไปในป่า การระมัดระวังทั้งทางร่างกาย และคำพูด ทั้งนี้ เพื่อเป็นอุบายขัดเกลาจิตใจให้อ่อนโยน เห็นคุณค่าของธรรมชาติ จึงมีจุดมุ่งหมายในการปรับพื้นฐานจิตใจ

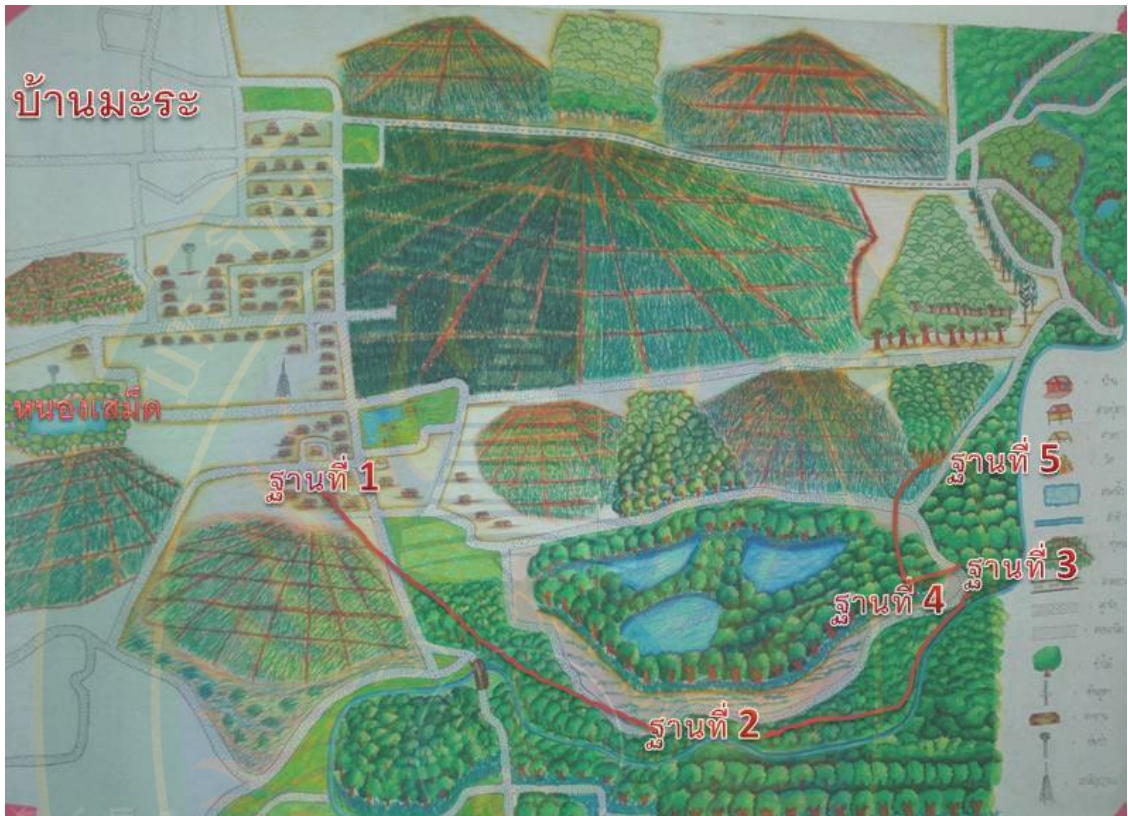
ให้เกิดความอ่อนโยน มีทัศนคติที่ดีต่อทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนของตนเองว่าล้วนมีความสำคัญ สร้างประโยชน์แก่ครอบครัว ชุมชน สังคม และโลก

ฐานการเรียนรู้ที่ 2 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ โชน A อยู่ใกล้กับบริเวณศาลเจ้าปู่ทางเข้าป่าชุมชน และในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวมีพันธุ์ไม้ที่หลากหลายเหมาะแก่การจัดทำฐานการเรียนรู้ คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนจึงตกลงร่วมกันว่าให้ฐานการเรียนรู้ดังกล่าว ชื่อว่า “ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน”

ฐานการเรียนรู้ที่ 3 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นพื้นที่ที่มีขุดมันป่านานาชนิด ได้แก่ มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแซง เป็นต้น คนในชุมชนและคนนอกชุมชนพากันเข้ามาขุดมันป่าไปทั้งกินและจำหน่าย และเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับการขุดมันอย่างไร ไม่เป็นการทำลายหัวมันป่า และมันป่าจะออกในช่วงฤดูกาลใด พร้อมทั้งมีป้ายข้อความบอกชาวบ้านที่มาขุดมันป่า ให้ขุดแล้วกลบหัวมันด้วย คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนจึงตกลงร่วมกันว่าให้ฐานการเรียนรู้ดังกล่าว ชื่อว่า “ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน”

ฐานการเรียนรู้ที่ 4 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นพื้นที่ที่มีเห็ดป่าออกเป็นจำนวนมาก คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนจึงตกลงร่วมกันว่าจะจัดทำเป็นการเรียนรู้ เพื่อเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับการเก็บเห็ดอย่างไรไม่ให้ทำลายเชื้อเห็ด และควรใช้ภาชนะแบบไหนในการเก็บเห็ด พร้อมทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับประโยชน์ของเห็ดป่าว่ามีสรรพคุณอย่างไรบ้าง โดยให้ชื่อว่า “ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน”

ฐานการเรียนรู้ที่ 5 ฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นแหล่งที่มีบรรยากาศที่งดงาม ข้างบนมีสมุนไพรมาก และต้นไม้นานาพันธุ์ ข้างล่างมองเห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านที่หาปลาในลำน้ำชี คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนจึงตกลงร่วมกันว่าจะจัดทำเป็นการเรียนรู้ เพื่อให้คณาจารย์ นักเรียน นักศึกษา คณะผู้ศึกษาดูงานได้เป็นจุดพักผ่อน และมองดูวิถีลำน้ำชีที่ไหลผ่านบริเวณป่าชุมชน โดยให้ชื่อว่า “ฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน”

ภาพที่ 4.22 ฐานการเรียนรู้ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

หลังจากคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชน นักศึกษาสาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ได้ร่วมกันจัดทำฐานการเรียนรู้ขึ้น จำนวน 5 ฐาน ในวันอังคารที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2558 เวลา 13.00 น. ณ ศาลาวัดบ้านเสม็ด โดยได้มีการประชุมปรึกษาหารือเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมทดสอบฐานการเรียนรู้ว่าจะมีวิธีการดำเนินการอย่างไรบ้าง และจะเชิญใครบ้าง ผลจากการประชุมได้สรุปพร้อมกันว่า จะมีการจัดกิจกรรมทดสอบฐานการเรียนรู้ ในวันอาทิตย์ที่ 15 พฤศจิกายน 2558 โดยเชิญ คณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร นักศึกษาสาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ประชาชนบ้านเสม็ด เข้าร่วมกิจกรรมในวันและเวลาดังกล่าว เพื่อเป็นการสรุปปัญหาอุปสรรค ข้อเสนอแนะในการนำมาปรับปรุงแก้ไขให้เกิดความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น พร้อมทั้งให้คณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร ได้นำผลการทดสอบฐานการเรียนรู้เข้าไปสู่การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง โดยมีนักวิจัยชุมชนอยู่ประจำแต่ละฐานการเรียนรู้ เพื่อบรรยายให้ความรู้กับนักเรียนนักศึกษา และคณะผู้ศึกษาดูงาน ได้ทราบถึงจุดเด่นและของฐานการเรียนรู้ได้แก่

ฐานที่ 1 ฐานการเรียนรู้ ธรรมะกับการดูแลรักษาป่า (วัดบ้านเสม็ด) โดยจะมีพระอธิการศุภฤกษ์ สุนตกาโย เป็นผู้บรรยายให้ความรู้เกี่ยวกับ “ธรรมะกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นการให้คณานักเรียนนักศึกษาประชาชนที่จะเข้ามาศึกษาดูงานให้ตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับธรรมของพระพุทธเจ้า และยังเป็นการสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้ที่มาศึกษาดูงานได้เห็นถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชน

ฐานที่ 1 ฐานเรียนรู้ธรรมะกับการรักษาป่า (วัดบ้านเสม็ด)

ภาพที่ 4.23 ภาพฐานการเรียนรู้ธรรมะกับการดูแลรักษาป่า (วัดบ้านเสม็ด)

ฐานที่ 2 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้บานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมี นายถวิล สายน้อย นายสะอั้น เป็นผู้ให้ความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ว่ามีลักษณะอย่างไร ใช้ประโยชน์ในด้านใดบ้าง

ฐานที่ 2 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาแบบยั่งยืน

ภาพที่ 4.24 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ฐานที่ 3 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีนายทศิมพร ฐพันธ์ นางจิราภรณ์ เจริญสกุล เป็นผู้ให้ความรู้เกี่ยวกับการมันป่าในแต่ละชนิด ประโยชน์ของมันป่า การเก็บมันป่าอย่างไรไม่ให้เกิดการสูญพันธุ์ และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ฐานที่ 3 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาแบบยั่งยืน

ภาพที่ 4.25 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ฐานที่ 4 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีนายทศิคมพร ฐพันธ์ นางจิราภรณ์ เจริญสกุล เป็นผู้ให้ความรู้เกี่ยวกับการเก็บเห็ดป่า ทั้งเห็ดที่เกิดได้ และกินไม่ได้ พร้อมทั้งสอนวิธีการเก็บเห็ดอย่างไรไม่เป็นการทำลายเชื้อเห็ดป่า

ฐานที่ 4 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาแบบยั่งยืน

ภาพที่ 4.26 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ฐานที่ 5 ฐานการเรียนรู้ระบบนิเวศป่าชุมชนกับการพัฒนาแบบยั่งยืน โดยมีนายภานุ นายประพัทธ์ เป็นวิทยากรผู้ให้ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศป่าชุมชน เนื่องจากเป็นฐานการเรียนรู้สุดเขตชายป่าด้านทิศตะวันออกยังมีแม่น้ำชีไหลผ่านซึ่งเป็นแหล่งอาศัยของปลาหลายสายพันธุ์ เป็นเขตกั้นระหว่างจังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดสุรินทร์ แสดงให้เห็นถึงความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ สิ่งต่างๆที่อาศัยกันและกันในการดำรงอยู่ ที่ตั้งของฐานเรียนรู้ที่ 5 นี้ มีสภาพพื้นที่เหมาะสมสำหรับการพักผ่อน มีบรรยากาศร่มรื่นด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ ชายป่าจรดลำน้ำชี กระแสลมพัดความเย็นจากสายน้ำ สร้างความสดชื่น ผ่อนคลายความเหนื่อยล้า นอกจากนั้นริมฝั่งแม่น้ำชีตรงจุดนี้ยังมีบ่อน้ำซับธรรมชาติ ซึ่งเป็นน้ำสะอาดผุดขึ้นจากใต้ผิวดิน สามารถนำมาบริโภคได้

ฐานการเรียนรู้ที่ 5 นี้ เป็นฐานสำหรับสรุปภาพรวมถึงระบบนิเวศที่สมบูรณ์ของป่าชุมชนริมลำน้ำชีชุมชนบ้านเสม็ด แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพ ความสำคัญของป่า และแม่น้ำ ซึ่งเป็นแหล่งรวมของพืชพันธุ์ และสัตว์ต่างๆ ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ สร้างรายได้ให้กับครอบครัว ชุมชน และเป็นสถานที่พักผ่อนได้ด้วย นอกจากนี้สร้างการเรียนรู้ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศแล้ว ฐานการเรียนรู้ที่ 5 นี้ จะสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดขึ้นแก่ผู้เข้ามาศึกษา

เรียนรู้ได้อีกทางหนึ่งด้วย เพราะเล็งเห็นคุณประโยชน์ที่มากมายของป่าชุมชนริมลำน้ำชีชุมชนบ้านเสม็ดตามที่แสดงแล้วนั้น

ภาพที่ 4.27 ฐานการเรียนรู้ระบบนิเวศป่าชุมชนกับการพัฒนาแบบยั่งยืน

4.18 ผลการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย

ผลจากการดำเนินโครงการวิจัยเรื่อง กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ได้เกิดแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาค 4 แผนงาน ได้แก่

1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
3. ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

ซึ่งภายใต้แผนปฏิบัติการทั้ง 4 แผนงาน ก็จะมีกิจกรรมในการดำเนินการในการแก้ไข ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ซึ่งแผนการปลูกฝัง จิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด มีการจัดกิจกรรมการ ปลูกป่า บวชป่า ในวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2558 ณ ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 551.74 ไร่ ในกิจกรรม ดังกล่าวทางคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชน ได้เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ นายอำเภอ กระสัง เทศบาลหนองเต็ง ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ คณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดฯ ตัวแทนผู้นำชุมชนทั้ง 18 หมู่บ้าน พระสงฆ์ และประชาชนบ้านเสม็ด เพื่อสร้างการรับรู้ให้ประชาชนใน ชุมชนบ้านเสม็ด และชุมชนใกล้เคียง ผลจากการจัดกิจกรรม ทำให้ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดได้ มองเห็นความสำคัญของชุมชนบ้านเสม็ดในการลุกขึ้นมาจัดการปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ชุมชนด้วย ตนเอง พร้อมทั้งมีระบบกลไกในการระทำงานระดับชุมชน ได้แก่ มีคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม จำนวน 25 คน มีกฎ กติกา ข้อห้าม ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีการจัดทำอาณาเขตในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และมีกองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ที่ชัดเจน จนเป็นเหตุผลให้ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ บรรจุเข้าไปในแผนพัฒนาป่าไม้จังหวัด บุรีรัมย์ ในปี พ.ศ. 2559 โดยจัดสรรงบประมาณ ให้กับชุมชนบ้านเสม็ด จำนวน 80,000 บาท ให้การ อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นประจำทุกปี ถือได้ว่า โครงการวิจัยดังกล่าว ได้เกิดการตอบโต้ทั้งในระดับชุมชนจนถึงระดับนโยบายของศูนย์ประสานงานป่า ไม้จังหวัด และสอดคล้องกับนโยบายธรรมนูญ 9 ดี ของ นายเสรี ศรีหะไตร ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ คนปัจจุบัน ด้านสิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ดี

4.19 บทเรียนจากการดำเนินการวิจัย

4.19.1 บทเรียนของนักวิจัย

1. บทเรียนการพัฒนาโจทย์วิจัย

1.1 การกำหนดเป็นหัวข้อโจทย์วิจัย นักวิจัยต้องมีทักษะในการสรุปประเด็นปัญหาที่มาจากความต้องการของชุมชนได้ชัดเจน หรือไม่นักวิจัยควรจะมีการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่ชุมชนได้สะท้อนมา เพื่อจะทำให้กำหนดโจทย์วิจัยได้อย่างถูกต้อง และตรงตามความต้องการของชุมชน เช่น การพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชนบ้านเสม็ด ชุมชนได้สะท้อนปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม บางครั้งหากได้กล่าวถึงปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนักวิจัยต้องใช้วิธีการเดินสำรวจ เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลและได้ข้อมูลที่ครอบคลุมสมบูรณ์ เพื่อที่จะนำมาสู่การจัดเวทีร่วมกันชุมชนอีกครั้ง

1.2 การพัฒนาโจทย์วิจัยนักวิจัยจำเป็นต้องใช้วิธีการเขียนข้อมูลการสนทนาพูดคุยลงในกระดาษฟลิปชาร์ต ไปพร้อม ๆ กับการสนทนาไปด้วย เพราะเขียนจะทำให้ชาวบ้านมองเห็นการเชื่อมโยงของข้อมูล และเป็นการทบทวนประเด็นในการสนทนาพูดคุยด้วย และที่สำคัญจัดเวทีการพัฒนาโจทย์วิจัยครั้งแรก นักวิจัยอย่าด่วนสรุปว่า นั่นคือสิ่งที่ชุมชนต้องการแก้ไขปัญหา เพราะการพัฒนาโจทย์วิจัยครั้งแรกคนในชุมชนยังไม่คุ้นเคยกับนักวิชาการ จึงไม่กล้าสะท้อนปัญหาที่ชุมชนเผชิญอย่างแท้จริง ที่สำคัญนักวิชาการต้องมีเทคนิคในการสนทนาพูดคุยแบบค่อยเป็นค่อยไป และมีทักษะในการสรุปประเด็นการพูดคุย เพื่อง่ายในการสังเคราะห์เป็นโจทย์วิจัย และการสะท้อนปัญหาของชุมชน มักจะสะท้อนปัญหาระดับปากท้อง และสถานการณ์ปัญหาทั่ว ๆ ไป เช่น การผลิต หนี้สิน น้ำอุปโภคบริโภค เป็นต้น เพราะฉะนั้นการค้นโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชน นักวิจัยอย่าด่วนสรุปว่านั่นคือปัญหาที่แท้จริงของชุมชน บางครั้งปัญหาที่ชุมชนสะท้อนครั้งแรกอาจจะเป็นแค่ปัญหาที่อยู่ภายใต้ปัญหาอื่นก็ได้ ฉะนั้น การพัฒนาโจทย์วิจัยที่ดีต้องจัดเวทีอย่างน้อย 2 ถึง 3 ครั้ง เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่แท้จริง และให้ครอบคลุมทุกปัญหาที่เป็นส่วนรวมของชุมชน และมีความเห็นพ้องต้องกันว่า สิ่งนั้นคือปัญหาที่ชุมชนต้องการแก้ไขร่วมกัน

2. บทเรียนการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยควรให้นักวิจัยชุมชนเข้ามามีบทบาทหน้าที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนด้วย เพื่อเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมในการค้นหาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ก่อนจะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่การเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย นักวิจัยที่ควรสอนเทคนิควิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก การบันทึกข้อมูล ให้นักวิจัยชุมชนด้วย ที่สำคัญการในการเก็บข้อมูลในแต่ละประเด็นควรมีนักวิจัย หรือผู้ช่วยนักวิจัยที่มีความรู้ความสามารถในการจัดบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึกด้วย เพื่อป้องกันข้อมูลสูญหาย หรือ ข้อมูลไม่ครบถ้วน

3. บทเรียนการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำเป็นอย่างยิ่งนักวิจัยต้องแบ่งกลุ่มในแต่ละประเด็น เพื่อความรวดเร็ว พร้อมทั้งให้นักวิจัยชุมชนได้เกิดทักษะการเรียนรู้ร่วมกันกับนักวิชาการ เช่น ในโครงการวิจัยดังกล่าว ได้แบ่งกลุ่มการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ออกเป็น 3 กลุ่ม นักวิจัยในแต่ละกลุ่มก็ร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล พร้อมทั้งสรุปผลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีแต่ละประเด็น หลังจากนั้นนักวิจัยทั้ง 3 กลุ่มก็นำข้อมูลที่ได้มารวมกันทั้งหมด จนเกิดเป็นข้อมูลภาพรวมเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี สิ่งที่สำคัญในการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันระหว่างนักวิชาการกับนักวิจัยชุมชน คือ การมองเห็นสถานการณ์ปัญหาของชุมชนตนเอง ผ่านข้อมูลจากงานวิจัย ในขณะที่เดียวกันก็ได้เกิดการเรียนรู้ถึงแนวทางการวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อนำไปสู่การวางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วยตนเอง

4. บทเรียนการวางแผนปฏิบัติการ

4.1 การวิเคราะห์และวางแผนปฏิบัติการนักวิจัยต้องรู้จักการชวนชาวบ้านคิดวิเคราะห์ข้อมูล พร้อมทั้งเชื่อมโยงข้อมูลที่เก็บรวบรวมทั้งหมดเข้าด้วยกัน เช่น การวางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ว่าจะมีแนวทางการจัดการอย่างไร

บ้าง หากเป็นแนวคิดของชาวบ้าน จะบอกว่า ทำรั้วล้อมรอบ ทำอาณาเขตให้ชัดเจน แต่นักวิจัยจะต้องรู้จัก การตั้งคำถาม เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านคิด เช่น ทำรั้วล้อมรอบ ทำอาณาเขตแล้ว ปัญหาทุกอย่างแก้ไขได้ จริงหรือไม่ การทำรั้วล้อมรอบจะป้องกันการบุกรุก ลักลอบตัดไม้ การเก็บของป่าของทั้งคนในและนอก ชุมชนได้จริงหรือไม่ ถ้าจะแก้ไขปัญหาให้ยั่งยืน ควรจะแก้อย่างไร ตั้งคำถามชวนให้ชาวบ้านได้คิด วิเคราะห์บนพื้นฐานของความรู้ และค่อยสอดแทรกแนวคิดวิธีการด้านความรู้เข้าไป สิ่งที่นักวิจัยพึงระวัง คือ การคิดแทนชาวบ้าน ชี้นำชาวบ้าน ถ้าคิดแทน ชี้นำ ชาวบ้านจะไม่ตระหนักและไม่รู้สึกถึงแนวทางการ แก้ไขปัญหามาจากชุมชน เพราะกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เน้นการติดต่อหาวิธีการแก้ปัญหาให้กับชุมชน ท้องถิ่น และเน้นการตั้งคำถามบนศักยภาพของชุมชน เพราะว่าคำถามที่ดี จะนำไปสู่การค้นหาคำตอบที่มี ประสิทธิภาพ

4.2 การทำงานวิจัยร่วมกับชุมชน นักวิชาการจะต้องรู้จักการนำความรู้จาก ทฤษฎีที่ได้สะสมที่ผ่านมา แล้วนำมาสรุปสังเคราะห์ผสมผสานกับข้อมูลที่ค้นพบจากงานวิจัย เช่น วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการปัญหา เช่น ชุมชนบ้านเสม็ดได้ศึกษา แนวคิดทฤษฎีดนตรีบำบัด เพื่อจะนำมาประยุกต์ใช้ในการปลูกฝังจิตสำนึกของคนในชุมชน โดยการแต่ง เพลงที่มาจากข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากงานวิจัย ได้แก่ ความสามัคคี วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีในอดีตจนถึงปัจจุบัน และให้ผู้นำชุมชนนำเพลงที่แต่งขึ้น ไปเปิดทุกเช้าให้คนในชุมชนฟัง ผลปรากฏว่า ประชาชนบางส่วนที่มีพื้นที่ในป่าชุมชนริมลำน้ำชีได้ค้นพื้นที่ บางส่วนให้กลายเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ เดิมได้เขตพื้นที่อนุรักษ์ จำนวน 461.58 ไร่ หลังชุมชนได้ฟังเพลง แล้วได้ค้นพื้นที่บางส่วนให้อีก จำนวน จำนวน 91.1385 ไร่ รวมได้เขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวนทั้งสิ้น 551.74 ไร่ บางครั้งการค้นหาแนวคิดทฤษฎีดนตรี บำบัด ที่ใช้ในการรักษาโรคของผู้ป่วย การในการสร้างสมาธิ และมาประยุกต์ใช้ในการขอคืนพื้นที่ป่าชุมชน ริมลำน้ำชีก็สามารถทำได้ แต่ทั้งนี้ การแต่งเพลงต้องมาจากข้อมูล เหตุการณ์ เรื่องราวของชุมชน จึงจะทำให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกในการรักษาหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเองได้ เพราะ ปัญหาชุมชนท้องถิ่นมีความซับซ้อนเป็นอย่างมาก นักวิจัยจำเป็นต้องค้นหาวิธีการใหม่ เพื่อให้ทันเท่า เหตุการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน สอดคล้องกับ ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์ ได้กล่าวว่า “การมองความ

แตกต่างกันและความหลากหลายนั้นต้องให้ความสำคัญกับมิติในเชิงซ้อนและเชิงองค์รวมมากขึ้น ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าลัทธิวิทยาศาสตร์ เพียงแต่ต้องเข้าใจปรับเปลี่ยนทางทฤษฎีที่เกิดขึ้นและสามารถใช้มิติใหม่ ๆ นี้ได้ จนสามารถเป็นนายของมิติเหล่านั้น ขณะเดียวกันก็ไม่ปล่อยให้ความคิดดังกล่าวกลายเป็นตัวกำกับเหนือนักวิจัยเอง เพราะนักวิจัยต้องเข้าใจว่า ทฤษฎีเป็นเพียงแนวความคิดที่ช่วยในตั้งคำถามหรือช่วยให้รู้จักคิดเท่านั้น แต่ทฤษฎีไม่สามารถเป็นคำตอบสำเร็จรูปทั้งหมดได้เอง” ฉะนั้นนักวิจัยต้องรู้จักปรับเปลี่ยนทฤษฎีไปสู่ทางปฏิบัติให้ได้ หากนักวิจัยยังยึดติดในกรอบทฤษฎีก็จะไม่สามารถมองเห็นเหตุการณ์ปัญหาในระดับชุมชนท้องถิ่นได้อย่างรอบด้าน

4.3 การแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ไม่ใช่เรื่องง่ายนัก เพราะปัญหาการบุกรุก ตัดไม้ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นปัญหาของชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา และที่ผ่านมาหากมีการพูดถึงการทำแนวทางการป้องกันแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ชาวบ้านจะทะเลาะกันและไม่มีใครเห็นด้วยที่จะอนุรักษ์ฟื้นฟู เนื่องจากทุกคนในชุมชนต่างก็มีพื้นที่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีแทบทั้งสิ้น จึงเป็นโจทย์ประเด็นปัญหาที่นักวิจัยจำเป็นต้องค้นหาวิธีที่ป้องกันความขัดแย้ง จะจัดการอย่างไรชุมชนจึงจะเกิดรอยยิ้มและมีความสุข ที่สำคัญเกิดจิตสำนึกในการหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่ให้ถูกทำลายอีกต่อไป ทีมวิจัยจึงได้วิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียก่อนเป็นอันดับแรก พร้อมทั้งเปิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และค้นหาจุดร่วมในการแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเห็นด้วยและยอมรับร่วมกัน โดยตั้งคำถามว่า ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในด้านใดบ้าง ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างไร จะมีแนวทางแก้ไขปัญหา ร่วมกันอย่างไรบ้าง ประเด็นคำถามดังกล่าวนำไปสู่การสร้างเครื่องมือวิจัย เพื่อนำไปสู่การเก็บรวบรวมข้อมูลร่วมกันของชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 68 ครัวเรือน โดยนำมาวิเคราะห์เป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี และทำการตั้งคำถามว่า หากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชีถูกทำลาย รายได้ที่เกิดจากการเก็บของป่า หายของป่า ก็จะลดลงไปด้วย หากชุมชนมีการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวนเงินที่กล่าวข้างต้นก็จะเพิ่มขึ้น การตั้งคำถามทำให้ชุมชนได้เกิดการระดมสมอง

และค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ฉะนั้นการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น นักวิจัยวิชาการเป็นเพียงคน ค่อยกระตุ้น ตั้งคำถาม และเพิ่มเติมประเด็นที่ขาดหายไปให้ชุมชนได้ร่วมกันคิด ถกเถียง และวางแผนแก้ไข ปัญหาด้วยตนเอง เพราะชุมชนเขามีวิถีชีวิต และมองเห็นคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากร ธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชีอยู่แล้ว ที่ผ่านมายังขาดคนที่มากระตุ้นให้เกิดกระบวนการคิดวิเคราะห์ ค้นหาทางออกร่วมกับชุมชน

4.19.2 บทเรียนต่อทีมพี่เลี้ยงติดตามหนุนเสริมนักวิจัย

1. บทเรียนต่อพี่เลี้ยงจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

1. คณะพี่เลี้ยงจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ควรมีการติดตามหนุนเสริมในการทำงานของนักวิจัย ตั้งแต่ ต้นน้ำ คือ การช่วยเหลือในการพัฒนาโจทย์ วิจัย และเสริมทักษะในการค้นหาความต้องการของชุมชน การเขียนข้อเสนอโครงการวิจัย กลางน้ำ ควรมี การติดตามหนุนเสริมในการออกแบบเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลร่วมกับชุมชน การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อนำไปสู่การวางแผนปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาในเกิดความรอบด้านและชัดเจน และปลายน้ำ คณะพี่เลี้ยงควรมีการติดตามหนุนเสริมในการเขียนรายงานวิจัย และการวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การขับเคลื่อนเชิงนโยบายให้ชัดเจน

2. คณะพี่เลี้ยงจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ควรออกแบบกระบวนการหนุนเสริมร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น การจัดกระบวนการ เรียนรู้ให้กับนักวิจัย การติดตามช่วยเหลือโครงการวิจัยที่ไม่สามารถดำเนินการได้ การช่วยเหลือด้านการ ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งที่ผ่านมากระบวนการทำงานระหว่างคณะพี่เลี้ยงจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏ บุรีรัมย์ ยังไม่มีความชัดเจน จึงทำให้การติดตามหนุนเสริมการทำงานวิจัยยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

2. บทเรียนต่อสถาบันวิจัยและพัฒนา

1. สถาบันวิจัยและพัฒนาควรมีคณะทำงานที่คอยติดตามหนุนเสริมการทำงานของนักวิจัยอย่างจริงจัง ตั้งแต่ การพัฒนาโจทย์วิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล การเขียนรายงาน และการผลักดันเชิงนโยบายให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
2. ควรมีการทำให้ปรึกษาแนะนำ ติดตามหนุนเสริมการทำงานของนักวิจัยเป็นระยะ เนื่องจากระยะเวลาในการดำเนินโครงการวิจัย สถาบันวิจัยพัฒนายังไม่เคยมีการติดตามหนุนเสริม ให้คำปรึกษาแนะนำสำหรับนักวิจัยที่ต้องการความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เช่น การเชื่อมต่อระดับนโยบาย การประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การติดต่อระหว่างนักวิจัยกับทีมพี่เลี้ยงจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
3. สถาบันวิจัยและพัฒนา ควรมีงบประมาณสำรองให้กับนักวิจัยในการดำเนินโครงการวิจัย เนื่องจากการโอนเงินค่าใช้จ่ายของมหาวิทยาลัยล่าช้ามาก จึงส่งผลกระทบต่อแผนการดำเนินการวิจัยเกิดความล่าช้าตามไปด้วย ฉะนั้น สถาบันวิจัยพัฒนาควรมีระบบกลไก คณะทำงานที่คอยให้ความช่วยเหลือติดตามในด้านต่าง ๆ ที่ชัดเจน เพื่อการดำเนินโครงการวิจัยมีประสิทธิภาพและให้โครงการวิจัยปิดตามกรอบระยะเวลาในสัญญาการรับทุนวิจัย
4. ผู้ประสานงานสถาบันวิจัยและพัฒนา ควรมีเทคนิควิธีการสร้างแรงบันดาลใจ เช่น การสร้างความสนิทสนม การใช้เวลาที่เป็นกัลยามิตร เทคนิคการเชิญชวนนักวิจัยด้วยปิยะวาจา การใช้คำพูดที่ให้เกิดใจกับนักวิจัย ไม่ดูถูกหรือมองว่านักวิจัยไม่มีความรู้ ความสามารถเพียงพอ เป็นต้น ซึ่งเทคนิควิธีการดังกล่าวจะทำให้ให้นักวิจัยในมหาวิทยาลัยเกิดแรงบันดาลใจและอยากจะทำวิจัยในโครงการความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ กับ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มากขึ้น เพราะลักษณะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานที่ตอบโจทย์วิสัยทัศน์ พันธกิจ ของมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ อยู่แล้ว เพียงแต่ผู้ประสานโครงการ ควรมีเทคนิควิธีการเชิญชวนและสร้างความร่วมมือกับอาจารย์ในมหาวิทยาลัยด้วยกัลยามิตร เพราะการเป็นผู้ประสานงานต้องยอมรับ รับฟังปัญหาของนักวิจัย พร้อมทั้งติดตามให้ความช่วยเหลือเป็นระยะ เพื่อเป็นการเสริมแรงให้กับนักวิจัยไม่ให้อึดอัดเดียว และเปื้อนหนายในการทำงานวิจัยในลักษณะนี้

5. สถาบันวิจัยและพัฒนา ควรจะมีการจัดตั้งกลไกทีมพี่เลี้ยงในระดับมหาวิทยาลัย โดยเลือกจากผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ และมีประสบการณ์ในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อสร้างระบบกลไกการทำงานให้มีประสิทธิภาพในด้านฝึกอบรมแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เทคนิคการพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน การสร้างเครื่องมือร่วมกับชุมชน การวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล และการวางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาร่วมกับชุมชน เป็นต้น

6. สถาบันวิจัยและพัฒนา ควรเปิดเวทีให้นักวิจัยที่ดำเนินโครงการวิจัยเห็นผลในเชิงประจักษ์ในการแก้ไขปัญหาร่วมกับชุมชนได้นำเสนอผลการวิจัยให้กับ อธิการบดี รองอธิการบดีและผู้บริหารในมหาวิทยาลัยรับทราบ เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา และผู้บริหารในมหาวิทยาลัยได้เห็นความสำคัญของกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อผลักดันให้อาจารย์ บุคลากร เจ้าหน้าที่ ในมหาวิทยาลัยได้มีความสนใจและอยากจะทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

4.20 ตัวชี้วัดศักยภาพชุมชนหลังดำเนินโครงการวิจัย

4.20.1 ตัวชี้วัดการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชน

1. กลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

1.1 เกิดการตั้งกติกากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี โดยคณะผู้วิจัยได้เชิญประชาชนผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder) ผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาชนที่บุกรุกจับจองพื้นที่และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้แก่ คณะผู้วิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ปราชญ์ชาวบ้าน คณะครูโรงเรียนบ้านเสม็ด เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลหนองเต็ง เจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้ที่บุกรุกครอบครองพื้นที่ป่าเพื่อทำเกษตร ประชาชนผู้ใช้ประโยชน์จากป่า เช่น เก็บของป่า ล่าสัตว์ ชุมนม ตัดต้นไม้ เผาถ่าน เป็นต้น เข้าร่วมเวทีประชาคม จำนวน 50 คน เพื่อระดมสมอง แลกเปลี่ยนความคิดเห็น พร้อมทั้งค้นหาแนวทางอนุรักษ์ฟื้นฟู

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนได้ข้อสรุปร่วมกันว่า ชุมชนควรมีการตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ที่ชัดเจน และนำเข้าสู่เวทีประชาคม ในวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2558 เวลา 18.00 น. ณ ศาลาประชาคมบ้านเสม็ด มีกฎ กติกา การใช้ประโยชน์ ดังนี้ 1. ห้ามนำถุงพลาสติกเป็นภาชนะในการเก็บเห็ด หรือ ภาชนะที่เป็นการทำลายเชื้อเห็ดภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี 2. ห้ามทิ้งขยะในพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี 3. ห้ามขุดมันแบบถอนรากถอนโคนและเก็บหาผักในป่าที่เป็นไปในลักษณะการทำลาย ห้ามตัดกิ่งหรือโค่นลำต้น โดยเด็ดขาด 4. ห้าม ตัดต้นไม้ เผาต้นไม้ ทุกชนิด 5. ห้ามขุด หรือ ตัดต้นไม้ทุกชนิด ในพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี 6. ห้ามล่าสัตว์ เช่น ไก่ป่า กระต่าย กระรอก ชะมด นกเขา เสือปลา นกขุนแผน และสัตว์อื่นๆ ที่เป็นสัตว์ป่าหายาก 7. ห้ามทำการใดที่เป็นการบุกรุก และยึดครองพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยเด็ดขาด 8. ห้ามรถบรรทุก (ตั้งแต่ 4 ล้อขึ้นไป) เข้าไปบริเวณป่าชุมชน 9. ห้ามกระทำการใด ๆ เช่น เผาป่า เผาหน่อไม้ในป่า, การทิ้งกันบูห์ เป็นต้น ที่ก่อให้เกิดไฟป่า หรือ เผาหัวไร่ปลายนา

ผู้ใดทำการฝ่าฝืนข้อ 1 ให้คณะกรรมการมีอำนาจกล่าวตักเตือน ทัณฑ์บนได้

ผู้ใดทำการฝ่าฝืนข้อ 2 – 9 ยินยอมให้คณะกรรมการปรับเงิน ตามความเหมาะสม โดยให้ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของคณะกรรมการ

บทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน

1. ตักเตือน โดยคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
2. ผู้ที่ฝ่าฝืน ขุด ตัด เผาต้นไม้ ถูกปรับในราคาเริ่มต้น ต้นละ 500 บาท ส่วนต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร ขึ้นไป จะถูกปรับในราคาต้นละ 5,000 บาท ขึ้นไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของวัตถุสิ่งของนั้น
3. ผู้ที่ฝ่าฝืน บุกรุก ล่าสัตว์ป่าที่หวงห้ามตามข้อ 9 (6) ให้ปรับในราคาเริ่มต้นที่ ตัวละ 5,000 บาท ขึ้นไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของวัตถุสิ่งของนั้น
4. ดำเนินคดีตามกฎหมายบุกรุกเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และตามกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง

ก่อนที่ยังไม่ได้ดำเนินโครงการวิจัยชุมชนยังไม่สามารถจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีได้ เนื่องจากยังไม่มีคนคอยกระตุ้นในการแก้ไขปัญหาตนเอง ซึ่งกระบวนการของการทำงานวิจัยดังกล่าวทำให้คนในชุมชนได้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเองมากขึ้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี กระบวนการที่ทำให้คนในชุมชนได้เกิด

การยอมรับ ตั้งแต่จัดกิจกรรมในช่วงเก็บรวบรวมข้อมูล ช่วงการวางแผน และช่วงปฏิบัติการแก้ไขปัญหาคือ

1. กิจกรรมสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปจากเดิมช่วงเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ กิจกรรมการวิเคราะห์ข้อมูลข้อมูลสภาพปัญหาการบุกรุก การใช้ประโยชน์ การลักลอบตัดไม้ และเสื่อมโทรมของป่าชุมชนริมลำน้ำชี ในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2558 เวลา 09.00 น. ณ วัดบ้านเสม็ด มีผู้เข้าร่วมประชุม จำนวน 40 คน ได้แก่ คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ประชาชนผู้ใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี และเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น และกิจกรรมการเดินสำรวจพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อศึกษาข้อมูลด้านกายภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำ ในวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2558 เวลา 9.00 น – 16.00 น. ทำให้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้เห็นข้อมูลทางกายภาพ และสภาพปัญหาการเสื่อมโทรม การบุกรุก ตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาการใช้ประโยชน์ พร้อมทั้งได้ทราบข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้ง 12 เดือน คิดเป็นรายได้เป็นเงิน จำนวน 588,625 บาท/ต่อปี จาก 68 ครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์เป็นประจำ จึงเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญทำให้คนทั้งชุมชนเกิดความตระหนักในการที่จะอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่ให้ถูกทำลายอีกต่อไป

2. กิจกรรมสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปจากเดิมช่วงวางแผน ได้แก่ กิจกรรมศึกษาดูงานกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนดอนโจร บ้านหนองยาง ตำบลลำไทรโยง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ในวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2558 และกิจกรรมสรุปผลการศึกษาดูงานและวางแผนเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (FSC) ในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด จนได้เกิดแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาร่วมกันของชุมชน

3. กิจกรรมสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปจากเดิมช่วงทดลองปฏิบัติการ ได้แก่ กิจกรรมการปฏิบัติการแก้ไขปัญหา 4 แผนงาน ในระหว่างเดือน พฤษภาคม – พฤศจิกายน พ.ศ. 2558 โดยได้นำกิจกรรมภายใต้แผนปฏิบัติการ 4 แผนงาน นำไปสู่การปฏิบัติ ได้แก่ การจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี กำหนดกฎ กติกา ข้อห้ามการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี แต่งตั้งคณะกรรมการ กองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี แต่งเพลงเพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟู

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จัดกิจกรรมปลูกป่า บวชป่า และจัดทำฐานการเรียนรู้ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

1.2 หลังจากผลการดำเนินการวิจัยได้เกิดการแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 25 คน โดยมีผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นรองประธาน คณะกรรมการที่มาจาก 4 ภาคส่วน ได้แก่ ชุมชน พระสงฆ์ โรงเรียน มหาวิทยาลัย (บวรม.) มีหน้าที่ให้คำแนะนำ ตักเตือน ปรับ จับ และส่งดำเนินคดีตามกฎหมายสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎ กติกาของชุมชน โดยให้ประธานกรรมการเลือกผู้ที่มีความประสงค์และสมัครใจเข้ามาเป็นกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีตามความเหมาะสมและจำเป็นไม่มีค่าตอบแทนให้ คณะกรรมการชุดดังกล่าวไม่มีวาระการดำรงตำแหน่ง แต่มีข้อกำหนดให้พ้นจากคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ดังต่อไปนี้

1. ตาย
2. ลาออก
3. ย้ายสำเนาทะเบียนบ้านไปอยู่ที่อื่น

4. คณะกรรมการมีมติไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการที่มีอยู่ให้พ้นจากตำแหน่ง โดยเห็นว่าเป็นความประพฤติในทางที่จะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียประโยชน์ ชื่อเสียงต่อส่วนรวม และคณะกรรมการ มีเลขานุการหนึ่งคน เภรัณูฎีกหนึ่งคน ซึ่งประธานกรรมการเลือกจากบุคคลที่มีความเหมาะสม และมีจิตอาสาในการช่วยเหลืองานส่วนรวมของชุมชน เลขานุการ มีหน้าที่รับผิดชอบงานธุรการและการจัดการประชุมและงานอื่นใดตามที่ประธานได้มอบหมาย พร้อมทั้งมีแต่งตั้งเษรัณูฎีกจากคณะกรรมการ 1 คน โดยมีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการเก็บเงิน จากกองทุน เงินบริจาค และเงินจากค่าปรับผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน โดยทำบัญชีรายรับ รายจ่าย ให้สามารถตรวจสอบได้ และมีการชี้แจงเกี่ยวกับเงินงบประมาณ และค่าใช้จ่ายในด้านต่าง ๆ ต่อที่ประชุมทุกครั้ง

1.3 สถานการณ์ปัญหาเดิมชุมชนบ้านเสม็ด ไม่ทราบอาณาพื้นป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ชัดเจน พอไม่มีอาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนที่ชัดเจนก็ไม่สามารถกำหนดเขตพื้นที่อนุรักษ์ได้ คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนก็ได้ร่วมกันเดินสำรวจ จนทราบอาณาเขตพื้นที่ที่ชัดเจน จนได้นำข้อมูลเข้าสู่เวทีประชาคม ในวันที่ 8 พฤษภาคม 2558 เวลา 18.00 น. พร้อมทั้งให้คนในชุมชนได้แลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น

ร่วมกัน ว่า ชุมชนมีทั้ง กฎ กติกา การใช้ประโยชน์ มีคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นที่เรียบร้อยแล้ว หากชุมชนยังไม่มีอาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์ที่ชัดเจน จะทำให้เกิดความสับสน และยากที่จะว่ากล่าวตักเตือน จับ ปรับ และส่งดำเนินคดีทางกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากคนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ไม่ทราบแน่ชัดว่า พื้นที่ส่วนใดเป็นเขตอนุรักษ์ หลังจากได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน และประชาชนบ้านเสม็ด ได้ข้อสรุปร่วมกันว่า ควรมีการสร้างแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยทำเป็นถนนล้อมรอบ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการกำหนดเขตอนุรักษ์ เป็นเส้นทางสัญจรดูแลความเรียบร้อยของคณะกรรมการอีกทางหนึ่งด้วย โดยชุมชนได้นำเงินจากกองทุนฉุกเฉินซึ่งเป็นรายได้จากการขายต้นยูคาลิปตัสในพื้นที่สาธารณะ จำนวน 80,000 บาท เป็นงบประมาณในการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 461.58 ไร่ เพื่อให้ประชาชนทราบแนวเขตอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนที่ชัดเจน พร้อมทั้งเป็นการป้องกันการบุกรุก ตัด ทำลาย ต้นไม้ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ อีกประการหนึ่งด้วย

1.4 กองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

หลังจากได้ร่วมกันค้นหาแนวทางปฏิบัติการอนุรักษ์พื้นที่ฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี นอกจากได้เกิด มีกฎ กติกา ข้อบังคับ คณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน ประชาชนบ้านเสม็ด ได้จัดเวทีสนทนาพูดคุยอีกครั้งใน วันที่ 15 พฤษภาคม 2558 เวลา 09.00 น. เพื่อสรุปผลการดำเนินแผนปฏิบัติการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ในที่สรุปจึงได้เสนอให้มี การจัดตั้งกองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์พื้นที่ฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีในอนาคต โดยให้เงินกองทุนมาจาก 4 ส่วน ได้แก่

1. ให้ชุมชนหักเงินที่ได้จากการ การทอดกฐิน ทอดผ้าป่าสามัคคี เข้ากองทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 5% ของเงินรายได้ทั้งหมด
2. เงินที่ได้รับจากบริจาค และการมาศึกษาดูงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีให้เก็บเข้ากองทุนทั้งหมด
3. รายได้จากการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน
4. รายได้จากการปรับผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน

ปัจจุบันมีเงินงบประมาณกองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชน

บ้านเสม็ด จำนวน 12,490 บาท โดยคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้จัดทำผ้าป่า เพื่อระดมเงินทุน ในวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2558 ขึ้น เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชีต่อไป

2. ตัวชี้วัดด้านจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จากการคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลจึงได้ร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่า และบวชป่า ในพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ในวันที่ 30 กรกฎาคม 2558 เวลา 09.30 น. ทีมวิจัยได้ร่วมกันจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด โดยการบวชป่า ปลูกป่า ในพื้นที่ป่าชุมชน จำนวน 551.74 ไร่ ในกิจกรรมดังกล่าวมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าร่วม ได้แก่ นายอำเภอกระสัง เทศบาลหนองเต็ง ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ คณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดฯ ตัวแทนผู้นำชุมชนทั้ง 18 หมู่บ้าน พระสงฆ์ และประชาชนบ้านเสม็ด เพื่อสร้างการรับรู้ให้ประชาชนในชุมชนบ้านเสม็ด และชุมชนใกล้เคียง หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง ได้รับรู้ร่วมกันถึงในการผลักดันให้ชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และที่สำคัญเป็นการแสดงให้เห็นถึงศักยภาพชุมชนที่เข้มแข็ง โดยความร่วมมือ ความสามัคคีของคนในชุมชน พร้อมทั้งได้ชุมชนบ้านเสม็ดยังได้ประกาศให้ทุกวันอาสาฬหบูชาของทุกปี ชุมชนบ้านเสม็ดจะจัดกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งเป็นการนำคติความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ประเพณีการบวช เข้ามาบูรณาการกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการรักษาผืนป่าที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด เนื่องจากชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนชาวพุทธ ศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กิจกรรมดังกล่าวจึงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการที่จะเป็นกุศโลบายให้ประชาชนเกิดความหวงแหนผืนป่าที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งสาธารณสุขประโยชน์ และเป็นแหล่งสร้างเศรษฐกิจของชุมชนอย่างมหาศาลในแต่ละปี ดังนั้น คติความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยใช้หลักคิดที่ว่า ประเพณีบวชสามเณร หรือบวชพระ เป็นประเพณีที่พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า จะได้รับผลบุญกุศลมากทั้งผู้บวชเอง และบิดา

มารดาญาติของผู้บวช การบวชต้นไม้ หรือบวชป่า ถือว่าเป็นการป้องกันการตัดต้นไม้ ทำลายป่า สร้างความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ เพราะต้นไม้ที่บวชแล้ว จะต้องได้รับการคุ้มครอง ห้ามตัดทำลาย เสมือนพระสงฆ์รูปหนึ่ง เมื่อไม่ถูกทำลาย ต้นไม้ย่อมเจริญเติบโตอุดมสมบูรณ์

2.1 เพลงชุมชนกับการกระตุ้นปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี หลังจากคณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน ได้วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล เพื่อค้นหาแนวทางการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนได้ข้อสรุปร่วมกันว่า นอกจากจัดกิจกรรมการปลูกป่า บวชป่าแล้ว คณะผู้วิจัยควรมีการแต่งเพลง เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกอีกแนวทางหนึ่ง โดยนำข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมา วิถีชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชุมชนริมลำน้ำชี จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีทางดนตรีพบว่า ดนตรีนอกจากการสร้างความปลอดภัย สนุกสนาน ยังส่งผลต่อคุณค่าทางจิตใจให้กับสังคม ดนตรีเป็นสื่อสุนทรียศาสตร์ ที่มีความละเอียด ประณีต มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ ทั้งกาย และจิตใจ เมื่อเราได้ยินเสียงดนตรีจะทำให้จิตสงบ อารมณ์ดี และทำให้เกิดความบันเทิงใจ ขณะเดียวผลการวิจัยทางการแพทย์ พบว่า ผลทางดนตรีสามารถตอบสนองทางด้านร่างกายและจิตใจได้อย่างชัดเจน ขณะเดียวกันคณะผู้วิจัยได้สังเกต และวิเคราะห์ข้อมูลคุณลักษณะของดนตรี พบว่า เวลาคนได้ฟังเพลงอะไรที่มีเรื่องราวสอดคล้องกับชีวิตของตนเอง จะทำให้เกิดพฤติกรรมที่เปลี่ยนไป เช่น เพลงแม่ เพลงอกหัก จะทำให้เกิดพฤติกรรมคิดถึงแม่ รักแม่ คิดถึงแฟน หรือไม่ก็เกิดอาการร้องไห้ขึ้นมา ฉะนั้นดนตรีมีผลต่อร่างกายสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของ อารมณ์ สติสัมปชัญญะ จินตนาการ การรับรู้สภาพความเป็นจริง และการสื่อสารทางอวัจนภาษาองค์ประกอบของดนตรีจึงมีประโยชน์ที่แตกต่างกันไป เช่น จังหวะหรือลีลา ช่วยสร้างเสริมสมาธิ และช่วยในการผ่อนคลาย ระดับเสียง เสียงในระดับต่ำ และระดับสูงปานกลาง จะช่วยให้เกิดความรู้สึกสงบ จึงเป็นเหตุให้คณะผู้วิจัยนำประโยชน์ของดนตรีมาทดลองการประยุกต์ใช้แนวคิดทางดนตรีมาสร้างสิ่งเร้าและปลูกฝังจิตสำนึกให้กับชาวบ้าน ผู้สูงอายุ เด็กและเยาวชนให้เกิดความภาคภูมิใจ เกิดความคอยตาม ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี คณะผู้วิจัยจึงได้แต่งเพลง จำนวน 2 เพลง ได้แก่ เพลงบ้านเสม็ดของเรา เพลงบ้านเสม็ดร่วมใจ ทั้งสองเพลงได้มีเนื้อหาเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมา วิถีชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ และการใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากรป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประเพณีวัฒนธรรม ความสามัคคีของคนในชุมชน เป็นต้น คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนตกลงร่วมกันว่า ให้ผู้ใหญ่บ้านเผยแพร่เพลงผ่านช่องทางเสียงตามสาย และก่อนจะมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารให้ชาวบ้านได้รับทราบ ผู้ใหญ่บ้านจะเปิดเพลงบ้านเสม็ดของเรา กับเพลงบ้านเสม็ดร่วมใจ ทุกครั้ง เพื่อเป็นการสร้างความตระหนักและความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ผลจากการใช้แนวคิดทฤษฎีดินตรีบำบัด พบว่า ชาวบ้านบางคนที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้คืนพื้นที่ของตนเองบางส่วนให้กลายเป็นพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พอได้มีชาวบ้านคืนพื้นที่ให้เป็นของชุมชน คณะผู้วิจัยจึงได้ร่วมกันเดินสำรวจดูอาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งวัดอาณาเขตพื้นที่ใหม่ โดยใช้เครื่องมือทางภูมิสารสนเทศ (Geographic Information System : GIS) เนื่องจากได้อาณาเขตพื้นที่เพิ่มขึ้นมาจำนวนมาก ผลจากการวัดอาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า มีจำนวนเขตพื้นที่เพิ่มขึ้น จำนวน 91.1385 ไร่ เดิมมีพื้นที่ จากเดิม 461.58 ไร่ รวมเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน รวม 551.74 ไร่

3. ตัวชี้วัดการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย

3.1 จัดทำฐานการเรียนรู้ 5 ฐาน ได้แก่ ฐานการเรียนรู้ที่ 1 ฐานการเรียนรู้ ธรรมะกับการดูแลรักษาป่า ฐานการเรียนรู้ที่ 2 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้ที่ 3 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้ที่ 4 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้ที่ 5 ฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ได้ทำการทดสอบฐานการเรียนรู้ขึ้น ในวันอาทิตย์ที่ 15 พฤศจิกายน 2558 โดยเชิญ คณะครู นักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร นักศึกษาสาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ประชาชนบ้านเสม็ด เข้าร่วมกิจกรรมในวันและเวลาดังกล่าว เพื่อทดสอบฐานการเรียนรู้ที่ร่วมกันสร้างขึ้น ผลจากการทดสอบฐานการเรียนรู้ทำให้โรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร จะเข้ามาใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ เดือนละ 1 ครั้ง ในทุกช่วงชั้นเรียน โดยจะมีนักวิจัยชุมชนอยู่ประจำแต่ละฐานการ

เรียนรู้ เพื่อบรรยายให้ความรู้กับนักเรียน ได้ทราบถึงคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3.2 ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดให้งบประมาณสนับสนุนชุมชนบ้านเสม็ด ในวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2558 ณ ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 551.74 ไร่ ชุมชนได้จัดกิจกรรมการปลูกป่า บวชป่า ได้เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมกิจกรรม ทำให้ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดได้มองเห็นความสำคัญของชุมชนบ้านเสม็ดในการลุกขึ้นมาจัดการปัญหาด้านทรัพยากรป่าไม้ชุมชนด้วยตนเอง พร้อมทั้งมีระบบกลไกในการระดมทุนระดับชุมชน ได้แก่ มีคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 25 คน มีกฎ กติกา ข้อห้าม ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีการจัดทำอาณาเขตในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และมีกองทุนดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ที่ชัดเจน จนเป็นเหตุผลให้ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ บรรจุเข้าไปในแผนพัฒนาป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ ในปี พ.ศ. 2559 โดยจัดสรรงบประมาณ ให้กับชุมชนบ้านเสม็ด จำนวน 80,000 บาท ให้การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นประจำทุกปี โดยศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบวชป่าทบทวนหน้าที่สนับสนุนติดตามให้ความรู้กับคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 25 คน พร้อมทั้ง จัดฝึกอบรมให้ความรู้ในการป้องกันการเกิดไฟป่า การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนไม่ให้ถูกทำลาย และการผลักดันให้เป็นพื้นที่ต้นแบบของศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดต่อไป

4. ตัวชี้วัดของระบบนิเวศป่า

ผลการดำเนินการวิจัยทำให้ ทำให้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ร่วมกันเดินสำรวจระบบนิเวศภายในป่า ในวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2558 พบว่า สภาพพื้นที่ป่าทั้งหมดมีความหนาแน่นของต้นไม้ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ผลไม้ป่าเริ่มอุดมสมบูรณ์มากขึ้น จากการสัมภาษณ์ นายสุนทาน หวังอยู่ นายบรรสม สุวรรณลา ประชาชนที่ได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้ให้ข้อมูลตรงกันว่า “หลังจากได้มีการดำเนินการวิจัยสภาพป่ามีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมยากเห็นได้ชัด สังเกตได้จาก ปีนี้

ได้มีผึ้งหลวง เข้ามาทำรังประมาณ 3 รัง เพราะถ้ามีผึ้งหลวงมาทำรังสะท้อนให้เห็นว่า ระบบนิเวศป่าอุดมสมบูรณ์มาก ซึ่งแต่ก่อนป่าสามารถมองเห็นกันได้ แต่ปัจจุบันป่าหนาขึ้น มองไม่เห็นกันในระยะไกลได้เหมือนเดิมแล้ว” จากข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ระบบนิเวศป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีสภาพความอุดมสมบูรณ์แตกต่างจากเดิมอย่างเห็นได้ชัดเจน ขณะเดียวปัญหาด้านการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าไม่พบเห็นอีกเลย เนื่องจากชุมชนได้มี กฎ กติกา ห้ามซื้อที่ชัดเจน จึงทำให้คนทั้งในและนอกชุมชนไม่กล้าที่จะเข้าไปตัดไม้ ทำลายป่า จากการบอกเล่าของ นางบุญยัง หวังอยู่ ผู้ใหญ่บ้าน และหัวหน้าโครงการวิจัยชุมชน เล่าว่า “คนที่เคยเข้าไปตัดไม้ เพื่อนำมา ทำฝืน เผาถ่าน ไม่กล้าเข้าไป แต่คนเหล่านั้นก็เข้ามาสอบถามคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ว่า ขอเข้าไปเก็บเศษไม้ ที่หัก มาทำเป็นฟืน ถ่าน จะได้หรือไม่ โดยไม่ได้ตัดไม้ทำลายป่า” จากการบอกเล่าของผู้นำชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการงานวิจัยทำให้เกิดระบบกลไกการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ เดิมชุมชนไม่สามารถดักเตือน บอกกล่าว คนที่เข้าไปลักลอบตัดไม้ทำลายป่าได้ หลังจากได้ดำเนินการวิจัยสามารถบังคับใช้ กฎ กติกา ข้อห้ามได้ เต็มที่ เพราะ กฎ กติกา ข้อห้าม ได้ผ่านการประชาคมในระดับชุมชนเห็นชอบร่วมกัน

4.20.2 ตัวชี้วัดระดับครอบครัว

1. ผลจากการดำเนินโครงการวิจัยได้มีเด็กและเยาวชนที่เป็นลูกหลานของคณะที่มิวิจัย ได้ รว ม ก ลุ่ ม กั น จั ด ตั้ ง ก ลุ่ ม เค รื อ ข่ า ย อ อ น ไ ล น์ ฝ่ า น เ รื่ อ พ เ จ <https://www.facebook.com/ynbansamet2/?fref=ts> เพื่อประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของประชาชนผู้ที่สนใจ

ภาพที่ 4.28 เเพจประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารของเยาวชนชุมชนบ้านเสม็ด

โดยมีกลุ่มแกนนำเยาวชนและคณะทำงานในการดูแลเว็บเพจ ดังนี้

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	ที่อยู่	บทบาท/หน้าที่
1	นางจรรุวรรณ มาลัย	126 ม.7 บ้านเสม็ด ต.หนองเต็ง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์	ผู้ดูแลระบบ
2	นางบุญยัง หวังอยู่	ที่ทำการผู้ใหญ่บ้านม.7 บ้านเสม็ด ต. หนองเต็ง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์	ผู้ดูแลระบบ
3	น.ส.ญาณิตา หวังอยู่	126 ม.7 บ้านเสม็ด ต.หนองเต็ง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์	ผู้ดูแลระบบ
4	ด.ช.สมชาย ช่างถม	73 ม.7 บ้านเสม็ด ต.หนองเต็ง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์	คณะกรรมการ
5	ด.ช.นิติพงษ์ กรนอก	131 ม.7 บ้านเสม็ด ต.หนองเต็ง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์	คณะกรรมการ
6	ด.ญ.กัญญารัตน์ ฐพันธ์	153 ม.7 บ้านเสม็ด ต.หนองเต็ง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์	คณะกรรมการ
7	ด.ช.กฤษณะ เรืองศรี	24 ม.7 บ้านเสม็ด ต.หนองเต็ง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์	คณะกรรมการ
8	ด.ช.ธีรพัฒน์ ฐพันธ์	153 ม.7 บ้านเสม็ด ต.หนองเต็ง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์	คณะกรรมการ

2. ในการดำเนินสำรวจสภาพป่าชุมชนริมลำน้ำชี หรือจะจัดกิจกรรมของชุมชนทั้งครั้ง คณะที่มิวิจัยชุมชนจะให้ลูก หลาน ตนเองเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมทุกครั้ง เนื่องจากคณะที่มิวิจัยชุมชนอยากจะให้ลูก หลาน ได้เรียนรู้ และปลูกฝังจิตสำนึกในการหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ในขณะเดียวกันเด็กและเยาวชนได้เรียนรู้ระบบนิเวศป่าชุมชนริมลำน้ำชีว่า ในแต่ละพื้นที่มีอะไรบ้าง แต่ปัจจุบันมีปัญหาอะไรที่ต้องการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

ภาพที่ 4.29 การเข้าร่วมกิจกรรมของเด็กและเยาวชนชุมชนบ้านเสม็ด

3. หลังจากได้ดำเนินโครงการวิจัยพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าของในแต่ละครัวเรือนเกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น เดิมคนในชุมชนใช้ถุงพลาสติก ถังน้ำ เก็บเห็ด ในแต่ละครัวเรือนหันมาใช้ตะกร้า ภาชนะที่มีรู ในการเก็บเห็ด เนื่องจากชุมชนต้องการอนุรักษ์รักษาเชื้อเห็ดไม่ให้ถูกทำลาย ส่วนการขุดมันป่า เดิมคนในชุมชนจะขุดแล้วก็ไม่ได้กลบดินมันป่า เพื่อให้เกิดขึ้นมาใหม่ ซึ่งพฤติกรรมการใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้เป็นการไม่อนุรักษ์ทรัพยากรป่า หลังจากดำเนินการวิจัย คณะผู้วิจัยนักวิจัยชุมชนได้ตั้ง กฎ กติกา ข้อห้าม พร้อมทั้งติดป้ายประชาสัมพันธ์ และประชาสัมพันธ์เสียงตามสาย ให้ประชาชนทั้งในและนอกพื้นที่ได้รับทราบ จึงได้ทำให้พฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าเปลี่ยนไป คนในและนอกชุมชนขุดมันป่า ก็จะกลบหัวมันทุกครั้ง เพื่อให้มันป่าได้เกิดขึ้นมาใหม่ ในขณะเดียวกันจากการสังเกตสภาพพื้นที่ตรงบริเวณพื้นที่ขุดมันป่า ปัจจุบันระบบนิเวศในบริเวณมีดินมันป่าหนาแน่นมากขึ้น จึงเป็นการบ่งชี้ได้ว่า ผลจากการดำเนินโครงการวิจัยทำให้พฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่ามีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

การศึกษา “กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์” มีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อวิเคราะห์สาเหตุแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์
3. เพื่อพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์

การวิจัยในครั้งนี้ใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community - Base Research: CBR) คณะผู้วิจัยร่วมกับนักวิจัยชุมชนเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วยการจัดทำแผนที่ชุมชน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน วัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นต้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งค้นหาศักยภาพของชุมชนในการจัดการตนเอง โดยการจัดเวทีร่วมกับชุมชนในวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อแนวทางปฏิบัติการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด โดยใช้เก็บรวบรวมข้อมูล การสัมภาษณ์เจาะลึกการสนทนากลุ่ม (Focus group) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเดินสำรวจ และการจัดเวทีร่วมกับชุมชนชุมชน พร้อมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ โดยคณะผู้วิจัยจะนำเสนอเนื้อหาโดยสรุป ดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.2 อภิปรายผล

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

หมู่บ้านเสม็ด ตั้งอยู่ที่ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านจะยาวไปทางทิศตะวันตก – ตะวันออก มีป่าริมฝั่งซิมิพื้นที่หมู่บ้านประมาณ 600 ไร่ พื้นที่ทำนา 1,700ไร่ รวมประมาณ 2,300 ไร่ ชุมชนบ้านเสม็ดห่างจากอำเภอกระสัง ระยะทาง 17 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดบุรีรัมย์ 48 กิโลเมตร มีอาณาเขต

ทิศเหนือ จรดกับบ้านมะระ หมู่ที่ 12 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศใต้ จรดกับบ้านจาน หมู่ที่ 6 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศตะวันออก จรดกับลำน้ำชี เป็นเขตติดต่อตำบลคอโคจังหวัดสุรินทร์

ทิศตะวันตก จรดกับบ้านหนองเต็งน้อย หมู่ที่ 8 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ในการตั้งหมู่บ้านในช่วงแรกบ้านมะระและบ้านเสม็ดเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ในปี พ.ศ.2517 ได้มีการแยกตัวออกจากกัน ได้หมู่บ้านใหม่ ชื่อว่าหมู่บ้านมะระ เนื่องจากได้มีประชากรในหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มขึ้น ประกอบคนในหมู่บ้านเริ่มไปตั้งบ้านเรือนใกล้กับพื้นที่ทำนาทำไร่ ผู้นำชุมชนไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง จึงได้แยกออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ บ้านมะระ หมู่ 12 และบ้านเสม็ด หมู่ 7 บ้านเสม็ดแบ่งออกเป็น 3 คุ่ม ได้แก่ 1. คุ่มโคกวัด 2. คุ่มหนองเสม็ด 3. คุ่มเสม็ดคุ่มโคกวัด

5.1.2 ประวัติชุมชนบ้านเสม็ด

ชุมชนบ้านเสม็ดได้ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2412 คนแรกที่ได้อพยพมาอยู่ในอาศัย คือ ตาเปรีน ซึ่งได้พาครอบครัวได้อพยพมาจาก จังหวัดสุรินทร์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยในพื้นที่ เนื่องจากที่จังหวัดสุรินทร์ได้เกิดอหิวาตกโรค จึงทำให้ตาเปรีนและครอบครัว ได้หนีมาจากโรคระบาดในขณะนั้น และต่อมาได้มีครอบครัว นายโปะ – นางบุ หวังอยู่ อพยพมาจากบ้านโคกจ๊ะ อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ และนายเจียบ แยมนาม อพยพมาจากบ้าน

ตะเคียน จังหวัดสุรินทร์ มาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ เนื่องจากในอดีตพื้นที่ชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน และเป็นแหล่งอาหารที่ดีเยี่ยมของผู้คนสมัยนั้น ในอดีตประชาชนส่วนใหญ่เข้ามาจับจองพื้นที่ด้วยการถางป่า เพราะพื้นที่ตั้งบ้านเสม็ดในอดีตเป็นป่าหนาที่บ มีสัตว์จำนวนมาก เช่น เสือ ช้าง กวาง กระต่าย เป็นต้น ส่วนลักษณะการสร้างบ้านก็จะเป็นบ้านไม้แบบมุงหญ้าคา วิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ดจะเป็นการกินอยู่แบบเรียบง่าย พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ เช่น ชุมัน หาเห็ด เก็บผลไม้ตามป่า ล่าสัตว์ เป็นต้น น้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริโภคก็จะหาได้ตามหนองน้ำภายในหมู่บ้าน หรือ ลำน้ำชี เป็นต้น ซึ่งในอดีตความอุดมสมบูรณ์ของอาหารภายในชุมชนมีเป็นจำนวนมาก จึงทำให้คนในชุมชนไม่ต้องเดินทางไปหาอาหารในพื้นที่อื่น ในช่วงเวลากลางคืนชาวบ้านจะใช้ตะบอง เพื่อใช้เป็นแสงสว่าง จนต่อมาภายหลังชาวบ้านเริ่มมีการใช้ตะเกียงเป็นแสงสว่างตอนกลางคืน ส่วนที่มาของคำว่า บ้านเสม็ดนั้น เป็นชื่อเรียกตามผักเสม็ด ที่อยู่ในหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน จึงได้ตั้งชื่อว่า บ้านเสม็ด ในสมัยนั้นคนส่วนใหญ่จะนิยมเรียกชื่อที่คุ้นหูกันว่า “ บ้านเสม็ดตาเปริน ” เรียกชื่อตามคนที่มาก่อตั้งหมู่บ้าน และคนทั่วไปก็จะรู้จักชื่อหมู่บ้านเสม็ดตาเปรินมากกว่าบ้านเสม็ด ปัจจุบันได้เรียกว่า บ้านเสม็ด ไม่มีคำว่า “ตาเปริน ” เนื่องจากตาเปรินได้เสียชีวิตไปนานเป็นแล้ว จึงทำให้ชื่อตาเปรินได้หายตามไปด้วย อีกอย่างประชาชนคนรุ่นหลังไม่เรียกตามกันมา เดิมชุมชนบ้านเสม็ดขึ้นหมู่ หมู่ 5 ตำบลเมืองไผ่ อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2550 มีการแบ่งเขตการปกครองใหม่ เนื่องจากได้มีประชาชนในเขตพื้นที่เพิ่มมากขึ้นจึงได้แยกมาเป็นบ้านเสม็ด หมู่ 7 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งแต่นั้นมา

5.1.3 สถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มกับผู้อาวุโส และผู้นำชุมชน ประชาชนผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว คณะผู้ศึกษาจึงได้แบ่งการเปลี่ยนออกเป็น 3 ยุค ได้แก่ ได้แก่ 1. ยุคก่อตั้งชุมชน 2. ยุคขยายพื้นที่ทำกิน 3. ยุคปัจจุบัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1.3.1 ยุคก่อตั้งชุมชน

ชุมชนบ้านเสม็ดในยุคก่อตั้งชุมชน คนส่วนใหญ่หลังจากทำภารกิจในช่วงเช้าเสร็จผู้ชายผู้หญิงที่มีอายุจะเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์มาเป็นอาหาร เช่น แมงจิ้งจก การไปหาแมงจิ้งจกใช้เสียมในการขุดส่วน ภาชนะที่ใช้ใส่ คือ ขวดน้ำ หรือตะกร้าที่ชาวบ้านถักสาน ส่วนกระต๊อใช้กับดักและใช้หนังสือตีในการล่า มาเป็นอาหารและแบ่งปันกันระหว่างครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีพืชพันธุ์ธัญญาหารจำนวนมาก ได้แก่ มันนกก มันเทียน การเก็บจะใช้เสียมในการขุดภาชนะที่ใส่คือ ตะกร้าที่ชาวบ้านนำมาและเมื่อขุดแล้วก็อนุรักษ์ไว้เพื่อให้เป็นประโยชน์ครั้งต่อไปโดยการใช้ดินกลบรากของมันเพื่อให้มันได้เจริญเติบโตต่อไปและยังมีพืชอีกหลายชนิด เช่น หน่อไม้ ผักตั่ว การเก็บก็จะใช้มีดหรือเสียมในการตัด ภาชนะที่ใส่คือตะกร้าและยังมีสมุนไพรอีกหลายชนิด เช่น หวานไฟ ส้มโม่ ถือได้ว่าชุมชนบ้านเสม็ดในยุคนี้ เป็นชุมชนที่พึ่งพิง พึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติ เมื่อเวลาเริ่มเปลี่ยนแปลงและมีประชาชนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากขึ้น เกิดการบุกรุกป่าเพื่อเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าที่เคยอาศัยตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในที่สุดสัตว์ก็เริ่มอพยพหนีไปอยู่ที่อื่นบ้าง ยุคการก่อตั้งชุมชนสภาพทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านเสม็ดนั้นมีระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์ประกอบไปด้วยป่าใหญ่ ซึ่งป่าเบญจพรรณมีสัตว์ป่ามากมาย มีทั้งตัวเงินตัวทอง ไก่ป่า กระรอก กระแต กระต่าย งูใหญ่ และนก อีกหลายชนิด มีพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มากมาย เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักตั่ว และพืชต่างๆ สมุนไพรนานาชนิด เช่น ส้มโม่ หวานไฟ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชนสามารถตอบสนองในด้านปัจจัยสี่ได้อย่างสมบูรณ์

ในปี พ.ศ.2468 - 2473 มีการ ทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ แยกออกจากทางรถไฟสายเหนือที่สถานีรถไฟชุมทางบ้านภาชี โดยในเส้นทางตอนล่าง จะผ่านจังหวัดสระบุรี จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ สูดปลายทางที่สถานีรถไฟอุบลราชธานี อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี รวมระยะทาง 575 กิโลเมตร ในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2468 - เปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟบุรีรัมย์ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2471 - เปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟศรีสะเกษ 1 เมษายน พ.ศ. 2473 - เปิดเดินรถถึงสถานีรถไฟอุบลราชธานี ในอดีตรถไฟจะขับเคลื่อนด้วยหัวรถจักรหรือขับเคลื่อนด้วยเครื่องยนต์หลายๆตัวที่ติดอยู่ที่ใต้ท้องรถ รถไฟสมัยใหม่จะใช้กำลังจากหัวรถจักรดีเซลหรือจากไฟฟ้าที่ส่งมาตามสายไฟที่อยู่เหนือตัวรถหรือตามรางสาม (Third Rail) เดิม รถไฟขับเคลื่อนโดยใช้หม้อต้มน้ำทำให้เกิดไอน้ำ ไอน้ำทำให้เกิดแรงดัน

แรงดันจะทำการขับเคลื่อนกลไกทำให้ล้อรถไฟเคลื่อนที่ได้ การที่ใช้ฟันเป็นแหล่งพลังงานในการต้มน้ำ และฟันที่ทำให้เกิดเปลวไฟ ทำให้เรียกรถชนิดนี้ว่า “รถจักรไอน้ำ” (จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี) ซึ่งทางการรถไฟแห่งประเทศไทยจะตัดต้นไม้ป่าชุมชนริมลำชีของชุมชนบ้านเสม็ดมาใช้เป็นฟันแหล่งพลังในการต้มน้ำ และใช้เป็นหมอนรองรางรถไฟ จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าวทำให้สภาพทรัพยากรป่าชุมชนริมลำชีลดน้อยลงบางส่วน เนื่องจากในการเดินทางของรถไฟทุกครั้งจำเป็นต้องใช้เชื้อเพลิงเป็นจำนวนมาก จึงเหตุให้สภาพป่าชุมชนมีการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

5.1.3.2 ยุคขยายพื้นที่ทำกิน

ในปี พ.ศ. 2507 ได้มีการประกาศป่าสงวนแห่งชาติ คือ ป่าที่ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้คือ รัฐบาลมีนโยบายที่จะช่วยเหลือราษฎร ที่มีความจำเป็นในการครองชีพสามารถเข้าทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ได้โดยไม่เดือดร้อนและโดยมีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง จึงได้แก้ไขกฎหมาย ให้ทางราชการมีอำนาจอนุญาตให้บุคคลเข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในเขตป่าสงวนแห่งชาติได้เป็นคราว ๆ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยกำหนดว่าในระยะสั้นอันเป็นการช่วยเหลือชั่วคราวตามความจำเป็น อนุญาตได้คราวละไม่เกินห้าปี นอกจากนั้นได้แก้ไขบทบัญญัติอื่น ๆ ที่ยังไม่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงและ สะดวกแก่การปฏิบัติราชการ เช่น อนุญาตให้ทางราชการและองค์การของรัฐใช้ประโยชน์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติเป็นการชั่วคราวได้โดยคล่องตัวยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้ ประกาศว่าเป็นป่าสงวนและป่าคุ้มครอง ส่วนป่าสงวน อีกกรณีหนึ่ง เป็นป่าซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ออกกฎกระทรวงให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ โดยพิจารณาจากความจำเป็นเพื่อการรักษาสภาพป่าไม้ ของป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติอื่น และในกฎกระทรวงดังกล่าวจะต้องมีแผนที่แสดงแนวเขตของป่าสงวนไว้ด้วย อีกทั้งเมื่อประกาศแล้ว ต้องปิดประกาศสำเนากฎกระทรวงไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอหรือกิ่งอำเภอ ที่ทำการกำนัน และในหมู่บ้านในเขตที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ประชาชนทราบ การประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาตินั้น มีข้อกำหนดว่าต้องไม่เป็น ที่ดินของเอกชนที่มีสิทธิครอบครองอยู่แล้วก่อนที่จะมีการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งโดยทั่วไป จะเป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่า หรือเป็นที่ที่อยู่ในความครอบครองของรัฐหรือทบวง การเมือง

พ.ศ. 2522-2524 ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2522 เรื่องการจัดให้ราษฎร มีสิทธิการทำกิน รัฐช่วยเหลือราษฎร ที่เข้าถือครอง ทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ให้ทำกินแบบมรดกตกทอดแก่ทายาทได้ แต่ห้ามจำหน่ายจ่ายโอน ทั้งนี้ ตามนัย

มาตรา 16 ทวิ แห่งพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 (แก้ไขเพิ่มเติม) ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2518) ซึ่งให้จัดที่ดินให้ครอบครัวละไม่เกิน 20 ไร่ หากมีพื้นที่ส่วนเกิน จะอนุญาตได้อีกไม่เกิน 35 ไร่ แต่ต้องปลูกป่าหรือไม้ยืนต้น และทางการจะไม่จัดสิ่งสาธารณูปโภคต่างๆ ให้ (ศูนย์ข้อมูล มูลนิธิ ผสานวัฒนธรรม เผยแพร่วันที่ 21 กันยายน 2558)

ในปี พ.ศ. 2523 - 2525 คนในชุมชนเริ่มมีการบุกรุกแผ้วถางทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อทำการปลูกปอ คนละประมาณ 3-5 ไร่ตัวครัวเรือน จนส่งผลกระทบต่อสภาพทรัพยากรป่าชุมชนริมลำน้ำชีอย่างชัดเจน จากสภาพทรัพยากรป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ กลักลับกลายเป็นที่หัวไร่ปลายนา สัตว์ป่า ผัก ผลไม้ป่าเริ่มลดลง เนื่องจากคนในชุมชนเริ่มมีการแผ้วถาง ตัดต้นไม้ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ให้เป็นพื้นที่โล่งเตียน เพื่อที่จะได้ทำการปลูกปอ จนกระทั่งในปลายปี พ.ศ. 2525 ปอมีราคาตกต่ำ จนทำให้คนในชุมชนบางส่วนเลิกปลูกปอ เป็นจำนวนมาก กอรปกับ ชุมชนบ้านเสม็ดประสบปัญหาน้ำท่วมครั้งใหญ่ ระดับน้ำสูงประมาณ 1.50 เมตร ทำให้เกิดความเสียหายแก่พื้นที่ไร่นาและที่อยู่อาศัยของคนในชุมชนเป็นจำนวนมาก ต้องอพยพมาอยู่ที่วัดซึ่งเป็นพื้นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง ได้รับความช่วยเหลือจากอำเภอ จังหวัดก็พอบรรเทาความเดือดร้อนได้บ้าง นับเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่อาจลืมเลือนของชุมชน

ในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้จ้างมาจ้างผู้ใหญ่บ้าน ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับจองพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็ได้พื้นที่มาก คนไหนมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถางป่าให้เป็นพื้นที่ของตนเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น และเมื่อประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่แล้ว ได้ปลูกต้นยูคาลิปตัส พื้นที่ป่าชุมชนไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากในฤดูฝนน้ำจากแม่น้ำชีไหลเอ่อเข้าท่วมบริเวณป่า ประชาชนไม่สามารถทำประโยชน์ได้ถึงกระนั้นก็ตาม ในปัจจุบันพื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุกเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้สภาพแวดล้อม และทรัพยากรทางธรรมชาติในป่าชุมชนเสื่อมโทรมเปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกตัด สัตว์ลดน้อยลง สมุนไพรเริ่มหายไปจากป่า ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กถูกตัดขายเพื่อทำร้านปลูกพืชผัก ทำฟืน เผาถ่าน ขุดพันธุ์ไม้ที่หายากไปขายให้กับชุมชนใกล้เคียง ป่าจึงไม่สามารถฟื้นตัวได้ เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะเชิงทำลาย ข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์เกี่ยวกับอาณาเขต ภาพถ่ายทางอากาศ และลักษณะของพื้นที่บริเวณป่า

ชุมชนริมลำชี พบว่า เดิมเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดูแลโดยกรมป่าไม้ มีพื้นที่ทั้งหมด 5.777 ตารางกิโลเมตร (ตามเส้นสีฟ้า) คิดเป็นจำนวน 3,610.63 ไร่ และเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้แยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 จากนั้นสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้ประชาชนได้เข้าไปจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร เช่น ปลูกต้นยูคาลิปตัส ปลูกยางพารา ปลูกข้าว เป็นต้น จนทำให้สภาพพื้นที่โล่งเตียนหรือสภาพป่าเสื่อมโทรม สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้เป็นพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน

5.1.3.3 ยุคปัจจุบัน

ในปัจจุบันสภาพพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าการเก็บของป่าไม่สนใจในการดูแลรักษา ส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์ในเชิงทำลายระบบนิเวศ ในเดือนพฤษภาคม- พฤศจิกายน ประชาชนจะเข้าไปเก็บเห็ดต่าง เช่น เห็ดโคน เห็ดโคน เห็นระงอกเหลือง ระงอกขาว เป็นต้น หากปีไหนฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลเห็ดป่าก็จะไม่ค่อยมีให้ประชาชนได้เก็บกันมากนัก อุปกรณ์หรือภาชนะในการเก็บเห็ดส่วนใหญ่ที่พบ คือ มีดตะกร้า ในช่วงเดือนตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนไปเดือนถึงเดือนธันวาคม เป็นช่วงที่เห็ดขอนจิกเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก จากการเข้าไปสังเกตอย่างมีส่วนร่วมพบว่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีเห็ดที่พบเห็นมากกว่า 30 กว่าชนิด และต้นไม้พบจำนวนมาก คือ ต้นตะแบง (จะมีความทนต่อน้ำ) เป็นต้นไม้ที่เจริญเติบโตเร็วกว่าต้นไม้ชนิดอื่น ในสมัยอดีตในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีต้นไม้หลายชนิด เช่น ต้นประดู่ ต้นพยูง ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้สัก ไม้ยาง เป็นต้น ปัจจุบันไม่หลงเหลือให้เห็นแล้ว มีเพียงต้นไม้ขนาดเล็ก ต้นไม้ขนาดใหญ่ได้ถูกตัดไปทำบ้านเรือน เผาถ่าน และมีประชาชนบางส่วนได้เข้าไปจับจองพื้นที่ปลูกยูคาลิปตัส จนทำให้ระบบนิเวศ และอาหารภายในป่าบางส่วนถูกทำลายตามไปด้วย

5.1.4 สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดที่ถูกทำลายตั้งแต่การมีประชาชนเข้ามาเริ่มตั้งฐาน จับจองพื้นที่ทำเกษตรเป็นพื้นที่ของตนเอง แต่ทั้งนี้ก็ยังไม่เห็นถึงผลการเปลี่ยนแปลงได้มากนัก เนื่องจากในอดีตเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เพื่อสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ เพราะยังไม่มีเครื่องมือวัสดุอุปกรณ์ที่ทันสมัย การบุกกรุกพื้นที่ส่วนใหญ่ของคนในสมัยนั้นจะใช้ จอบ เสียม มีด ขวาน เป็นการแผ้วถาง เพื่อทำเป็นพื้นที่ไร่นา และที่สำคัญเน้นการพึ่งพาอาศัยจากธรรมชาติ เช่น การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การใช้แหล่งน้ำ เป็นเก็บของป่า เป็นต้น จากการศึกษาได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลสาเหตุการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดมีหลายประการด้วยกัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การเพิ่มขึ้นของประชาชนบ้านเสม็ด จากเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ในอดีตทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก จนกระทั่งได้มีประชาชนได้เข้ามาจองจับพื้นที่ และมีการบุกกรุก แผ้วถาง เพื่อให้กลายเป็นพื้นที่การเกษตร จนทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลดน้อยลงไปด้วย พอมีประชาชนเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้นความต้องการปัจจัยพื้นที่ฐานก็เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย เช่น การสร้างที่อยู่อาศัย การหาของป่า การล่าสัตว์ เป็นต้น ล้วนแล้วใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในชุมชนแทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะป่าไม้ เป็นทรัพยากรหลักที่คนในชุมชนนำมาใช้ประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือน ทำฝืนเผาถ่าน และใช้เป็นทำเป็นอุปกรณ์ล่าสัตว์ เป็นต้น

2. นโยบายของภาครัฐ คณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบนโยบายป่าไม้แห่งชาติ เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 สารสำคัญของมติดังกล่าว คือ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดร้อยละ 40 ของประเทศ โดยแยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 นโยบายดังกล่าวได้ส่งเสริมให้ประชาชนในประเทศได้ปลูกพืชเศรษฐกิจหรือต้นไม้โตเร็ว เช่น ยางพารา ยูคาลิปตัส เพื่อเป็นการป้องกันล้นมือไม่ให้ประชาชนบุกกรุกเข้าไปจับจองในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หน่วยงานทางราชการจึงได้จ้างมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก ประชาชนคนใดมีเงินมากก็จะได้พื้นที่มาก ประชาชนคนไหนมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถางป่า ให้เป็นพื้นที่ของตนเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีลำน้ำที่ถูกทำลาย เช่น พืชผัก ผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น ประชาชนต่างก็เข้าไป ตัด ถ่าง ต้นไม้ทั้งขนาด

ใหญ่ ขนาดเล็ก ให้กลายเป็นพื้นที่โล่งเตียน เพื่อง่ายต่อการทำไร่นา แต่หาไม่รู้ไม่ผลการกระทำดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชีลดน้อยลง

3. ชุมชนขาดความตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ประชาชนในชุมชนยังมีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีอย่างต่อเนื่อง และการบุกรุกในแต่ละครั้งจะใช้รถไถนาขนาดใหญ่ไถดิน โดยไม่สนใจทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในป่า เช่น ดอกกระเจียว ผักต้ว เห็ด ต้นไม้ เป็นต้น และนอกจากนี้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติภายในป่า ไม่เน้นการใช้ในเชิงอนุรักษ์ส่วนใหญ่จะเป็นการเก็บหาของป่าแบบทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การขุดมันไม่กลบต้น การขุดดอกเจียวไปทั้งต้น การตัดต้นไม้ขนาดเล็กไปขาย การตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ไปแปรรูป เป็นต้น และนอกจากนี้ยังพบว่า คนในชุมชนนำขยะไปทิ้งภายในป่า ซึ่งเป็นทำลายระบบนิเวศป่าเป็นอย่างมาก

5.1.5 การสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนและศึกษาข้อมูลด้านกายภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนเดินวัดพิกัดโดยใช้เครื่อง GIS และการเดินสำรวจที่เห็นความแตกต่างของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี จึงได้มาสู่การวิเคราะห์ร่วมกันว่า ควรจะมีการจัดแบ่งพื้นที่ตามความหนาแน่นและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และจะทำให้ง่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอนาคต จึงได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 พื้นที่ ได้แก่

1. พื้นที่ A มีพื้นที่ จำนวน 181 ไร่ ลักษณะพื้นที่โล่งเตียน คนในชุมชนได้บุกรุกสร้างพื้นที่ไร่ นา มีต้นไม้ขนาดใหญ่ไม่มีความหนาแน่นของต้นไม้ จะมีความหนาแน่นเฉพาะในพื้นที่ริมลำน้ำเท่านั้น และที่สำคัญในพื้นที่ดังกล่าวได้ มีแหล่งน้ำ 3 หนอง ได้แก่ หนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรง) ที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา เลี้ยงสัตว์ โดยอนุญาตให้สามารถจับสัตว์น้ำในหนองน้ำเพื่อส่วนรวม เก็บผักตามธรรมชาติ และคนในชุมชนได้ปลูกต้นยูคาลิปตัสริมแหล่งน้ำ 3 หนอง ไว้ตัดและนำเงินมาเป็นกองทุนหมู่บ้าน

2. พื้นที่ B มีจำนวน 210 ไร่ คนในชุมชนเข้าไปจับจองพื้นที่และขายพื้นที่ให้กับนายทุนมีการปลูกต้นยูคาลิปตัสในพื้นที่บริเวณบางส่วนของพื้นที่ป่า ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติ

ในพื้นที่ B จะมีต้นไม้ใหญ่สลับกับขนาดเล็ก และมีไม้พุ่มคลุมดิน และในพื้นที่ติดกับลำน้ำจะเป็นพื้นที่ชุ่มมัน หาดเห็ด ดักสัตว์ป่า ดักปลา และชุดไส้เดือน พื้นที่ B จะมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่อื่น เนื่องจากช่วงฤดูฝนน้ำจะขึ้นมาท่วมในบริเวณนี้ประมาณ 3-4 เมตร ช่วงน้ำลดลงจะทำให้พื้นที่ดินมีความชุ่มชื้น เนื่องจากน้ำได้นำอินทรีวัตถุมาด้วย จึงทำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ มีเห็ดมัน ไส้เดือน สัตว์ป่า ต้นไม้นานาชนิด เกิดขึ้นอย่างมากมาย เนื่องจากได้รับความชุ่มชื้นของพื้นที่ ความหนาแน่นของพันธุ์ไม้ส่วนใหญ่จะอยู่ริมลำน้ำชีทอดยาวไปตามลำน้ำ ทำให้พื้นที่ B ชุมชนจะหากินโดยอาศัยการจับสัตว์น้ำและหาของป่าในพื้นที่เป็นหลัก เมื่อเดินสำรวจตามริมลำน้ำชีลัดเลาะไปตามแนวทางเดินก็จะพบกับอุปกรณ์ดักจับสัตว์ป่าจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยจากการสนทนาพูดคุยกับทีมวิจัย ได้ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านมักจะมาดักสัตว์ป่าเพื่อนำไปเป็นอาหาร ได้แก่ กระจ่าย กระจแต กระจรอก หนู และในฤดูน้ำหลากจะมีน้ำท่วมสูงจากลำน้ำชีมาตามริมแนวป่า ชาวบ้านจะนำเอาตาข่าย (มอ) มาดักจับปลาตามแนวริมป่าในฤดูน้ำหลาก

3. พื้นที่ C เป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่สุดโดยมีพื้นที่ทั้งหมดจากการแบ่งเส้นเพื่อทำการศึกษาและวัดพิกัด GIS บริเวณป่าเป็นจำนวน 70.69 ไร่ โดยมีพื้นที่ติดกับป่าของชุมชนบ้านมะระบริเวณพื้นที่ C จะมีลักษณะของไม้ยืนต้น ไม้เศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ เช่น ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นหว้า ต้นจิก ต้นจบก ไม้ไผ่ สลับกับพันธุ์ไม้พุ่มเล็ก ด้วยลักษณะของพื้นที่บริเวณดังกล่าวมีไม้ยืนต้นจำนวนมากจึงทำให้เกิดใบไม้ตามผืนป่าและเกิดการทับถมกันของดินและวัสดุตามธรรมชาติก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงจะเก็บเห็ด เห็ดที่พบมากได้แก่ เห็ดข่า เห็ดระโงกขาว-เหลือง เห็ดก่อ เห็ดขอนขาว เห็ดโคก เห็ดขาวแปง เห็ดน้ำหมาก เห็ดหิน เห็ดไส้เดือน เป็นต้น คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้เดินสำรวจและศึกษาพื้นที่ พบว่า ในพื้นที่ดังกล่าวมีความหลากหลายของพันธุ์ต้นไม้อื่นต้น และพื้นที่บางส่วนของป่า พบต้นไม้ถูกตัดเป็นจำนวนมาก และพบเป็นตอต้นไม้ถูกตัดเป็นระยะๆ ตลอดทางเดิน

5.1.6 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริม

ลำน้ำชี

จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า การใช้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ใช้ทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม ได้แก่

5.1.6.1 การใช้ประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชน

ริมลำน้ำชี

1. เก็บฝืน เดือน มกราคม-เมษายน
2. ล่าสัตว์ เดือน กุมภาพันธ์-พฤษภาคม
3. เก็บเห็ด เดือน พฤษภาคม-พฤศจิกายน
4. เก็บผัก เดือน ตุลาคม-ธันวาคม

5.1.6.2 การใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชน

ริมลำน้ำชี

1. หนองแสง อยู่ติดกับ หนองบัว และหนองตลิ่งหัก อยู่ทางทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นหนองที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำก็จะท่วมแทบทุกปีน้ำที่ล้นตลิ่งจากลำน้ำชี หนองแสงเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน บ้านเสม็ดอย่างดี เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา มาประกอบอาหารภายในครัวเรือน

2. หนองบัว อยู่ติดกับ หนองแสง และหนองตลิ่งหัก อยู่ทางทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชน เป็นหนองน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำ ก็จะท่วมแทบทุกปีเพราะน้ำที่ล้นตลิ่งจากลำน้ำชี หนองบัวจึงเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน บ้านเสม็ดอย่างดี มีความอุดมสมบูรณ์เหมือนกับหนองแสง

3. หนองตลิ่งหัก อยู่ติดกับ หนองแสง และหนองบัว อยู่ทางทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชน เป็นหนองที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำก็ จะท่วมแทบทุกปีเพราะน้ำที่ล้นตลิ่งจากลำน้ำชี หนองตลิ่งหักก็เป็นแหล่งอาหารของคนในหมู่บ้าน เสม็ดอย่างดี เหมือนกับหนองแสง และหนองบัว

4. ลำน้ำชี อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน และเป็นเขตพื้นที่ กั้นระหว่างชุมชนบ้านเสม็ด กับจังหวัดสุรินทร์ คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หา ปลา ทำการเกษตร เป็นต้น การหาปลาในลำน้ำชี นอกจากจะนำมาประกอบอาหารภายใน ครัวเรือนแล้ว ยังหาเพื่อจำหน่ายภายในชุมชน

5.1.7 คุณค่าและความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ทั้งนำมาใช้ภายในครัวเรือน และนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือนจำนวน 68 ครัวเรือน พบว่า ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก ได้แก่ ต้นไม้ สัตว์ป่า ผักป่า หน่อไม้ป่า น้ำผึ้ง ดอกกระเจียว เห็ดป่า มันป่า และงูป่า เป็นต้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์แบ่งรายละเอียดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยใช้ประโยชน์จากต้นไม้ จำนวน 31 ชนิด ปลาจำนวน 27 ชนิด แมลงป่าจำนวน 3 ชนิด สัตว์ป่าจำนวน 9 ชนิด เห็ดป่าจำนวน 11 ชนิด ผักผลไม้ป่าจำนวน 4 ชนิด มันป่าจำนวน 4 ชนิด งู ป่าจำนวน 13 ชนิด รวมผลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 68 ครัวเรือน คิดเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี

5.1.8 ศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

ศักยภาพในการจัดการตนเองของชุมชนบ้านเสม็ดมีอยู่ในชุมชน ได้แก่

1. ศักยภาพการจัดการความขัดแย้ง ในการจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยปราศจากความขัดแย้งของประชาชนที่บุกรุก จับจองพื้นที่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

2. ศักยภาพด้านวัฒนธรรมความเชื่อ ชุมชนได้มีมติร่วมกันให้ ทุกวันที่อาสาฬหบูชา ก่อนเข้าพรรษาของทุกปีให้เป็นวันปลูกป่า บวชป่าของชุมชนบ้านเสม็ด โดยใช้ความเชื่อศรัทธาในตามพระพุทธศาสนา ในการอนุรักษ์พื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3. ศักยภาพในการหาอาหารจากธรรมชาติ ชุมชนได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลรายได้ และเศรษฐกิจที่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชน พบว่า รายได้ทั้งกินและนำไปจำหน่าย คิดเป็นมูลค่า จำนวน 588,625 บาท/ต่อปี จึงทำให้ทีมวิจัยชุมชนและประชาชนบ้านเสม็ด ได้เห็นความสำคัญของทรัพยากรอาหารภายในป่าชุมชนริม

ลำน้ำชี จนได้มีการตั้งกฎ กติกา ข้อห้ามการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี แต่ตั้งคณะกรรมการ กองทุน จัดทำอาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีต่อไป

4. ศักยภาพของผู้นำชุมชน มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มีศักยภาพทั้งด้านการสร้างแรงจูงใจ การตัดสินใจ การวางแผน ซึ่งในการจะทำกิจกรรมผ่านงานวิจัยทุกครั้ง นางบุญยัง หวังอยู่ ผู้ใหญ่บ้านเสม็ด นายทศิคมพร ฐพันธ์ และนางจิราภรณ์ เจริญชัย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านทุกคน จะเข้าร่วมกิจกรรมในการดำเนินการทุกครั้ง นางบุญยัง หวังอยู่ ยกพื้นที่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีจำนวน 20 ไร่ ให้เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชน จนในที่สุดทำให้คนในชุมชนที่มีพื้นที่ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เห็นการเสียสละของผู้นำชุมชน ทุกคนจึงพากันยกพื้นที่ของตนเองให้เป็นของส่วนรวมเช่นเดียวกัน

5.1.9 แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

คณะผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนวิเคราะห์ค้นหาแนวทางการโดยสะท้อนให้ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของคนกับทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยเงื่อนไขตัวแปรในการนำไปสู่การวิเคราะห์และวางแผนปฏิบัติการให้ชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ดดังนี้

1. ข้อมูลสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
2. ชุดข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี
3. ชุดข้อมูลปัญหาบุกรุกทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี
4. ชุดข้อมูลด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของคนในชุมชนท้องถิ่น
5. ชุดข้อมูลศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

ส่วนการนำเอาความเชื่อนอกชุมชนมาประยุกต์ใช้ และกำหนดเป็นแนวทาง คือ การนำพิธีการทำบุญป่า บวชป่า ในเขตพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด โดยมีแผนปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี 4 แผนงาน ได้แก่

1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
3. ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด
4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

5.1.10 ปฏิบัติการพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

จากการที่ทีมวิจัยได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลการบุกรุก ปัญหาระบบนิเวศป่าชุมชน การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี การศึกษาและกำหนดอาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชน จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทำให้คนในชุมชนได้ร่วมกันวางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหา 4 แผน ได้แก่

1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด มี 4 กิจกรรมที่จะดำเนินการ ได้แก่
  - 1.1 ตั้งกติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี ที่มีเนื้อหาครอบคลุม การจับ ปรับ ลักษณะการใช้ประโยชน์ ดำเนินการร่างกติกาชุมชน ในวันที่ 22 เมษายน 2558
  - 1.2 ตั้งคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดำเนินการ ในวันที่ 22 เมษายน 2558 โดยคัดเลือกจากคนในชุมชนมีที่จิตอาสาในการพัฒนาชุมชน
  - 1.3 จัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี
  - 1.4 จัดตั้งกองทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด มี 2 กิจกรรมที่จะดำเนินการ ได้แก่

2.1 กิจกรรมการทำบุญป่าและบวชป่า โดยเชิญหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง นักเรียน นักศึกษา พระสงฆ์ เทศบาล มหาวิทยาลัย และประชาชนบ้านเสม็ดในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2.2 แต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อกระตุ้นและปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3. แผนประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด มี 2 กิจกรรมที่จะดำเนินการ ได้แก่

3.1 จัดทำหนังสือแจ้งกติกาการใช้ประโยชน์ทั้งในและนอกชุมชน เพื่อให้ทราบกฎ กติกา ข้อห้าม ของชุมชนบ้านเสม็ด

3.2 จัดทำป้ายประชาสัมพันธ์กติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น 1 กิจกรรมที่จะดำเนินการ ได้แก่

ฐานการเรียนรู้ที่ 1 ฐานการเรียนรู้ธรรมชาติกับการดูแลรักษาป่า ตั้งอยู่ที่วัดบ้านเสม็ด

ฐานการเรียนรู้ที่ 2 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้นานาพันธุ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ พื้นที่ โชน A

ฐานการเรียนรู้ที่ 3 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นพื้นที่ที่มีขุดมันป่านานาชนิด ได้แก่ มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแขง เป็นต้น

ฐานการเรียนรู้ที่ 4 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นพื้นที่ที่มีเห็ดป่าออกเป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นการให้ทั้งในและนอกชุมชนได้เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรเห็ดป่า

ฐานการเรียนรู้ที่ 5 ฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ตั้งอยู่บริเวณ โชน B เป็นแหล่งที่มีบรรยากาศที่งดงาม ข้างบนมีสมุนไพรมงคล และต้นไม้นานาพันธุ์ข้างล่างมองเห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านที่หาปลาในลำน้ำชี

5.1.11 ผลการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย

ศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ บรรจุเข้าไปในแผนพัฒนาป่าไม้จังหวัดบุรีรัมย์ ในปี พ.ศ. 2559 โดยจัดสรรงบประมาณ ให้กับชุมชนบ้านเสม็ด จำนวน 80,000 บาท ให้การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นประจำทุกปี ถือได้ว่าโครงการวิจัยดังกล่าว ได้เกิดการตอบโจทย์ทั้งในระดับชุมชนจนถึงระดับนโยบายของศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัด และสอดคล้องกับนโยบายธรรมนูญ 9 ดี ของ นายเสรี ศรีหะไตร ผู้ว่าราชการจังหวัดบุรีรัมย์ คนปัจจุบัน ด้านสิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ดี

5.2 อภิปรายผล

นับตั้งแต่ในช่วงเวลาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน พลวัตของนโยบายด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม รวมทั้งกระแสโลกาภิวัตน์ ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะกระบวนการทัศน์โครงการพัฒนาของภาครัฐและภาคเอกชน ที่เน้นการพัฒนาจากโครงสร้างส่วนบนลงสู่โครงสร้างส่วนล่าง จนเกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน สังคมเมืองกับสังคมชนบท ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 – 11 ได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการบริหารประเทศจากเดิมเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน มาเป็นเน้นการพัฒนาที่คนเป็นศูนย์กลาง พร้อมทั้งมีการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตั้งแต่ระดับชุมชน จนถึงระดับประเทศ จนมีคำว่า ชุมชนจัดการตนเอง เริ่มกล่าวถึงมากขึ้น ชุมชนจัดการตนเอง เน้นให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นพึ่งพาตนเอง ค้นหาศักยภาพทั้งในด้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรบุคคล ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงเรื่องวัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อ มาประยุกต์ใช้ในการจัดการตนเอง นักวิชาการ นักพัฒนาเชื่อว่าทุนทางสังคม ทุนชุมชน เป็นจุดแข็งที่ทุกชุมชนจำเป็นต้องค้นหาหากแห่งศักยภาพของตนเอง มาประยุกต์ใช้ในการจัดการตนเองแทนที่จะรอคอย ความช่วยเหลือจากรัฐ โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน แทบไม่มีข้อสงสัยเลยว่า นโยบายเศรษฐกิจที่เน้นการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมเพื่อส่งออกเป็นหลัก ได้ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายลงน้อยลงไปเป็นจำนวนมาก เดิมประเทศไทยมีพื้นที่ประมาณ 321 ล้านไร่ โดยเหลือพื้นที่ที่คงสภาพเป็นป่าไม้อยู่ใน ปี พ.ศ. 2552 ประมาณ 107.6 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 33.6

ของเนื้อที่ประเทศ (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช, 2553) จากข้อมูลภาพรวมการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 ถึง ปี พ.ศ. 2552 พบว่า ในช่วงระยะเวลา 36 ปี พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยลดลงจำนวนทั้งสิ้น 30,951,695 ไร่ โดยมีอัตราการลดลงเฉลี่ยต่อปีเท่ากับ 859,769 ไร่ ในขณะที่นโยบายป่าไม้แห่งชาติ และแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 กำหนดเป้าหมายพื้นที่ป่าที่ควรมี เท่ากับร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ หรือประมาณ 128.3 ล้านไร่ โดยจำแนกเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์และป่าเพื่อเศรษฐกิจ ดังนั้น ขนาดพื้นที่ป่าของประเทศไทยในปัจจุบันยังน้อยกว่าเป้าหมายที่ควรมีอยู่ประมาณ 20.7 ล้านไร่ หรือ คิดเป็นเนื้อที่ ร้อยละ 6.4 ของพื้นที่ประเทศ จากข้อมูลสถิติพื้นที่ป่าไม้ ในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่า จำนวนร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ ประเทศ หรือประมาณ 171.08 ล้านไร่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ร้อยละ 30.52 ของพื้นที่ประเทศ หรือประมาณ 98 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2541 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ ร้อยละ 25.3 ของพื้นที่ประเทศ หรือประมาณ 81 ล้านไร่ และ ปี พ.ศ. 2551 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าเหลืออยู่ ร้อยละ 33.4 ของพื้นที่ประเทศ หรือประมาณ 107 ล้านไร่ จาก การลดลงของพื้นที่ป่าจำนวนมากในระยะเวลาที่ผ่านมา มีผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของระบบนิเวศป่าไม้ และสถานภาพของพืชและสัตว์หลายชนิด ซึ่งบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้ว และบางชนิดเสี่ยงต่อการ สูญพันธุ์ หายาก และถูกคุกคาม (กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2557: 12) ทรัพยากรป่าไม้เป็น ครัวหลังใหญ่สำหรับชาวชนบท เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ฉะนั้น ป่าไม้จึงเป็นแหล่งอาหารที่มี ประโยชน์ของคนในชุมชน ป่าชุมชนยังเป็นโรงเรียน เพราะในอดีตเด็กและเยาวชนก็จะเข้าไปหา อาหารกินภายในป่า เรียนรู้การใช้ชีวิตจากป่า ป่าไม้จึงเป็นโรงเรียนที่ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างมาก มาก เช่น การศึกษาระบบนิเวศป่าไม้ การหาของป่า การเก็บเห็ด เป็นต้น และสุดท้ายป่าชุมชนยังเป็นโรงพยาบาล ซึ่งในอดีตประชาชนในชุมชนเจ็บป่วยก็จะเข้าไปหาสมุนไพรภายในป่า เพื่อนำมา รักษาตามโรคต่าง ๆ แต่ปัจจุบันคนไม่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เน้นแต่การใช้ ประโยชน์ และทำการบุกรุกตัดไม้ ทำลายป่า ทำเป็นพื้นที่การเกษตร จนทำให้สภาพพื้นที่ป่าเกิด ความเสื่อมโทรมทรัพยากรและแหล่งอาหารเริ่มลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ จนได้เกิดเป็นปัญหาของ รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยที่จะพยายามป้องกันแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน หรือ ป่าสงวน แห่งชาติ เพราะป่าชุมชนเป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดจากการรักษาป่าธรรมชาติหรือปลูกป่าขึ้นของ

ชาวบ้านโดยป่าธรรมชาติชาวบ้านจะช่วยกันอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งไม้ฟืน แหล่งอาหารธรรมชาติ แหล่งสมุนไพร ตลอดจนเพื่อการยังชีพและเป็นที่ยึดเหนี่ยวสำหรับป่าที่ชาวบ้านปลูกเพื่อการใช้สอยและแหล่งไม้ฟืนสำหรับใช้ในครัวเรือน ซึ่งบางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้ให้กับประชาชนในหมู่บ้านใกล้เคียง

การวิจัยครั้งนี้คณะผู้วิจัยจะอภิปรายผลการศึกษา 3 ประเด็น ประกอบด้วย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อวิเคราะห์สาเหตุแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์
3. เพื่อพัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. สถานการณ์ปัญหาการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2468 – 2473 มีการก่อสร้างทางรถไฟ และเปิดเดินรถไฟสายบุรีรัมย์ – ศรีสะเกษ-อุบลราชธานี พื้นที่ก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายดังกล่าวตัดผ่านใกล้กับป่าชุมชนบ้านเสม็ด จึงมีการตัดต้นไม้ในเขตป่าเพื่อทำไม้หมอนรางรถไฟ และเมื่อเปิดการเดินรถ ต้นไม้ถูกตัดเพื่อทำเชื้อเพลิงเนื่องจากในสมัยนั้นยังเป็นรถจักรไอน้ำ ในปี พ.ศ. 2520 – 2525 รัฐบาลส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกปอเป็นพืชเศรษฐกิจ ประชาชนบางส่วน เข้าบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อปลูกปอ ส่งผลให้ป่าถูกบุกรุกทำลายเสียหาย และผู้บุกรุกไม่ถูกดำเนินการทางกฎหมายใด ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2528 คณะรัฐมนตรี ประกาศให้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่เสื่อมโทรมเป็นเขตปฏิรูปที่ดินสามารถใช้ประโยชน์เป็นที่อยู่อาศัย และทำกินได้ โดยมีสิทธิ์ครอบครองได้ครอบครัวยุคละไม่เกิน 15 ไร่ โดยออกหนังสือสารบัญญัติที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดิน (สปก.) เพื่ออนุญาตให้เข้าทำประโยชน์ในพื้นที่นั้นได้ ส่วนที่ไม่เสื่อมโทรมยังคงเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติเช่นเดิม ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด แม้ว่าหน่วยงานรัฐบาลจะไม่ออกหนังสือรับรองให้ แต่

ประชาชนบางส่วนต้องการที่ดินเพิ่ม หรือคาดการณ์ว่าจะได้เอกสารสิทธิ์ในอนาคต จึงบุกรุกเข้าไปจับจองในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อการปลูกต้นยูคาลิปตัสภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาชนบางส่วนบุกรุก ปรับพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติให้เป็นสภาพพื้นที่โล่งเตียน เพื่อนำไปขายต่อให้นายทุน ส่งผลให้พื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีเกิดความเสื่อมโทรม ขณะเดียวกันได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าถูกทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว หน่อไม้ สัตว์ป่า แมลงป่า มัน เห็ด สมุนไพร เริ่มลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ สัตว์ป่าขนาดใหญ่ที่เคยมีก็สูญหายไป เช่น เสือ กระต่าย ช้าง เป็นต้น การบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชียังได้มีมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน มีการตัดต้นไม้ขนาดเล็กและขนาดใหญ่ถูกตัดนำไปแปรรูปสร้างบ้านเรือน ทำฟืน เผาถ่าน เป็นต้น นอกจากการบุกรุกพื้นที่ทำการเกษตรและจับจองพื้นที่แล้วยังมีปัญหาค่าการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เช่น การขุดมัน แทนที่ขุดเสร็จจะทำการกลบดินมัน เพื่อที่จะให้ได้ดอกหัวใหม่ แต่ทิ้งไว้โดยไม่สนใจทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะเกิดความเสียหาย หากยังปล่อยให้มีการบุกรุกป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและความมั่นคงทางอาหารภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพราะการทำลายป่าก็เหมือนการทำลายระบบนิเวศทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและยังทำลายระบบห่วงโซ่ของอาหารภายในป่าชุมชนนั่นเอง

ในปี พ.ศ. 2553 ผู้นำชุมชนได้มีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนภายในหมู่บ้าน ห้ามบุกรุก ตัดไม้ทำลายป่า แต่คนในชุมชนกลับไม่ให้ความสนใจ และยังมีมีการบุกรุก ตัดไม้ทำลายป่าอย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2556 คณะกรรมการ และผู้นำชุมชนบ้านเสม็ดเล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จึงร่วมกันเสนอแผน 3 ปี ต่อเทศบาลตำบลหนองเต็งมาตามลำดับ เพื่อการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าชุมชน แต่แผนดังกล่าวถูกจัดเป็นแผนลำดับสุดท้ายเสมอ และยังไม่มีการปฏิบัติเป็นรูปธรรม เนื่องจากคนในชุมชนบางส่วนยังไม่ให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ไม่ให้ถูกทำลาย การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืนจำเป็นที่จะต้องสร้างจิตสำนึกต้องให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในแก้ไขปัญหาของตนเอง ผ่านการค้นหาศักยภาพขีดความสามารถของชุมชน รวมทั้งประสานความร่วมมือในการดำเนินงานกับคนภายนอกชุมชน เข้ามาพัฒนาศักยภาพชุมชนให้เกิด (Putnam. 1993 : 15) กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มทั้งด้าน

จิตสำนึก ความรู้ ทักษะไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่ม ทำให้เกิดพลังต่อรองในการทำงาน (อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจย่ำ 2539 : 257) สอดคล้องกับงานวิจัยของ ศศิธร อยู่เย็น (2553) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษารายได้และการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนหนองสำแอต พื้นที่บ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อ ตำบลกระเจาย อำเภอบ้านดุง จังหวัดยโสธร พบว่า ป่าหนองสำแอต ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “ป่าชุมชนตามมติกรม. บ้านเชียงเครือ” นับเป็นป่าชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรพรรณไม้และสัตว์ป่าๆ อยู่สูง มีเนื้อที่ประมาณ 619 ไร่ โดยชาวบ้านทั้งหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนดังกล่าวนี้ร่วมกันด้วยดีมาโดยตลอด ซึ่งในอดีตชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่าหนองสำแอตอย่างแน่นแฟ้น ไม่ว่าจะเป็นการหาอาหารมาใช้ในการยังชีพภายในครอบครัวตามฤดูกาลต่างๆ เช่น ไข่มดแดง เห็ด แมงกีนูน แยม พืชผักสมุนไพร ป่าหนองสำแอตจึงเปรียบเสมือนครัวขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านสามารถฝากปากท้องเอาไว้ได้ตลอดปี และหากฤดูกาลใดมีพืชผักสมุนไพรและอาหารป่าที่หามาได้มากเกินความต้องการในครัวเรือนชาวบ้านก็จะนำออกมาวางจำหน่ายโดยจัดทำเป็นเพียงขนาดเล็กตามร่มไม้ริมถนน เพื่อจำหน่ายแก่ผู้คนที่ขับรถสัญจรไปมา อันเป็นการสร้างเสริมรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน จนถึงปัจจุบัน พบว่า ป่าเริ่มถูกบุกรุก การสร้างที่อยู่อาศัยรุกล้ำเข้ามาในเขตป่าชุมชน ซึ่งมีทั้งคนในชุมชนและชุมชนข้างเคียง ทำให้แกนนำชุมชนมีความตระหนักรู้ว่า หากคนในชุมชนไม่มีจิตสำนึกร่วมกันในการรักษาหวงแหน และเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเห็นแก่ตัว ต่อไปป่าหนองสำแอตคงลดความสมบูรณ์ลง และอาจจะเป็นเพียงตำนานเท่านั้น จึงจัดให้มีกิจกรรมบวชป่า เพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนให้มีความรัก หวงแหนในทรัพยากร และใช้ประโยชน์เชิงอนุรักษ์ ในกลุ่มเด็กเยาวชน ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการหาอยู่หากินกับป่า รวมถึงมีชมรมรักษ์ป่าของกลุ่มเยาวชนทั้ง 3 หมู่บ้าน กิจกรรมหลักๆ คือ สร้างสรรค์กิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อการรักษาความสมบูรณ์ของป่าเช่น ปลูกต้นไม้ในช่วงวันหยุด ดูแลสำรวจการเจริญเติบโตหลังการปลูก เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ของเยาวชนหลังเลิกเรียน ซึ่งจากกิจกรรมดังกล่าว คนในชุมชนคาดหวังว่า จะเป็นจุดเริ่มต้นในการเรียนรู้ต่อการจัดการป่าที่ยั่งยืนในอนาคต นโยบายของรัฐบาลพลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา นโยบายด้านการรักษาความมั่นคงของฐานทรัพยากร และการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ในการเร่งปกป้องและฟื้นฟูพื้นที่อนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยให้

ความสำคัญในการแก้ไขปัญหามลพิษทางอากาศที่ดินของรัฐ จัดทำแนวเขตที่ดินของรัฐให้ชัดเจน โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าต้นน้ำและพื้นที่อนุรักษ์ที่มีความสำคัญเชิงนิเวศ กำหนดพื้นที่แนวกันชนและที่ราบเชิงเขาให้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์การปลูกป่าเพื่อป้องกันภัยพิบัติและป้องกันการบุกรุกป่า ขยายป่าชุมชน ผลักดันแนวทางการประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของระบบนิเวศและการสร้างรายได้จากการอนุรักษ์ เช่น โครงการปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูป่าระบบนิเวศ โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แบบมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเก็บรวบรวมข้อมูลประเด็นปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น ปัญหามลพิษทางอากาศ ปัญหามลพิษทางน้ำ ปัญหามลพิษทางดิน ปัญหามลพิษทางเสียง เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จำเป็นต้องค้นหาปัญหาและสาเหตุให้ชัดเจน หากได้ข้อมูลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ควรนำข้อมูลมาสนทนาพูดคุยกับชุมชน เพื่อสร้างความตระหนัก และสร้างเรียนรู้ พร้อมค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกับชุมชน เช่น การตั้งกฎกติกา การบวชป่า การปลูกป่า การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น การสร้างเส้นทางแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ เป็นต้น

2. วิเคราะห์สาเหตุแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า การใช้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ใช้ทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม การใช้ประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้แก่ 1. เก็บพืช เดือน มกราคม-เมษายน 2. ลำสัตว์ เดือน กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 3. เก็บเห็ด เดือน พฤษภาคม-พฤศจิกายน 4. เก็บผัก เดือน ตุลาคม-ธันวาคม ส่วนการใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้แก่ 1. หนอง แสง หนองบัว และหนองตลิ่งหัก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นหนองที่มีความอุดมสมบูรณ์มีการใช้ประโยชน์จากคนในชุมชน เช่น หาถั่ว หอย ปู ปลา และลำน้ำชี อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน และเป็นเขตพื้นที่กั้นระหว่างชุมชนบ้านเสม็ด กับจังหวัดสุรินทร์ คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หาปลา ทำการเกษตร เป็นต้น การหาปลาในลำน้ำชี นอกจากจะนำมากินและจำหน่ายภายในและนอกชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งนำมากินในครัวเรือน และนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือน จำนวน 68 ครัวเรือน พบว่า ภายในป่า

ชุมชนริมลำน้ำชีมีทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก ได้แก่ ต้นไม้ สัตว์ป่า ผักป่า หน่อไม้ป่า น้ำผึ้ง ดอกกระเจียว เห็ดป่า มันป่า และงูป่า เป็นต้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์แบ่งรายละเอียดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยใช้ประโยชน์จากต้นไม้จำนวน 31 ชนิด ปลาจำนวน 27 ชนิด แมลงป่าจำนวน 3 ชนิด สัตว์ป่าจำนวน 9 ชนิด เห็ดป่าจำนวน 11 ชนิด ผักผลไม้ป่าจำนวน 4 ชนิด มันป่าจำนวน 4 ชนิด งู ป่าจำนวน 13 ชนิด รวมผลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 68 ครั้ง/เดือน คิดเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี จึงถือได้ว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก จากข้อค้นพบข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้ง 12 เดือน โดยนำมาคิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ทำให้คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน ประชาชนบ้านเสม็ด เล็งเห็นถึงความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนได้จัดเวทีค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จนได้เกิดแผนปฏิบัติการ 4 แผน ได้แก่ 1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด 2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด 3. ประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด 4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น จากการที่ชุมชนได้ร่วมกันค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหา จึงเป็นเหตุให้คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน และประชาชนบ้านเสม็ด เกิดการตื่นตัวในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพราะหากชุมชนไม่จัดการปัญหาให้ทันท่วงที-อนาคตอาจจะไม่หลงเหลือให้เห็นความอุดมสมบูรณ์อีกต่อไป เพราะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ถือได้ว่าเป็นสิทธิของชุมชนที่คนในชุมชนจะต้องหวงแหน อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผ่านการสร้างระบบกลไกของตนเอง เช่น การตั้งกฎ กติกา คณะกรรมการดูแล กองทุน และสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ชัดเจน เสน่ห์ จามริก ศาสตราจารย์ด้านสังคมวิทยา มหามุนษยวิทยา ได้ให้ความหมายของคำว่า สิทธิชุมชน คือ การให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตัวเองเป็นตัวของตัวเอง เป็นอิสระโดยตัวเองในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นสิ่งที่โลกกำลังจ้องอยู่

หนึ่ง เขาต้องเรียนรู้ที่จะเชื่อมสิ่งที่เขามีอยู่กับความต้องการ ความคาดหวังจากโลกภายนอกเท่าทันที่จะปกป้องสิทธิของเขา ในขณะเดียวกัน ก็ใช้สิทธิที่จะพิสูจน์ให้โลกเห็นว่าเขาสามารถทำประโยชน์ให้กับโลกได้ อย่างน้อยที่สุดปกป้องรักษาทรัพยากรของโลก

สอง อาจจะบอกว่าเขาก็สนใจอยากจะได้เรียนรู้เพิ่มเติมที่จะทำวิจัย

สาม อาจจะบอกว่า เขายินดีที่จะร่วมมือทำอะไรต่อมิอะไรที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้้อย่างเป็นประโยชน์ยั่งยืน ในเวลานี้เราต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนแค่เรื่องสิทธิทำกินว่าต้องให้อยู่ตรงนี้ ถ้าเป็นแค่นี้ไม่พอ มีอะไรหลายอย่างที่เรากำลังคิด วิจัย ศึกษา สอดคล้องกับ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ศาสตราจารย์ด้านสังคมวิทยา มหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดำรงวิทยารามบุรี ได้กล่าวถึงสิทธิชุมชนว่า แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทั้งหมดจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์ โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมในสังคมเป็นสิ่งสำคัญ ตัวอย่างเช่น ชุมชนหลายแห่งมีกฎเกณฑ์อนุญาตให้แต่ละเฉพาะครัวเรือนที่แต่งงานใหม่และอยากจนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อใช้ส่วนตัว ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะดีจะไม่ได้สิทธิอันนั้น” จากแนวคิดนักวิชาการทั้งสองท่านได้กล่าว เป็นการบ่งชี้ให้เห็นว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสิทธิของชุมชนพึงกระทำได้ด้วยตนเอง เพื่อเป็นการปกป้อง ดูแลรักษา ทรัพยากรของชุมชนไม่ให้ถูกทำลาย และอยู่บนพื้นฐานความรับผิดชอบร่วมกันของสังคมด้วย รัฐต้องมีนโยบายสนับสนุนชุมชนให้มีเสรีภาพในการกำหนดกฎ กติกา ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ วิถีชีวิต วัฒนธรรมของตนเองและมีกลไกสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน

ฉะนั้นสิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก ชุมชนตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรชุมชนในการดำรงอยู่ ซึ่งทรัพยากรชุมชน (Community Resources) หมายถึง สรรพสิ่งที่อยู่ในชุมชน ซึ่งอาจจะแบ่งออกเป็น 3 องค์ประกอบใหญ่ๆคือ 1. ทรัพยากรชุมชนทางชีวภาพ ได้แก่ มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก 2. ทรัพยากรชุมชนทางกายภาพ ได้แก่ ทรัพยากรตามธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้ พลังงาน อากาศ และแสง 3. ทรัพยากรที่ชุมชนสร้างขึ้น ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา กลุ่ม และองค์กรชุมชนต่างๆ เป็นต้น ซึ่งข้อค้นพบใหม่จากงานวิจัยดังกล่าว คือ การใช้ข้อมูลทางสถิติ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 588,625 บาท/ต่อปี มากกระตุ้น

สิทธิของชุมชนในการลุกขึ้นมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผ่านการตั้งคำถามร่วมกับชุมชนว่า “หากมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวนรายได้ก็จะลดลง หากชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวนรายได้ที่เกิดจากหาของป่าก็จะเพิ่มขึ้น” จากการตั้งประเด็นชวนคิด ชวนคุย ดังกล่าว เป็นเหตุให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักร่วมกันในการค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาระบบทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ฉะนั้นสิ่งที่จะเกิดการแก้ไขให้เกิดความยั่งยืนนั้น นักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชน ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทในการส่งเสริมกระตุ้น สร้างจิตสำนึก เอื้ออำนวยกระบวนการพัฒนาสนับสนุนข้อมูลข่าวสารและทรัพยากรและร่วมเรียนรู้กับสมาชิกชุมชน ให้รู้จักสิทธิชุมชน ผ่านการค้นหาทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม พร้อมทั้งต้องมีเทคนิคในการตั้งคำถาม ชวนชาวบ้านคิด ชวนชาวบ้านคุย เพราะ “การตั้งคำถามที่ดี จะนำไปสู่การค้นหาคำตอบที่มีคุณภาพ” สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เพราะกระบวนการมีส่วนร่วม นับเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาในทุกระดับเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การติดตามประเมินผลในกิจกรรม/โครงการของชุมชน เป็นการสร้าง/ปลูกฝังจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของกิจกรรม/โครงการ นั้นปัจจุบัน แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา (People Participation for Development) ได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนาทุกภาคส่วนหรือในลักษณะเบญจภาคี ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน รวมพลังกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน หรือเกิดชุมชนจัดการตนเองได้ กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมตั้งแต่ การพัฒนาโจทย์วิจัย ต้องมาจากความต้องการของชุมชน ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด และสะท้อนปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญผ่านเวทีประชาคม พอได้โจทย์วิจัยเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชุมชนต้องเข้ามาเป็นนักวิจัยที่จะมาร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นชุมชนเป็นสำคัญ และที่สำคัญคนในชุมชนได้เรียนรู้จากการเก็บข้อมูล สอบถาม และบันทึกข้อมูล หลังจากได้ข้อมูลเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็นำข้อมูลมาตัดสินใจ มาวิเคราะห์สังเคราะห์ วางแผน เพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาลูกที่เกิดขึ้น ถือได้ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบเปิด ที่สอนให้ชุมชน

รู้จักพึ่งตนเองบนข้อมูลและศักยภาพตนเอง พร้อมทั้งสอนวิธีคิดสืบหาเหตุผล หรือที่นักวิชาการเรียกว่า System thinking (ความคิดที่เป็นระบบ) ฉะนั้น งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นงานวิจัยสายพันธุ์ใหม่ที่เป็นกระบวนการเชื่อมโยง นักวิชาการ ภาครัฐ ชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาชุมชน หรือที่เรียกว่า การแก้ไขปัญหาแบบบูรณาการ ตัดสินบนข้อมูล ชุดความรู้ที่ภายในชุมชน ผนวกกับความรู้ทางศาสตร์สมัยใหม่มาสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับชุมชน

3. พัฒนาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพในการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด จากข้อค้นพบศักยภาพของชุมชนบ้านเสม็ดมี 4 ด้าน ได้แก่

1. ศักยภาพการจัดการความขัดแย้ง ในการจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี
2. ศักยภาพด้านวัฒนธรรมความเชื่อ ชุมชนได้มีมติร่วมกันให้ ทุกวันที่อาสาพระบูชา ก่อนเข้าพรรษาของทุกปีให้เป็นวันปลูกป่า บวชป่าของชุมชนบ้านเสม็ด โดยใช้ความเชื่อศรัทธาในตามพระพุทธศาสนา ในการอนุรักษ์พื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี
3. ศักยภาพในการหาอาหารจากธรรมชาติ ชุมชนได้ร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลรายได้ และเศรษฐกิจที่เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชน พบว่า รายได้ทั้งกินและนำไปจำหน่าย คิดเป็นมูลค่า จำนวน 588,625 บาท/ต่อปี จึงทำให้คณะผู้วิจัย นักวิจัยชุมชน และประชาชนบ้านเสม็ด ได้เห็นความสำคัญของทรัพยากรอาหารภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนได้มีการตั้งกฎ กติกา ข้อห้ามการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี แต่งตั้งคณะกรรมการ กองทุน จัดทำอาณาเขตพื้นที่อนุรักษ์พื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี
4. ศักยภาพของผู้นำชุมชน มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มีศักยภาพทั้งด้านการสร้างแรงจูงใจ การตัดสินใจ การวางแผน ซึ่งในการจะทำกิจกรรมผ่านงานวิจัยทุกครั้ง และยกพื้นที่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีจำนวน 20 ไร่ ให้เป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์พื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชน จนในที่สุดทำให้คนในชุมชนที่มีพื้นที่ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เห็นการเสียสละของผู้นำชุมชน ทุกคนจึงพากันยกพื้นที่ของตนเองให้เป็นของส่วนร่วมเช่นเดียวกัน ผลจากการค้นพบศักยภาพของชุมชนบ้านเสม็ดทำให้คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้วางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี 4 แผนงาน ได้แก่

1. แผนการพัฒนากลไกการจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้แก่ 1.ตั้งกติกากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี 2. ตั้งคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 3. จัดทำแนวเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี 4. จัดตั้งกองทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

2. แผนการปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้แก่ 1. กิจกรรมการปลูกป่า บวชป่า ในวันอาสาฬหบูชาของทุกปี 2. แต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อกระตุ้นและปลูกฝังจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3. แผนประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้แก่ 1. จัดทำหนังสือแจ้งกติกาการใช้ประโยชน์ทั้งในและนอกชุมชน เพื่อให้ทราบกฎ กติกา ข้อห้าม ของชุมชนบ้านเสม็ด 2. จัดทำป้ายประชาสัมพันธ์กติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น ได้แก่ ฐานการเรียนรู้ที่ 1 ฐานการเรียนรู้ธรรมชาติกับการดูแลรักษาป่า ฐานการเรียนรู้ที่ 2 ฐานการเรียนรู้ต้นไม้ขนาดใหญ่กับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้ที่ 3 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้ที่ 4 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน ฐานการเรียนรู้ที่ 5 ฐานการเรียนรู้บรรยากาศป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ จันทนา อินทปัญญา และคณะ (2553) ศึกษาเรื่อง “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี” ผลการดำเนินกิจกรรม พบว่า ได้จัดตั้งเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงได้สำเร็จ มีการจัดตั้งองค์กรและกำหนดรูปแบบการบริหารงานทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงาน กำหนดวิธีการประสานความร่วมมือการปฏิบัติงานกรณีเกิดไฟป่า วิธีการป้องกันไฟป่า เช่น การทำแนวกันไฟ การลาดตระเวน การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ปัจจุบันยังไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และยังไม่มีการจัดทำกติกาการใช้ประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากป่ายังไม่มีคุณสมบัติสมบูรณ์มากพอที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตาม มีการปรับแนวคิดในการเพิ่มมูลค่าให้กับป่าชุมชน เช่น การทำป่าชุมชนให้เป็นป่าสมุนไพร และแนวคิดที่จะให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร นอกจากนี้ยังได้สร้างเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีและพร้อมที่จะเป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับวนอุทยานเขาต่อไป

เนื่องจากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานีไม่มีการจัดตั้งระบบกลไกการทำงานในระดับชุมชน เช่น กฎ กติกา ข้อห้าม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชน แต่งตั้งคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชน พร้อมทั้งจัดตั้งกองทุนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชน เนื่องจากรูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้ชุมชน ได้แก่ การมีส่วนร่วมโดยตรง เช่น ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการป่าไม้ชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้ บำรุงรักษาต้นไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังอาจร่วมเป็นคณะกรรมการกลุ่มที่ดำเนินการป่าไม้ชุมชนในหมู่บ้านโดยตรง การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเป็นกรรมการของกลุ่ม เพื่อดำเนินการป่าชุมชน และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือเมื่อคณะกรรมการต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในบางกิจกรรม

ขณะเดียวกันงานวิจัยดังกล่าวยังได้ค้นพบรูปแบบใหม่ในการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยคณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากงานวิจัยมาแต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวิถีชีวิตระหว่างคนกับป่า คนกับธรรมชาติ คนกับการใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชน เนื้อหาของเพลงเป็นการสะท้อนเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีตของชุมชนบ้านเสม็ดซึ่งในตำราทางวิชาการได้ให้ความหมายของ คุณลักษณะของดนตรีว่า นอกจากจะสร้างความเพลิดเพลินสนุกสนานแล้ว ยังเป็นการสร้างแรงบันดาลใจ จิตสำนึกให้กับผู้ฟังอีกด้วย ดนตรีเป็นสื่อสุนทรียศาสตร์ ที่มีความละเอียด ประณีต มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ ทั้งกาย และจิตใจ เมื่อเราได้ยินเสียงดนตรีจะทำให้จิตสงบ อารมณ์ดี และทำให้เกิดความบันเทิงใจ เช่น โรงพยาบาลบางแห่งได้ใช้ดนตรีบำบัดความเครียดของคนไข้ ทำให้สุขภาพร่างกายดีขึ้น แม้กระทั่งร้านหนังสือ จะมีการเปิดดนตรีเบา ๆ เพื่อเป็นการสร้างบรรยากาศในการอ่านหนังสือ ทำให้จิตใจสงบ มีสมาธิเพิ่มขึ้น ดนตรีจึงเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตของคน ส่วนแนวคิดทฤษฎีดนตรีบำบัด เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการนำดนตรีหรือองค์ประกอบอื่น ๆ ทางดนตรีมาประยุกต์ใช้เพื่อปรับเปลี่ยน พัฒนา และคงรักษาไว้ซึ่งสุขภาพของร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม โดยนักดนตรีบำบัดเป็นผู้ดำเนินการไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ คณะผู้วิจัยจึงนำมาทดลองปฏิบัติการสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนผ่านการสร้างเพลง ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการความอุดมสมบูรณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี หลังจากการแต่งเพลงเสร็จ จำนวน 2 เพลง คือ 1 เพลงบ้านเสม็ดของเรา 2. เพลงบ้านเสม็ดร่วม

ใจ คณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ตกลงร่วมกันว่า ก่อนจะมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารให้ชาวบ้านได้รับทราบ ผู้ใหญ่บ้านจะเปิดเพลงบ้านเสม็ดของเรา กับเพลงบ้านเสม็ดร่วมใจ ทุกครั้ง เพื่อเป็นการสร้างความตระหนักและความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ผลจากการใช้เพลงในการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ชาวบ้านที่เข้าไปบุกรุกจับจองพื้นที่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้คืนพื้นที่ของตนเองให้กลายเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 91.16 ไร่ เดิมคณะผู้วิจัยและนักวิจัยชุมชนได้ตกลงจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี 461.58 แต่ภายหลังคณะผู้วิจัยได้ใช้เพลงปลุกฝังจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนได้เขตพื้นที่อนุรักษ์เพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 551.74 ไร่

ถือได้ว่าการใช้เพลงที่มีเนื้อหาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นการสร้างสิ่งเร้าและปลุกฝังจิตสำนึกให้กับชาวบ้าน ผู้สูงอายุ เด็กและเยาวชน ให้เกิดความภาคภูมิใจ เกิดความค่อยตาม ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพราะสุนทรียภาพของดนตรีเป็นการกระตุ้นจิตใต้สำนึกของมนุษย์ เสียงของดนตรีเปรียบเสมือนการสร้างภาพฝันให้กับประชาชนให้เกิดความตระหนักและความซึ่งกับคุณค่าของชุมชน เพราะดนตรีเป็นสุนทรียภาพทางจิตใจ ให้เห็นความงามของสรรพสิ่งที่มีอยู่ เช่น ประวัติศาสตร์ ประเพณี ความงามของธรรมชาติ ความสามัคคีของชุมชน ตลอดจนวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องกับธรรมชาติ และนอกจากนี้เพลงยังได้สร้างความเพลิดเพลินให้กับชาวบ้านเกิดความค่อยตามที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี ซึ่งไม่สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่ได้กล่าวสาเหตุการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชน ได้แก่ 1. ผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรป่า เช่น การได้ไม้เป็นเชื้อเพลิงเพื่อการหุงต้มในครัวเรือน การมีอาหารในการบริโภค 2. ความเดือดร้อนกลัวความเดือนร้อนในอนาคตจึงต้องอนุรักษ์ป่าไว้ 3. ความสนใจอยากจะได้ดูแลรักษาป่าไม้ไม่ให้ถูกทำลาย 4. ความศรัทธาในผู้อาวุโส พระ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ 5. ความเกรงใจ เมื่อเห็นผู้อื่นช่วยกันดำเนินการป่าชุมชนจึงรู้สึกเกรงใจต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย 6. อำนาจบังคับทางกฎหมายบังคับ จากข้อค้นพบใหม่ของงานวิจัยดังกล่าว พบว่า การปลุกฝังจิตสำนึกและการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน

จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ ค้นหาปัญหาของชุมชน การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ข้อมูล การวางแผน และการนำไปสู่การปฏิบัติ เพราะบวนการดังกล่าวจะทำให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักและรู้สึกความเป็นเจ้าของในปัญหาของตนเอง ในขณะเดียวกัน การรูปแบบการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การใช้แต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับสถานพลังชุมชนท้องถิ่นและภาคีสู่การจัดการตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ควรกำหนดกติการ่วมของชุมชนท้องถิ่นในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รณรงค์ให้เกิดการอนุรักษ์ ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ทรัพยากรธรรมชาติ และความสมดุลของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ดำเนินการสำรวจข้อมูลพื้นที่ สถานการณ์ปัญหาและผลกระทบจากแผนพัฒนาของรัฐหรือโครงการลงทุน เพื่อร่วมผลักดันให้รัฐบาล หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พิจารณาทบทวนโครงการขนาดใหญ่ที่มีผลกระทบต่อดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะการสถานพลังชุมชนท้องถิ่นและภาคีสู่การจัดการตนเอง เป็นการเปิดพื้นที่แหล่งการเรียนรู้ของคนในชุมชน เพื่อให้เกิดวิธีคิดที่มีความเหมาะสมกับศักยภาพของตนเอง เน้นการแก้ไขปัญหาเชิงบูรณาการ ได้แก่ ภาครัฐ ภาควิชาการ และภาคประชาชน สร้างความร่วมมือให้เกิดคุณภาพทางความคิด มีมิติในการจัดการตนเองบนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เช่น ศึกษาข้อมูลชุมชน วิเคราะห์ วางแผน ฝึกอบรม การไปศึกษาดูงาน การดูสารคดี การเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ แล้วนำองค์ความรู้ที่ได้มาสรุปทบทเรียน เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชนของตนเองต่อไป

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงพัฒนา

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น เทศบาลหนองเต็ง สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกระสัง ป่าไม้จังหวัด ควรยกระดับชุมชนบ้านเสม็ดให้กลายเป็นพื้นที่ศึกษาดูงาน ในด้านศักยภาพของชุมชนในการจัดการตนเองบนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

2. สำนักบริการทางวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา ควรค้นหาการพัฒนา ศักยภาพของชุมชนให้เกิดเป็นพื้นที่ต้นแบบในการจัดการตนเองผ่านกระบวนการงานวิจัยเพื่อ ท้องถิ่น

3. โรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร ควรใช้พื้นที่ป่าชุมชนบ้านเสม็ด เป็นแหล่งเรียนรู้ จัดทำค่ายลูกเสือสำรอง ลูกเสือสามัญ พร้อมทั้งสร้างเป็นหลักสูตรท้องถิ่น โรงเรียน และจัดทำคู่มือการเรียนรู้ข้อมูลพฤกษศาสตร์ท้องถิ่นให้กับโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคี ราษฎร์วิทยาคาร

5.3.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการพัฒนาต่อยอดงานวิจัยด้านการจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งสร้างเป็นสื่อการเรียนการสอนให้กับคณะครูนักเรียน โรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร

2. ควรมีพัฒนาต่อยอดงานวิจัยด้านการประยุกต์ใช้ทุนทางวัฒนธรรมในการ อนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3. ควรมีการวิจัยด้านการศึกษาความหลากหลายของสมุนไพร และพันธุ์ไม้ ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งจัดทำฐานข้อมูลการเรียนรู้สมุนไพร และพันธุ์ไม้นานาชนิด เพื่อสร้างชุดการเรียนรู้ให้กับคนในและคนนอกชุมชนไปใช้ประโยชน์ต่อไป

4. ควรศึกษาการประยุกต์ใช้ในทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำน้ำชี เนื่องจากทุนวัฒนธรรมของชุมชนบ้านเสม็ดมีหลายอย่างที่ น่าสนใจ เช่น ทุนวัฒนธรรมอาหารป่า ทุนวัฒนธรรมความเชื่อด้านพระพุทธศาสนา ทุนวัฒนธรรม และภูมิปัญญาด้านสมุนไพรพื้นบ้าน เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กนกวรรณ วรรณธำ .2553. **ทุนทางสังคมกับการจัดการความรู้สู่ชุมชนพึ่งตนเอง** วิทยานิพนธ์
ดุสิตบัณฑิต รัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตบริหารศาสตร์.
กิตติศักดิ์ ปรกติ. 2550. **สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน.
โกวิท พวงงาม. 2551. **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์.
เขมภัทท์ เย็นเปี่ยม .2552. **กระบวนการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเอง กรณีศึกษา : เปรียบเทียบ
ระหว่างชุมชนต้นแบบในแถบภาคกลาง กับ ชุมชนนำร่องในเขตกรุงเทพมหานคร**. ได้รับความ
การสนับสนุนทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
จันทนา อินทปัญญา และคณะ. 2553. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่
โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี**. ได้รับความจัดสรร
งบประมาณ ประจำปี งบประมาณ พ.ศ. 2551 และ 2552. สำนักงานคณะกรรมการวิจัย
แห่งชาติ.
เจริญ คัมภีร์ภาพ และคณะ. 2541. **สารัตถะแห่งสิทธิชุมชน : หลักการและความเคลื่อนไหวเรื่อง
สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น**. พิมพ์ดี.
ญาณวโรดม, สมเด็จพระ, (ประยูร สันตังกูระ). (2553) **ศาสนาต่างๆ**. นครปฐม : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
ทรงคุณ จันทจร และคณะ. 2552. **คุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์
เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้**. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้รับความอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย
กระทรวงวัฒนธรรม.
ทวีศักดิ์ สิริรัตน์เรขา.2550. **การบำบัดทางเลือก ในเด็กพิเศษ**. สถาบันราชานุกูล กรมสุขภาพจิต.
กรุงเทพฯ : ศุรสภา.
นันทิยา สาลี และคณะ .2552. **ศึกษาเรื่อง การศึกษาศักยภาพและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของ
ชุมชนเพื่อนำไปสู่แนวทางการพึ่งตนเองของชุมชนเขตเทศบาลตำบลป่าต้ว อำเภอป่าต้ว
จังหวัดยะลา**. ได้รับความสนับสนุนทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
นิมิต ทาระพันธ์ และคณะ. 2552. **รูปแบบการจัดการป่าชุมชนดงต้อ - ดงยางเพื่อฟื้นฟูแหล่ง
อาหารและรายได้ของชุมชนบ้านบุงหวาย ตำบลสงเปือย อำเภอลำเชื้อนแก้ว จังหวัด**

- โยธธรร.** ได้รับการสนับสนุนทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- บุญชัย** งามวิทย์โรจน์ .2551. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ กรณีศึกษาพื้นที่ลุ่มน้ำชี** .ส่วนวิจัยและพัฒนาทรัพยากรน้ำ สำนักวิจัยพัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- ประยูรศักดิ์** บัวเทศ และคณะ .2553. **รูปแบบการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลเมืองปาน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง**. ได้รับการสนับสนุน โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- ป.อ.ปยุตโต.** 2542. **การศึกษาวิจัยกับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย**. มูลนิธิพุทธธรรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (พิมพ์เป็นธรรมทาน), กรุงเทพฯ.
- แผนแม่บทการบุกรุกที่ดินของรัฐและการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน** .(2557) กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักรกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2557.
- พรหมคุณาภรณ์, พระ,** (ป.อ.ปยุตโต). 2550. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. 2542. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภาควิชาอนุรักษวิทยา.** 2547. **โครงการเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการที่ดิน: แนวทางการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน**. คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- มหาวิรวงศ์, สมเด็จพระ,** (พิมพ์มจรเถระ). 2548. **สากลศาสนา**. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วันรัต, สมเด็จพระ,** (ทับ พุทธสิริเถระ). 2549. **พระวินัยคำแปล**. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์.
- วิฑูรย์** เลี่ยนจำรูญ .2548. **สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น**.สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- วิดา** เทพหัสดิ .2552. **ศัพท์พฤกษศาสตร์ สาขาอนุกรมวิธานพืช.มปป.**
- วิรัตน์** คำศรีจันทร์ .2554. **พลังความรู้จากงานวิจัยแบบ PAR** .กรุงเทพฯ : บริษัท พี .เอ.ลีฟวิ่ง จำกัด.
- วิสุทธิ** ไบไม้ .2557. **การศึกษาวิทยาศาสตร์และความหลากหลายทางชีวภาพ รวมบทความวิชาการเล่มที่ 2**. ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

- ศศิธร อยู่เย็น .2553. การศึกษารายได้และการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนหนองสำเภาดพื้นที่บ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อ ตำบลกระจายอำเภอป่าติว จังหวัดยโสธร. สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. 2554. ข่าวชุมชนปฏิรูปประเทศไทย ให้ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง ฉบับที่ 130 มกราคม กุมภาพันธ์ 2544.
- สถาบันส่งเสริมสุขภาพคนพิการ.2554. หมออนามัย ปีที่ 19 ฉบับที่ 3.
- สม นาสู้อาน . 2556 . บูรณาการความร่วมมือเพื่อขับเคลื่อนการสร้างความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัย จังหวัดกาฬสินธุ์ .ได้รับการสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2549). แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550-2554 (ร่าง). กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร .2555. สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ. กลุ่มงานผลิตเอกสารสำนักประชาสัมพันธ์.
- เสถียรพงษ์ วรรณปก. 2531. พุทธวจนะในธรรมบท. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป.
- โสภิตา สุรินทะ .2553. การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ : กรณีศึกษาศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร
- อภิชัย พันธเสน .2545. ทำอย่างไรถึงจะได้ป่าและพื้นที่สีเขียวกลับคืนมา. พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อักษร ศรีเปล่ง .มปป. พฤกษศาสตร์ทั่วไป มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. มปป.
- เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ .(2555). ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงอาหารของชุมชน: กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ได้รับการสนับสนุนทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาอังกฤษ

- Ahmed, K., J. R. Mercier and R. Verheem. 2005. **Strategic Environmental Assessment - Concept and Practice**, World Bank Report No.14, June 2005.

IGBP. (1994). **Land-Ocean Interactions in the Coastal Zone-Implementation Plan.** (Ed. J. C. Pernetta and J. D. Milliman). **Global Change Report No.33**, IGBP of ICSU.

Likens, G. E., F. H. Bormann., R. Pierce, J. S. Eaton and N. M. Johnson. (1977). **Biogeochemistry of a Forested Ecosystem.** Springer-Verlag. New York.

Mekong Committee. (1982). Nam Pong Environmental management Research Project. Final Report-Phase III, Part I : An integrated simulation model for resource management, MKG/101. Interium Comm. for Coord. Of Investigation of the Lower Mekong Basin.

เว็บไซต์

กลไกการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารความหลากหลายทางชีวภาพ ป่าสงวนแห่งชาติ <http://chm-thai.onep.go.th/chm/PA/Detail/forest.html> สืบค้นในวันที่ 25 พฤศจิกายน 2558

ดนตรีบำบัด เพื่อสังคม . ค่ายกันวันสบายๆ กับหมอโจ <http://musictherapyinhospital.blogspot.com/p/blog-page.html> สืบค้นวันที่ 20 กรกฎาคม 2558

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 . www.ombudsman.go.th/10/documents/law/Constitution2550.pdf. สืบค้นวันที่ 20 กรกฎาคม 2558.

เวดดี ประเสริฐเจริญสุข.2552. **สิทธิชุมชนมิติประมงพื้นบ้าน.** www.sdftthai.org/public/สิทธิชุมชน%20ประมงพื้นบ้าน.pdf สืบค้นวันที่ 20 กรกฎาคม.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี ศูนย์ข้อมูล มุขนิธิพยานวัฒนธรรม เผยแพร่วันที่ 21 กันยายน 2558)

<https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%97%E0%B8%B2%E0%B8%87%E0%B8%A3%E0%B8%96%E0%B9%84%E0%B8%9F%E0%B8%AA%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%95%E0%B8%B0%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%99%E0%B8%AD%E0%B8%81%E0%B9%80%E0%B8%89%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%AB%E0%B8%99%E0%B8%B7%E0%B8%AD> สืบค้น ในวันที่ 25 พฤศจิกายน 2558

ประวัตินักวิจัย

หัวหน้าโครงการวิจัย

1. ชื่อ - นามสกุล นายอุทิศ ทาหอม
Mr. Utit Tahom
2. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนาสังคม
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
3. หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อได้สะดวก
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ 439 ถนนจรัส ตำบลในเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ 31000
โทรศัพท์ 084-4310137 โทรสาร 044-612858
Email: Arm.utitt.tahom@gmail.com
4. ประวัติการศึกษา
ปริญญาตรี พุทธศาสตร์บัณฑิต (ครุศาสตร์ สาขา สังคมศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปริญญาโท (ศศ.ม.) การบริหารการพัฒนาสังคม
วิชาเอกนโยบายและวางแผนทางสังคม
คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)
5. ผลงานวิจัยที่ใช้ประโยชน์
  1. วิทยานิพนธ์ เรื่อง “บทบาทของครูด้านผู้นำทางคุณธรรมจริยธรรมในทัศนะของ
นักศึกษาระดับอุดมศึกษา” หลักสูตร การบริหารการพัฒนาสังคม (นโยบายและการวางแผนทาง
สังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)
  2. โครงการวิจัย รูปแบบในการขับเคลื่อน หนุนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระบบการทำงาน
วิจัยของมหาวิทยาลัยครุศึกษา: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (ทำงานวิจัยเป็นทีม)

3. โครงการวิจัย เรื่อง กระบวนการสร้างวัฒนธรรมความปลอดภัยทางถนนของนักศึกษาและชุมชน รอบมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ได้รับงบประมาณสนับสนุน จาก ศูนย์วิชาการเพื่อความปลอดภัยทางถนน มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (ทำงานวิจัยเป็นทีม)

4. รูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามา เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน (ทุน สกอ. ปี 2557) ได้รับคัดเลือกให้เป็น “ผลงานวิจัยดีเด่น” จาก 275 โครงการทั่วประเทศ

5. การพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็งอำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับงบประมาณสนับสนุน จากสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

6. โครงการวิจัยเรื่อง กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประจำปี 2557

6. ผลงานการเขียนหนังสือ/ตำรา/เอกสารประกอบการสอน

1. เอกสารประกอบการสอนรายวิชาชุมชนศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พ.ศ. 2555

2. ตำรารายวิชาการพัฒนาแบบยั่งยืน สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พ.ศ. 2557

3. ตำรารายวิชายุทธศาสตร์การพัฒนา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พ.ศ. 2557

7. บทความวิจัย

1. แนวทางการพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็งอำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ (ตีพิมพ์ในวารสาร รมยสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ระหว่างเดือน มกราคม – เมษายน 2558)

2. ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ วารสารการจัดการ

3. หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อได้สะดวก

สาขาวิชาเทคโนโลยีสารสนเทศ คณะวิทยาศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ 439 ถนนจิระ ตำบลในเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ 31000
โทรศัพท์ 083-125-5239 โทรสาร 0-4461-121
Email: pichit.wandee@gmail.com

4. ประวัติการศึกษา

ปริญญาตรี บริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาวิชาระบบสารสนเทศ
คณะบริหารธุรกิจ ปีที่จบการศึกษา 2548 มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี
ราชมงคล วิทยาเขตเทคนิค กรุงเทพฯ
ปริญญาโท วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต เอกการศึกษาวิทยาศาสตร์
(คอมพิวเตอร์) คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม ปีที่จบการศึกษา 2552
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

5. ผลงานวิจัยที่ใช้ประโยชน์

1. **วิทยานิพนธ์** เรื่อง การพัฒนาระบบสารสนเทศรายงานโครงการ ผ่านเครือข่าย
อินเทอร์เน็ต กองนโยบายและแผน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ
2. **ผู้ร่วมวิจัย** โครงการวิจัยเรื่อง รูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา
ท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ของชุมชน (ทุน สกอ. ปี 2557) ได้รับคัดเลือกให้เป็น “ผลงานวิจัยดีเด่น” จาก 275 โครงการทั่ว
ประเทศ
3. **ผู้ร่วมวิจัย** โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนบ้าน
เสม็ด ตำบลหนองเต็งอำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับงบประมาณสนับสนุน จากสถาบันวิจัยและ
พัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
4. **ผู้ร่วมวิจัย** โครงการวิจัย เรื่อง กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบน
ฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประจำปี 2557

6. บทความวิจัย

1. สารสนเทศการติดตาม และวางแผนโครงการสู่การปฏิบัติ วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ปีที่ 28 ฉบับที่ 2 ประจำปี 2555
2. พื้นฐานการพัฒนาแอปพลิเคชันบนระบบปฏิบัติการแอนดรอยด์ วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ปีที่ 29 ฉบับที่ 1 ประจำปี 2556
3. **ผู้ร่วมเขียนบทความวิจัยเรื่อง** แนวทางการพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ (ตีพิมพ์ในวารสาร รมยสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ระหว่างเดือน มกราคม – เมษายน 2558)
4. **ผู้ร่วมเขียนบทความวิจัยเรื่อง** ทิศทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม ของ ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2558) คณะบริหารการพัฒนาสังแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)

ผู้ร่วมวิจัย

1. ชื่อ - นามสกุล นายสำราญ ชูระตา
Mr. Samran Dhurata
2. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
3. หน่วยงานและสถานที่อยู่ที่ติดต่อได้สะดวก สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ 439 ถนนจิระ ตำบลในเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ 31000
โทรศัพท์ 085 3469242 โทรสาร 044-612858
Email: Samranct57@hotmail.com

4. ประวัติการศึกษา

ปริญญาตรี ศาสตราจารย์บัณฑิต (คณะมนุษยศาสตร์ เอกบาลีและสันสกฤต) ปีที่จบการศึกษา 2546

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ปริญญาโท ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต เอก ภาษาสันสกฤต

คณะโบราณคดี ปี 2550 มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปัจจุบันกำลังศึกษาปริญญาเอก คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร

5. ผลงานวิจัยที่ใช้ประโยชน์

1. **สารนิพนธ์** การวิเคราะห์หรัสวรรณคดีสันสกฤตเรื่องชาดกมาลา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2550

2. **ผู้ร่วมวิจัย** โครงการวิจัยเรื่อง รูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน (ทุน สกอ. ปี 2557) ได้รับคัดเลือกให้เป็น “ผลงานวิจัยดีเด่น” จาก 275 โครงการทั่วประเทศ

3. **ผู้ร่วมวิจัย** โครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็งอำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับงบประมาณสนับสนุน จากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

4. **ผู้ร่วมวิจัย** โครงการวิจัย เรื่อง กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประจำปี 2557

6. บทความวิจัย

1. **ผู้ร่วมเขียนบทความวิจัยเรื่อง** แนวทางการพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกะสัง จังหวัดบุรีรัมย์ (ตีพิมพ์ในวารสาร รมยสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ระหว่างเดือน มกราคม – เมษายน 2558)

2. ผู้ร่วมเขียนบทความวิจัยเรื่อง ทูนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม ของ ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2558) คณะบริหารการ พัฒนาสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)

ภาพกิจกรรมการดำเนินการกิจกรรม

ตรวจสอบประเด็นปัญหา และทำเข้าใจร่วมกับชุมชน

เวทีทบทวนโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน

เกิดการเชื่อมโยงของคำว่า “บวรม.” บ้าน วัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย

กิจกรรมออกแบบเครื่องมือวิจัยและการแบ่งบทบาทหน้าที่เก็บรวบรวมข้อมูล

วันที่ 31 มกราคม 2558 คณะทีมวิจัยได้ลงพื้นที่ทำการออกแบบเครื่องมือวิจัยโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน พร้อมทั้งมีซักซ้อมการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 68 ครัวเรือน ที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำชี ในการจัดกิจกรรมครั้งนี้ ได้เกิดอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน เพิ่มจากอีก 8 คน **รวมเป็น 18 คน โดยมี พระสงฆ์ภายในวัดบ้านเสม็ด เข้ามาเป็นทีมวิจัยชาวบ้านด้วย**

เวทีการออกแบบและการสร้างเครื่องมือวิจัยร่วมกับชุมชน

กิจกรรมเดินสำรวจและศึกษาการบุกรุกปัญหาการบุกรุก
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำชี

กิจกรรมการวิเคราะห์ข้อมูล และตรวจสอบข้อมูลการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำชี

การวางแผนปฏิบัติการ AIC ร่วมกับทีมนักวิจัยชุมชน

วันที่ 22 เมษายน 2558 จัดทำเส้นทางแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ

ตรวจสอบร่างกติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากร
ฯ เพื่อจะนำเข้าเวทีประชาคม ในวันที่ 7 พ.ค.
2558

กิจกรรมการอนุรักษ์พื้นที่พุทธศาสนารวมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำเซ็

ฐานที่ 1 ฐานเรียนรู้ธรรมชาติกับการรักษาป่า (วัดบ้านเสม็ด)

ฐานที่ 2 ฐานการเรียนรู้ดินไม้หนานาพันธ์กับการพัฒนาแบบยั่งยืน

ฐานที่ 3 ฐานการเรียนรู้มันป่ากับการพัฒนาแบบยั่งยืน

ฐานที่ 4 ฐานการเรียนรู้เห็ดป่ากับการพัฒนาแบบยั่งยืน

ฐานที่ 5

ฐานการเรียนรู้ระบบนิเวศป่าชุมชนกับการพัฒนาแบบยั่งยืน

ภาคผนวก ข

ภาพกิจกรรมการดำเนินการวิจัย

ภาคผนวก